

ŽANROVI USMENE KNJIŽEVNOSTI I CRKVENO-PUČKA TRADICIJSKA KULTURA U ŠIROKOBRIJEŠKOM KRAJU

Marinović, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:516007>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)



UNIVERSITY OF SPLIT



SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IVANA MARINOVIĆ

**ŽANROVI USMENE KNJIŽEVNOSTI I CRKVENO-PUČKA TRADICIJSKA
KULTURA U ŠIROKOBRIJEŠKOM KRAJU**

DOKTORSKI RAD

SPLIT, 2021.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IVANA MARINOVIĆ

**ŽANROVI USMENE KNJIŽEVNOSTI I CRKVENO-PUČKA TRADICIJSKA
KULTURA U ŠIROKOBRIJEŠKOM KRAJU**

DOKTORSKI RAD

MENTOR

PROF. DR. SC. MARKO DRAGIĆ

SPLIT, 2021.

UNIVERSITY OF SPLIT
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

IVANA MARINOVIĆ

ORAL LITERATURE GENRES AND RELIGIOUS-FOLK CULTURE
OF ŠIROKI BRIJEG

DOCTORAL THESIS

DOCTORAL ADVISOR
MARKO DRAGIĆ, FULL PROFESSOR

SPLIT, 2021

Podatci o mentoru

Marko Dragić filolog, redoviti sveučilišni profesor rođen je 10. srpnja 1957. godine u Gmićima kraj Prozora. U rodnom mjestu završio pučku školu, a 1976. godine maturirao na Gimnaziji Prozor-Rama. Na Filozofskom fakultetu u Zadru završio studij i diplomirao hrvatski i latinski jezik i književnost (1980.). Poslijediplomski doktorski studij završio je i doktorirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, temom *Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine* (2000.). Radio kao profesor hrvatskoga i latinskoga jezika u Srednjoškolskom centru u Prozoru (1980.-1988.). Obnašao više dužnosti u politici i izvršnoj vlasti: predsjednik Općinskog vijeća Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine Prozor (1988.-1990.), načelnik PS Rama – Prozor, (1990.-1993.), pomoćnik te zamjenik ministra MUP-a HR HB (1993.-1995.), član predsjedništva HDZ-a BiH (1994.-1996.), član te predsjednik Upravnog odbora HPT-a (1994.-1998.), zastupnik u Skupštini Hercegovačko-neretvanske županije (1996.-1998.), član Predsjedništva Matice hrvatske Mostar (2000.-2002.), ravnatelj HABENE (1995. – 2002.), osnivač Federalne novinske agencije (FENE) te zamjenik generalnog direktora FENE. Pukovnik je.

Na Odjelu za humanističke znanosti Sveučilišta u Splitu 2004. godine biran je u znanstveno-nastavno zvanje docenta. U znanstveno-nastavno zvanje izvanrednoga profesora biran je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu 2007., u zvanje redovitoga profesora na istom je fakultetu biran 2011. godine, a u zvanje redovitoga profesora u trajnom zvanju biran je 2016. godine. Na Filozofskom fakultetu u Splitu, od 2005.-2007. bio je pročelnik Odsjeka za Hrvatski jezik i književnost, te predsjednik Etičkoga povjerenstva (2007.-2010.), a od 2015. predstojnik je Katedre za književnost i kulturu te voditelj Modula za književnost i kulturu na doktorskom studiju humanističkih znanosti.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu predaje kolegije: Hrvatska usmena književnost (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij), Književnost i zbilja (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij) i Povijesne predaje (Hrvatski jezik i književnost, diplomski studij). Predavao je i kolegije: Teorija književnosti (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij), Svjetska književnost (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Književni praktikum (Hrvatski jezik i književnost, stari program), Hrvatska književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva, (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij),

Hrvatska književnost predrealizma, realizma i moderne (Hrvatski jezik i književnost, preddiplomski studij).

Kao gostujući profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru od 2007. do 2012. godine obnašao je dužnost prodekana za znanost. Profesor je i mentor na poslijediplomskim doktorskim studijima: *Hrvatska kultura i civilizacija*, te *Kroatistika* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; *Humanističke znanosti* na Filozofskom fakultetu u Splitu. Ekspert je pri Ministarstvu nauke Crne Gore. Pod njegovim mentorstvom napisano je i obranjeno 636 diplomskih i završnih radova te četiri doktorska rada na filozofskim fakultetima u Splitu i Mostaru.

Objavio je 180 znanstvenih radova te 196 prikaza, književnih kritika, intervju, ekspertiza i popularnih radova. Autor je 11 znanstvenih knjiga te po jednog fakultetskog udžbenika i priručnika; urednik je u ediciji Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga te u časopisima *Croatica et Slavica Iadertina* i *Suvremena pitanja*. O njegovim je djelima objavljeno nekoliko znanstvenih i stručnih radova, eseja, te preko stotinu prikaza. Uspio je snimiti i sačuvati velik dio kulturne baštine i motivirati studente da snime golem broj primjera nematerijalne kulturne baštine.

Član je Hrvatskog filološkog društva, Matice hrvatske, Književnog kruga Split. Redoviti je član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost Bosne i Hercegovine. Od 2017. član je Matičnoga obora za područje humanističkih znanosti, polje filologija pri AZVO RH.

Predsjednik Republike Hrvatske odlikovao ga je *Redom hrvatskoga trolista*, *Spomenicom domovinske zahvalnosti* i *Spomenicom Domovinskoga rata*.

Dobitnik je priznanja *Top 20 profesora na fakultetima u akademskoj godini 2013/2014 - po izboru studenata* -. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu 2020. godine dodijelio mu je *Nagradu za izvrsnost u nastavi i radu sa studentima*.

Uvršten je u leksikone i enciklopedije: Hrvatsku enciklopediju Bosne i Hercegovine; Biografsku enciklopediju vodećih ličnosti Hrvatske. Marko Dragić, uvršten je među 3000 izvanredno uspješnih ljudi u ekonomiji, politici, znanosti, kulturi, umjetnosti i športu od međunarodne, nacionalne i regionalne važnosti u 1. izdanju Biografske enciklopedije vodećih žena i muškaraca Hrvatske, osnivača i izdavača Ralpha Hübnera, koja je 2011., u nakladi „Hübners Who is Who“, tiskana u Švicarskoj, a objavljena u 11 europskih država. Među više od 60000 uglednih i utjecajnih osoba iz svih područja ljudskog djelovanja u publikaciji *Who's Who in the World 2013.*, Marko Dragić je u dvije godine (2013. i 2014.) uvršten u ovu prestižnu publikaciju koja je od 1898. godine standard za pouzdanost i sveobuhvatnost biografskih podataka najznačajnijih osoba na svijetu.

Oženjen je i otac troje djece: supruga Kata (1960.), djeca: Josip, dipl. iur. (1981.), izv. prof. dr. sc. Helena (1983.), Marija, mag. soc. rada (1988.).

Zahvale

Željela bih zahvaliti svima koji su pomogli u nastanku ove disertacije, ali i oblikovali moj život proteklih nekoliko godina.

Zahvaljujem svojoj obitelji, ponajprije mužu Robertu, koji je u svakom trenutku bio bezuvjetna podrška na mom životnom putu neprestalno me bodreći i ohrabrujući, kao i djeci, Antoniju Tomi i Grgi. Bez vas ne bi bilo ove disertacije niti bilo kojeg mog uspjeha.

Veliko hvala i mojoj obitelji koja me poticala na daljnji rast i razvoj: majci Anici, ocu Mati Zdravku, sestrama Karli i Antoniji, braći Karlu i Ivanu te baki Ivici, nećakinjama Aleksandri i Pauli. Zahvalu upućujem i svojoj drugoj obitelji, Janji, Ivi i Iliji.

Zahvaljujem svima koji su na višestruke načine sudjelovali u nastanku moga rada, rodbini, prijateljima, poznanicima, osobito onima koji su pokazali spremnost na pomoć pri terenskom radu, a posebno mojoj prijateljici Josipi, s kojom me život isprepleo na više polja, pa tako i na ovom akademskom.

Ogromnu zahvalnost za izradu ove disertacije, ali i za svoj cjelokupni profesionalni razvoj dugujem svome mentoru, prof. dr. sc. Marku Dragiću, koji je tijekom godina na preddiplomskom, diplomskom i doktorskom studiju pokazivao vjeru u mene te me svojim znanjem, iskustvom i savjetima vodio i usmjeravao na putu mog dosadašnjeg znanstvenog usavršavanja.

Predgovor

Proučavajući književnost i kulturu hrvatskog naroda u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, a posebice u Širokom Brijegu, zaintrigirala me tradicija kojom su se stoljećima čuvala znanja i vještine naroda unatoč višestoljetnim razdobljem pod tuđinskom vlasti.

Tradicija koja se ogleda ne samo u običajima, obredima, vjerovanjima i ophodima, već i u usmenoj, pučkoj ili narodnoj književnosti, kako ju se zvalo kroz povijest, izvorni je čuvar kolektivnog pamćenja i identiteta naroda.

Duhovnost koja se stoljećima prenosila s koljena na koljeno, riznica je filološkoga, etnološkoga, teološkoga i antropološkoga blaga. Upravo zbog navedenih razloga, smatrala sam da je od neizmjernog značaja sačuvati dio kulturne baštine: predaja, pjesmi, molitvi, ganga, mikrostruktura, kao obreda, običaja, divinacija i vjerovanja, čiji elementi odlaze u nepovrat sa starijim generacijama.

Sadržaj

1.	Uvod	16
1.1.	Građa, metodologija, ciljevi istraživanja	16
1.2.	Hipoteze	21
2.	Osvrt na povijest i sadašnjost Širokog Brijega	22
3.	Usmena književnost	25
3.1.	Predaje	30
3.1.1.	Povijesne predaje	32
3.1.1.1.	Starovjekovne teme	33
3.1.1.2.	Srednjovjekovne teme	39
3.1.1.3.	Osmanska vladavina	43
3.2.	Etiološke predaje	56
3.2.1.	Povijesna razina	56
3.2.1.1.	Starohrvatski motivi	56
3.2.1.2.	Ban Kulin	57
3.2.1.4.	Osmanlijska vladavina	58
3.2.1.5.	Mitska razina	66
3.2.1.6.	Eshatološka razina	68
3.2.1.7.	Demonološka razina	69
3.2.1.8.	Legendna razina	71
3.2.1.9.	Razina pričanja iz života	72
3.3.	Eshatološke predaje	77
3.3.1.	Momak uhvatio krivljavca	77
3.3.2.	Prokletstvo u Tihaljini	78
3.3.3.	Bili lovac	78
3.4.	Mitske (mitološke) predaje	79
3.4.1.	Vile	79

3.4.2.	Nastanak vila	81
3.4.3.	Rođenje vila.....	83
3.4.4.	Motivi vilinskog kola i spletenih konjskih griva.....	83
3.4.5.	Vilina kuća	84
3.4.6.	Pronalazak vila	86
3.4.7.	Memorati o vilama	87
3.4.8.	Vilini tragovi	88
3.4.9.	Leteći konji.....	88
3.4.10.	Bakoviti vol	89
3.4.11.	Dvojaki vilinski karakter	89
3.4.12.	Vraćeno žito.....	90
3.4.13.	Vukovi i vile	91
3.4.14.	Stipan i vile.....	92
3.4.15.	Bubalova vila.....	92
3.4.16.	Vila na kamenu	94
3.4.17.	Čobanica Mila i vile	94
3.4.18.	Žedna vila	95
3.4.19.	Martin i vile	95
3.4.20.	Jokanova vila	96
3.4.21.	Vilino prokletstvo	96
3.4.22.	Mandina smrt.....	97
3.4.23.	Nestanak djeteta.....	98
3.4.24.	Vilino dite	98
3.4.25.	Planinske vile.....	99
3.4.26.	Vila i momak	99
3.4.27.	Nestanak vila	101
3.5.	Demonološke predaje	101

3.5.1.	Vještice i more	102
3.5.2.	Vještica-mora	106
3.5.3.	Babina roba	108
3.5.4.	Žena-utvara.....	108
3.5.5.	Kuma vještica	109
3.5.6.	Svekrva i nevista vištice	112
3.5.7.	Motiv zlih očiju	113
3.6.	Kuga.....	115
3.6.1.	Grob četvorice braće	117
3.6.2.	Kužni greb	118
3.6.3.	Kremenje	119
3.7.	Vukodlaci.....	119
3.7.1.	Pobro vukodlak	120
3.7.2.	Žena- vuk.....	121
3.8.	Utvare	122
3.8.1.	Bedrijina utvara	123
3.8.2.	Zaraćeni volovi.....	123
3.8.3.	Divojačka lužina.....	124
3.9.	Kučibaba.....	125
3.10.	Đavao	125
3.11.	Zaštita od demonskih bića.....	126
3.12.	Pričanja iz života.....	127
3.12.1.	Skakanje u pamuk.....	128
3.12.2.	Kenjčevići	128
3.12.3.	Pametna mlada.....	129
3.12.4.	Gradnja mosta.....	129
3.12.5.	Jablan i magare	130

3.12.6.	Što je naše, naše.....	130
3.12.7.	Sikter.....	130
3.12.8.	Sveta zmija	131
3.12.9.	Greda	131
3.12.10.	Pura.....	131
3.12.11.	Put do Mjeseca.....	132
3.12.12.	Šenica.....	132
3.12.13.	Jurišina glava	132
3.12.14.	Plakala žena	133
3.12.15.	Klinac.....	133
3.12.16.	Znojni magarac	133
3.12.17.	Pratar i dječak	134
3.12.18.	Poučna razina.....	134
3.12.19.	Pali borci.....	134
3.12.20.	Baba posvađala muža i ženu.....	135
3.12.21.	Baba u košu	135
3.12.22.	Baba i ukućani	136
3.12.23.	Tkanica	136
4.	Usmeno-govornički oblici.....	137
4.1.	Basme	137
4.2.	Zdravica.....	138
4.2.	Brojalice.....	139
4.3.	Brzalice	144
4.4.	Blagoslovi i kletve	146
5.	Mikrostrukture.....	152
5.1.	Izreke i poslovice	152
5.1.1.	Primjeri.....	157
6.	Ganga	163

6.1. Djevojaštvo.....	164
6.2. Ljubav i ljubavne veze.....	167
6.3. Tuga	172
6.4. Vjera	174
6.5. Domoljublje	174
6.6. Šaljive gange.....	175
6.7. Ganga o gangi	181
7. Crkveno-pučka tradicijska kultura	184
7.1. Advent	185
7.1.1. Adventski vijenac	187
7.1.2. Sveta Barbara	188
7.1.3. Sveti Nikola.....	190
7.1.4. Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije	191
7.1.5. Sveta Lucija.....	192
7.1.6. Djetinjci	195
7.1.7. Materice.....	195
7.1.8. Očići	195
7.1.9. Sveti Toma	196
7.1.10. Badnjak.....	197
7.1.10.1. Post i priprava hrane za Badnjak i Božić	198
7.1.10.2. Drvo badnjak	199
7.1.10.3. Unošenje badnjaka i Badnja noć	200
7.1.10.4. Slama	202
7.1.10.5. Božićno drvce i jasllice	205
7.2. Božić	206
7.2.1. Pobožićni blagdani i spomendani.....	214
7.2.1.1. Sveti Stjepan.....	214

7.2.1.2. Sveti Ivan, apostol i evanđelist.....	216
7.2.2.3. Nevina dječica	217
7.2.3. Silvestrovo.....	217
7.2.4. Nova godina	219
7.2.5. Sveta tri kralja	220
7.3. Poklade	221
7.4. Svijećnica.....	223
7.5. Sveti Blaž.....	225
7.6. Korizmeno- uskrsni običaji	225
7.6.1. Čista srijeda, korizma	237
7.6.3. Veliki tjedan.....	240
7.6.3.1. Cvjetna nedjelja	240
7.6.2.2. Veliki četvrtak	244
7.6.2.3. Veliki petak.....	249
7.6.2.4. Velika subota	264
7.7. Uskrs.....	267
7.8. Spomendani u korizmenom vremenu	270
7.6.1. Sveti Josip	270
7.8.2. Blagovijest.....	275
7.9. Sveti Juraj	275
7.10. Sveti Marko Evanđelist.....	279
7.11. Duhovi.....	281
7.12. Uzašašće.....	281
7.13. Tijelovo	282
7.14. Sveti Ante.....	283
7.15. Sveti Ivan Krstitelj	287
7.16. Sveti Petar i Pavao.....	290

7.16.	Sveti Ilija	291
7.17.	Velika Gospa	297
7.17.	Svi sveti.....	301
7.18.	Dušni dan	301
7.19.	Sveta Katarina	302
7.20.	Sveti Andrija	305
8.	Svadbeni običaji	307
8.1.	Derneći	309
8.2.	Sijelo.....	314
8.3.	Ugovor.....	319
8.4.	Prošnja (rakija)	319
8.5.	Prstenovanje	323
8.6.	Navišćenje	323
8.7.	Djevojačko ruho	323
8.8.	Vjenčanje (svatovi).....	325
8.9.	Raspodjela uloga svatovske svite	325
8.10.	Dolazak u djevojčin dom	332
8.11.	Vjenčanje i odlazak u mladoženjin dom	336
8.12.	Svadbena večera i glasovanje novca.....	340
8.13.	Neredoviti običaji sklapanja braka.....	347
8.14.	Svadbeni običaji u suvremenom kontekstu.....	353
9.	Zaključak	356
	Literatura	360
	Izvori	373
	Popis kazivača	373
	Sažetak	375
	Životopis.....	381

1. Uvod

Doktorski rad *Žanrovi usmene književnosti i crkveno-pučka tradicijska kultura u širokobriješkom kraju* obuhvaća nematerijalnu književnu baštinu prikupljenu terenskim radom u razdoblju od 2010. do 2019. godine. Nematerijalna kulturna baština obuhvaća: jezik, dijalekte, govore i toponimiju, sve vrste usmene književnosti, folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, igara, ophoda, obreda, običaja, tradicionalne pučke vrednote te tradicijska umijeća i obrte. Prema Konvenciji UNESCO-a iz 2003. godine nematerijalna kulturna baština najvažniji je kulturnih identiteta koji su osobito ugroženi.

U radu se posebna pozornost posvećuje usmenim predajama i govorničkim oblicima duboko utkanim u kulturu svakoga naroda kao najdugotrajnija vrsta književnosti. Navedene predaje su tematsko-motivski klasificirane na povijesne, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života. Golema vrijednost leži i u usmenoj poeziji, koja je posebno vezana uz crkveno-pučku baštinu, ali i svakidašnje životne događaje stanovnika u okolici Širokog Brijega. Predstavljeni običaji prikazuju različite tradicije i vjerovanja ljudi koji u konačnici predstavljaju identitet naroda. Elementi koji se susreću kod svih godišnjih običaja kombinacija su crkvenog i svjetovnog, tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog. Niz primjera ukazuje na estetsku i životnu funkciju koju sačinjava bogatstvo usmenih predaja i tradicija, ali i govorničkih oblika stoljećima prisutnih na području Širokog Brijega.

1.1. Građa, metodologija, ciljevi istraživanja

a) Građa

Građa za rad prvenstveno se temelji na sakupljanju i analizi vlastitih zapisa prikupljenih prilikom etnološke obrade na terenu, potom na analizi i usporedbi s već objavljenim materijalima. Građa prikupljena od 2010. do 2019. godine vezana je uz šire područje Širokog Brijega kako bi se dala što potpunija i pouzdanija slika kulture i života stanovništva. Terenski rad je uključivao sam grad i manja mjesta koja mu pripadaju. Posebno su plodonosna bila istraživanja na području Blata, koje uključuje Biograds, Ljuti Dolac i Jare te istraživanja na području Turčinovića, Mokroga, Rasna, Crnih Lokava i Crnča. Vlastitim zapisima pridodani su već objavljeni zapisi iz *Zbornika za narodni život i*

običaje Vljaka Palavestre, Radmile Kajmaković i Marija Petrića. Posebno su važni zapisi Marka Dragića i to iz knjige *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, koja donosi predaje zapisane u suradnji sa studentima Sveučilišta u Mostaru i Splitu. Osim navedene knjige, niz je djela koje sadrže predajno blago zapisano u izvornome obliku. Neka od njih su *Zakopano zvono* (1996.), *Deset kamenih mačeva* (1999.), *Od Kozigrada do Zvonigrada* (2001.) *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine* (2005). Proučavanje obreda, ophoda i običaja na hrvatskom prostorima znatno je plodonosnije od proučavanja predaja. Stanovit je broj autora koji se bave proučavanjem godišnjih običaja koji su usko povezani s crkvenom godinom. Prve važnije zapise o tradicijskoj kulturi hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini donio je Nikola Buconjić u svome djelu *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini* (1908.). Mada Buconjić ne navodi popise kazivača, kao ni vrijeme i mjesto prikupljanja podataka, njegovi su zapisi od iznimne važnosti za proučavanje tradicijske baštine. Važna su i djela *Godina dana hrvatskih narodnih običaja I i II* (1939.) jednog od najpoznatijih hrvatskih etnologa, Milovana Gavazzija, koji je postavio temelje etnološkom znanstvenom radu na prostoru Republike Hrvatske. Za razumijevanje pučko-crkvenih obreda, ali i tradicijskih običaja inkorporiranih u liturgijsku godinu bitna su i djela Karl Heinricha Bieritza (1991., 2010.) i Hermana Bausingera (1970., 1982.) Unutar običajnih praksi, susreću se i zapisi različitih prigodnih i molitvenih pjesama. Najviše zapisa bilježi Dragić u djelu *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika* (2006.). Posebno je važno spomenuti Dunju Rihtman - Auguština, hrvatsku etnologinju i njezinu *Knjigu o Božiću* (1992.), u kojoj autorica piše o promjenama u tradicijskoj kulturi koje promatra kao posljedice urbanizacije, ali i napuštanja tradicije. Opsežnu analizu hrvatskih uskrasnih običaja koji prolaze mijene dala je Jasnu Čapo - Žmegač u svome djelu *Hrvatski uskrasni običaji: korizmeno-uskrasni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica* (1997.) Pogled na korizmene i uskrasne običaje zabilježio je Zvonko Pažin (1994., 2000., 2005., 2017.)

Zapisi o sklapanju braka u Hercegovini su malobrojni. Prve detaljnije zapise predsvadbenih i svadbenih običaja bilježi Buconjić (1908.). Sažeto zapisivanje običaja zabilježeno je u *Glasniku zemaljskog muzeja* u Sarajevu, u kojem Radmila Kajmaković donosi kratak pregled običaja po mjestima, s osvrtom i na Široki Brijeg. Ostale se bilješke uglavnom nalaze u monografijama vezanim uz određena područja i gradove u kojima su pisci željeli dati kratak osvrt na neke od običaja kako bi ih sačuvali u pisanome obliku za buduće generacije. Za proučavanje razvoja svadbenih običaja Hrvata posebno je bitna

knjiga *Hrvatski svadbeni običaji* (2003.) autorice Zorice Vitez. Relevantne zapise o svadbenim običajima ponudili su časopisi *Ethnologica Dalmatica*, *Etnološka tribina: godišnjak hrvatskog etnološkog društva*, *Studia ethnologica Croatica*, *Narodna umjetnost*, *Stolačko kulturno proljeće* i *Bosna franciscana* u kojima o svadbenim običajima pišu Aulapović-Gjeldum, Bekavac, Bezić-Božanić, Černelić, Čulinović-Konstantinović, Dragić, Lončar, Rajković, Škrbić Alempijević i Vojnović. Uz svadbene, ali i druge tradicijske običaje posebno se veže ganga. O gangi, koju je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske 2009. godine proglasilo zaštićenom kulturnom baštinom, piše Zdenka Miletić (1988.), Nikola Buble (1993.) i Milan Nosić (2000.) Klasifikaciju i analizu govorničkih oblika u hrvatskoj usmenoj književnosti posebice donosi Kekez (1984., 1986., 1996.), a na području Bosne i Hercegovine najviše prikupljenih poslovica, kletvi i zagonetki sadržava *Dragićeva Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture* (2005). Govorničkim oblicima se u hrvatskoj usmenoj književnosti posvetio i Botica (1995., 2000.)

b) Metodologija

Analiza predaja iz širokobriješkoga kraja u usmenoj književnosti te njihova veza s tradicijskom kulturom zahtjevala je interdisciplinarni pristup. Informanti od kojih su prikupljeni zapisi su različita spola, različitih životnih doba i različitog stupnja obrazovanja. Razlike među dobi i stupnjem obrazovanja posebno su vidljivi u govoru informanata, ali je informacija ostala ista.

Izvanjezični elementi koji su se susreli prilikom prikupljanja predaja na terenu, sadrže mimiku, geste, ali i okolinu u kojoj se predaja kazuje, kao i slušatelje koji često sugeriraju kazivaču Stefanija Skwarczynska naziva *izvanlingvističkim jezicima* koji pripadaju predajnom iskazu. Prema njezinim riječima *djelo pisane književnosti potpuno je sadržano u svom tekstu, u pisanom tekstu, dok djelo usmene književnosti prekoračuje granicu teksta, čak i onda ako je fiksirano pismom u svojoj verbalnoj supstanciji*.¹ Izvanlingvistički jezik je ono što predaji

¹ Bošković- Stulli, Maja: *O rečenici usmenog pripovijedača*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975., str. 173.; prema: Skwarczynska, Stefanija: *Litterature écrite et littérature orale (leurs différences comme prémisses pour une théorie postulée de l'adaption filmique d'oeuvres littéraires)*, Actes du V-e Congrès de l' Association Internationale de Litterature Comparee, Belgrade, 1967., Université de belgrade, Sweets and Zeitlinger, Amsterdam, 1969., str. 447.

omogućava da djeluje na čitatelja osebnom *svježinom, izvornošću i draži*,² što bi bio poticaj za bilježenje predaja i to, kako je Stanko Vraz zapisao 1842. godine *onako kako izviru iz ustih naroda*. Josip Kekez je ta pravila nazvao Hektorović- Vrazovim zakonom.³

Zapisi su prikazani u izvornome obliku, što uključuje miješanje ikavštine i ijekavštine, ispuštanja određenih glasova, mijenjanja glasa *h* sa glasom *f* na početku riječi, kao i završnoga glasa *m* sa *n*. Prikupljeni se materijal interpretirao filološkom obradom teksta, strukturnom analizom, književnopovijesnim, književno-sociološkim, te osobito antropološkim i etnološkim argumentima. Metodologija je prilagođena prikupljenom opusu i interpretaciji usmenoknjiževnih oblika te zapisa običaja, obreda i ophoda prikupljenih na širem širokobriješkom području, ali i analizi tiskane građe koja se nalazi u zbirkama, antologijama, zbornicima i časopisima (*Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Croatica et slavica Iadertina, Narodna umjetnost, Glasnik zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine, Bosna Franciscana, Crkva na kamenu, Ethnologica Dalmatica, Etnološka tribina, Studia ethnologica Croatica, Narodna umjetnost, Stolačko kulturno proljeće, Motrištima, Suvremenim pitanjima*). U znanstvenom istraživanju koristile su se metode analize i sinteze, i to u cilju shvaćanja i tumačenja pojava koje proučavamo te njihovog sistematiziranja zbog postizanja preglednosti. Na osnovi proučavanja pojedinačnih predaja metodom indukcije izvedeni su opći zaključci, a dedukcijom se došlo i do pojedinačnih zaključaka. Nadalje, korisnima su se pokazale metode generalizacije i komparacije, posebno pri usporedbi zapisa prikupljenih terenskim radom i njihovom obradom uz pomoć relevantne literature. Metodom klasifikacije materijala organizirana je pripadnost književnim rodovima i vrstama usmene književnosti.

Proveo se i pregled relevantne književno-teorijske literature domaćih i stranih autora (Bakula, Bausinger, Belaj, Bieritz, Botica, Bošković-Stulli, Buconjić, Burton Russel, Čapo-Žmegač Černelić, Čubelić, Gavazzi, Kajmaković, Kekez, Miličević, Palavestra, Rajković, Rihtman-Auguštin, Suton, Vitez, Dragić, Rudan-Kapec, Šešo, Vekić), ali i povijesne građe vezane za hrvatski narod u Bosni i Hercegovini (Aličić, Dugandžić, Mandić, Palavestra, Dragić).

Rad je tematski podijeljen. U zasebnim poglavljima obrađene su različite vrste usmene književnosti, narodni običaji, molitve i gange. Temeljna ideja doktorskoga rada je prikazati tematsku raznolikost predaja zapisanih na području Širokog Brijega te jasno odrediti njihove

² Bošković- Stulli, Maja: *O rečenici usmenog pripovijedača*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975. , str. 154.

³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str.12.

glavne teme, motive i simbole, kao i analizirati bogatu crkveno-pučku kulturnu baštinu. Teorijska podloga rada temelji se na pregledu književnih, povijesnih i etnoloških studija o žanrovima predaje s ciljem stvaranja opće slike o žanrovima predaja i njihovim osnovnim obilježjima. Sadržaj predaje se uglavnom veže uz lokalne događaje i stvarna mjesta, a protagonisti nerijetko imaju imena i prezimena. Predaje su klasificirane prema Dragičevoj klasifikaciji, i to na povijesne, etnološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života. Nastojat

će se ukazati na dugotrajnu usmenu tradiciju koja se u narodu isplela oko mjesta, osoba, događaja i doživljaja duboko integriranih u narodno pamćenje. Tradicijski

običaji obuhvaćaju običaje vezane uz predbožićno i božićno vrijeme, korizmeno-uskrсну baštinu, predsvadbene i svadbene običaje te ostale godišnje običaje koji su uglavnom povezani uz crkvenu godinu, a primjerom su prepletanja raznorodnih tradicija i kombinacije materijalnog i nematerijalnog, crkvenog i svjetovnog (Svijećnica, spomendan svetog Blaža, Uzašašće, Tjelovo, spomendan svetoga Ante, blagdan sv. Ivana Krstitelja, spomendan svetaca Petra i Pavla, spomendan sv. Ilije, Velika Gospa, Svi sveti i Dušni dan). Pratit će se zastupljenost i održivost određenih običaja i uz njih povezanih vjerovanja te će se metodom komparacije dovoditi u vezu s običajima u ostalim hrvatskim krajevima.

Vidljiva je i uska veza godišnjih običaja s radnim i životnim običajima. Životni običaji koji su posebice zanimljivi i usko povezani, ne samo uz crkveno-pučku, već i uz usmenonjiževnu baštinu predsvadbene su i svadbene običaji. Predsvadbene i svadbene običaji promatrani su i opisani po određenim fazama koji su slijedile, a tipične su po dinarskoj ikavskoj zoni pripadnosti, čija je najznačajnija karakteristika sadržavanje mnogobrojnih elemenata koji ne pripadaju slavenskoj skupini.

Zapisi molitvenih pjesama i molitvi klasificirani su prema prigodi u kojoj se izvode, odnosno mole. Budući da je ganga sastavni dio običaja širokobriješkog kraja, rad donosi i popis gangi kojie su izvođene u određeno vrijeme i određenom prigodom.

Govornički oblici u radu obuhvaćaju zdravice, brojalice, brzalice, blagoslove i kletve te mikrostrukturne tvorbe-poslovice po abecednoj klasifikaciji. Njihov značaj je nesumnjiv, posebice imajući na umu njihovu prisutnost trajno zabilježenu u najstarijim civilizacijskim djelima, od Ptahotepovih *Pouka mudrosti* (oko 2400. g. pr. Kr.), preko *Biblije*, pa sve do današnjih dana.

c) Ciljevi

Mnogobrojni zapisi usmene književnosti i običaja, obreda i ophoda govore o bogatoj tradicijskoj baštini koja se u narodu isplela oko mjesta, osoba, događaja i doživljaja duboko integriranih u narodno pamćenje. Sintetizirana građa sakupljena od raznih informanata tijekom terensko-istraživačkog rada, uklapa se u kontekst povijesnih, etnoloških i antropoloških zbivanja kako bi se projicirala što jasnija slika povijesnih, društvenih, političkih i kulturnih prilika u širokobriješkom kraju. Cilj istraživanja je uz pomoć relevantne literature i terensko-istraživačkog rada multidisciplinarnom metodologijom tematski i motivski analizirati te interpretirati usmenoknjiževne oblike te zapise običaja, obreda i ophoda prikupljene na širem području Širokog Brijega. Zapisi tradicijske kulture pokazat će spone između pučkih običaja i religije.

Prikupljanjem i zapisivanjem predaja, pjesmi, molitvi, ganga, mikrostruktura, kao obreda, običaja, divinacija i vjerovanja sačuvat će se važan segment nematerijalne kulturne baštine koja je simbol kulturnog i nacionalnog identiteta, a usporedbom usmeno-književne građe i tradicijske kulture čiji je krajnji cilj cjelovita studija o tradicijskoj kulturi Širokoga Brijega.

1.2. Hipoteze

1. Usmena književnost duboko je uklopljena u svakodnevni život stanovnika na širokobriješkom području te je odraz kolektivne svijesti naroda koji je stoljećima bio pod tuđinskom vlašću i istovremeno nastojao sačuvati svoj identitet i integritet.

2. Pučko- crkvena duhovna baština stoljećima na širokobriješkom prostoru rezultat je ophoda, obreda i običaja koji se u istom ili sličnom obliku mogu susresti u drugim hrvatskim krajevima. Neki od navedenih ophoda, obreda i običaja pretkršćanskog su postojanja i zadržali su se do današnjih dana. Velik broj spomenutih običaja je modificiran te se takav provodi i danas, dok je manji broj običaja prisutan samo u pučkom sjećanju. Svi su oni svjedokom duhovnosti i istovjetnosti s baštinom Hrvata diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Duhovnost koja se

stoljećima prenosila s koljena na koljeno, riznica je filološkoga, etnološkoga, teološkoga i antropološkoga blaga.

2. Osvrt na povijest i sadašnjost Širokog Brijega

Široki Brijeg naziv baštini po uzvišenju u kotlini koje dominira čitavim područjem koje se kolokvijalno naziva Brigom. Uzvišenje, okruženo planinskim vijencima Čabuljom i Čvrsnicom sa sjevera, a Biokovom s južne strane, godinama se razvijalo u središte kulturnog i duhovnog života, da bi 1892. godine iz Hercegovačke kustodije Uznesenja Blažene Djevice Marije preraslo u Hercegovačku franjevačku provinciju. Kroz grad prolazi rijeka Lištica, koja je dobila naziv po naselju Lise kojim protječe, a po kojoj je Široki Brijeg u određenom povijesnom razdoblju nosio ime. Povijest Širokog Brijega može se pratiti još od Porfirogenetova djela *De administrando imperio*, u kojem se spominje naziv za Mokarski grad ili Mokroskik, koji se nalazio na mjestu današnjeg sela Mokrog. U Mokrome su pronađeni ostaci starokršćanske bazilike iz petoga stoljeća iznad koje se nalazi lokalitet Gradina koji čuva ostatke nekadašnjega grada. Nalazišta prapovijesnih gomila i gradina te grobova svjedoci su ilirske i rimske civilizacije na ovim prostorima. Mada su stare civilizacije ostavile znatan broj materijalnih i nematerijalnih tragova, razdoblje višestoljetne okupacije Osmanlija dalo je najsnažniji pečat kulturi i životima stanovnika čitave Hercegovine, tako da se odrazi vremena pod turskom okupacijom jasno razaznaju i danas, ne samo u tradicijskoj kulturi koja uključuje običaje, već i u usmenoj književnosti Širokog Brijega. Nekad moćno Bosansko kraljevstvo u vrlo kratkom roku počelo je padati pod osmanlijsku vlast nakon osamdeset godina osmanlijskih osvajanja. U Carigradu je sultan Mehmed II. 1463. godine izaslanicima koje je spremio kralj Tomašević obećao primirje na razdoblje od 15 godina, ali je istovremeno kroz Skopje krenuo na Bosnu. 19. svibnja 1463. opkoljen je kraljevski grad Bobovac te je predan 21. svibnja iste godine. Kralju su Osmanlije oduzele život. Prema različitim podacima Osmanlije su u Bosni zaposjele od 70 do 300 gradova, odveli su 100 000 ljudi u zarobljeništvo, a njih 30 000 u janjčare.⁴

Nakon pada Bosanskog kraljevstva, Osmanlijama je bio otvoren put za osvajanje Hercegovine, nekadašnje Humske zemlje (Huma ili Zahumlja) koje je u srednjem vijeku bilo

⁴ Mijatović, Anđelko: *Srednjovjekovne države, Bosansko kraljevstvo i Hercegovina u prostoru i vremenu*, Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme (uredio dr.sc. Ante F. Markotić), Ziral-Naša djeca, Mostar-Zagreb, 1996., str. 120-121.

smješteno uz rijeku Neretvu i obuhvaćalo je cijelu zapadnu Hercegovinu, dio istočne Hercegovine, ali i područja koja su se nalazila uz Jadransko more, i to od samog ušća Neretve do Dubrovnika te mu je pripadao i Pelješac. Nakon što je u ranom srednjovjekovlju Humska zemlja bila nezavisna država, izmjenio se niz vladara koji su njome upravljali. Mario Petrić u djelu *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, govoreći o širokobrijekoj prošlosti, spominje povijesne činjenice prema kojima je zapadni dio Hercegovine bio naizmjenice pod vlašću hrvatskih i srpskih vladara. *Od 1325. godine do Tvrtkove smrti (1391.) ovom zemljom upravljaju namjesnici bosanskih vladara, a poslije toga vremena u Humu imaju neograničenu vlast Hranići, odnosno Kosače.*⁵

Od 1435. godine Hum je pod vladavinom vojvode Stjepana Vukčića Kosače, koji se 1448. proglašava hercegom, po čemu je današnja Hercegovina dobila i naziv.⁶ Hercegovina je većim dijelom osvojena 1465. godine, a nesloga unutar vlastitih redova, posebice između Herceg Stjepana i njegovih sinova, Stjepana i Vladislava, kao i uplitanja susjednih država dovela su do potpunog pada Hercegovine.⁷

Povijesne knjige govore o širokobriješkom kraju koji se nalazi na popisu bosanskog sandžaka iz 1468. godine, koji se smatra prvim popisom sandžaka u Hercegovini pod osmanlijskom upravom. Iz popisa je jasno vidljivo *da su Osmanlije na desnoj strani Neretve najprije vršile osvajanja u pravcu od Mostara prema Posušju i Imotskom, a tek kasnije prema Ljubuškom. Oni su do 1468. godine zaposjeli područje od Mostara do Kočerina i uključili ga u has bosanskog sandžakbega Isa-bega Ishakovića koji je ta osvajanja i izvršio.*⁸ Iz navedenog popisa, kao i iz popisa koji je započet 1475., a dovršen krajem 1477. godine, jasno je vidljivo da je područje koje su Osmanlije zatekli bilo većinom pusto jer su se stanovnici, pod najezdom Turaka, razbjegli. Područje Širokog Brijega za to je vrijeme bilo u sastavu *mostarske nahije*, koja se dijelila na sultanske i sandžakbegove hasove.⁹ Kulturni procvat Širokog Brijega, ali i ostatka Hercegovine, uslijedio je nakon dolaska franjevac iz Bosne jer su pod Osmanlijama kršćani bili obespravljeni, a svi su vjerski objekti, preostali nakon osmanlijskih osvajачkih pohoda, porušeni.

⁵ Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 82-86.

⁶ Dragić, Helena: *Od horonima Humska do horonima Hercegovina*, Lingua Montenegrina, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 179.-195.

⁷ Mijatović, Anđelko: *Srednjovjekovne države, Bosansko kraljevstvo i Hercegovina u prostoru i vremenu*, Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme (uredio dr.sc. Ante F. Markotić), Ziral-Naša djeca, Mostar-Zagreb, 1996., str. 123.

⁸ Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 97-98.

⁹ Isto, str. 98-103.

Od osmanlijske okupacije pa sve do 50-ih godina 19. stoljeća zapadno od rijeke Neretve nije bilo niti jednog vjerskog objekta. Hercegovački su franjevci 16. svibnja 1844. godine odlučili iz samostana u Kreševu krenuti za Široki Brijeg. Prema predaji, Turci nisu dopuštali katolicima izgradnju novih sakralnih objekata, već im je samo bilo dozvoljeno obnoviti one koje su bile stare ili u potpunosti srušene. Kako Široki Brijeg nije imao sakralnih objekata, fratri su zajedno sa širokobriješkim narodom iz Šarića Dubrave, koja se nalazi u blizini Kočerina, donijeli isklesano kamenje koje je nekada bilo dijelom stare turske kule. Staro kamenje su, po pripremljenom nacrtu, ukopali u zemlju:

U Čerigaj, sjedište tadašnje župe Blato, stigoše 1844. te se nastaniše u skromnoj kućici tadašnjeg župnika. U srcu Hercegovine od Mehmed age Kurta za 145 zlatnih dukata kupiše jedan gol i neplodan brežuljak s okolnim zemljištem, koji se svojom sjevernom stranom strmo obara rječici Lištici. Prvo im stanje biše pod »kitnjastim hrastom«. Godine 1846. na 23. srpnja položiše temeljni kamen samostanu te na ploči ponad vrata uklesashe:

*Odcipljeni od Bosne
Brez kruha i krova,
bogati samo nadom u Boga,
ovi samostan sa crkvom
iz temelja dne 23. srpnja 1846.
pod okriljem Uznešenja Gospina
na nebo franjevci hercegovački
podigoše.¹⁰*

Prema izvješćima izaslanstva koje je potvrdilo postojanje temelja, sultan Abdul Medžid 10. siječnja 1846. godine odobrava gradnju sakralnih objekata te je temelj za crkvu i samostan položen 23. srpnja 1846. godine. Crkva je sagrađena do 1848., a 1871. dodan joj je i kameni zvonik.¹¹ Današnja je crkva sagrađena na mjestu stare.

Široki Brijeg kakav poznajemo danas odraz je povijesnih događaja koji su imali utjecaj na kraj i njegove stanovnike. Mnogobrojne su društvene mijene utjecale na brojnost stanovništva koje je, najčešće trbuhom za kruhom, pronalazilo utočište u zapadnoeuropskim

¹⁰ Marić, Ante: *Ljudski širok- Široki Brijeg*, Meridijani, 145., Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2010., str. 44.

¹¹ *Samostan Široki Brijeg: vodič*, urednik: fra Sretan Čurčić, Franjevački samostan Široki Brijeg, 2012., str. 82-86.

zemljama, ali i šire. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine, Široki Brijeg je brojio oko 30 000 stanovnika.

3. Usmena književnost

Usmena književnost duboko je utkana u kulturu svakoga naroda, kao najdugotrajnija vrsta književnosti nastala stoljećima prije izuma pisma. Kroz povijest se usmena književnost nazivala *narodnom ili pučkom književnošću, narodnim stvaralaštvom, folklorom ili folklornom književnošću, usmenom tradicijom, kao i tradicijskom književnošću*.¹² Zabilježeni su i nazivi *anonimna i seljačka kultura*.¹³

Kao tri najučestalija pojma izdvajaju se *narodna književnost, folklor* i *usmena književnost*. Prvi put se termin *folklor* pojavio 1846. godine, i to kao kovanica Williama Thomsa koji je njome želio zamijeniti terminološke nazive koje je smatrao neprikladnim: *popular antiquities* i *popular literature*. Thoms koristeći riječi *folk* i *lore* dobiva kovanicu, čiji je drugi dio, riječ *lore*, starooengleski izraz za naputak ili instrukciju, a zajedno s riječju *folk*, označava znanje i tradiciju koja se prenosi s koljena na koljeno. Termin folklor posebno mjesto u teoriji književnosti dobiva nakon članka *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* koji su 1929. godine napisali Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjev, smatrajući da *postojanje neke folklorne tvorevine počinje tek onda kada ju je neka određena zajednica prihvatila, a od te tvorevine postoji samo ono što je zajednica usvojila*.¹⁴ Folklor je danas izraz koji označava skup materijalne i nematerijalne kulturne baštine naroda, koja uključuje sve umjetnosti prenošene tradicijskim putem, a ne samo književnost. Tako danas pojam *folklor* ili *folklorne umjetnosti* uključuje dramsko, glazbeno, plesno, likovno i književno stvaralaštvo.¹⁵

Termin *narodna književnost* nastao je iz poriva za obuhvaćanjem djela kojima bi se obuhvatile narodne pjesme i pripovjetke, kao i neke kraće usmenoknjiževne vrste.¹⁶ Praktično govoreći, usmena i narodna književnost nemaju razlika, ali je značenje termina *narodna književnost* opterećeno konotacijama o romantičkom podrijetlu, a nije kulturnopovijesno opravdano na onakav način na kakav su opravdani pojedinačni nazivi prema kojima je taj širi

¹² Bošković- Stulli, Maja: *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, Usmena književnost nekad i danas, Prosveta, Beograd, 1983., str. 16.

¹³ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 39.

¹⁴ Isto, str. 41.

¹⁵ Bošković- Stulli, Maja: *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, Usmena književnost nekad i danas, Prosveta, Beograd, 1983., str. 18-42.

¹⁶ Isto, str. 42.

termin načinjen.¹⁷ Naime, romantičari su narodnim nazivali sve ono što krase odlike izvornosti, prirodnosti, što odlikuje kulturu i identitet jednoga naroda, nasuprot čega stoji *generalizirana, domišljena, izvedena, umjetna i „intelektualizirana“ kultura*. Ono što je pojam narodna kultura u određenom vremenskom razdoblju obilježilo je *kolektivistička koncepcija*, odnosno viđenje narodne kulture kao produkta određenog naroda, a ne pojedinca, ali i *hijerarhija oblika* čija je ideja bila da je književnost koju su narodi prenosili s koljena na koljeno došla iz viših slojeva među narod koji je bio samo prenositelj.¹⁸ Termin *narodna književnost*, koji je sugerirao da narodnu književnost stvara narod i da ju je s koljena na koljeno prenosio generacijama koje su je usavršavale, najduže se zadržao u povijesti književnosti.¹⁹

Ipak, danas je u opticaju najčešće termin *usmena književnost*. Termin je prvi put 1881. godine upotrebio Paul Sebillot, francuski folklorist, slikar i umjetnik, posebno se osvrćući na način prijenosa riječi, i to usmenim, a ne pismenim putem.²⁰ Bošković-Stulli termin *usmena književnost* smatra najprihvatljivijim jer je on kao takav *umjetnička komunikacija u verbalnome mediju promatrana na razini teksta i onog dijela teksture koji se odnosi na stih ili rečenicu (posredno se pri tom očituje dramatizacija teksture i razina konteksta, odnosno izvantekstovnih elemenata). Iz aspekta književnosti, usmena književnost je estetska (književna) obavijest proizišla iz prirodne (kontaktne) komunikacije-odvojena od životnog konteksta, ali svjedoči posredno o njemu*.²¹

Razvoj pisane književnosti i nove civilizacijske tekovine mijenjali su godinama odnos prema usmenoj književnosti, s čime raste i svijest o važnosti bilježenja predaja. Mada su danas djela, koja su u prošlosti ali i u sadašnje vrijeme, prenošena isključivo usmenim putem i s naraštaja na naraštaj, prisutna i u pisanom obliku, na njih se referira kao na usmenu književnost. U počecima su hrvatsku usmenu književnost proučavali pojedinci željni novih saznanja i spoznaja koje su utjecale na današnjicu, ali sustavnoga i cjelovitog modela proučavanja usmene književnosti nije bilo do hrvatskog narodnog preporoda. Hrvatska usmena književnost je u vremenu od hrvatskog narodnog preporoda pa do današnjih dana iznjedrila mnoge teoretičare i proučavatelje usmene književnosti koji su se bavili pojedinačnim književnim rodovima i njihovim vrstama te tako omogućili lakše i sustavnije praćenje književnih tekovina.²²

¹⁷ Isto, str. 46.

¹⁸ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 39-41.

¹⁹ Kekez, Josip: *Usmena književnost, Uvod u književnost*, urednici Škreb, Z. i Stamać, A., Globus, Zagreb, 1996., str. 141.

²⁰ Bošković-Stulli, Maja: *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 1983., str. 42-46.

²¹ Isto, str. 52.

²² Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 67.

Romantizam, koji se u hrvatskoj književnosti poklopio s narodnim preporodom, a obilježen je čežnjom za emocionalnim doživljajem, tako postaje idealnom podlogom za proučavanje tradicijske kulture i usmenoknjiževnih oblika zbog njihove veze s izrazom nacionalnog identiteta.²³ Kao rezultat, pojavila se cijela plejada autora koji su zapisivali usmenoknjiževne oblike da bi ih inkorporirali u svoja djela netaknuta ili s određenim preinakama. Preinake su često uključivale komentare na prikupljenu građu, ali i motivsko-tematske varijacije.²⁴

Hektorovićevo zapisivanje usmenoknjiževnih oblika na način na koji su izrečeni postaje uzorom narodnim sakupljačima na koji se tri stoljeća poslije nadovezao Stanko Vraz govoreći da *kod narodnij pėsamah nesmě se ništa prenačinjati, proměnjat ili popravljat, nego ih valja bilježiti onako, kako izviru iz ustiuh naroda. Lěpota i mahne njihove, sve je sveta baština praotac naših*.²⁵ Bilježenje usmenoknjiževnih oblika na taj način Kekez naziva *Hektorović–Vrazovim zakonom*.²⁶

Govoreći o usmenoj književnosti u Hrvata, važan doprinos poticanju na sakupljanje narodnoga blaga dao je Maksimilijan Vrhovec, zagrebački biskup, koji je 26. lipnja 1813. godine izdao okružnicu koja se smatra prvim *javnim i obvezujućim konceptom* za sakupljače usmenoknjiževnih oblika.²⁷

Velik doprinos sakupljanju usmenoknjiževnog blaga dala je i Matica hrvatska koja je 1877. godine uputila poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama. Matičin poziv je rezultirao edicijom od deset knjiga tiskanih od 1896. do 1942. godine. Najveći prilog Matičinom radu rukopisne su zbirke Nikole Tomassea i Mihovila Pavlinovića koje su sakupljene na području Dalmacije i Bosne i Hercegovine.²⁸

Kada je riječ o novinskim publikacijama, u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*, kasnije *Danici ilirskoj*, objavljen je niz stručnih tekstova o usmenoknjiževnim oblicima stvaralaštva. Upute za sakupljanje narodnoga blaga koje je biskup Vrhovec uputio svećenstvu,

²³ O ovome više: Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 59-65.

²⁴ Kekez, Josip: *Prva hrvatska rečenica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988., str. 121.

²⁵ Bošković-Stulli u Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 299.

²⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 12.

²⁷ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 70.

²⁸ Mimica, Ivan: *Usmeno pjesništvo porječja Krke* u knjigama velike edicije Hrvatske narodne pjesme Matice hrvatske, Godišnjak Titius, 2 (2), Znanstveni projekt TITIUS: Porječje Krke - baština i sociokulturni razvoj (Filozofski fakultet u Splitu), Split, 2009., str. 135.-146.

u Danici su 1837. godine otisnute, ali ovaj put s pozivom, ne samo za svećenstvo, već i za sve domoljupce.²⁹

Za usmenu književnost u Bosni i Hercegovini posebno je važna 1867., kada fra Petar Bakula, hercegovački franjevac i jedan od najistaknutijih starijih hercegovačkih pisaca, prvi bilježi predaje na tlu Hercegovine u djelu nazvanom *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina sub regimine spirituali Fratrum Min. Observ. Sancti Francisci pro anno Damini 1867*. Bakulino djelo je 1970. godine objavljeno pod nazivom *Hercegovina prije sto godina*. Potrebno je spomenuti i djelo *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* Nikole Tordinca iz 1883. godine.

Djelo *Ženidba*, fra Franje Miličevića iz Čitluka, objavljeno posthumno 1915. u *Zborniku za život i narodne običaje Južnih Slavena*, uz zapise o svadbenim običajima, važno je i zbog usmenih zapisa lirike, kao i djelo fra Nikole Buconjića *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*. Buconjićevo djelo sadrži presjek najvažnijih godišnjih običaja, ali i zapise 60-ak usmenih pjesama i nekoliko zapisa molitvenih pjesama. Miličevićovo je djelo u pretisku Matica hrvatska objavila 1998., a Buconjićevo 1999. godine.³⁰

Značajnu pozornost usmenoj književnosti Hrvata u novije su vrijeme posvetili časopisi *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, *Croatica et Slavica Iadertina* (Zadar), *Narodna umjetnost* (Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb) i *Glasnik zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine* (Sarajevo), ali i katolička periodika, posebno *Svjetlo riječi*, *Bosna Franciscana* (Sarajevo), *Crkva na kamenu* (Mostar). Radovi vezani uz usmenu književnost nalaze se i u mostarskim *Motrištima*, *Suvremenim pitanjima* i sarajevskoj *Hrvatskoj misli*. Konkretno, za širokobriješku tradicijsku književnost i kulturu, velik je doprinos dao *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, koji u 24./25. svesku *Etnologije* na 25 strana donosi pripovijetke i predaje zabilježene u okolici Lištice, današnjeg Širokog Brijega. Predaje je zapisao Vljako Palavestra, nekadašnji znanstveni savjetnik i rukovoditelj *Etnografskog odjela Zemaljskog muzeja* u Sarajevu. Palavestra je detaljno opisao način bilježenja predaja i ograničenja s kojima je bio suočen, ali je uspio obuhvatiti osnovnu sliku narodnih predaja za koju je tvrdio da bi se, unatoč svim ograničenjima, i nakon dužeg sakupljačkog rada na terenu, izmijenila samo u

²⁹ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 71-76.

³⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 21-22.

nekim detaljima. Palavestrina *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine* (2004.) također su bitna za proučavanje usmene književnosti.

Nadalje, od iznimne je važnosti knjiga Marka Dragića, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture* (2005.), koja donosi predaje zapisane u suradnji sa studentima Sveučilišta u Mostaru i Splitu. Osim navedene knjige, niz je djela koje sadrže predajno blago zapisano u izvornome obliku. Neka od njih su *Zakopano zvono* (1996.), *Deset kamenih mačeva* (1999.), *Od Kozigrada do Zvonigrada* (2001.) *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine* (2005.).

Kada je riječ o govorničkim oblicima i mikrostrukturama, posebno je važno spomenuti Tvrtka Čubelića i Josipa Kekeza. Čubelić se bavio svim žanrovima usmene književnosti te je priredio više zbirke koje su kasnije povezane u niz od osam knjiga pod nazivom *Usmena narodna književnost*. Klasifikaciju i analizu govorničkih oblika u hrvatskoj usmenoj književnosti posebice donosi Kekez (1984., 1986., 1996.), a na području Bosne i Hercegovine najviše prikupljenih poslovice, kletvi i zagonetki sadržava *Dragićeva Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture* (2005.). Govorničkim oblicima se u hrvatskoj usmenoj književnosti posvetio i Botica (1995., 2000.)

Govoreći o piscima koji su u svoja djela inkorporirali zapise usmenoknjiževnih struktura, potrebno je spomenuti Marina Držića, Petra Hektorovića, Juraja Habelića, Junija Bajamontija, Alberta Fortisa, Dinka Šimunovića, Milutina Cihlara Nehajeva, Vladimira Nazora, Miroslava Krležu, Ivana Raosa, Ivu Andrića, Maka Dizdara, Stjepana Džaltu, Petra Gudelja te posebno bosanske franjevece fra Matiju Divkovića, fra Stjepana Jajčanina, fra Nikolu Lašvanina, fra Filipa Lastrića, fra Ivana Franu Jukića i mnoge druge.

Velik doprinos u proučavanju usmenoknjiževnih vrstama dali su Maja Bošković-Stulli, Tvrtko Čubelić, Vladimir Biti, Ivan Mimica, Stipe Botica, Divna Zečević, Ljiljana Marks, Estela Banov Deppope, Davor Nikolić, Denis Vekić i Luka Šešo.

Usmenoknjiževni oblici: lirika, epika, drama kao i govornički oblici, koje se nerijetko naziva retoričkim oblicima, kao i mikrostrukture, *tradicijski su pisane književnosti* na kojoj je vidljiv utjecaj usmenoknjiževnih oblika sve do današnjih dana.³¹ Sljedeća poglavlja sadrže

³¹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 11.

najukorijenjenije usmenoknjiževne oblike na širokobriješkom prostoru, među kojima su predaje, govornički oblici i mikrostrukture.

3.1. Predaje

Mada se kroz povijest najviše istraživala usmena poezija, golemu vrijednost leži u usmenoj prozi, posebno predajama, čija je glavna značajka da se u njihovu istinitost vjeruje. Sadržaji predaja uglavnom se vežu uz lokalne događaje i stvarna mjesta, a protagonisti predaja nerijetko imaju imena i prezimena.

Predaja je zasigurno jedna od najvažnijih usmenoknjiževnih oblika koja zaslužuje više pažnje, ne samo etnologa, već i teoretičara književnosti, posebice zbog činjenice da se svaka od njih može promatrati kao jedinstven proizvod usmene književnosti koji progovara o povijesti, kulturi i identitetu jednoga naroda.

Kao

usmenoknjiževni oblik, predaja živi stoljećima prenošenjem s koljena na koljeno, mijenjajući ponekada svoj oblik i izričaj. Motivi i teme koji se pojavljuju u predajama stari su i po više od dva tisućljeća. Emocionalni angažman predaja neupitan je, posebno na područjima uz koji se tematski ili motivski veže njezin sadržaj. Predaje se *kazuju s pretenzijom na istinitost (taj je element vjerovanja u istinitost prisutan u njihovoj strukturi i onda kada se stvarna vjera s vremenom izgubila).*³² Predaji je cilj zabaviti, podsjetiti, poučiti. U predaji se *prenosi, predaje, određeno zapažanje, spoznaja, iskustvo. Sve neobično, čudesno, izvanredno, što je moglo izazvati neki zaljućak, ili ocjenu, ili bilo kakvu čovjekovu misaonu ili emotivnu reakciju, ušlo je u oblik predaje.*³³ Predaja oplemenjuje, pripovjedač vješto zabavlja, kako sebe, tako i druge, zaboravlja na nedaće i uživa u trenutku i to uvijek nastojeći zadovoljiti slušatelja prenošenjem ne samo sadržaja, već i emocije predaje. Predaja tako povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost koja *otvara dublju dimenziju slušaočeve, čitaočeve sadašnjosti. Prošlost nije prošla, nije zaboravljena, ona je književno organizirana u poetsku sliku tako da svakog trenutka može pronaći prvo dno sadašnjosti i svakodnevicu otvoriti podrum straha, tjeskobe, muke i mučenja.*³⁴

Dragić definira predaju kao vrstu usmenih

³² Bošković- Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 11.

³³ Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra) Sarajevo, 1974., str. 237.

³⁴ Zečević, Divna: *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 10 (1), 1974., str. 67.

priča čija je glavna značajka *vjerovanje u istinitost njezina sadržaja*.³⁵ Predaje su za Boticu čuvari koji pripovijedaju o *zbijskim i zamišljenim* pamćenjima koji su posebice važni za duhovnost jednoga kolektiva. Predaja komentira sve ono što je određena sredina stvorila i što je odredila kao svoj *genius loci*: sve materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne (prepričane) okolnosti, tipične mjesne prepoznatljivosti i nazore, mentalitete i stajališta.³⁶ Danas se predaje uglavnom dijele prema motivima, temi ili funkcionalnosti, što je u prošlosti znalo prouzrokovati razilaženja teoretičara prilikom njihove klasifikacije zbog čega ih Maja Bošković Stulli naziva *kamenom spoticanja* u podjeli vrsta usmene proze.³⁷ Klasifikacija predaja nikada nije nosila isključivo književnoteorijski predznak, već su se proučavala i druga mjerila, poput primjene u životu, koja se danas kategorizira kao funkcionalnost, načina izvođenja, socijalno-životnih funkcija, čak i psihomentalnih funkcija, što je otežalo sam način klasifikacije.³⁸

Osim klasifikacijskog sustava, problematika je izvirala i iz same terminologije. Naime, do terminoloških problema dolazi zbog korištenja stranih klasifikacijskih sustava uz dosljednu uporabu terminologije na vlastitom jeziku.³⁹ Kod slavenske skupine naroda, terminologija je predstavljala manji problem zbog lingvističke srodnosti unutar same skupine jezika.⁴⁰ Problematika nazivlja posebno se vezala uz braću Jakoba i Wilhelma Grimma, koji narodnu predaju dijele na dvije skupine, bajke i predaje. Bajke i predaje (*Marchen* i *Sage*), unutar kategorija, dijele na *mjesne* i *povijesne*, prilikom čega nisu bili krajnje dosljedni pa su tako među povijesne predaje svrstavali i povijesne kronike te literaturu koja nema kategoriju usmenosti.⁴¹ Mada braća Grimm nisu bila dosljedna unutar samoga svrstavanja predaja, njihova je rečenica *Bajka je više poetična, a predaja više historična* prema Bošković Stulli, pružila dovoljno širine i elastičnosti *s intuicijom za bit stvari, tako da kasnije definicije i podjele tih pripovjednih oblika ne proturječe onim temeljnim napomenama čak ni onda kada su međusobno vrlo proturječne*.⁴²

Nakon braće Grimm čitava se plejada teoretičara književnosti bavila pojmovima i kategorizacijom unutar usmene književnosti i samih predaja, a Komisija za narodne predaje,

³⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 273.

³⁶ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 435-436.

³⁷ Bošković- Stulli, Maja: *Narodna predaja- volkssage- kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975., str. 124.-125.

³⁸ Isto, str. 126-128.

³⁹ O ovom više: Bošković- Stulli, Maja: *Narodna predaja- volkssage- kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975., str. 124.-125.

⁴⁰ Isto, str. 132.

⁴¹ Isto, str. 121.

⁴² Isto, str. 121-122.

koja je 1963. zasjedala u Budimpešti, donijela je skicu sheme prema kojoj se narodne predaje dijele na četiri osnovne skupine, i to: 1. *etiološke i eshatološke*; 2. *historijske i kulturno-historijske*; 3. *nadnaravna bića i sile (mitske predaje)* te 4. *legende/ mitove o bogovima i herojima*.⁴³ U poetici književnosti najčešće se spominje Proppova tematska podjela na pet vrsta: 1. *etiološke predaje (rasskazy)*, 2. *povijesne predaje*, 3. *mitološke predaje (byval'sčine, byličke)*, 4. *legende (religiozne)* i 5. *pričanja iz života (skazi)*.⁴⁴

Dragić nalazi manjkavosti u takvoj podjeli jer u njoj: 1. *nedostaju eshatološke predaje*, 2. *nedostaju demonske predaje*, 3. *legende su zasebna vrsta priča*. *Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo*. Sukladno tome, Dragić dijeli predaje na povijesne, etiološke, eshatološke, mitološke, demonološke predaje te pričanja iz života.⁴⁵

Usmenoknjiževna baština omogućuje jednom narodu da svoj život oplemeni, učini bogatijim i ljepšim jer da nije bilo usmene književnosti, narod ne bi razvio ni pisanu književnost. Upravo je u tom prenošenju usmenoknjiževnih oblika bit odgoja, ne samo pojednca, već formiranja nacionalnog identiteta i kulture. Predaje koje su prenošene s koljena na koljeno kroz vrijeme, prenošene su i s jednog područja na drugo tako da ih u potpuno istom ili sličnom obliku možemo susresti i na područjima van Širokog Brijega.

3.1.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje bilježimo i u Bibliji, među kojima je najznačajnija zasigurno deuterokanonska starozavjetna knjiga o Juditi, udovici iz Betulije, koja hrabrim činom usmrćuje Holoferna te na taj način oslobađa svoj narod. Predaja o Juditi postaje i temeljem hrvatske književnosti.⁴⁶ U želji da uzveliča židovstvo nepoznat pisac stvara fabulu koju smješta u šesto stoljeće prije Krista u sklopu tadašnjih povijesnih zbivanja. *Knjiga o Juditi* nastala je između 100. i 50. godine prije Krista, u doba kada Pompej osvaja istočne zemlje.⁴⁷

⁴³ Isto, str. 123.

⁴⁴ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 274.

⁴⁵ Isto, str. 274.

⁴⁶ Marko Marulić, jedan od najvećih hrvatskih književnika, uzima predaju o starozavjetnoj udovici Juditi iz Betulije iz Vulgate i, vjerno se držeći biblijskog predloška, piše prvo djelo na hrvatskom jeziku.

⁴⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 250.

Povijesne predaje zastupljene u okolici Širokoga Brijega odraz su kultura i civilizacija koje su utjecale na prostor i njegove stanovnike. Ostaci mnogobrojnih gomila i gradina nedvosmisleno pokazuju kako je područje Širokog Brijega bilo naseljeno još u prahistorijsko doba. Međutim, kako se zna reći, povijest jednoga grada počinje gotovo uvijek mnogo prije no što je to zabilježeno, što vrijedi i za Široki Brijeg, koji je i prije prvih pisanih tragova imao dugu prošlost.⁴⁸

Etnološko istraživanje na terenu je pokazalo da su povijesne predaje najzastupljenije na ovim prostorima, i to posebice kada govorimo o razdoblju višestoljetne turske vladavine koje ostaju svjedokom stoljeća borbe s tuđincem i patnji hrvatskog naroda. Povijesne predaje na širokobriješkom području uglavnom pripovijedaju o razdobljima kada je hercegovački kraj pao pod tursku vlast te o odnosu Turaka prema puku. Povijesne predaje se nerijetko isprepleću s etiološkim predajama tako da nazivi mnogih toponima vuku svoje korijene iz vremena kada je narod bio pod turskom vlašću. Niz primjera dovoljan je da se ukaže na duhovno bogatstvo koje sadrže različiti žanrovi predaja:

Za razumijevanje povijesnih predaja i etioloških predaja koje su nastale na povijesnoj razini važno je ukratko izložiti i sljedeće: Stalne su bile pretenzije Ugarske i Turske na Bosnu i Hercegovinu zbog njezinoga bogatstva (olova, srebra, skupocjene tkanine i dr.) i slabile su moć domaćih banova i kraljeva. Ugari su zbog toga kod papa optuživali domaće vladare da u Bosni i Hercegovini kriju i šire krivovjerstvo. To je dovelo do velikih svađa i obračuna između vladara. Sukobi su se događali i u samim obiteljima vladara poput onih između hercega Stipana Vukčića Kosače i njegovog najstarijeg sina Vladislava 1450. godine.⁴⁹

3.1.1.1. Starovjekovne teme

Diljem Širokog Brijega sačuvani su mnogi toponimi koji podsjećaju na starovjekovno razdoblje i stanovnike koji su tada živjeli na ovim prostorima. Kao i u ostatku Hercegovine, najčešće su starovjekovne teme s grčkim i ilirskim predznakom. Potonje su posebno vezane uz ilirsku kraljicu Teutu.

⁴⁸ Neki povjesničari koji smatraju kako su na prostoru današnjeg Širokog Brijega bile granice između dva ilirska plemena. Ta plemena su bili Dalmati koji su živjeli na sjeverozapadnom području i Daorsi čije je glavno uporište bio grad Ošanići kod Stoca.

⁴⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 323-324.

Grci, poznati po visokoj razini materijalne i nematerijalne baštine, dobivaju svoje mjesto u usmenoj književnosti na tlu Hrećegovine. Ostaci mnogobrojnih predmeta potvrđuju da su naseljavali jadranske otoke i istočnu obalu Hrvatske. Suhozidine koje su Grci izgradili na Hvaru pod zaštitom su UNESCO-a. Postoji mnogo predaja o Grcima koji su živjeli na ovom području. Navodno su bili veći od prosječnih ljudi te nisu mogli spavati u običnim kućama. Mnogobrojni kazivači su spominjali divove koji su živjeli na području Širokog Brijega, a sličnu je predaju zabilježio Franjo Martinčević 1897. u svom djelu:

Divovi, kažu, tako su kuće gradili da je pola diva bilo u kući, a pola na dvoru, pa kad ga je jedan od današnjeg naraštaja pita zašto ne gradi veću kuću ovaj odgovori: „Ta neću tisuću godina živjeti! Živio sam 150 godina, a ostalih 150 mogu još u istoj kući izdurat.“⁵⁰

U širokobriješkome kraju o Grcima se pripovijeda kao golemim divovima koji bi gradili kuće tako što bi pola diva za vrijeme spavanja bilo u kući, a pola izvan kuće. Također su pripovijedali da su živjeli oko tristo godina. Prema predaji, Grci su se naseljavali i u Crnim Lokvama. Kad su počeli ratovi i bježanja stanovnika, i Grci su nestali.⁵¹ U Širokome Brijegu dugo se vjerovalo da su stećci grčki grobovi. Diljem Bosne i Hercegovine narod pripovijeda o grčkim grobljima *te kako je sedam godina bila jaka zima i puhao vjetar sjeverac, suhograd, koji izaziva zimu i sušu, pa su Grci tako pomrli.*⁵² Također se pripovijeda da su Grci nestali radi gladi i velike suše na ovim područjima.

Žanrovi predaja prepleću se. Takva je i predaja o drevnim Grcima koju bilježi i Vlajko Palavestra:

„Studenac“ je naziv jednog bunara sa živom vodom u Rasnu. Nalazi se usred polja. Priča se da je čuva' čoban koze i opazi di je jarac zavuka glavu u neki trn. Kad izvukabrada u jarca mokra. I tako su našli taj bunar, živu vodu; to su još nekad Grci gradili. Sve je kamen okresan.⁵³

⁵⁰ Martinčević, Franjo: *Pitanja*, 1897.

⁵¹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 354.

⁵² Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 197-198.

⁵³ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 355.

Prema predaji koju je Vlajko Palavestra 1967. godine pribilježio u Buhovu prema kazivanju Mate Jurića, ruševine koje su nastale po području Hercegovine, djelo su Rimljana kojima nije plaćan porez:

U stara doba, priča se za rimsku upravu tu, a za grčku ne; samo za rimsku. Priča se da je tu bilo istočno i zapadno carstvo, rimsko. Onda da je Ercegovina ostala za zapadno rimsko carstvo. U Gabeli, u Norinu, bila kula (i sad se zove norinska kula) tamo da je bija kralj postavljen neki. I da je on sabira iz ove pokrajine pobir, porez neki i pridava Rimu. U to je neko vreme on doša pa se o'toga odreka i počēja radit na svoju ruku, posta ko potpuni gospodar. Onda ga jedne godine opomenuli da on dođe pa prinese taj državni porez, on nije. Druge godine nije. Treće godine počne se ogledavat: Pod Metkovićim-mornarica! Primičava se neka sila. I onda je on doša pa da naredbu ko god ima novaca kaki, broji, pa popiši i bježi u šume, krij se svak. I onda su ti ljudi dišli, pa novce pokopali i sakrili, bježali u šume. I onda je izišla na Metkovićim ta vojska rimska. I onda kad su oni pošli ozdal, ta vojska, talijanska, naredba je došla da ne ostane nigdi u Ercegovini kamen na kamenu, da se mora sve privrnut i sve spržit. Onda-pobiglo u šume, razbiglo se, tamo-ovamo. Oni kad su došli, pa po ravnima su ovdi bili, sva sela poravnili, spržili, dosta ljudi pobili sve i tako su to brisali potpunoma taj narod. Onda je to tako, evo po Brotnju: Ograđenik, Gradac, Gradnići, Veliki Ograđenik, Mali Ograđenik, kud god pogledaš to je sam zidina, same ruševine. To su sve oni poravnili u ono doba. To su poravnili Rimljani.⁵⁴

Ilirski motivi

Iliri su bili indoeuropski narod koji je naseljavao zapadno područje Balkanskog poluotoka. Prema Apijanau iz Aleksandrije, rimskom povjesničaru, koji je djelovao na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće, Iliri su nastanjivali područja iznad Makedonije i Tracije pa sve do Dunava. Zbog zemljopisne udaljenosti i vanjskih utjecaja ilirska su plemena razvila različite kulture te su vjerovali su u različite bogove. Govorili su sličnim jezicima.⁵⁵ Grci su u 8. st. prije Krista osnovali svoje kolonije na ilirskoj obali (Epidamnos), a u 4. st. prije Krista osnovali su kolonije na istočnoj Jadranskoj obali (Issa, Pharos). Enheleji su stvorili moćnu državu u južnoj Iliriji koja je na vrhuncu moći bila u 8./7. st. prije Krista. Državu su stvorili i Taulanti i Dardanci.

⁵⁴ Isto, str. 351.

⁵⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 277.

*Nakon toga stvorena je moćna ilirska država koja se prostirala od srednjodalmatinskih otoka na sjeveru do Epira na jugu te Dardanije i Makedonije na istoku. Česti su ratovi uništili moćnu ilirsku državu 168. godine prije Krista.*⁵⁶

Predaje s ilirskim motivima najčešće spominju ilirskog kralja i kraljicu, Agrona i Teutu, koji su boravili u Hercegovini.

Kraljica Teuta

Za izvor rijeke Lišnice vežu se mnoge predaje i legende, neke od njih su već odavno pale u zaborav, ali mnoštvo ih je sačuvano do današnjeg dana. Predaja koja je se najviše usadila među širokobriješki puk je ona koja priča o Teuti, ženi ilirskog kralja Agrona, kojoj je muž dao izgraditi ljetnikovac u Borku zbog njegove ocharavajuće ljepote. Povijesnih izvora o Teuti nema mnogo. Sredinom 3. stoljeća pr. Kr. južnoilirski narodi bili su udruženi u državu koju se danas uobičajilo nazivati Ilirskim kraljevstvom. Pod kraljem Agronom Ilirsko je kraljevstvo izraslo u znatnu silu staroga vijeka. Nakon što se kralj Agron, i to za vrijeme veselja zbog uspješnog vojnog pohoda, opio vinom, prehladio, te skončao od upale porebrice, na prijestolju ga je naslijedila žena, kraljica Teuta. Drugi, pak navode, da je Agrona otrovao njegov vojskovođa Demetrije Hvaranin koji mu je u znak dobrodošlice nakon izvršene pobjedonosne vojne akcije dao da ispije vrč s vinom u koje je usuo otrov.⁵⁷ Teuta je preuzela prijestolje u ime posinka Pinesa 231. godine prije Krista.⁵⁸

Na teško pristupačnome mjestu iznad vrela rijeke Lišnice u Borku, postoje ostatci manje tvrđave. Tu tvrđavu spominje i Petar Bakula.⁵⁹ Turci su tu tvrđavu osvojili 1477. godine. Dominik Mandić tvrdi kako je ta tvrđava bila Nebojša, glavni grad župe Večerić, a B. Rupčić misli da je to bio Kruševac, glavni grad župe Blato.⁶⁰ Međutim, u tradiciji Širokobriježana spomenutu tvrđavu kraljici Teuti sagradio je kralj Agron i ona je nakon Agronove smrti iz te tvrđave upravljala Ilirskim kraljevstvom.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Dragić, Marko, *Ilirske teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*, „Osmišljavanja“ Zbornik u čast 80. rođendan akademika Miroslava Šicela, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, FF –Press, Zagreb 2007., str. 153-171.

⁵⁹ Bakula, Petar: *Hercegovina prije 100 godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, (preveo dr. Vencel Kosir), Mostar, 1970., str. 70.

⁶⁰ Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001., str. 175.

Poznati keramičar Pero Ćorić ostavio je u nasljeđe priču i nekoliko umjetničkih djela (u keramici) pod nazivom *Carica Teuta u Borku*. Naime taj čovjek je prenosio s koljena na koljeno priču svoga djeda o gradnji ljetnikovca u kojem je Teuta provodila veći dio vremena:

*Nakon smrti kralja Agrona Teuta pokušava upravljati kraljevstvom iz Borka ali ne uspijeva. Tada je, shrvana bolom i tugom, odlučila da skonča život u Borku, zamolivši svoga sina da je tu pokopa. Navodno je Teuta proklela sve vojske koje uđu u područje Borka i pomute joj mir. Posebno je zanimljivo da ni Turci koji bi zaposjedali sva vrela, ne samo da nisu izgradili kulu u Borku, nego ni mlinicu. Prva turska mlinica nizvodno od vrela je izgrađena kod današnjeg mosta na Trgu žrtava rata u samom središtu grada.*⁶¹

U djelu *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza drama i mikrostrukture*, Dragić navodi druge predaje koje govore o kraljičinoj smrti.

Kraljica u Privalju

Toponim *Kraljica* u Privalju kod Širokoga Brijega baštini ime po nepoznatoj prelijepoj kraljici koja je ondje boravila:

*Kad sam ja živila u Kraljici samo je naša kuća tu bila. Tu je bio jedan mali vrta i velika trišnja bile boje. Sićam se dobro da je svake godine bilo puno cvita i plodova, a mi bi se ko mali peli na tu trišnju i jeli slatke trišnje. Moj did nam je priča da je nekad davno tu bila kraljica uvik u bilo obučena. Imala je zlatnu stolicu i sidila ispod te trišnje. To je bila tako lipa žena, imala je duge kose spletene i bilu haljinu. Ona ne bi ni s kim pričala tako da niko nije zna ko je ona. Kad bi did otiša mi bi kopali ispod trišnje jer nam je priča da je ona ostala tu i da je pod zemljom i ona i cilo to carstvo njeno potonilo kad su bili nekad davno veliki potres i poplava. I jedno proliće ta trišnja se osušila, čekali smo da ozeleni, ali nije. Onda su je naši stari ispilali i od tog drveta su napravili siniju i tronožac za sidit. Tako je ta priča pala u zaborav, a to se misto i danas zove Kraljica.*⁶²

⁶¹ Ćužić, Tomislav: *Borak*, Vitko-časopis Matice hrvatske Široki Brijeg, 11, Matica hrvatska Široki Brijeg, 2008., str. 37.

⁶² Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 102.

Pripovijeda se da je ta kraljica najprije živjela u poljima u Vran planini odakle je bosa pobjegla kad je ugledala vojsku:

Bila je kraljica, gori u poljim' među Vranom. I onda ona je bila među Vranom. Snig tada nije pada. I onda ka' su ugledali da je snig pa', onda su kazali da će doć Turska. To je bilo nazad, pitaj Boga! Evo pe' stotin godina. Onda ta' kralj na Vranu posla slugu, donija mu sniga. E, ondan, kraljica bila gori – kralj je već umro- i ondan ona zapovidala. I ondan kazali: „Evo vojske!“, a ona skočila je na prozor bosa i u tu „Kraljicu“ našu, sad šta je doli-zemlja se zove „Kraljica“- i ona je tu došla. Otalen ne zna niko šta je od nje bilo. I tu je stanovala nekoliko i onda zato se Kraljica prozvala zemlja „Kraljica“. Tu je došla, dobigla kosa ka' je ugledala vojsku da će je osvojiti.⁶³

Neki pripovjedači pripovijedaju da se kraljica zvala Sara i da je živjela na Blidinju. Narod pripovijeda da je u davna vremena na Blidinju bilo more⁶⁴ i da je uspijevala loza. Kraljica Sara je zimi dolazila u Privalj. Kraljica je s Blidinja pobjegla kad je ugledala vojsku i krila se po šumama. Nitko je više nije vidio. Pripovijeda se da je po brdima nađeno prstenje i druge dragocjenosti:

Prija su ti vrime na bila drugačija, još dok je more ovdan bilo. Eno gori na Polugrni i sad se more vidit di je bilo more i di je sol ostala. U planini, gori na Blidinju, meni su stari pričali, mogla i vinova loza uspit i ljudi gori vinograde zasađivali, jer slabo je tada snjiga bilo i bilo toplo.

Tada, u to vrime ti je gori u planini živila kraljica koja je sama kraljevala, kralj joj već odavno bija umra. Zvala se Sara. Ali ona bi ti samo liti bila gori po poljim i planini. Zimi je dolazila tu na Privalj, i sad gori ima jedno misto zove se Kraljica.

Jednom ti je vojska došla gori i ona je pobigla da je ne uvate, svo blago joj gori ostalo, tada je snijig pa. Krila se Sara po planinam i po šumam da je ne ubiju i posle ti niko za nju ništa nije čuja. Ali nađeno ti je gori po brdim prstenja i još nekakvi stvari, kažu da je to njezino bilo jer kako je vojska iznenada stigla ništa ona nije uspila ponit sa sobom. Bosa, bez igdi ičeg je otišla.⁶⁵

⁶³ Isto, str. 103.

⁶⁴ Za više o ovome vidi: Dragić, Marko: *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013. str. str. 75-97.

⁶⁵ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 101-102.

3.1.1.2. Srednjovjekovne teme

U narodnom su sjećanju do današnjeg dana ostale predaje koje pripovijedaju o povijesnim osobama poput Hercega Stjepana Vukčića Kosače, po kojemu je Hercegovina dobila i ime i Juraja Kastriotića, o kojemu narod i danas priča.

Herceg Stjepan Vukčić Kosača

Stjepan Vukčić Kosača stao je na čelo Huma, Podrinja, Krajine (Makarske), Poljica i dijela Zete 1435. godine, naslijedivši strica Sandalja Hranića. 1448. godine se prozvao hercegom, čime negdašnji Hum postaje Hercegovinom. U narodnim predajama zapamćen je po razuzdanom životu. Tri puta se ženio. Plod prvog braka, s Jelenom, kćeri Balše III bile su kćeri Mara i Katarina, kasnije upamćena kao bosanska kraljica⁶⁶ i sinovi Vladislav i Vlatko. Iz drugog braka, s parmskom plemkinjom Barbarom de Raugo, dobio je sina Stipana, kasnije poznatog kao Ahmeta Hercegovića, čovjeka koji je nakon očeve smrti prešao na islam te je sedam godina obnašao dužnost velikog vezira. Treći je brak Kosača sklopio s Cecilijom iz Senja. Zbog sukoba s Ugarima ali i unutarobiteljskih sukoba Hercega sa sinom Vladislavom 1450. godine, slabila je moć Bosanskog kraljevstva.⁶⁷

⁶⁶ Katarina Kosača bila je posljednja bosanska kraljica. Rođena je 1424. godine u Blagaju kod Mostara. Svoj vjerski put započela je kao bogumilka, da bi prešla na katoličanstvo, pridruživši se Trećem franjevačkom redu. Ostala je upamćena kao graditeljica samostana i crkava. 1446. godine se udala za kralja Stipana Tomaša, nakon čije ju je smrti novi kralj, Stipan Tomašević, proglasio kraljicom majkom. Mnogobrojne su predaje o bijegu kraljice Katarine iz Bosne. Prema nekima od njih, kraljica je bježala iz Jajca preko brda u Varoš, nakon čega je njena pratnja potkovala konje naopačke, da im se slabije prati trag te su se razbježali u Livno, Duvno i Dalmaciju. Pavao Vitezović u bosni captivi piše o kraljičinom bijegu iz Fojnice u Konjic, odakle je pješke krenula za Ston, a lađom u Dubrovnik. Povijesnih dokaza o načinu kraljičinog bijega nema, ali je iz spisa poznato da je već 1463. Kraljica Katarina bila na Lopodu, koji je pripadao Dubrovačkoj republici. Budući da se dubrovački senat bojao turske osvete, kraljica je iz Dubrovnika krenula za Rim, odakle je nastojala osloboditi djecu. Prema oporuci, imenovala je papu Siksta IV i njegove nasljednike baštinicima Bosanskog kraljevstva, ukoliko joj djeca ne prijeđu s islama na katoličanstvo. Sigismund i Katarina, koji su odvedeni na ropstvo u Carigrad, islamizirani su. Sigismund je ostao upamćen kao Ashak Kral Oglu – ili Isak Kraljević, a Katarina se udala za turskoga velikaša. Kraljica Katarina je umrla u izgnanstvu 25. studenoga 1478. godine te je pokopana u crkvi Araceli u Rimu. (Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 329-333., prema: Anđelić, Pavao: *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973., str. 146.; Lašvanin, Nikola: *Ljetopis*, (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 203.; Pandžić dr. Bazilije: *Katarina Vukčić Kosača (1424.-1478.)*, Bosna Argentina, Böhlau, Verlag Köln Weimar, Wien 1995., str. 140.)

⁶⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 320.-324.

Zabilježena je predaja o razlozima prelaska sina Stipana na islam, kao i hercegova smrt bacanjem u more, nakon čega se okamenio:

O Hercegu Stjepanu spominje se samo da je sina ženio iz Zvornika, no na putu da je nekako prijevarom sagriješio sa nevjestom. Čuvši to sin, odmetnuo se od oca, te otišavši u Stambol, poturčio se. Pripovijeda se, dalje, da je poturčeni mu sin došao s vojskom na Nevesinjsko polje, kuda se ide iz Blagaja, pa da je naložio vojnicima da svaki vojnik po 10 vatara loži. Na to je Herceg, čuvši već za tursku vojsku, uskliknuo: „Ako je pod svakom vatrom samo jedan čovjek, to je mnogo-toj se sili ja oprijeti ne mogu. Bolje je da bježim.“ Na to pripovijeda predaja-potovario je Herceg svoje blago na tri konja, a konjima-da zametne trag - udario potkove unatraske, te pobjegao u Dubrovnik, gdje je blago ostavio, ali je prije na tim dubrovačkim vratima napisao: „Herceg prođe i proćera blago“ ne bi li tim zavarao Turke, koji se daše za njim u potjeru. Kad se kanije Herceg vratio i zatražio od Dubrovčana svoje blago, pokazase mu ovi vlastito pismo na vratima, kako je blago on protjerao. Vidjevši se Herceg ovako prevaren, skočio je u more, gdje se okamenio.⁶⁸

U Proboju kod Ljubuškog zabilježena je slična predaja:

Dok je Stjepan vlada Hercegovinom njegov mlađi sin se s njim svadi, ode u Bosnu i iskupi vojsku, te objavi Stjepanu rat. Kada je Stjepan uvidio da mora napustiti grad on utovari sedam mazgi zlata, pobjegne u Dubrovnik. Htjede kasnije Stjepan uzeti svoje zlato da ode u Herceg Novi, ali zlato su prisvojili Dubrovčani i napisali na ulazu u grad: „Doša Stjepan i dotjera zlato“, a na izlazu: „Proša Stjepan i otjera zlato.“⁶⁹

Juraj Kastriotić

Juraj Kastriotić, poznat i pod imenima Đurad, Skender-beg i Ivan-beg, bio je albanski knez kojega su Turci zarobili, odveli u Carigrad i islamizirali. 1443. godine, za vrijeme ugarskoga rata protiv osmanske vlasti, na čelu kojeg je bio Janko Sibirjanin, Skender-beg je pobjegao od

⁶⁸ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 351.

⁶⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 321.

Osmanlija, nastavljajući svoj život u borbi protiv istih.⁷⁰ Skenderbegovinu spominju stanovnici Blata u predaji o tri bana-kralja:

Narod u Ljutom Docu spominje da su bila nekaka tri bana-kralja: jedan da je stajao u Biogracima, a konaci mu bijahu na Šahinovicima, u Ljutom Docu, a a Kulinu da je izlazio na zelen; drugi stajaše u Trebinju, a treći u Livnu. Nadalje, spominje ljutodočki narod nekakve Ivanbege, od kojih je jedan stajao u Biogracima, jedan nasuprot Zvonigradu, a za jednoga se, napokon, tvrdi da je stajao na Skenderbegovini, u Ljutom Docu. Drži se nadalje da je posljednji Ivanbeg poginuo na Šaranpovu, na vrh Mostar-blata. Jedna predaja spominje tri bana-kralja, od kojih je jedan stajao na Biogracima, jedan na Livnu, a jedan u Trebinju. U to doba, veli narod, da su gradovi Mikuljača i onaj u Biogracima živjeli u međusobnom neprijateljskom odnošaju. Iza toga spominje predaja nekakova tri brata Ivanbega, koji su stajali jedan u Ljutom Docu na današnjoj Skenderbegovini, jedan u Biogracima, a jedan na nasuprotnom Zvonigradu. Čuvši braća za dolazak Turaka, izađoše im sa 30 drugova na susret do na Balekovce(u Ljutom Docu; VP), gdje svi pogiboše, samo ostade jedan ranjen. Vidjevši žena mu propast njihovu, zavika: „Jadna ti sam ja, dosad bijah gospojica, a odsele robinjica!“

Dok jedna predaja tvrdi da je posljednji Ivanbeg poginuo na Kraljevini, pa da se otale zove Kraljevina, tvrdi druga predaja da je poginuo na Šaranpovu, na vrh Mostarskog blata. Izrično za ovi kraj spominje jedna predaja nekakova kralja, koji da je htio ili da se Turcima opre ili da prodre u Dalmaciju, te poginuo na Kraljevinam, a žena da mu je poginula i ukopana na Kruševskom Sajmištu.⁷¹

O Kastriotić-banu progovara i bugarščica zapisana na području Širokog Brijega:

Pobjeda Kastriotić bana

Sunce zađe, a mjesec izađe,

tursko momče Carigradu sađe.

⁷⁰ Isto, str. 214.

⁷¹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 350.-351.

*Bez kalpaka i bez opanaka,
golih gnjata, raspalih lakata.
Taki jadan Carigradu sađe
i govori caru na divanu:
„Sultan care, mili gospodare,
što živi smo, živit ne možemo,
od zuluma Skender-bega bana:
a sve ruši džamije i munare,
a sve pravi crkve i oltare.
Ko se ne hti krstom pokrstiti,
svakoga je Jure uginio.
Il' nas sici, il' nam pomoć daji,
il' ćemo se redom pokrstiti,
sve okolo paše i veziri. “
Kad ga je sultan razumio,
on zalampa ruke u džepove,
pa dade momku stotinu dukata:
„Kup' opanke i napij se vina,
i zapali čibuk od aršina.
Ja ću Juru živa uvatiti i živa ga na kolac nabiti. “
Kad ujutro jutro osvanulo,
podigle se paše i veziri,
podiga se sultan care silni,*

pa on traži dobrovoljnog pašu:

„Ko će juru uvatiti,

dat ću njemu cijelu vladavinu,

što se tiče Erceg-Bosne ravne.“⁷²

3.1.1.3. Osmanska vladavina

Bosansko kraljevstvo palo je pod osmansku vlast koncem svibnja 1463. godine. Do naših dana ostala je izreka *Bosna šaptom pade*.⁷³ Hercegovina je pala 14. prosinca 1482. godine. O turskom osvajanju Širokog Brijega nemamo detaljnih zapisa. Međutim, širokobriješki kraj morao je pasti pod tursku vlast najkasnije do 1468. godine. U popisu bosanske vojne i upravno-teritorijalne jedinice Turskoga Carstva, sandžaka, iz 1468. godine vidljivo je da su Turci na desnoj strani Neretve počeli osvajati u pravcu od Mostara prema Posušju i Imotskom, zatim prema Ljubuškom. Područje je uključeno u has bosanskog vrhovnog i upravnog poglavara Sandžaka, sandžakbega Isa-bega Ishakovića.⁷⁴

Turci su skrnavili i uništavali sakralne objekte. U župi Uznesenja Blažene Djevice Marije postoje ruševine crkve sv. Jure na brdu Ozrnje iznad Buhova. U Mokrom te u Biogracima na Crkvini, po predajama postojale su crkve. U Knešpolju postoje ostatci crkve Sv. Ivana. Po predajama u tom su mjestu stanovali župnici iz Blata.⁷⁵

Turci nisu dopuštali katolicima gradnju vjerskih objekata. Kršćani su bili potpuno obespravljeni:

Od pada pod Turke pa do sredine XIX. stoljeća Hercegovina je bila skoro potpuno odsječena od ostatka svijeta. Kad su 1482. godine Turci okupirali Hercegovinu, a Bosna 'šaptom pala' već dvadesetak godina ranije, franjevački su se samostani u Mostaru i Ljubuškom održali do 1563. godine. Te ih godine Turci spališe,

⁷² Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 374-375.

⁷³ O ovome više vidi: Dragić, Marko, *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3), filozofski fakultet u Splitu, Split, 2011., str. 361-382.

⁷⁴ Aličić, Ahmed: *Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću*, Glasnik zemaljskog muzeja, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 97-98.

⁷⁵ Dragić, Marko, *Zakopano zvono*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996., str., 20.; 21.; 32.

*fratre što ubiše, što protjeraše. U Hercegovini se više nije čulo crkveno zvono, a sav je narodni i vjerski život zamro.*⁷⁶

Kazivači, koji su uglavnom starije dobi predaje o turskom zulumu čuli su svojih djedova i baka.

Česti su kronikati o nastojanjima domaćeg stanovništva da se odupru osmanlijskim naseljavanjima. Prema predaji, jedan od izvora rijeke Lištice je zatvoren zbog turske okupacije Hercegovine:

*Narod pripovijeda da u staro vrijeme nije Lištica polje topila, jer da je Ban-vir žderao svu vodu tako silno, da su isti čamci na njegovu vrtlogu tonuli; ali pošto će Turci Hercegovinu uzeti, to je, po pripovijedanju jednih, dao Herceg, po drugima princip, a po trećima neki pop Vaso, taj Ban-vir zatvoriti. Zatvorio ga je pako time što je na njemu dao udariti 18 cerovih greda, te razapeo po njima 18 bakovih koža, pa namazavši to paklinom i nasuvši po tom prosene slame, zalijepio je sve to jednim slojem pakline.*⁷⁷

Palavestra je zapisao kratku predaju prema kojoj su neke babe bakrenim kotlom zatvorile izvor bakamuše u Ladini, kako bi se osvetili Turcima jer im je „dojadio turski vakat“.⁷⁸

Višestruki su turski zulumi bili nad kršćanima. Informanti i sada pamte aktere mnogih povijesnih predaja. Tako je Ruža Kožulova morala potrošiti zadnje brašno kako bi agi ispekla kruh ispod sača:

Kruh

Ruži Kožulovoj došao aga i naredio joj da ispeče kruh za njega. Nije ju upitao koliko u kući ima brašna, a bilo je takvo vrijeme da nisi imao ni za svoju djecu.

Uzela Ruža malo brašna što je imala i zakuhala kruh. Kad je izvadila kruh ispod sača bijaše ljuta jer se sjetila svoje dječice koju kruh nije mogao zapast pa reče agi: „Evo ti kruh, aga!“ i onda mu opsova zeleni svilaj.

Na to je aga upitao Marijana, čovjeka koji ga je pratio po selu: „Ću li ti ovo, brate Marijane?“

⁷⁶ Marić, Ante: *Ljudski širok- Široki Brijeg*, Meridijani, 145., Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2010., str. 44.

⁷⁷ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 354.

⁷⁸ Isto, str. 354.

Marijan odgovori: „Ništa gospodine nisam čuja.“ Da je Marijan rekao da je čuo kako mu je se Ruža obratila sigurno bi je ubio.⁷⁹

Neke povijesne predaje imaju elemente anegdota:

Brijač Ivan

Pokojni Ivan brijač ljude, dolazio i aga kod njega. Njega je uvijek mora brijač džaba. Dodijalo to Ivanu i smisli se on kako će ga se riješiti. Britva se oštrila širokim kajišem. Ivan uze oštritu britvu kad je vidija da aga dolazi. Aga sidne da ga ovaj brije, a Ivan, držeći britvu u ruci, reče: „Oću...neću...oću...ma neću...!“ Kaže njemu aga: „Čuješ, Ivane, šta je? Šta 'oćeš, šta nećeš?“. Nato mu Ivan reče: „Evo, aga moj, daj mi stalno govori: „Zakolji agu!“ Aga se odmah usta i pobiga.“⁸⁰

Česta su bila silovanja kršćanki. Stoga su kršćani morali bježati i u novom mjestu promijeniti prezime kako ih Turci ne bi otkrili:

Povratak Knezovića

U prošla vremena na ovim prostorima je obitavalo jedanaestero braće Knezovića i jedna sestra, ime joj bilo Luca. Živjeli su u Rasnu. Luca je služila na aginom dvoru i jednom prilikom je čula kako se aga dogovara sa svojim podanicima da će poći prema Rasnu i silovati žene oženjenih Knezovića jer su im se braća nešto zamirila. Luca je brže-bolje požurila kući i rekla braći što aga smjera. Tada se oni pokupiše i nestadoše u Dalmaciji. Tamo su promijenili prezimena u Prlić, Galić, Čolak i Bondža, samo jedan, najmlađi nije htio mijenjati prezime. On je se za vrijeme Austrougarske vratio u Hercegovinu i nastanio se u Medovićima, u Grudama.“⁸¹

Predaju o obrani Mostara spominje Mehmed-pašu Kukavicu, rođenog u okolici Foče. Mehmed-paša Kukavica je bio bosanski vezir od 1752. do 1756. i od 1756. do 1760. godine.

⁷⁹ Ispričala mi baka Ivica Barać (rođena 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁸⁰ Kazala Ivica Barać prema sjećanju na predaju koju joj je njezin djed Niko Kožul (1880.) ispričao. Niko je umro u 100. godini života (1980.).

⁸¹ Pričao Bože Knezović (rođen 3.11.1927) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Ostao je zapamćen po gradnji više od 80 objekata, među kojima se ističu džamije u Travniku i Foči.

Konačno, spominje narod jošte Kukavica pašu, koji je htio zavladatai Mostarom, te krenuo na nj vojskom. Došavši na Šaranpov, sagradio je kule i zidine da mu budu zaleđe pri navali na Mostar. Mostarci se vojske prepadoše, te naumiše svi bježati, ali ih nekakva baba osokoli, rekavši im: „Nije ono vojska, ko je vojska, niti imaju topove ko topove, već su ono topovi od klijenova panja, a vojska nosi u tikvi praha.“ Na to ispališe Mostarci na Kukavicu iz topa Zelenka, a kuršum pade na Šaranpovo. Pošto je paša čuo odakle je tane palo i koja je to daljina, reče: „Kad Mostarci imadu takve topove, onda ja tu ne mogu ništa učiniti“ te se vrati otakle je i došao.⁸²

Nerijetko se događa da puk modificira predaje o povijesnim ličnostima da bi osnažili svoj narod i vjeru u same sebe. Naredna predaja jedna je od takvih predaja:

Agina osvajanja

Age su željele osvajati širokobriješka zemljišta u planini, da bi više bilo turskih nego hrvatskih. Tako je jedan aga rekao da će osvojiti onoliko širokobriješke planine koliko bude mogao obaći na svom konju Zekanu. On došao pod Jedinicu⁸³ i konj mu ogladni. Kod Jedinice živjela starija žena, aga dođe do nje te je upita: „Ti si starija žena, pametna si i možeš mi pomoći. Čime bi ja mogao nahraniti svoga Zekana da dobije više snage, da više prijeđe na kopitima?“ Žena bila pametna, a i čula je za agu i njegove oklade i osvajanja pa mu mudro odgovori: „Aje ti sinko siđi s konja i odmori se a ja ću konju dati zimice!“ Kad se aga odmorio, a konj najeo žena mu savjetova da odvede konja do Grkuša te da ga dobro napoji. Aga je poslušao. Nakon manje od dva kilometra pješačenja konj je uginuo. Aga nije uspio zauzet širokobriješki dio planine. Tada su ljudi pjevali pjesmu: „Vran planica, Kopčića starina, i Modruša do vode Grkuša.“⁸⁴

Tursko carstvo vremenom se širilo, zauzimalo područja a age su teritorij iznajmljivali obespravljenoj raji i od njih ubirali razne dadžbine. Želeći se poigrati i zabaviti s ljudima te testirajući ljudsku pohlepnost često su im nudili onoliko zemlje koliko je mogu objahati ili

⁸² Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 352-353.

⁸³ Groblje na Blidinju.

⁸⁴ Kazala Ljubica Galić- Solduša, (rođ. 1938.). Ljubica s obitelji živi na Vaganu, u Širokom Brijegu.

pješice prijeći do Sunčeva zalaska. Onaj tko znao realno procijeniti vrijeme potrebno za obilazak teritorija mogao je dobiti dio zemlje, ali puno su češće bile situacije u kojima su ljudi uzimali toliki radijus kretanja da se ne bi stigli vratiti na vrijeme te tako izgubili okladu i dati polog.⁸⁵

Danak u krvi

Osmanlije su prikupljale kršćanske dječake koji su živjeli na osvojenim teritorijima da bi od njih stvorili janjčare, elitnu vojsku koja je bespogovorno služila sultanima. Janjčari, podrijetlom kršćani, nisu mogli ugroziti sultanovu vladavinu. Kršćanske djevojčice bi bile odvođene, islamizirane i udavane za Osmanlije.⁸⁶ Od 1424. godine do kraja 18. stoljeća s Balkana je dankom u krvi odvedeno dvije do tri stotine tisuća kršćanske djece u dobi od šest-sedam do deset godina, a neki su mladići odvođeni i u dobi od dvadeset godina.⁸⁷

O danku u krvi govori i usmena epska pjesma iz Donje Britvice u Širokom Brijegu *Vučković stari i Komin-barjektar*. Vučković iz Kotara progovara tužnoj sudbini svoje djece, Luce i Ivana, koju su Turci odveli. Vučković nije saznao za njihove živote sve do časa kada mu mladić dugih nogu kuca po ogradi, ostavljajući poruku koju mu je poslao sin iz zarobljeništva. Vučkoviću, koji je u nemogućnosti da sam izbavi svoju djecu, u pomoć pristiže Komin-barjektar:

Vučković stari i Komin-barjektar

*U kotaru u pijanoj mejani,
pije pivo trideset serđana
i sa njima Vučković stari.
Sve in društvo zdravo i veselo,
samo stari gbjilo i neveselo.
Pitalo ga trideset serđana:
Vučkoviću krilo od Kotara,*

⁸⁵ Kazao mi otac Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) kojemu je o Osmanlijama pričala njegova baka Ljubica Kožul (djev. Kovačić, rođ. 1919.) prema kazivanju njezina svekra Nike Kožula (rođ. 1879., umro 1979.)

⁸⁶ Dragić, Marko: *Danak u krvi u romanu Na drini čuprija i u suvremenome pripovijedanju*, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2012., str. 124-126.

⁸⁷ Isto, str. 137.

*što si tako gnjil i nevesel,
ali ti je nestalo dukata,
al' te neko zove na mejdana?
Kaže tužno Vučković stari:
„Nije meni nestalo dukata,
nit' me neko zove na mejdana.
Da ih idem pojist ih ne mogu.
Ja imade dvoje dice male,
Luca i Ivan oni se zvaše.
Evo već dvanes godin dana,
otkad dicu vidija nisam.
Sve obido zemlje i gradove,
što ih Turci pod vlašću imadu,
nigdi Luce ni Ivana mi sina.
Sinoć sidim na visokoj kuli,
kad mi klapni alka na kapiji,
a ja velim sa visoke kule:
„Ko mi tako po kapiji lupa,
ako jamin sitna dževerdana,
ubit ću ga, privarit ga neću.“
Jopet lupne alkom po kapiji,
a ja jami sitna dževerdana
pa sađo pod visoku kulu.
I upade momče dugonošče
i baci mi knjigu šarajliju
pa pobiže priko polja ravna.
A ja jami knjigu šarajliju,
od kapije vrata zatvorija
pa gledam šta mi knjiga kaže.
Ova knjiga mog Ivana sina,
pa mi vako knjiga besidi:
„E, moj babo, Vučkoviću stari,
jesi li mi svit prominija,
ako jesi pokoj tvojoj duši,*

*ako nisi dođi do Koprinja grada,
do onog cara koprinskoga,
evo vakta dvanes godin dana
kako san ti u tamnici mrkloj.“*
Pa in veli Vučkoviću stari:
*„Dico moja trideset serđana,
je li koga porodila majka,
da bi meni dicu izbavija.
Dobi blaga koliko mu drago
i novca da izbrojit ne zna.
Ja sa konja neki dan pado,
ruku ištetijo i nogu polomijo,
pa ne mogu do Koprinja grada.“*
*Sve mu društvo nikom poniknulo
i u crnu zemlju pogledalo,
koj' broji puce niz nidarce,
koj' glavu okreće u stranu,
samo nije Komin-barjektar.
On skoči na noge lagane,
prigrni se divan-kabanicom,
pikrsti se dugom granajlijom.
Uze konja svoga i uzjaha
pa ode niz planinu Jadiku.
Pod planinom bilenice ovce,
kod nji sidi mladi čobanin Vid.
Pita čoban Komin-barjektara:
„Odakle jesi delijo stara, kud te nosi puta tvoja?“*
Veli njemu Komin-barjektar:
*„Ja sam ti iz Laških Kotara,
jesi čuo za Komin-barjektara?
A moj Vide, moj očinji Vide,
na zlu ti se mistu sastadošmo.
Okolo pucaju topovi koprinjski
a Turčin na svakom čošku vreba.*

Veliku slavu Turci prave,
 udaje in se bega begova,
 pa san pošā do Koprinja grada. “
 „I ja san ti pošā do Koprinja grada,
 da izbavin Lucu i Ivana,
 bi li išta pomoći mogo? “
 Odgovara čobaninu Vide:
 „Ne znan brate, Komin-barjektare,
 zijan ti je mladu poginuti.
 Ja ti ništa drugo ne znam,
 nego zaklat ovna zvonara,
 na te Komine kožu navući
 i zvono ovnovo metnuti. “
 Načupaše diteline trave,
 ostaviše konje i ovce same.
 Ovna zaklali, na nj kožu navukli.
 Kad su bili Godzdanoj ćupriji,
 u Komina uletili đavli,
 pa gonja po ćupriji Turke.
 Kad su došli u konake,
 beg prošeta i probire ovce,
 neće l' naći za proslave dobro.
 Na ovna mu zapelo oko
 i on tide za rogove da ga ujtī.
 Ovan ga je nogon ljuto ošinio,
 al' beg se ovna nije okanio.
 Progovara čobanine begu:
 „ Nemoj klati ovna zvonara,
 ili ću ostavit ovce bjelice tebi,
 pa ću ići u Laške Kotare. “
 Ža je begu Vida prigorit,
 pa mu ostavi obvna živa.
 Ode beg u dvore spati,
 a Vid stade komina svitovati:

„Evo tebi Kombine, prtilica torba,
ja ti više pomoći ne mogu
. “Kad je sve pozaspalo,
iđe Komin na visoku kulu.
Popeo se na visoku kulu,
a kad tamo sitna cura sidi,
cura sidi, sitan vezak veze.
Ona skoči na noge lagane,
pa mu zlatnu stolicu turi pod noge
i odleti u drugu odaju
pa govori begovoj divojci:
„Bego, begova divojko,
eno dođe Komin-barjektare. “
„Aje Luce u sobu svoju,
ja ću doći Komina vidjeti. “
„Otklen jesineznana delijo? “
„Ja san ti iz Laških Kotara,
jesi l' čula za Komin-barjektara? “
Kaže njemu begova divojka:
„ Vodi mene u Laške Kotare! “
A Komin joj lipo besidi:
„Oću bego, begova divojko,
ako ćeš mi izbaviti Lucu i Ivana,
vodit ću te u Laške Kotare. “
Divojka jamlja ključe od tamnice,
izbaviše Ivana iz tamnice,
jedva ga je Komin pridignuo,
kol'ko su mu kosti za zemlju prijanile.
Jami Komin debelu kobilu
i povede Lucu i Ivana
i povede begovu divojku,
povede ih u Laške Kotare.
Putem pita komin divojku:
„ Bego, begova divojko,

*kakav je u vas običaj,
 kad se divojka odvodi,
 il' se puca, il' se šutom ide? “*
 Odgovara begova divojka:
„Šutom doći, šutom poći. “
 Al' besidi Komin-barjektare:
*„Kod nas je običaj zapivati
 i iz puške zapucati. “*
 Pa zapiva i zapuca Komin hrabri.
 Kad ču beg, on skoči i govori:
*„Oj, Komine, kurvino kopile,
 da si lani poletija,
 beli ću te pristignuti.*
*“ Kobila debela nasluti gospodara,
 pa ni koraka više nije se dala.*
 Ubi mu Komin kobilu debelu,
 pa uzjaha na svoga konnja
 i stigoše u Laške Kotare.
 Vučković stari iziša prid nji',
 pa im stari progovara:
*„Moj Komine, dite moje drago,
 jesi li mi dicu izbavijo? “*
*„Jesan pobro, Vučkoviću stari,
 eno ti ih na konju đogatu! “*
 Stari leti, grli, ljubi,
 stari grli, ljubi, suze lije:
*„Di si Ivane, moje milovanje,
 di si Luce, iza gore sunce?! “*
 Vučkoviću plače i dozivlje
 sve ljude da mu sriću dile.
 Tad rekoše stari Kotarani:
*„Biž'te, svi, eno, Lužin od Turčina vrvi,
 sad će skoro u Kotare stići. “*
 I pobigoše oni prid Turčinom.

*Komin jami begovu divojku,
a stari dicu svoju prigrlija,
prigrlija i još duže poživija.* ⁸⁸

Pravo prve bračne noći

Nitko od kazivača nije izostavio ni predaje o Pravu prve bračne noći prema kojem je žena morala prvu bračnu noć provesti s agom ili begom umjesto sa svojim mužem, ako bi se ovaj pojavio na svadbi. Pravo prve bračne noći vrijedilo je za nevjestu sluga jer su one bile kršćanke, a muslimani nisu bili sluge. To pravo je zabilježeno u europskim zemljama, posebice onima koje su bile pod Osmanskim Carstvom: Grčkom, Bugarskom, Makedonijom, Srbijom, Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom.⁸⁹ U dijelu o svadbenim običajima opisan je način odvođenja djevojke do begove ili agine kuće na dan vjenčanja. Kao odgovor na turski zulum, u ovim krajevima je bio prakticiran običaj *liganja*-konzumiranja braka prije svadbe kako ne bi došlo do miješanja osmanske krvi s katoličkom. Jedan od razloga otmice i vjenčanja djevojke bilo je upravo Pravo prve bračne noći:

Bijeg Pavkovića u Uskoplje

Što bi aga zaželio, to je morao i dobiti. Tako je bilo i s ajvanom i isanom. Kad bi se naši momci ženili morao je aga prvu noć provest s mladom. Jedan se naš Pavković oženio oko svete Kate, znao je što ga čeka pa je pripremio sikiru. Kad je aga došao Pavković mu reče da njegovu ženu neće obeščastiti. Zamanisikirom i ubi ga, ovaj mrtav na mistu. Pavković je pobiga u Uskoplje gdje mu i dan danas žive potomci. ⁹⁰

Sljedeća predaja zorno svjedoči o običaju prema kojima su sultanovi namjesnici birali mlade i lijepe katolkinje te ih odvodili u svoje domove. Nakon što bi one ostale s njima trudne, vratili bi ih u mjesto odakle su ih i uzeli te bi naredili da se jedan od mladića oženi njima:

Bi je u Vitini paša koji bi izaša, ka' će misa reći, u dernek. Pa izaberi curu. Pa je odvedi on sebi, za ženu, dok bi ona zatrudnila,-odma je vraćaj u isti puk, nek izabire momka.

⁸⁸ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 453-458.

⁸⁹ Dragić, Marko: *Povijesne i etnološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar, 92, Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 43-44.

⁹⁰ Kazala Danica Topić (rođ. Rezo, 02.02.1926.), iz Vagana, Široki Brijeg.

Koga paša rekne, toji je mora uzet. E, onda doveo iz Dužica, baba to panti. Iz Dužica odveo, cura jedna vrsna bila; hoda po puku, i zamirio i odveo. Premda je bilo i lukavi' ženski da su i volile neki dušak otić, pošto prvo nije mogla izabrati takvoga momka, pa posli će ga moć i izabrat. A šta njoj udi što će š njim nekoliko bit, šta ja znam. Odveo. Kad je u nje kulen već dobro naresta, izveo je u puk. A Ivanko bio neki momak vrsan. E ondan: „En' onoga ću!“ Doša k Ivanku, kaže: „Ivanko, sinko, bit ne mere nikako, a ženit je se svakako. Ovu curu uzmi i – gotovo...“ A Ivanko malu pušku, kremenjaču iza pasa u prsi, on se privali i-Ivanko uteka u Dalmaciju. Pošto blizu je Dalmacija, uteka, mogao je za dva-tri sata iz Dužica pobignut u Dalmaciju. Ondan izišli odozda, ka' su saznali, Turci, ali nisu vele tadan pobili.⁹¹

Uskok Stojan Janković

Stojan Janković povijesna je ličnost, uskok koji je 1666. godine, za trajanja Kandijskog rata zarobljen kraj Obrovca i odveden u Carigrad u zarobljeništvo. Nakon 14 mjeseci uspio je pobjeći iz Carigrada te je po završetku rata, 1670. godine, odlikovan naslovom *kavalira Svetoga Marka* te je uz titulu dobio pripadajući zemljišni posjed te kuću u selu Islamu na osvojenu području Ravnih kotara. Janković je 1671. godine postao zapovjednikom strateške utvrde Ostrovice, a deset godina nakon toga, 1681. godine, postavljen je na mjesto čelnika ravnokotarskih Morlaka. 1684. godine predvodio je napade na Knin, Krbavu, Glamoč i Grahovo, gdje je porazio bosanskoga i hercegovačkoga pašu. Godine 1686. sudjelovao je u dvama velikim pohodima na Hercegovinu i Sinj. Poginuo je 23. kolovoza 1686. godine za vrijeme pohoda na Duvno, Livno i Glamoč.⁹² Njegovi su pohodi opjevani u mnogim pjesmama, a u narodu je ostala zapamćena predaja o njegovoj smrti u Duvnu:

Prema jednoj predaji, Stojan Janković je poslao Grgu Antunića s vojskom na Gabelu, kako bi je spalio i krenuo u Mostar. Antunović je krenuo prema Mostaru, ali su ga na putu dočekale dvije katoličke obitelji: Blaževići i Arapovići, te su ga premlatili i nisu mu dali ući u Mostar. Stojan Janković je za to vrijeme u Mostaru pred jednom od žamija ubio 40 Turaka te se, preko Goranaca, vratio u Kotare: Došavši u Gorance, htjede Stojan malo otpočiniti, i dok je on počivao, dotle mu momak timario konja. Timareći

⁹¹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 356.

⁹² Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Baška Voda-Mostar-Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure – Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL). 2001., str. 144.

konja, ispade iz grive zmijičak, a momak ga ubije, pa kad se Stojan probudio, reče mu momak što se dogodilo. Čuvši Stojan da je zmijičak ubijen, reče vojsci: „ Ja ću poginuti, no čuvajte me dobro na konju, kao da sam živ, jer inače nećete kroz Livno proći. “ Kako Stojan reče, tako i bi. Na Lipi, kod Duvna, dočeka ga Turčin, te ga iz puške ubio, a drugovi mu privezaše ga na konja i pokriše crvenom kabanicom, te prodoše sretno kroz Livno, jer niko ne smjede na vojsku udariti, bojeći se Stojana.⁹³

Prema jednoj od predaja, na području Biograca nalazilo se 586 ćilita. Ćilite je, navodno, srušio Stojan Janković. Ostale predaje spominju da su ćilite srušili Turci prilikom dolaska i mletački vojvoda.⁹⁴

Hajdučki harambaša Mijat Tomić

Mijat Tomić rodio se početkom 17. stoljeća u Brišniku kod Duvna. U hajduke ga je otjerala nepravda koju su činili Turci. U njegovoj hajdučkoj družini bilo je i pravoslavaca i muslimana. U Doljanima kod Jablanice na Ilindan 1656. ili između 1656. i 1659. godine izdao ga je njegov trostruki kum i ubio ga je *Hadžizukićev rob (Arap) ili azap (žandar).*⁹⁵

Mijatova kabanica

Jednom mi je otac pričao predaju koju je on zapamtio od svog oca. Ta predaja govori o skupini ljudi koji su se za vrijeme turske vlasti skrivali na obroncima Vrana i Čvrsnice. Nazivali su ih hajducima. Među njima se najviše isticao Mijat Tomić, koji je branio stanovništvo od Turaka. Najvažniji dio Mijatove odjeće bila je jedna kabanica. On bi ju ostavljao pored puta, a Turci, koji su prolazili tim putem, bi redovito morali ostavljati zlato, novac ili ostale vrijedne stvari koje su imali uza se. Mijat bi to blago vraćao opljačkanom narodu, a da sebi ne bi uzeo ni dukata.⁹⁶

Povijesne predaje zabilježene na etnološkoj razini govore o Tomićevoj sestri, koju je životna sudbina dovela u Široki Brijeg. Prema predaji zabilježenoj na Lisama u Širokome Brijegu, Mandići su potomci sestre hajduka Mijata Tomića, Mande. Ona je pobjegla pred

⁹³ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 352.

⁹⁴ Isto, str. 353.

⁹⁵ Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005., str. 114-115.

⁹⁶ Kazao Ivan Crnjac (rođ. 08.12.1995.) iz Širokog Brijega.

turskom vojskom iz Duvna da bi se nastanila u Lisama. Tu se udala i po njoj su Mandići dobili prezime. Pretpostavlja se da je sestra Mijata Tomića došla u Široki Brijeg za vrijeme njegova života, sredinom ili u drugoj polovici 17. stoljeća. Prema drugoj predaji, Mandići su bili potomci Mande, koja se udala za Crnogorca koji je svoje prezime zamijenio prezimenom Mandić. Spominje se i predaja o Mandićima koji su iz Posušja došli u Široki Brijeg da bi se tu nastanili. Istinitost potonjih predaja je upitna.⁹⁷

Diljem Bosne i Hercegovine zabilježene su mnogobrojne su predaje i pjesme koje čuvaju sjećanje na hajduka Mijata Tomića.⁹⁸

3.2. Etiološke predaje

*Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, groblja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima.*⁹⁹ Nerijetke su i predaje o prelascima s jednog prezimena na drugo. Težnja k objašnjavanju i tumačenju etioloških predaja stara je koliko i ono što one tumače.¹⁰⁰ Etiološke predaje nastaju na povijesnoj, mitskoj, demonološkoj i legendnoj razini te na temelju pričanja iz života.

3.2.1. Povijesna razina

Diljem Bosne i Hercegovine do naših dana sačuvani su toponimi *Gradina*, *Gradine*, *Crkvine*, *Kuline*. Toponimi nastali na povijesnoj razini svjedoci su kultura koje su ostavile traga i na području Širokog Brijega.

3.2.1.1. Starohrvatski motivi

Groblja i stećci koji se nalaze na području Blata: Biograca i Ljutog Dolca, dokaz su o životu ljudi na spomenutim prostorima još od rimskog i srednjovjekovnog razdoblja do

⁹⁷ Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 38. i 69.

⁹⁸ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 410-438.

⁹⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 415.

¹⁰⁰ Dragić, Marko: *Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju*, Suvremena pitanja, 9, 22, Matica hrvatska FPMOZ, Mostar, Mostar, str. 81.

današnjih dana.¹⁰¹ Na teško pristupačnom brijegu blizu ruševine gradine u Mokrom nalaze se ostaci utvrđenoga naselja. Postoji mišljenje da se tu nalazio grad Mokriskik o kojemu je bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet pisao u svome djelu *De administrando imperio* 949. godine.¹⁰²

*Gradina u Mokrom*¹⁰³

Narod naziva ilirske utvrde općenitim imenom gradine, kao što su ih nazivali srednjovjekovni ljudi. Gradine su obično bile okrugle i četvrtaste, te često opasane dvostrukim zidinama.¹⁰⁴

*U Mokrom je nekoć davno postojala prapovjesna utvrda smještena na brdu iznad mokarskoga polja koje se danas naziva Gradina. Utvrda je sagrađena u ilirsko doba, a spominje je čak i rimski car Konstantin Porfirogenet u svom djelu De administrando imperio. Utvrda je bila smještena na idealnom mjestu, imala je tri prirodne barijere: procjep, dvije velike strmine koje su bile gotovo nesavladive, a s četvrte strane je se pružala golema padina, koja je bila omeđena zidom. I dan danas se na Gradini mogu naći stari antički novčići, koje naš narod brižno čuva.*¹⁰⁵

3.2.1.2. Ban Kulin

Jedan od najznačajnijih bosanskih banova bio je zasigurno ban Kulin. Nepoznatog je podrijetla. Moguće je da je bio blizak srodnik bana Borića, prvog bosanskog vladara poznatog po imenu, ali se s ovom tvrdnjom ne slažu svi.¹⁰⁶ U sjećanju je ostao poznat kao vladar za vrijeme kojega je u Bosni vladalo blagostanje, politička stabilnost i ekonomski razvoj. Kulin je bio ban Bosne od 1180. do 1204. godine. *U vrijeme njegova banovanja nastaju prvi sačuvani pisani spomenici (tri primjerka njegove povelje 29. VIII. 1189. pisane latinskim i hrvatskim jezikom). Tom ispravom Kulin ban je sklopio mir i prijateljstvo s Dubrovčanima dajući im povlastice, slobodu kretanja i boravka u Bosni. Prema invokaciji toga dokumenta razvidno je*

¹⁰¹ Dragić, Marko: *Hrvatske predaje i legende o starim grobljima u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar, 15, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 42.

¹⁰² Bakula, Petar: *Hercegovina prije 100 godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, (preveo dr. Vencel Kosir), Mostar, 1970., str. 70.

¹⁰³ Moko posjeduje mnoštvo lokaliteta: gradina, crkvina i tri arheološka nalazišta stećaka. (op.a.)

¹⁰⁴ Dugandžić, Ivan: *Širokobriješka baština*, Matica hrvatska Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2004.

¹⁰⁵ Ispričao mi Mate Zdravko Barać (1962.) iz Turčinovića.

¹⁰⁶ Klaić, Nada: *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe, 1377. g.*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989., str. 89.

da je Kulin ban bio katolik.¹⁰⁷ Preminuo je u studenom 1204. godine. Naslijedio ga je sin Stjepan, poznat kao pravovjeran katolik.¹⁰⁸

Kuline

U selu Uzarićima veliki broj baka i djedova kazuje predaju o dijelu polja što se nalazi odmah iza groblja Šarampovo, koje se zove Kuline, a ime je dobilo po tome što je na tom mjestu jedno vrijeme boravio Kulin ban.¹⁰⁹ Predaja o blatskom lokalitetu Kuline stoljećima se prenosi s koljena na koljeno u obitelji Đolo:

*Kuline su na granici između Biograca i Ljutoga Doca. Pretpostavlja se da su Kuline bile ljetnikovac Kulina bana jer mu je sjedište bilo u Jajcu i Visokome. Ljetnikovac je koristio za odmor na putu za Dubrovnik, kuda je prolazio stari rimski put.*¹¹⁰

Nedaleko od rimskog puta na koji je služio kao veza Bosne i Dalmacije, nalazi se mjesto poznato pod nazivom Crkvina:

*Crkvina je mjesto koje je u našem narodu ostalo zapamćeno po pronalascima komada crkvenog inventara poput kamena s križem, bronzice, maloga zvona koje je služilo na misnom slavlju. Crkvina se nalazi odmah iznad rimskoga puta.*¹¹¹

Gradine su, prema predaji, imale funkciju vojnih osmatračnica za rimskoga vremena:

*Gradina je uzvišeno mjesto u Biogracima koje je služilo kao vojna osmatračnica. Gradina u Biogracima je bila optički povezana s onom u Pologu, Mokrome i Rasnu, tako sve do Ljubuškog. U blizini Gradine su pronađene nastambe i iskopi koji se mogu povezati s vojskom.*¹¹²

3.2.1.4. Osmanlijska vladavina

Etiološke predaje se nerijetko isprepleću s povijesnim predajama vezanim uz Osmanlije. Do naših dana ostala je izreka *Bosna šaptom pade*.¹¹³ Poznato je da su Turci zauzeli čitavu

¹⁰⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 314.

¹⁰⁸ Mandić, Dominik: *Sabrana djela Dr. O. Dominika Mandića: „Bosna i Hercegovina: sv. 1. Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine”*, Ziral, Mostar, 1978., str. 226.

¹⁰⁹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 135-136.

¹¹⁰ Prema pričanju Ivana Đole- Ićana, rođenog 19. rujna 1958. godine u Biogracima.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

¹¹³ Dragić, Marko, *Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu”*, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 60 (3), filozofski fakultet u Splitu, Split, 2011., str. 361-382.

Hercegovinu i kakav je bio njihov odnos prema kršćanima. Tursko carstvo se širilo, zauzimalo ova područja, a age su teritorij iznajmljivali obespravljenoj raji i od njih ubirali razne dadžbine. Ljudi su pribjegavali raznim metodama da bi spriječili naseljavanja Osmanlija, a ako im to ne bi pošlo za rukom, često su bili prisiljeni na bijeg i mijenjanja vlastitog identiteta.

Mokarsko vrilo

Osmanlije su najviše voljeli živjeti u blizini vrela vode. Stoga su se kršćani dosjetili da ta vrela zatvore. Više je predaja diljem Bosne i Hercegovine koje govore kako su kršćani vrela trajno zatvorili volujskim kožama. Takva je i predaja:

Nekoć je postojalo vrilo između Gradine, brda u Mokrom koje se nalazi zapadno iznad mokarskog polja i istočno od Čerigaja i brda na kojem su Kraljevića kuće i konjski put za Čerigaj. Postoji predaja koja kaže da je tu nekada postojalo vrilo koje su ljudi, tadašnji stanovnici mokarskoga područja, zavalili volovskim kožama i kamenjem. Taj procjep između Gradine i brda uistinu podsjeća na teren kojim je mogla teći voda, a „kamena rijeka“ nastala od nakupine stjenja doista podsjeća na tok vode. Ljudi su zavalili to vrilo da spriječe naseljavanje Osmanlija, jer je bilo poznato da su oni tražili teritorij koji je posjedovao goleme obradive površine, s izvorom u blizini. I u novije vrijeme, poslije Osmanlija, prolaznici su nastavili bacati kamenje na mjestu nekadašnjeg izvora i to iz dva razloga. Bačeni kamen bi proizvodio zanimljiv zvuk, što je bio svojevrsan izazov pastirima i vodičima konja i goveda koji su se iz mokarskoga polja vraćali na Čerigaj, ali i zbog sjećanja na davne dane pod Osmanlijskom vlašću.¹¹⁴

Crnač i Karačići

Neka su imena mjesta nastala prema događajima. Nije poznato kako se nekada zvalo današnje mjesto Crnač ali je u predaji ostalo da je u tome mjestu bio veliki požar u kojem je stradalo sve imanje. Osmanlije su to mjesto nazvali *kar* što znači crn, a prvi mještani koji su nakon požara nastanili to mjesto prozvani su Karačićima:

Za vrijeme turske vladavine na području današnjeg Crnča izbio je veliki požar ogromnih razmjera. Za sobom je ostavio veliku pustoš. Nestala je sva nepokretna imovina ljudi koji su tu bili naseljeni. Turci su, nakon svog dolaska, to mjesto nazvali

¹¹⁴ Kazao mi Mate Zdravko Barać (16.09.1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

*Kar, a prve doseljenike na to područje Karačićima. Kar na turskom jeziku znači crn, pa je kasnije naše mjesto preimenovano u Crnač.*¹¹⁵

Kako su Turčinovići dobili ime

*Ne zovu se Turčinovići džaba Turčinovići. Ovde je bila najveća turska kula na ovim prostorima. Ovo ti je bilo 1907. godine. U najvećoj kuli živili Džamilovići, bilo ih šestero, mater, ćaća i četvero dice. Dosadila svitu turska vladavina i bezobrazluk i dogovorili se spaliti kulu. Spalili su je Pero Kožul Vrljušića, Jure Bubalo i Bože Kožul Zekanovića. Tu večer se guslilo u kući Joze Dušanovića, žene su se sićale dana kad su morale nositi pržinu za izgradnju turske kule, bile one noseće (u drugom stanju) ili ne. Šta ih je tako pogubilo dicu. Javila se njih trojica najhrabrijih, otišli u trgovinu gazde Penavića, koja je tad bila jedina u čitavoj Lištici i kupili lamu gasa (petroleja) i zapalili su sijeno koje je bilo na tavanu kule uzevši serđen od duvana. Jure je bio najokretniji pa se on popeo i usija kolac natopljen gasom. Odman je ujutro došla austrougarska policija. Galamili su oni i rekli da se ne smi ništa paliti, bez obzira na viru naroda. Tada je došao i glavar sela (odbornik) i pokupio sve ljude na koje je se sumnjalo da su mogli zapaliti kulu. Žandari su ispitali sve ljude, a stari Antiša, koji je znao tko je zapalio kulu čitavo vrime govoraše: „Krivi u glavicu, pravi u tamnicu.“ Nakon toga su Jure Bubalo i Bože Kožul Zekanovića pobigli u Dalmaciju a iz Dalmacije u Ameriku, a Pero je ostao u Turčinovićima. Nije se on tija mać od svog naroda. Džamilovići su se nastanili u Mostaru, a glava njihove kuće je dolazio samo po desetinu koju smo mu bili dužni dati.*¹¹⁶

Kraljevine

Južno od Žvatića postoji mjesto Kraljevine za koje je puk pripovijedao kako je tu vodio krvavi boj nepoznati kralj te da je poginuo i pokopan u tome mjestu. Ista pučka predaja govori kako je tu poginuo i neki paša, a postoji i grob gdje je pokopan. O mjestu kraljevine, također postoji predaja kako je ime dobilo po kraljevu sinu kojemu je otac, između ostalih posjeda, darovao i ovo mjesto.¹¹⁷

¹¹⁵ Prema kazivanju Marka Zovke (rođ. 13.12.1995.) iz Crnča, Široki Brijeg.

¹¹⁶ Pripovjedala Slava Knezović (djev. Bubalo, rođena 1924.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

¹¹⁷ Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 91.

Zlatni Dolac

Prema narodnoj predaji koju je zabilježio Palavestra, Ljuti Dolac se nekoć zvao Zlatni Dolac jer su se tu kopale zlatne rude pa kada se iskopalo svo zlato ostala samo ljut, odnosno kamen. Dragić bilježi predaju prema kojoj se Ljuti Dolac zvao Zlatodo zbog majdana¹¹⁸ zlata koji su Turci zatvorili i zabranili zvati starim imenom.¹¹⁹

Krvava gomila

Slične predaje su zabilježene u svim krajevima koji su bili pod turskom vlašću. Poput Krvave gomile u Buhovu, zabilježen je toponim *Begova gomila* u Čitluku.¹²⁰

Na granici između Buhova i Hamzića, ispod Oznja, nalazi se gomila bez groba koja je nastala je u doba turskog zlostavljanja Hrvata-katolika. Nasilnik, aga Lasica, pogubljen je zbog plana da obeščasti mladu mladoženje Topića iz Buhova. Na mjestu gdje je pogubljen Lasica narod i dan danas nabacuje kamenje.¹²¹

Ženio se Topić jedan a brat mu bio topav. I onda je bija način ovakvi da dođe aga Lasica prvu večer na konak, da mu se ispeče ovan i da on s mladom spava. Onda su oni rekli: „Nećemo to pritrpit, nego ga idemo dočekat!“ I pošla je mladoženja i oni mu brat topavi dočekat agu. I tamo kad su došli prisikoše jedan grab i pristriše njime put kako bi agi napravili zasjedu. Iđe aga na konju. Sve galami, piva, podvriskuje i puca. Kad su banuli od Anzića i stigli blizu privaljenog graba Ciganin koji je vodija agina konja kaže Agi: „Boga mi ga vode neka musaveda ima!“ Kako je on to zavika, mladoženov brat topoprižuri iz puške a aga se niz konja obisi. Konj pobignu niza stranu i tako ga dovuče sve do na Bakre (Blatnica). I ovdje di je pala krv svit uvijek kad naiđe baci po koji kamen i tako nastala gomila na krvi zločinca age Lasice. Narod je zove Krvava gomila.¹²²

¹¹⁸ Arapska riječ za kamenolom (op.a.).

¹¹⁹ Prema: Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999., str. 91.

¹²⁰ U doba turske vladavine našim krajevima bio je običaj da svaki kršćanin koji se oženi prvu bračnu noć ustupi begu. Narod je dugo vremena patio i nije znao kako spričit tu strahotu. Tako dođe vrime da se oženi i mlado momče Anto, koji je neizmjerljivo ljubio svoju ružicu. Kad je došla naredba od bega, mladi Anto se odvaži i odluči suprotstaviti mu se. Obuka je mladenkinu odoru i tako se prerušen zaputio begovu šatoru. Ubio je bega, ubacio ga u vreću i odnio na jednu čistinu kraj sela. Svi seljaci su znali da je u toj vreći mrtvi beg i svako bi tuda naišo stavio bi po jedan kamen na njegovo mrtvo tilo. I tako, kamen po kamen, nastade velika Begova gomila (Dragić, Marko: *Književna i povijesna zbilja*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005., 138-139.).

¹²¹ Marinović, Ivana: *Povijesne i etnološke predaje o osmanskoj vladavini u širokobriježskom kraju*, Motrištačasopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 96-97, Matica hrvatska, Mostra, 2017., str. 50.

¹²² Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 357.

Prema predaji, Modrenovići su prema Topi koji je ubio agu Lasicu dobili prezime. Predaja, kaže da je Topa, nakon pogubljenja age, otišao u Dalmaciju kako bi se neko vrijeme pritajio od Turčina, a vrativši se u Buhovo, promijenio je prezime iz Modrenović u Topić.¹²³

Nerijetka je bila promjena prezimena zbog neprilika vezanih uz osmanlijsku okupaciju. Tako su Orozi, spominjani u Uzarićima kod Širokog Brijega 1743. i 1768., promijenili prezime u Bošnjak jer su u tursko doba pobjegli u Bosnu da bi se spasili. Kasnije se jedan od Oroza vrazio u Hercegovinu i promijenio prezime u Bošnjak. Tako su i Ajdukovići, porijeklom s Gacka, zaratili s Turcima te su se raširili po državi mijenjajući prezime. Jedan od njih je došao u Hercegovinu i promijenio prezime u Lasić. Čavari, naseljeni u Donjem Gracu pokraj Širokoga Brijega, došli su iz Bosne zbog ubojstva za vrijeme turske okupacije. Kako bi se pritajili od Turaka, promijenili su prezime iz Vidošević u Čavar.¹²⁴

Selo Britvica i prezime Soldo

Jedan je od kazivača zorno donio predaju o nastanku prezimena Soldo i mjesta Britvica, u kojima prebivaju Solde. Predaja se više od stoljeća prenosi s koljena na koljeno:

*Za vrijeme Turaka Britvica se zvala Medni dol. Većina ljudi držala je ovce, pčele, krave. Njiva dolje nije bilo, samo šuma, i to cerovi. U Dalmaciji su bili soldati. Poznato je bilo da Turci nisu nikad zauzeli dalje od Sinja. Mi smo se prezivali Perković. Jedan od naših predaka je došao kući i zatekao je nemilu scenu. Ispred kuće bunar za pojit stoku, a pred kućom njegov otac kojeg Turčin tjera da hoda četveronoške pritom jašeći na njemu. On se naljuti i zakolje Turčina britvom za brijanje. Imao je britvu jer je bio običaj da svatko nosi britvu uza se. Po tome događaju je Medni dol dobio ime Britvica, a Perkovića su prozvali Soldo po dalmatinskim soldatima.*¹²⁵

U ramskom kraju i danas živi predaja o Perkovićima koji su promijenili prezime u Soldo. Predaju je zabilježio Mario Petrić:

¹²³ Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 71.

¹²⁴ Isto, str. 29. i 42.

¹²⁵ Ispričao mi Danijel Soldo (rođen 11. 5. 1998. u Mostaru, nastanjen u Širokom Brijegu) prema predaji koju je njegov djed (rođen 1902., a u matičnoj knjizi upisano 1906.) ispričao njegovome ocu Vitomiru (rođenom 14. 10. 1969. u Britvici).

Pričaju da su starinom Perkovići iz sela Ljubotića (gdje im je bila Perkovina), gdje ih je bilo 12 kuća i imali svoga popa. Neki beg često je prolazio kroz njihovo selo i stekao simpatije čobanbaše. Jednom zatraži od čobanbaše da mu proda dub na bregu Kraljici, i on pristane. A sutradan Turčin zadeva međaše po senci od duba izjutra i uveče. Čobanbaša ubije Turčina, i Perkovići isele ponevši sobom što su mogli poneti. Turci opljačkaju selo, a globu za ubistvo platila je Sarića džamija u Mostaru i njoj je sve pripalo. Ipak je selo Britvica ostalo Perkovina. Perkovići su se iselili u okolicu Sinja, gdje ih je i danas mnogo, ali u planini je bio zaostao jedan čobanin od njih po imenu Šimun. Turci saznaju za njega, uhvate ga s govedima i prodaju u Kaure. Kupio ga Cmiljanić, koji nije imao djece. Služio on posle u principa na moru. Kad je došlo vreme da se ženi, našli mu devojkju, ali ne može da se venča, jer ne zna čiji je. Znao je samo da je negde od Mostarskog blata. Nadležni paroh tražio izveštaj od paroha u Mostarskom blatu. I tako saznala za Šimuna mati njegova, koja je prosila. Šimun se onda vratio materi. Kako je bio „soldat“, prozvani su i on i njegovi potomci Soldama. Otada ima, vele, 300 godina.¹²⁶

Predaju o ekonomu Britvica bilježi i Dragić:

Prija turskog vakta selo se zvalo Medov Dol. Kažu da je bio običaj da turski aga posle svatova prvu noć spava s mladon. A ženio se neki kršan momak i on ti rekne: „E s mojon neće spavat!“ I bila svadba. Kad je došlo vreme svatovi da se razadudoša aga da obavi svoje. A morali oni njima prija sobu pripremit. Mladoženja ode u sobu i sakrije se da dočeka agu. Kad je aga uša u sobu s mladon, ovi ti njemu iza leđa i prikolje ga. Prikla ga britvon. I tako je selo dobilo ime Britvica. A nji dvoje utekli daleko da ne nastradaju od turskog zuluma.¹²⁷

Turski put

Surova povijest za vrijeme turske okupacije i poslije nje ostavila je traga i na pisanoj književnosti. Poznati hercegovački književnik Ivan Sopta (Softa),¹²⁸ čije stvaralaštvo obuhvaća

¹²⁶ Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 58.

¹²⁷ Dragić, Marko: *Povijesne i etnološke predaje o ljubuškom kraju*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar, 92, Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 47.

¹²⁸ Ivan Sopta rođen je u Smokinjama (župa Rasno) u Širokom Brijegu 31. kolovoza 1906. godine. Razlog korištenja dva prezimena leži u činjenici da je prilikom upisa u Maticu rođenih službenik napisao prezime Softa umjesto Sopta. Književnik je za svog života znao isticati da nije imao potrebu mijenjati prezime, već ga je ostavio

razdoblje prije Drugog svjetskog rata i u vrijeme ratnih godina, u svojim je djelima često progovarao o razdoblju kad su ovi krajevi bili pod turskom vlašću:

Kad je Miše izašao iz sela, sjeo je na počivaljku na „Turskom putu“. S te počivaljke, koja se je nalazila na brežuljku, vidio je cijelo selo i okolinu. Iza leđa, kad bi se okrenuo, vidio je Vratlanske kule, na lijevo rašanjsku crkvu i polje, a desno Ledinac, u kojem se isticala Čemalovića kula, koja je sa svojim sivim zidinama i neobičnim oblikom krova izgledala kao gadni neki spomenik turskoga nasilja i gospodstva. Gurkao je jedan kamenčić, izgažen i požutio, i govorio mu:

– Tu, ovuda, po tebi gazila su kopita turskih aga i subaša, sijući užas i smrt, a moji su djedovi puzali pod jarmom i skomlicali pod bičem. Bili su, i otišli. Svatko može, kako hoće, ali ne će, dokle on hoće, dragoviću moj. Sad su došli drugi i udaraju. Bičevi su im šareniji, ali udarci su isto bolni. ¹²⁹

Povijesne kao i etnološke predaje, poput navedenih, nastale su na povijesnoj razini i prepleću se s poviješću i teško ih je razlučiti. Te se predaje mogu nazvati *usmenom poviješću*, *domaštanom poviješću*, *literariziranom poviješću*.¹³⁰

Kraljevine

Toponim *Kraljevine*, prema jednoj od predaja, svoje ime vuče iz vremena kada je Hercegovina bila pod turskom vlašću. U predaji se spominje Šahinpaša osmanski veliki vezir, koji je kao dijete odveden u Istanbul i uvježban za janjičara. U navedenoj predaji spominje se

u obliku u kojem je napisano. U književnosti se javlja 1935. romanom *Na cesti*, pripovijesti o ljudima koji tražeći posao postaju beskućnici. Roman doživljava nekoliko izdanja, postaje pravom novinom u književnim krugovima i budi zanimanje, ponajprije zbog činjenice da ju je napisao neškolorani fizički radnik iz hercegovačkog sela, a i zbog zanimljive tematike. Dani jada i glada i Nemirni mir, obrađuju tematiku hercegovačkog sela u godinama Prvog svjetskog rata i poraća. Vjekovi se smiju i plaču roman je kojim Sopta namjerava obuhvatiti povijest hercegovačkog naroda, i to od vremena turske ekspanzije, pa do Drugog svjetskog rata. Nažalost, roman nije dovršen. Nagla smrt 1945. godine značila je i neobjavljivanje povijesnog romana *Vjekovi se smiju i plaču*. Sačuvani su samo pojedini odlomci. Osim tri objavljena romana u njegovom se književnom opusu nalazi veći broj pripovijetki i pjesama. Sopta je surađivao, između ostalih, u Hrvatskoj reviji, *Spremnosti*, *Savremeniku*, *Hrvatskom listu*, *Hrvatskom radniku*, *Ustaškom godišnjaku*, *Hrvatskom narodu*. Posebnu ulogu u Soptinom životu odigrava učlanjenje u Maticu hrvatsku, koja je pomogla njegovom književnom usmjeravanju i izdavanju djela. Dobitnik je značajnih književnih priznanja, poput I prve nagrade u spomen Augusta Šenoe, koju je dobio za roman *Nemirni mir* godine 1941. Oprostio se od žene i djece 6. svibnja 1945., a posljednji je put viđen u povorci na križnom putu kojim su se kretali „prevareni hrvatski domoljubi“. Poslije Drugoga svjetskog rata Ivan Sopta je bio zabranjeni pisac zbog svog izrazitog hrvatskog i protukomunističkog djelovanja u ratnim godinama. U posljednja dva desetljeća Matica hrvatska Široki Brijeg čini sve kako bi oživila spomen na Soptu. Od godine 2005. njegovo ime nosi i jedna širokobriješka ulica.

¹²⁹Sopta, Ivan: *Sabrana djela*, priredio Ivan Dugandžić, Matica hrvatska, ogranak Široki Brijeg, Fram ZIRAL, Mostar, 2006., str. 127.

¹³⁰Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 426.

*duka kralj koji se borio 7 puta sa Šahinpašom na Šarampovu, a 8. put da je bila bitka na Kraljevinama, gdje je kralj i poginuo, te se ono mjesto prozvalo od onda Kraljevina. Brat poginulog kralja, tvrdi predaja, uzmakao je sa vojskom pred Šahinpašom do na more, te se ukrcao u đemije i otamo pucao iz topova na Šahinpašu. Šahinpaša mu jednom iz topa uspije razbiti jambor, drugi put krmu, a kralj mu jednom razbio kolo pod topom, a drugi put mu založio top, zbog čega se Šahinpaša zasitio vojevanja. Tada se hajduk Malenica i pop Luka dogovoriše te sa 36 drugova prijevarom noću isjekoše Turke i oslobodiše zemlju sve do Vrgorca od Turaka.*¹³¹

Slična verzija ostala je zabilježena i kod muslimanskog stanovništva. Predaja je smještena nakon neposrednog pada Hercegovine. Šahinpašić se želio osvetiti mletačkom vladaru radi spaljivanja konaka:

*Šahinpašić je izašao s vojskom te je dobio bitku na Kraljevini. Zbog nemilog čina je pozvan u Istambul. Šahinpašićev sin, nakon toga, u Travniku, zamjeri u nekog Kreje dobar nož, te ga htjede imati pod svaku cijenu. Kako je znao da su mu bivši konaci spaljeni, ponudi Kreji za handžar Ljuti Dolac, u kojem bijaše tada samo 9 harača. Krejo prihvati ponudu te primi negdašnje Šahinpašićeve posjede.*¹³²

Prema predaji, Šahinpašini su dvori srušeni 1687. godine na Šahinovcima.¹³³

Novakovina, mjesto u Biogracima, baštini ime po vlasniku Novaku koji je za vrijeme turske okupacije pobjegao:

*U Biogracima 200 koraka od Zaduzbine, a više kuće nekog Miličevića, nalazi se glavica, a na njoj čatrnja s križem. Narod pripovijeda da je to mjesto bilo nekoga Novaka, koji da je za vrijeme turske uvale pobjegao, te se to mjesto i danas zove Novakovina.*¹³⁴

¹³¹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 352.

¹³² Isto, str. 352.

¹³³ Isto, str. 353.

¹³⁴ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 353.

Svatovsko groblje Krvija

U Ljutom Dolcu pod Podgorjem nalazi se groblje Krvija. Groblje je dobilo naziv prema predaji koja kaže da su na mjestu gdje je danas groblje Turci napali svatove, u namjeri da oduzmu i obeščaste djevojku. Svatovi nisu predali djevojku, već je započela bitka koja je dovela do velikog broja mrtvih. Leševi koji su ostali poslije bitke, zakopani su u krvavu zemlju po kojoj je Krvija dobila ime.¹³⁵

Pratrov Dolac

Pratrov Dolac je mjesto u Kočerinu kraj Širokog Brijega. Prema predaji, za vrijeme turske vladavine, Pratrov dolac služio je kao mjesto za održavanje svetih misa koje su se morale održavati kradomice od Turčina.¹³⁶

Bubnja glavica

Nedaleko od Pratrova Dolca nalazi se uzvisina od 720 metara nazvana Bubnja Glavica. Prema predaji, za vrijeme svake mise koja se održavala u Pratrovom dolcu, stražar je stražario s bubnjem na uzvisini, udarcima najavljujući dolazak Turaka. Budući da je Bubnja Glavica šumovita i veća od Pratrova dolca, pružala je dobru zaštitu od Turaka koji su obezvrijeđivali katoličko stanovništvo.¹³⁷

3.2.1.5. Mitska razina

Vjerovanje o postojanju mnogih nadnaravnih bića potječe još iz vremena poganskih običaja. Iako ove predaje nemaju znanstvena uporišta zadržale su se i do dan danas. Prenose se s koljena na koljeno kroz vrijeme, ali i kroz prostor, tako da ih u potpuno istom ili sličnom obliku susrećemo kod susjednih, ali i međusobno vrlo udaljenih naroda. Najčešća su nadnaravna bića u čije se postojanje vjerovalo vile. Kazivači odredom opisuju vile kao

¹³⁵ Dragić, Marko: *Hrvatske predaje i legende o starim grobljima u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar, 15, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 50.

¹³⁶ Dragić, Marko: *Književna zbilja i fikcija u etnološkim predajama o lokalitetima*, Motrišta, glasilo Matice hrvatske Mostar, 30, Matica hrvatska, Mostar, 2004., str. 55.

¹³⁷ Isto, str. 55.

graciozne ljepotice, visoka i vitka stasa, duge zlatne kose i obučene u bijele svilene haljine. Zapravo, jedino što ih razlikuje od djevojaka su noge. Po narodnoj percepciji vile na jednoj nozi imaju konjsko ili magareće kopito ili kozji papak. Vile su, međutim, okarakterizirane kao dobra bića koja rijetko čine zlo, osim ako se ne oda njihova tajna o nozi. Vile su nerijetko u središtu pozornosti većine mitoloških predaja, ali se mogu naći i u etiološkim predajama poput navedene:

Garište

Opis ljepote djevojke često zamjeni strah nakon što narod shvati da se iza ljepote krije vila, a ne obična djevojka. Nakon nestanka vile ostaje vidljiv trag-spaljeno mjesto:

„Manitu je more do kolina“, davno je se kazalo. Doli ispod greblja, štono se zove Garišta, pričali su stariji kako je nekad unden živija čovik koji je svakog proklinja i bijo uzrok nedaća cilon selu. Narod trpijo i šutijo. Jednon došla u narod cura, lipa ko jabuka, spleteni pletenica i lipi očiju. Rumeni obraza ko da je sašla s vr’a kakve planine. Narod joj da da živi u kakvoj staroj kućerini. I bila ona svidokon kako je starac cilom selu nanosio zlo i nedaće. I ona rekla glavaru da će otić da se razgovara s čovikon koji selo vodi u propast.

Glavar joj dopustio i cure nestalo. Prošla dva, tri dana, ni cure ni zla čovika. Otišlo nekoliko lovaca da izvide stvar. Kad su doli došli, imali su šta i vidjeti. Sidi divojkausrid paljevine, sve izgorilo. Oni je pitali šta je bilo, ona šutila. A jedan lovac ugleda kako joj ispod suknje viri konjska noga. Lovci se pripali, a jedan reka: „Ti nisi cura, ti si vila.“ Nje u sekundi nestalo. Niko je nikad nije vidio, ni nju, ni čovika što je zlo navraća na selo. I to misto i sad stoji nako spaljeno i crno. I zovu ga Garište.¹³⁸

Vila na Libu

Radnja sljedeće predaje smještena je na Lib, planini na jugoistoku Duvanjskoga polja, jugoistočno od Tomislavgrada. Prema povijesnim izvorima, Na Libu je povijesnu utvrdu imalo ilirsko pleme Delmati. Delmati su naseljavali središnju Dalmaciju i zapad Hercegovine.

Predaja govori o vili koja je obitavala na planini zajedno s djetetom:

¹³⁸Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 149-150.

Nekada davno ljudi su , kao i danas, išli u planine sa svojom stokom i ostajali gore po čitavo ljeto. Kada se primakne zima i zahladi, vraćali bi se svojim domovima sa stokom. Redovito su organizirali sastanke na kojima bi se dogovarali kada će poći prema svojim mjestima. Tako je bilo i to ljeto. Ujutro su pastiri napustili planinu, ali jedan od njih odluči ostati da sve dovede u red, pospremi iza svih, te se odluči vratiti kući sljedeće jutro.

Te noći, kada je već spavao, začuo je veliku buku. Psi su lajali i stoka je pobisnila. Idućeg jutra pastir primijeti da nedostaje jedna od ovaca. Mislio je da ju je odnio vuk, ili nešto slično. Odlučio je ostati još jedno jutro. U toku noći je začuo buku, a ujutro je vidio da mu još jedna ovca nedostaje. Naredne noći je odlučio stražariti. Uzeo je drvo koje je na vrhu zašiljio. Čim je pao mrak začu se buka, a psi počnu lajati. Ugleda crnu prikazu kako se približava ovcima. Pođe prema njoj i poče je udarati kopljem gdje je god stigao, ali ni ona mu ne osta dužna. Ujutro je sazvaio okolne pastire da pođu za tragovima krvi. Tragovi su vodili do jedne jame u koju je ušla crna prikaza. Bacali su kamenja svih veličina u jamu dok je nisu zatrpali. Kad su već bili pri kraju začu se glas: „Da mi nije diteta i siteta, svima bi vam ja kazala!“ Ta jama i danas postoji na Libu. Ljudi tvrde da je u njoj i danas vila s djetetom.”¹³⁹

3.2.1.6. Eshatološka razina

Eshatološke predaje govore o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece koja su se pojavljivala noću plačući, obučena u bijele haljinice i noseći svijeću u ruci ili o pojavljivanju ubijenih odraslih osoba. Nadalje, eshatološke predaje govore i o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeh. Kada bi kazale neispovjedeni grijeh, zauvijek bi nestajale.¹⁴⁰

Crnašnica

Uz vrelo rijeke Crnašnice veže se i eshatološka predaja o djetetu koje se noći javljalo plačući:

¹³⁹ Kazao Marko Ivanković (rođ. 06.05.1996.) iz Trna.

¹⁴⁰ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 426.-427.

*Neki ljudi pošli na kosidbu na Mostarsko blato, u šestom mjesecu, obnoć. Put im išao kroz Knešpolje i naišli su na malu uvalu iz koje očuše dite kako plače. Priča se da je tada, na tom mistu zemlja pukla, voda navrla, dite se iduć niz vodu krivilo, al' ga kosci nisu vidili. Voda je ostala, dite nestalo. To je bilo o Ivandanu, a vodu nazvaše Crnašnica. Te noći je narod povirovo u čudo. Prvo su o Ivandanu na toj vodi izumivali gubav ajvan koji bi ozdravljao, ali samo od ponoći do izlaska sunca. Kasnije su dolazili i drugi, u viri, da im pomogne. I čuda su se događala, al' samo na Ivandan.*¹⁴¹

3.2.1.7. Demonološka razina

Demonološke predaje nerijetko možemo povezati s mitološkim ali i eshatološkim predajama. Glavna razlika između navedenih, odnosno, između demonoloških te mitoloških ili pak eshatoloških jest ta da su demonološke predaje usmjerene ka likovima kojima vladaju ili su na neki drugi način povezani s mračnim silama te ih nerijetko ne možemo odvojiti od svijeta onostranog.¹⁴²

„*Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem.*“¹⁴³ Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: *vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.*¹⁴⁴

Kuga se, po narodnom vjerovanju, pojavljivala u obliku kostur djevojke u bijelim haljinama, a nestajala je u obliku vatre te bi svojim dodirima izazivala smrt.¹⁴⁵ Od kuge je strepilo mnoštvo stanovništva na svim stranama svijeta. Prva kuga zabilježena u sačuvanim matičnim knjigama u zapadnoj Hercegovini započela je u u kolovozu 1783. u Sarajevu, ali se ubrzo proširila na čitavu Bosnu i Hercegovinu pa onda i u Dalmaciju i prestala početkom siječnja sljedeće godine.¹⁴⁶ U Bosni i Hercegovini mnogo je kužnih *grebova* i *grebalja*.

¹⁴¹ Dragić, Marko: *Narodna vjerovanja o vrelima i njihove interferencije u pisanoj književnosti*, Hrvatska misao, časopis za umjetnost i znanost, 30/22, Matica hrvatska Sarajevo, 2004., str. 140.

¹⁴² Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 273.

¹⁴³ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

¹⁴⁴ Isto, str. 32.

¹⁴⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 438.

¹⁴⁶ Jolić, Robert: *Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine*, u: *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno naslijeđe*, 26(1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2015., str. 195.

Kužni grob

Djevojku, čija je teška smrt zabilježena u sljedećoj predaji, obitelj šalje u nenaseljeno mjesto na čuvanje stoke kako bi je izolirali od ljudi koje kuga nije zahvatila:

*Po pričanju Anđe Marušić, u Pilipovu vrtlu, nadomak Ivan-Drage, nalazi se kužni djevojački grob. Na osnovu sjećanja, Anđa kaže da je to grob jedne Vuletića cure, koja je oboljela od kuge pa ju je obitelj slala na čuvanje stoke da bi spriječili širenje bolesti. Tu je i umrla. Njezini susjedi su je kukom odvukli u iskopani grob koji se nalazi u blizini glavnog puta. Kasnije su se ljudi zavjetovali, pa i danas hodočaste na njezin grob.*¹⁴⁷

Određeni kužni grobovi imaju i poseban dan koji ljudi koriste za odlazak na hodočašće. Jedan od takvih je i grob u Rasnu:

Jurin grob

Kužni grob u Rasnu, Jurin grob, mjesto je hodočašća mnogih ljudi koji posebno na svetog Jurja dolaze da bi izvršili zvoje zavjete. Sveti Juraj je bio poznati katolički mučenik i svetac koji postaje zaštitnikom od mnogih teških bolesti, ujedno i kužne epidemije:

*Stotine ljudi na sv. Juru, 23. travnja hodočaste na grob pokojnog Jure Brkića. Grob se nalazi zapadno od zaselka Brkići. Prema pričama starih Jure je bolovao i umro od tada neizlječive bolesti, kuge. Pošto je kuga bila lako prenosiva bolest, ljudi su Juru odvukli kukama do najbliže ledine i ukopali ga. Kasnije su na taj grob dolazili mnogi i zavjetovali se. Vjeruje se da je taj grob čudotvoran.*¹⁴⁸

Smokinje

Većina mjesta u Hercegovini, pa tako i u širokobriješkom kraju, dobila su naziv po prirodnim obilježjima područja na kojem se nalaze. Tako nastaje naziv i za mjesto Smokinje koje je smješteno jugozapadno od središta župe Rasno. *Po pučkoj predaji koju je zabilježio hrvatski književnik i romanopisac Ivan Sopta (rođen 1906. u Smokinjama), naselje je osnovao*

¹⁴⁷Kazao Marinko Galić (rođ. 1964.) iz Širokog Brijega.

¹⁴⁸ Kazala mi majka, Anica Barać (djev. Skoko, rođ.10.02.1962.) rođena u Rasnu, Široki Brijeg.

preživjeli izbjeglica nakon što je njegova kuća stradala, spaljena, a ukućani pobijeni (u oružanom napadu turskog pljačkaša).¹⁴⁹

U Smokinjama postoji i zidina koju stanovništvo od najranijih dana naziva *Čovušina* zidina te se pretpostavlja da se i prvi stanovnik naseljen na području Smokinja prezivao Čović.¹⁵⁰ O tome svjedoči i Ivan Sopta koji u svom romanu *Vjekovi se smiju i plaču* kaže: „*Ali opet (...) Mi imamo svoju staru zidinu Čovušu u kojoj se je zapalila prva vatra u ovome selu, tu se je rodio prvi potomak, u noj je umro prvi život u našem selu, iz nje se je razvio prvi dim iznad ovog neizbrojivog kamenja i malih ledinica i posvetio svojim oporim mirisom ljudsko življenje.*“¹⁵¹

3.2.1.8. Legendna razina

Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter u čiji se sadržaj vjeruje. Protagonisti legendi su Isus Krist, sveci, svetice, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici. Čuda o kojima legende govore nagrađuju dobro, a kažnjavaju zlo.¹⁵² *Legende su fakturom bliske predaji i katkad su teško odvojive od njih, ali je ipak element čuda njihov genus specificum što ih donekle izdvaja. Legende unose red i harmoniju u život.*¹⁵³

Božja ćuprija

Rijeka Lištica na sjevernom dijelu Borka pravi omanji buk iznad kojeg je nekada postojala izvorna, a danas armirano betonska „Božja ćuprija“. Naime, kako priča kaže, iznad toga buka, na obje obale nekada su se uzdizale četiri-pet metara visoke stijene, zapravo sige, koje su se vrhovima naslanjale jedna na drugu i tako pravile neku vrstu prirodnog mosta. Narod je taj most prozvaao Božja ćuprija jer ju je sam Bog napravio kad je stvarao svijet, pa i ovaj naš, Zemlju. Najkraći put iz planine, Bogodola, Ladine i Crnča u Široki Brig vodio je baš tuda, preko Božje ćuprije. I nije ona samo po

¹⁴⁹Dugandžić, Ivan; Sopta, Josip, *Rasno-Dužice, župa Rasno*, Matica hrvatska- ogranak Široki Brijeg, Grude, 1999., str. 28.

¹⁵⁰Isto, str. 28.

¹⁵¹ Sopta, Ivan: *Sabrana djela* (priredio Ivan Dugandžić), Matica hrvatska, ogranak ŠirokiBrijeg, Fram ZIRAL, Mostar, 2006., str. 522.

¹⁵² Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 165.

¹⁵³ Isto, str. 165.

tome Božja. Priča kaže da su vode rijeke Lištice nekoliko puta Božju ćupriju nosile, ali da bi je Bog, a tko bi drugi, ponovno vratio. Ako bi se, ne daj Bože, netko usudio reći da je to nemoguće, bila je velika vjerojatnost da će na sebe navući gnjev cijelog okolnog naroda.,,Bog je to već nekoliko puta uradio, ne jednom, nego nekoliko puta, a gledaj ti njega, on bi to zanijska“, bio je skoro ljutit odgovor i meni i svima drugima, uostalom kao i uvijek. Naime, onih godina kad bi nahrpile kiše i navalile velike vode, a Lištica bi toliko nabujala da je voda preplavljivala Ćupriju ona se nekoliko dana uopće ne bi vidjela. Kada bi se, za nekoliko dana ili kraće, voda povukla, ćuprija bi opet bila tu, na istom mjestu baš kao i prije.

„Voda nam Ćupriju odnula, a Bog nam je opet vratio - ta zna On da nam je potrebna“, govorio je svijet. I tako, tko je bio vlasnik nad Ćuprijom, nego sam Bog...Božija ćuprija je bila, Božija ćuprija je i ostala.¹⁵⁴

3.2.1.9. Razina pričanja iz života

Pričanja iz života vezana su za ismijavanje određenog sloja ljudi te stanovnika pojedinih mjesta. Uglavnom se isprepleću s šalama i vicevima. Pričanja iz života zauzimaju važno mjesto u današnjem društvu, budući da su posebno omiljene među mlađim stanovništvom. Isprepleću se novelama, anegdotama, šalama i vicevima. U pričanjima iz života često se nalaze i didaktička pričanja o ubijanju staraca ili metaforična pričanja.¹⁵⁵

Ružin dub

Prija cura i momak silili. To je bio običaj. A djevojka koja bi naručila momka na silo ne bi ga smila privariti. Morala bi mu otvoriti vrata. Al vazda je bilo iznimaka. Kazuju bila jedna vrcasta cura u nas, voden u selu. Naručivala bi momke, a kad bi oni došli, ona bi se krila. Penjala se liti na dub ispred kuće, oni kucali na prozor, na vrata i ljuti se vraćali kući. I išli na silo u druga sela. Tako naručila ona momka iz drugog sela da dođe na silo. Momak doša i ugleda je na dubu, i kaza joj: „Ostarila tako ki ti dub, niko ti ne dolazio. Svi ti se smijali.“ Kako je on to reka, cura pala s duba i ostala nakazna. A dub se iskrivio od dna sve do vrha. I danas se zove Ružin dub, ko i djevojka. Danas malo ko da se ne

¹⁵⁴ Mikulić, Grgo: *Predaje i legende iz Hercegovine*, Gral Široki Brijeg- Zagreb, 2009., str. 75.-76.

¹⁵⁵ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 126.

*naruga kad prođe tom drvetu. Ostalo gadno i rašljivo i vazda isto. Kazivali su momci kako se za litni večeriju i sad vidi cura kako sidi na dubu i plete. Kad zarudi zora, zasmije se što more i ne more i nestane. I niko ti, ko od str ako od drugi priča, ne sida pod to drvo. Ritko ćeš tu ikoga vidit. Tako ćuri vazda isto, odkad je Boga i svita.*¹⁵⁶

Marino janje

*A ona stina na gradini štono se zove Marino janje, ta vidi svako čeljade komu je Bog da da ima zdrave oči da je vino janje. Bezbeli da ima svakakva naroda: neko kazuje da je isto janje, neko za inat neće da prizna, govori: kakvo janje, kakavi li bakrač. Kazuju, šta ja znan, kako je nekad davno bila čobanica, mlado čeljade iz našeg sela. Zvala se Mara. Bila jedinica ćer u ćaće, a muškadije bilo vele. Oni odlazili za svoj in poslin, a ona radila u kući i čuvala ajvan po čitave bogovite dane. Bila je to radnička kuća. Svi su od reda bili radnici. Maru vazda ljutilo što ona mora svako jutro u gradini gonjat ovce. A još dovejo ćaća sebi ženu i maćeja je gonjala štono se kaže ko Bog maglu. A pored tog, kad bi došla kući umorna, mokra i gladna, ona bi je da méte mliko, da siri i svakakve ženske posle radi. I vazda se jadona patila. Nikad ni stignit na silo niti išta. Godine letile, a ona propadala, svako čeljade što ju je poznavalo čudilo se i gledalo kako divojka odlazi u smrt. Kazuju ljudi da je tog jutro padalo, ko da je se nebo otvorilo, sivalo, grmilo, puvala bura, sve stine nosila. I pošla Mara u čobanluk, suza suzu goni, a jedno janje iz strane u stranu. Mara u ljutnji dreknila: „Okamenilo se dabogda, vele ti moreš poskakivat.” Kako je ona to rekla, janjeta nestalo, a di je bilo, nastala stina.*¹⁵⁷

Kamena čeljad

Tebi su možda i kazivali kako je jedna kuća, čitava, ovce i krave u planinu potrala. Išli oni gori kroz krivače i pridnji izašle dvi cure, ko dva bisera u planini. Poginut ćete svi do u planinu, vrnite se kući, govorile su im, a čeljad zastala, ni glasa iz njih. Ili nam ostavite ajvan, ili ćete poginit. I nestalo i'. Čeljad pošla naprid, ali slabo im put odmica. Jedan dušak išli brzo, ali bilo je dosta nejakoga ajvana. Ovde janje zapelo u drače, voden tele zgazilo na kamen. Tako oni slabo odmicali. Kad je sastavilo vrime nebesko, sve stuklo.

¹⁵⁶ Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 141.

¹⁵⁷Isto, str. 142.

*Ostala samo krava i nekoliko ovaca. Čeljad zamlatilo. Tako išli oni dalje, ni živi ni mrtvi. Kad su došli do prid kuću, stoje prid kućon dvi cure i smiju se. Kako se jedna zasmijala, okamenila se čeljad. Čaća na pragu, a mater i dicapridkućon, a živina na ledini. Isprid kuće i danas stoje te stine, a kako kazuju – vrime učinilo svoje, obresla i' maovina. Okolo šuma zaresla. Slabo kotudan prolazi, a prija tudanbijo put u planinu. Zareslo je to u šumu, ja mislin da se danas i ne vide. Selo to misto zvalo Kamena čeljad.*¹⁵⁸

Rošćići

*Baba pošla u planinu s kozama i ovcama. Govorili su joj da ne ide u veljači jer će je zamest snjig, ni Bog joj neće moć pomoć'. Nato će njima baba: „Dok je meni moji' rošćića, ne bojim se ja vaši' bošćića.“ Gori ih je zameja snjig, Bog je kaznija babu zbog bogohulstva. I danas gori stoje skamenjeni rošćići i baba.*¹⁵⁹

Nova voda

U narodnome sjećanju ostala je zapamćena predaja o Novoj vodi koja je potekla i tako spasila narod od žeđi:

*Stari pripovijedaju kako se prije više Bogu molilo, poštivalo starije, svima bilo isto i živjelo se bolje. Zato je Božja nagrada stizala. Tako je, kažu, izvor potekao i narod bio spašen. Prija je bilo svizin isto, a danas vražji vik, moj sinko. Gori u Grozd se isto gonijo ajvan. Ona voda to je tekla ispod oni stina zove se Nova voda. Kažu bila prisušila i narod umal da nije pocrka od žeđe. I izvor poteka, voda tekla, narod nosio i sebi i živini i prozvali je Nova voda i ostalo ime do danas. Sad u njoj ima svakakve živine, žaba, riba, ljudi svašta ubacuju, a u njoj svašta oće.*¹⁶⁰

¹⁵⁸ Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 167.

¹⁵⁹ Prema kazivanju Ivice Barać (rođena 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

¹⁶⁰ Dragić, Marko: *Narodna vjerovanja o vrelima i njihove interferencije u pisanoj književnosti*, Hrvatska misao, časopis za umjetnost i znanost, 30/22, Matica hrvatska Sarajevo, 2004., str. 140.

Zelenikovac

A ista ti je sudbina bila i za oni naš Zelenikovac. Kazuju da je u ninstarinkučercinživiladivojka, lipa ko jabuka, najlipša u cilom selu. Momci dolaze na silo, a ona nije tila nikoga. Svi momci se bili za nju, štono se kaže. I naiša vojnik nekakav tudan, lip ko slika. Kažu čim ga je vidila da je rekla: „Ili ću se udati za nj, ili ni za koga.” Bit ću valan ja njegova ili crne zemlje. Momku se ona svidila i on obeća kad se vrati iz vojske da će je ženit. Ona njega čekala i čekala. Vazda šutila i dumala u sebi. A kažu momak ima zelene oči. Ona sidila na kamenu i plakala, svak je viđa, i lovci i čobani, i kazuju da je sve lila zelene suze ko što je bila gora oko nje. Ali on se nikad nije vratio. Ona umrla čekajući ga. Kažu poginuo, da su ga proklele njezine suze. Oni bunar se i dan danas zove Zelenikovac, ko će znat je li to istina, ali tako se kazivalo.¹⁶¹

Crne Lokve

Prema jednoj od predaja, Crne Lokve su mogle dobiti ime po generalu koji je obitavao u Gradini, a zvao se Crnjević:

Crnjević neki general sta' je tu doli u Gradini, u crnim Lokvama, i po njemu su je prozvali. I on je od Turaka pobiga u Dalmaciju.¹⁶²

Predaja zapisana u Crnim Lokvama 2011. govori drugačije:

Prema usmenoj predaji dida Stipe Crne Lokve su dobile naziv prema dvije lokve u selu koje se nalaze na samom ulazu u selo Crne Lokve. Naime, netko je tu bio kada su kopane te dvije lokve u selu te je taj podatak o nazivu Crnih Lokava prenošen usmenom predajom s koljena na koljeno. Nekada su bile samo četiri vode u Crnim lokvama, a to su: dvije lokve, Podastine (Bunar) i Val. Kaže did: „I to je bila sva voda u Crnim Lokvama.” U toj jednoj lokvi iz koje je narod pio vodu, ugušilo se jedno dijete, kaže did: „Jer jedna lokva je bila za narod pojit, a druga za stoku.” Te nakon toga kada se dijete ugušilo, obitelj toga djeteta se odselila iz Crnih Lokava zauvijek, a majka tog

¹⁶¹ Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 160.-161.

¹⁶² Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 351.

djeteta je na polasku iz sela, uzdahnuvši, rekla: „Ovo su crni jadi! Crne Lokve!“ i tako je ovo selo dobilo ime Crne Lokve.¹⁶³

Cvitna gomila

Na mjestu današnje turčinovske crkve i groblja nalazi se Cvitna gomila. Postoji predaja koja kaže da je ispod te gomile pokopana Cvita, tadašnja stanovnica sela,¹⁶⁴ međutim nakon površnih i djelomičnih istraživanja, koja su se odvijala tokom 1871. godine ustanovljeno je da gomila krije sedam grobova koji su se u poluluku poredali jedan iza drugoga. Grobovi su izgrađeni i prekriveni kamenim pločama bez ukrasa i natpisa.¹⁶⁵

Prema Arheološkom leksikonu BiH, zabilježeno je postojanje više od 50 prapovijesnih gradina i grobnih gomila, od kojih su čak tri u Turčinovićima.

Kako su Radimilovići prešli u Šaravanje

Moj otac je iz Gornjeg Crnča. Iako sam oduvijek mislio da prezime Šaravanja potječe iz Crnča, ispostavilo se da nije tako. Šaravanje su se prije prezivali Radimilovići, međutim, zbog danas nama nepoznatih razloga uzimaju prezime Šaravanja. U 19. stoljeću 2 brata, Toma i Stjepan, tada već Šaravanje, dolaze iz Dobrog Sela u Crnač. Toma se naselio u Zagomilje, a Stjepa u Bačverac. Moji djedovi su potomci Tome iz Zagomilja. Iako jer veoma mali broj naših djedova ostao na svom ognjištu svake godine se redovno skupljamo na raznim „slavama“ kao što su dan župe-dan Srca Isusova, te na prvoj misi poslije Velike Gospe koja se odvija u kapelici sv. Ivana. Sva naša ponovna okupljanja pomažu u očuvanju starih običaja i sjećanja na njih, da ne zaboravimo ono najvažnije: vjeru, obitelj i zajedništvo.¹⁶⁶

Nastanak prezimena i nadimaka u Mokrom

Romo, Kulje, Slomo i Češko bili su četiri brata koji su se prezivali Slišковиć. Romo je imao jednu nogu kraću, pa je zato „ramao“ odnosno hramao, te je od njega nastalo

¹⁶³Brekalo, Ana: *Zapis vremena: antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Mostar, 2011., str. 9.

¹⁶⁴ Kazala mi Ivica Barać (1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

¹⁶⁵ Dugandžić, Ivan: *Širokobriješka baština*, Matica hrvatska Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2004., str. 25.

¹⁶⁶ Kazao Jure Šaravanja (rođ. 10.09.1995.) iz Crnča, Široki Brijeg.

*prezime Ramić. Kulje je bio debeo čovjek, zadržao je svoje prezime, Slišković, ali uzima nadimak Kuljić. Slomo je često lomio stvari, pa je po tome dobio i nadimak, ali i on ostavlja prezime Slišković, dodajući mu nadimak Slomić. Četvrtog brata su zvali Ćeško, jer je imao jaku čeljust. Njegovi potomci dobivaju prezime Ćeškić.*¹⁶⁷

3.3. Eshatološke predaje

Eshatološke predaje su kratko spominjane u dijelu koji se bavi etiološkim predajama, i to zbog njihovog preplitanja. Eshatološke predaje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba, te o pokojnicima koji su se ustajali iz groba jer nisu ispovjedili sve grijeh. Te bi se osobe prikazivale samo svojim ukućanima i čim bi kazale neispovjedeni grijeh, zauvijek bi nestajale.¹⁶⁸ U narodnoj predaji ubijena nekrštena djeca pojavljuju se tijekom noći, plačući i noseći na sebi bijele haljine, a u rukama svijeću. Predaje takve pojave nazivaju različito: u Dalmaciji se nazivaju *macićima*, u okolini Dubrovinka *tintilinićima* ili *tintama*, u istočnom dijelu Hercegovine *drekacvcima*, a u zapadnoj Hercegovini *krivljavcima*.¹⁶⁹

Predaja o *krivljavcu* zabilježena je i na području Širokog Brijega:

3.3.1. Momak uhvatio krivljavca

Prema predaji, umrla nekrštena djeca puzala bi i plakala tražeći spas. Po svom plakanju koje se u Hercegovini pokatkad naziva krivljenjem, dobila su naziv *krivljavci*. Narodno vjerovanje kaže da je takvu djecu trebalo krstiti, a njihovo krštenje bi donijelo spas i njihovoj duši i duši čovjeka koje bi ga odvelo svećeniku:

Pričali su mi tako, kad san bila dite, kako je jedan momak kad se vraća oko ponoći sa sila od cure kroz neku šumu Dubravu čuja dičiju krivljavinu (plač), a unda vidi malo muško dite u biloj aljinici kako puže prema njemu, a oko vrata mu je bija konap kojim ga je mater udavila (svaki je krivljavac, tako se ta dica zvala, ima taki konap). Ta je momak zna, tako su mu govorili stariji, da je to krivljavac koga je zadavila mater kada ga je rodila ko kopile, i da ga treba odnit prastru da ga krsti i tako mu spasi dušu. Zna je i to da ga je teško uvatit

¹⁶⁷ Kazao Branko Ramić (rođ. 9.11.1964.) iz Mokrog.

¹⁶⁸ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 427.

¹⁶⁹ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 120.

jer da čambra (grebe) i otimlje se. On ga je nekako uvatija, a bija je vas u krvi kako ga je krivljavac očambra. Odnija ga je pratru da ga krsti. Kad je to uradija, dite mu je reklo: „Spasija si i moju i svoju dušu!“ Virovalo se da će duša onoga koji uvati krivljavca i odvede ga pratru da ga krsti, otići ravno u raj. Isto se virovalo da krivljavac na ovom svitu traži svoju mater da joj se osveti, pa su zato takve žene, čim bi se sunočavalo, zaključavale vrata i nisu nikuda same izlazile po noći iza ‘Zdravomarije’ iz kuće.¹⁷⁰

Predaja ne završava uvijek krštenjem djeteta. Mnoge su predaje zabilježene diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske koje govore o ubijenoj nekrštenoj djeci čiji plač odzvanja dugo u noć. Mjesta povezana s takvim činima, u narodu se u pravilu izbjegavaju, jer se smatraju zlokoznima. Sljedeća predaja govori o krivljavcu u Tihaljini. Predaja je zabilježena u Buhovu:

3.3.2. Prokletstvo u Tihaljni

U selu Tihaljna živila neudana žena. Zatrudnila s nekim čovikom koji je nije tio ženit. Kad je rodila, odnila je snina na bunar i udušila ga. Plač koji je tada odzvanjao selom čuje se i dan danas predvečer. Žena koja je ubila to dite ubrzo je poludila jer su je progonile sablasti, a nad tim bunarom leži prokletstvo. I dan danas se ne ide uvečer tim putem uz bunar. Jer vele da prikaze odaju oko bunara. Niko živ se ne usuđuje kročit tu kad se smrači.¹⁷¹

Predaja o bilom lovcu poznata je diljem Hercegovine. Predaja bilježi razne varijante, a navedena spominje i ime biloga lovca za kojeg se smatra da je porijeklom bio iz Dobriča. Bili lovac, prema vjerovanju, nije pronašao mir na onome svijetu jer ga je svećenik za vrijeme mise i pred pukom prokleo na vječni lov:

3.3.3. Bili lovac

U Dobriču živio jedan Marijić kojemu je lov bila omiljena razbibriga. Nije Marijić poštovao ni petka ni sveca, već je stalno lovio. Jedne nedjelje baš za vrijeme blagoslova polja u Dobriču on odluči otići u lov, umjesto na misu. Ugledao on zeca, počeo ga loviti, a zec, ni manje ni više, pobježe među ljude na groblju. Upravo kada se dizalo tilo i krv Isusova Marijić, ne dvoumeći se, zapuca. Fratar ga s oltara prokune govoreći: „Dabogda lovio i na onom svijetu!“ Marijić je umro nakon

¹⁷⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., 176-177.

¹⁷¹ Isto, str. 177.

*nekoliko godina, a od noći njegove smrti se čuje njegov zvižduk i štekćanje njegovih pasa. Zbog toga ga danas nazivaju bilim lovcem.*¹⁷²

Slična predaja se može naći i u *Pustinjakovim pripovijetkama iz seoskog života zapadne Hercegovine*. Predaja zabilježena u *Pustinjakovim pripovijetkama iz seoskog života zapadne Hercegovine* sadrži znatno manje elemenata od predaje zabilježene na terenu:

*Nedjeljom za vrime mise, neki lovac lovio zečeve i fratar ga prokle, prokune: „Dabogda lovio i na drugom svitu!“ I kad je taj lovac umro, pričaju seljaci da su viđali lovca u bijelim haljinama, s ćukom, kako uvečer lovi.*¹⁷³

3.4. Mitske (mitološke) predaje

Vjerovanje o postojanju mnogih nadnaravnih bića, u našem narodu, potječe još iz vremena poganskih običaja. Iako ove predaje nemaju znanstvena uporišta zadržale su se i do dan danas. Prenose se s koljena na koljeno kroz vrijeme, ali i kroz prostor, tako da ih u potpuno istom ili sličnom obliku susrećemo kod susjednih, ali i međusobno vrlo udaljenih naroda. *Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć.*¹⁷⁴

3.4.1. Vile

Vile u VI. st. spominje bizantski pisac Prokopije iz Cezareje. U svojem najznačajnijem djelu u osam knjiga *De bellis* (530. – 545.) piše da su Slaveni vjerovali u jednoga boga, tvorca munje te su mu prinosili mu za žrtvu goveda i duge žrtvene životinje i da su obožavali vile (nimfe) i rijeke.¹⁷⁵ Vile se spominju i u *Zlatnoj legendi* Jakova Voraginskoga s početka 12. st.¹⁷⁶ Specifično pitanje vezano uz mitske predaje je vezano uz samu terminologiju. Usmene priče: bajke, basne, predaje, legende, novele, anegdote, i sitni prozni oblici: šale i vicevi

¹⁷² Ispričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

¹⁷³ Alilović, Ivan (urednik): *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života zapadne Hercegovine*, Duvno, 1972., str. 106.-107.

¹⁷⁴ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

¹⁷⁵ Dragić, Marko: *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski izbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 272.

¹⁷⁶ Dragić, Marko: *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Matica hrvatska FPMOZ, Mostar, 2018., str. 132-151.

međusobno su povezani, ali postoji i značajan niz razlika. Primjerice, predaje su umjetnički jednostavniji književni oblici, ali su emocionalno angažiranije od bajki.¹⁷⁷

Predaja i bajka imaju mnogo sličnosti. Povezuje ih susret ovostranog i onostranog, realnog i nadrealnog, s time da centralnu poziciju mitoloških predaja zauzimaju *bića iz onostranog i nadrealnog svijeta, mitološka su bića glavni akteri predaja čiji je temelj vjerovanje u istinitost njihova sadržaja, za razliku od bajki. Sve stvarno i svakodnevno gubi u bajci svoje vidljive konture, a poprima fantastičan izgled.*¹⁷⁸ Jer one se kazuju s pretenzijom na istinitost (taj je element vjerovanja u istinitost prisutan u njihovoj strukturi i onda kada se stvarna vjera s vremenom izgubila).¹⁷⁹ Pričanje o nadnaravnim, odnosno mitskim bićima, prema Šeši, uvijek stvara određen okvir i obrazac kojemu puno značenje daje vjerovanje ili barem pretpostavka u mogućnost vjerovanja u nadnaravna bića o kojima se priča. Nadalje, vjerovanje u nadnaravna bića ne može biti shvaćeno bez razumijevanja samog konteksta u kojemu je nastalo, a ono uvijek nastaje iz mehanizama konstruiranih pričanjem.¹⁸⁰

Vile su nerijetko u središtu pozornosti većine mitoloških predaja, ali i bajki. Tvrtko Čubelić, u svome članku *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, kaže da se tematika bajke ne može zamisliti bez vila, koje žive daleko od ljudskog društva: *često pomažu čovjeku, ali znaju biti nemilosrdne prema onom tko se zanima za njihove tajne i život.*¹⁸¹ Šešo navodi da se vile javljaju u svim europskim kulturama, a u stvaranju slike vila ulogu imaju tračko-ilirska i grčko-rimska božanstva dok se tradicija miješa s keltskom, srednjeeuropskim, skandinavskim i slavenskim tradicijama.¹⁸²

Vile u književnosti ne zauzimaju svoju ulogu samo u bajkama, već ih nalazimo i u drugim književnoumjetničkim vrstama. Renesansna hrvatska književnost obiluje radovima s motivima susreta ljudi s nadnaravnim bićima u obliku vila. Ove motive pronalazimo kod Džore

¹⁷⁷ Bošković- Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 11.

¹⁷⁸ Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra) Sarajevo, 1974., str. 235.

¹⁷⁹ Isto, str. 235.

¹⁸⁰ Šešo, Luka: „Ja o tome znam, ali ne želim pričati“, Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 47 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010., str. 100.

¹⁸¹ Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra) Sarajevo, 1974., str. 236.

¹⁸² Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima, Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016., str. 14.

Držića, Mavra Vetranovića, Marina Držića i mnogih drugih.¹⁸³ *Ti pastoralni susreti odaju jasan trag nadahnuća klasičnom književnom i mitološkom tradicijom, začetog kulturnim sinkretizmom humanizma i renesanse. U njima se prožima supostojanje jednako svijeta ljudi i mitskih bića, kao i bogova klasične starine i domaćih gorskih vila.*¹⁸⁴

Vila u bajci najčešće izgleda mladoliko, ima plavu kosu i svijetlu put, neobične je ljepote. Dobrim ljudima vile iz bajke pomažu u ispunjavanju životnih zadaća i rješavanju problema. Nasuprot njima, vile u predaji neizostavno imaju jednu ljudsku, a drugu magareću nogu¹⁸⁵, atributi koji opisuju put i kosu ostaju nepromijenjeni. Narod postojanje kopita na vilinoj nozi objašnjava činjenicom da su tako svladavale put do svojih staništa u planinskom području.¹⁸⁶ Za razliku od vila, lik u mitološkoj predaji koji dolazi iz stvarnog svijeta, postaje realni akter sa stvarnim identitetom. Identitet aktera, međutim, može ostati i neotkriven. Rudan navodi da su junaci mitskih predaja često ljudi s konkretnim imenima i prezimenima ili nadimcima. Ako su imena u predajama izostavljena, izostavljanje se dogodilo ili zbog zaštite identiteta ili zato jer su pala u zaborav. Međutim, tekst signalizira da se sigurno znalo tko su oni bili.¹⁸⁷

3.4.2. Nastanak vila

Mnogobrojni su mitovi vezani uz nastanak vila. U hrvatskoj tradicijskoj baštini vjerovalo se da su vile pomlađivale ljude na blagdan rođenja svetoga Ivana Krstitelja. To vjerovanje ogleda se u ophodu *ladarica–ivančica* na blagdan 24. lipnja.¹⁸⁸

Slovaci vjeruju da su vile duše zaručnica koje su umrle poslije zaruka i za staništa koriste šume po kojima lutaju. Poljaci donose predaje o vilama koje, zbog grijeha koje su činile za života dok su bile djevojke, lebde između neba i zemlje. Prema jednoj predaji Hrvata, vile su duše prerano umrlih ili ubijenih djevojaka ili djece, druga predaja govori o tome kako je Bog je

¹⁸³ Usp. Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002., str. 74.

¹⁸⁴ Usp. Isto, str. 74.-75.

¹⁸⁵ U predajama se rijetko spominje magareće kopito ili kozji papak. Najčešće se spominju vile koje su imale *jednu magareću, drugu ljudsku nogu*. Riječ je o stilskoj figuri, metonimiji, u kojoj se riječ koristi u prenesenom značenju, ali se značenje ne prenosi po sličnosti, kao što je to slučaj kod metafore, već se prenosi prema određenim stvarnim odnosima, odnosno po logičkoj vezi.

¹⁸⁶ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 198.

¹⁸⁷ Rudan Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010., str. 10.

¹⁸⁸ Dragić, Marko: *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*, Suvremena pitanja, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Matica hrvatska FPMOZ, Mostar, 2018., str. 148.

iz raja prognao Adama i Evu. Budući da se sažalio nad njihovom sudbinom, odlučio je sići na zemlju i posjetiti ih. Kad ih je Bog upitao za broj djece, bilo ih je stid što ih imaju puno pa su slagali da ih imaju šestero, a imali su ih dvanaestero. Zatajili su najljepše kćeri. *Koliko vidljivih, toliko nevidljivih*, rekao im je Bog pa su tako zatajene kćeri postale vile.¹⁸⁹ U Širokom Brijegu se bilježi slična predaja:

*Adam i Eva su izrodili pedesetoro djece i stid ih je bilo dovesti svu djeću na krštenje, pa su ih doveli samo tridesetoro, a Bog je sveznajući znao da ih imaju još dvadeset i šest. Ljutit na njih, Bog im reče: „Zašto niste doveli svu svoju djeću na krštenje, ti što su vam kući ostali, sve vam bile vile i vištice.“ Otada su se u svitu nastanile vile.*¹⁹⁰

Mnogi su nazivi za vile u predajama Hrvata:

*S obzirom na staništa, vile se dijele na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje i Jezerkinje. Vjeruje se da ima devet vrsta vila. Među vile neki svrstavaju i Suđenice koje upravljaju čovjekovom sudbinom. U grčkoj mitologiji to su Moire (Laheza, Klota, Atropa), keltske Wyrde, i rimske Parke (Nona, Decima i Morta), u nordijskoj tri Norne (Urd, Verdandi i Skuld) i sl. Prema predaji, one tri dana nakon rođenja posjećuju dijete te mu dosuđuju sudbinu. Prva Suđenica tka nit života (rođenje), druga odvija životni vijek, a treća prekida život. Suđenice se obično prikazuju kao starice, a vile kao mlade, iznimno lijepe djevojke. U hrvatskoj mitologiji Suđenice se još nazivaju: Rođenice, Orisnice, Rojenice, Rožanice, Sudbenice, Suđenice, Sudije, Usude, Sudnice. Suđenice se najčešće javljaju kao trijada, ali i kao sedam vila.*¹⁹¹

Srbi pripovijedaju da se vile rađaju iz rose nekog crvenog cvijeća koje cvate u jesen.¹⁹²

Slične predaje bilježe se i na području Širokog Brijega.

¹⁸⁹ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 197.

¹⁹⁰ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 64.

¹⁹¹ Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, Matica hrvatska FPMOZ, XII (24) Mostar 2017., str. 102.

¹⁹² Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 197.

3.4.3. Rođenje vila

Predaja zabilježena 2010. godine govori o rođenju, porijeklu vila i njihovim sastancima na kojima su plesale vilinske plesove, a i o otmici mladića i djevojaka, posebno onih koji su pažnju privlačili svojom ljepotom:

Vile su u naše krajeve došle iz Indije. Nisu one nastanjene samo u našim krajevima. Svako mjesto ima jednak broj vila, koliko ih je dosta. Preko njega se ne smije prekoračiti jer valja da ih bude 12. Ako se slučajno dogodi da se broj vila poveća, sustigne ih velika nesreća. Vila se rađa, tako kažu, iz crvenog jesenskog cvijeća čiji je korijen nalik na glavicu luka pa raste i cvate po livadama. U rano jutro, kad se rosa pojavi, trava pušta cvjetove da provire iz zemlja, a iz tih cvjetova se dalje rađaju mlade vile. Predaje govore da se vile sastaju uveče, plešu kola i prave velike gozbe. Tim njihovim sastancima su ponekad nazočili i ljudi. Nerijetko su vile znale otimati mladiće i djevojke koji su bili naočiti, ali im nikada ne bi oprostili kada bi ostalim ljudima pričali o sastancima i njihovom vilinskom plesu.¹⁹³

Nerijetka je predaja u kojoj se spominju žene obučene u bijelim haljinama koje prate ljude nakon zalaska Sunca:

Pričalo se da su ljudi u kasnim večernjim satima išli pješke od Dobrkovića do Ljubotića i susretali žene u bijeloj haljini. Cijelim putem bi ih žene pratile hodajući po kamenim zidovima, a imala je jednu konjsku nogu. Ljudi koji su ih vidjeli tajili su susrete s vilama jer su se bojali ismijavanja ostalih.¹⁹⁴

3.4.4. Motivi vilinskog kola i spletenih konjskih griva

Najčešći motivi koji se nalaze u predajama o vilama, osim cvijeća, uključuju igranje vilinskog kola nakon kojeg trava ostaje pogažena, u kružnom obliku, motiv spletene konjske grive i motiv noćnih izlazaka prilikom kojih se događaju susreti s ljudima. Pletenje konjskih griva je zasigurno najčešći motiv predaja prikupljenih na širokobriješkom području. Kazivači nerijetko navode kako su *vile obnoć znale ući u štale i jamiti konje s kojim su jahali do jutra*.¹⁹⁵ Sutradan bi, prilikom ulaska u štalu, ljudi zatekli umorne konje neuredno spletene grive, koju

¹⁹³ Kazala Radica Hrkać iz Klanca, Široki Brijeg.

¹⁹⁴ Ispričala mi Katarina Marić (rođ. 1. 3.1998.) iz Širokog Brijega.

¹⁹⁵ Prema kazivanju Ivice Barać (1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

se dugo moralo raščesljivati. U predajama se povremeno pojavljuje i motiv konjske grive spletene u prave pletenice¹⁹⁶, međutim takav motiv nije zabilježen na širokobriješkom području. Opće je vjerovanje bilo da nije dozvoljeno rasplitanje grive jer bi takav čin izazvao nemile događaje, između ostaloga i uginuće konja.¹⁹⁷ Često se rasplitanje grive odražavalo na osobni život samih aktera.

3.4.5. Vilina kuća

U Širokom Brijegu kazivačica rođena 1938. godine kazala je memorat o mladiću koji je zazivao vile, nakon čega je slijedila osveta:

U nas bio jedan Stipe Matković. On je bio najveće barabusina u selu. Jedne večeri pošao na silo priko Britvice i vrisnija: „Vile, ima li vas igdi, dođite k meni pa idemo na silo zajedno!“ Eto ti vila zamalo, sad se smiju, sad plešu. Počela se Stipe gonjat s njima, jednoj iščupa duge plave vlasi. Ona ga je tada proklela govoreći da nikad neće dice imat. Ljudina ko dubina, oženija se Stipe Anđom, lipom divojkom iz obližnjeg sela, ali ga vile nastavile posjećivat. Dolazile bi u pojatu i splicale grive konjima. Jedne večeri se Stipe zainatio i odluči prispavat u pojati. Lega on kod konja kad eto ti iste one vile što joj je kose iščupa. Opet on za njom i opet za kosu. Vila mu reče da će mu nauditi kako god bude znala. Vratio se on u kuću i prispava a ujutro metnija samar na konja i pošao u Klobuk. Vila splela grivu ispod konjevih pleća da ne može gaziti. Kad je bio blizu Kočerina Stipe odluči sjest na jednu ploču i ugleda spletenu grivu. Probao je rukama raspetljat ali nije mogao. Uzeo tada iz torbe nož i prerezao grivu, tada ga je nešto bacilo na drugu stranu ceste i on stuče rebra od jednu kuću. Vila se tada pojavila i istrkla mu vlasi s glave, a on jadan, stučen, nije se moga braniti. Na mjestu s kojeg mu je ona istrgnula vlasi druge nisu nikad nikle. Stipe je bio zvonar u selu da bi se iskupio za izazivanje vila ali ni to mu nije pomoglo da on i Anđa dobiju potomke. Ovo mi je on priča, kleja se u sve živo da je istina. On je umro 1984. a Anđa 1986., bili su u braku šezdeset godina.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 304.

¹⁹⁷ Dragić, Marko: Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 70-71.

¹⁹⁸ Ispričala Ljubica Galić-Solduša (rođ. 1938.) iz Vagana, Široki Brijeg.

U svome članku *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, Vekić navodi primjer iz predaje kako vile kosom naprave uzde konjima i na njima lete po zraku te dodaje da budući da konji ne lete, kazivači fantastični motiv vilinske moći prenose na konje koji su posredstvom njihova djelovanja poprimili osobine čudesnoga djelovanja.¹⁹⁹ Navedeni motiv često spominju Ivanišević, Bošković Stulli, Botica, Dragić, Šešo, i mnogi drugi.

Motiv vilinskog kola spominje se i u ličkim predajama. Dronjić donosi predaju o vilinskom kolu, koje se igralo do svanuća, odnosno do prvog pijeva pijetla:

*Pričali su, ujak jedan je bio kod neke cure. Ima je neki prijelaz, nije moga prič tu, nego će on ić tamo na most. Voda je velika bila. I sad, dođe on tamo, zove se Pejinac. Kad on naišao, a igra se kolo! To sve u bilini i njega u kolo. I on će. Igrali, igrali, kad veli – zapjevaše pivci, nestade svega. Ja – veli – ostado sam.*²⁰⁰

Slične se predaje bilježe i u ostatku Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nadalje, u predajama se često spominje da su se vile mogle prizivati riječima: *Bile vile dođite na silo*. Pripovijeda se kako vile nisu voljele da ih se priziva, a ukoliko bi se pojavile, nitko se nije mogao sakriti od njih u vremenskom razdoblju *od ponoći do pivca*, odnosno dok prvi pijetao ne zapjeva.²⁰¹

Nerijetki su memorati o ljudskom doživljaju nadnaravnog i želji da istraže vjerodostojnost predaja o vilama:

Jedne večeri, iza ponoći, očujo sam dreku u stajama, na ledini malo dalje od kuće. Od stra nisam smio ić vidit što se dešava u štalama, ali sam odma pomislijo da je to vilinsko kolo pa sam provirijo iz kuće i imo sam šta vidit. Iz štale je izbijo nekakav sjaj i prašina. Jedva sam dočeko jutro da vidim što je bilo, kad ja tamo sve je bilo na svom mistu, a ni

¹⁹⁹ Vekić, Denis: *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, Croatica et Slavica Iadertina, 12/1, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 220.

²⁰⁰ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 301.

²⁰¹ Kelava, Josipa: *Mitske predaje posuškoga kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 289.

*traga vilama. Isto tako jedan čovik iz sela koji je doživio sličnu priču, a i čuo je takve priče o vilama odlučio je prespavat jednu noć u štalama, da vidi šta se dešava, pa kud puklo da puklo. I tako se te večeri smistio u štalu, sav u iškevinju i strahu, ali ipak ga privarijo san. Kad oko pola noći probudi ga dreka, preplašen, otvorio je oči, kad tamo, vile su odvodile konje. Digla se prašina, on je sav bijo priplašen, a jedna ga vila pomilova po tabanima, i on zaspa ko začaran. U zoru se probudijo sav zbunjen kako ga je privarijo san, i zbog svega toga što je vidijo. Pogleda je po štali, i pomislilo da je sve bijo samo san, kad tamo konjske grive bijahu zapetljane ko da su i' plele vile, pa se uvirio da nije sanj'o.*²⁰²

3.4.6. Pronalazak vila

Mnogobrojne su predaje koje govore o tome kako vile izlaze na vidjelo noću. Smatralo se da osoba, ukoliko šeta ili jaše noću, izaziva sudbinu. Susret s vilom je mogao rezultirati kaznom, a nekada i smrću:

Neki vile smatraju izmišljenim bićima, neki se kunu da su one stvarne kao i ljudi, međutim, činjenica je da i stari i mladi vole slušati o njima. Kao prvo, trebamo imati na umu da u prošlosti nije bilo automobila niti drugih prometnih sredstava, pa su ljudi koristili konje kada su trebali preći veće udaljenosti. Nitko se nije usuđivao jahati konja noću, pa čak ni za vrijeme jasne mjesečine. Ako bi netko bio toliko hrabar, nitko mu ne bi garantirao da će ujutro stići na željeno odredište. Svatko, tko bi jahao konja noću, bi izazivao vile. Njihov iznenadni dolazak praćen vikom, pjesmom i smijehom te konjskim galopom bi izazivao uznemirenost konja i konj bi skačući zbacio jahača. Konj bi, zatim, odjurio u noć. Sutra bi ga ljudi našli uznemirenog i znojnog te svezane grive na više mjesta. Činilo se da su ga vile jahale cijelu noć. Ponekad bi konji, koji su bili rasni i brzi, noću nestajali iz štala da bi se ujutro pojavili znojni i vezane grive. Vile nisu bile obična bića. Bile su neviđene ljepotice, stasite, s predivnom odjećom i božanskim glasom. Jedina im je mana bila magareća noga. Bile su prisutne na svakoj noćnoj proslavi i veselju. Ako se neki mladić zaljubio u vilu nije mu bilo spasa. Do kraja svog života ne bi mogao imati djevojku, a kamo li se oženiti s jednom. Postojao je način kako vidjeti vilinski ples i čuti njihovu pjesmu. Moralo se napraviti poseban ležaj za spavanje

²⁰² Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 16, Matica hrvatska, Mostar, str. 115-116.

*koji je morao biti napravljen od tri različita stabla, složen od tri vrste mahovine i pet vrsta trava. Po vrhu je morao biti posut suhim lišćem sa sedam različitih stabala. Mahovina je morala biti izvađena iz vode, s kamena i sa stabla. Trave su morale biti suhe, ali su morale zadržati mekoću: prvi sloj je bio od žitarica, drugi od cvijeta bijelog i žutog maslačka, mlade metvice i cvijeta gospine trave. Kad se ležaj složi, treba se ogrnuti bijelim vunanim pokrivačem, spravljenim od vune mladih ovaca, po prvi put ošišanih i tada mirno zaspati. U toku noći bi se ugledale vile kako lijepo plešu i pjevaju ljepše od slavuja.*²⁰³

Prema predajama vile naseljavaju planine, šume, oblake, polja, pećine, bunare, potoke, rijeke, jezera i mora. U Dalmaciji se pripovijeda o staništima na Biokovu, Mosoru, Omišu i Velebitu.²⁰⁴ *Adekvatan mitski prostor njihovo je stanište, primjerice kuk Vilin, izvor Bobika, Bobički kuk, Duboki jaz (jezero), Babino (Vilinsko) jezero, Vilinska vrata, Dušice i Vilinski kuk.*²⁰⁵ U predajama posušškoga kraja vile najčešće obitavaju na planinskim i brdskim područjima te pored izvora voda i jezera.²⁰⁶ Kazivači na ovim prostorima spominju vilinske pećine koje su se nalazile u planinama, odakle su vile tijekom noći stizale u naseljena mjesta.

3.4.7. Memorati o vilama

Nerijetki su kazivači koji istovremeno spominju mjesta na kojima su vile obitavale pri tome pripovijedajući memorate o konjima koje su vile izvodile iz staja i jahale te iza sebe uvijek ostavljale vidljiv trag:

Naši ljudi su pričali da su vile živile u vilinskim pećinama. One su samo po noći izlazile van i tada su bile viđene. Bile su vrlo lijepe, imale su dugu kosu, jednu životinjsku tj. magareću nogu, a drugu ljudsku. Ako bi ujutro trava bila pogažena stari bi govorili da su vile igrale vilinsko kolo i zabavljale se, najčešće u krugu. Znale su ući i u staje te odvoditi konje koje bi jahali po noći. Konji bi ujutro bili vraćeni u staje, a kao vidljiv znak da su noć proveli s vilama bila je njihova griva koja je bila ispletana. Na konjima

²⁰³ Pričala Tina Gilja (rođ. 30. 08. 1994.) kojoj je predaju prenio njezin otac Dragan Gilja (18.03.1960.) iz Ljutog Doca.

²⁰⁴ Dragić, Marko: Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 68.

²⁰⁵ Trošelj, Mirjana: Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja, *Studia Mythologica Slavica*, XIV, ZRC SAZU, Ljubljana, 2011., str. 351.

²⁰⁶ Kelava, Josipa: *Mitske predaje posušškoga kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 286-287.

se mogao primijetiti umor, a zapletena griva bi samo potvrđivala sumnje ljudi. Griva se nikada nije rasplitala jer bi se onda dogodila velika šteta u staji. ²⁰⁷

Sličnu predaju donosi i sljedeći tekst:

3.4.8. Vilini tragovi

Trag koji su vile ostavljale ujedno je i jedan od najistaknutijih motiva mitskih predaja – jedna noga ljudska, a druga magareća:

Moja prija mi pričala, jedne godine uzorali njivu na Oboru u Rakitnu. Lipa zemlja, mek teg. Ujutro se ona ustala da ode do šume i donese grana, kad na njivi dva traga. Jedan je bio trag ljudske noge a drugi kopita od magareta. Vile su stabilo postojale, ali se o tome danas ne priča. Konjima su grivu splićale i lipu dicu znale priko noći odnit. A posebno mlade, kršne momke, oni su im bili najdraži. ²⁰⁸

Nerijetke su i predaje u kojima su vile mogle prenijeti svoju nadnaravnu moć na živo i neživo. Često su to bili konji, koji su im služili za letove, a, kao dokaz su ostajale spletene konjske grive.

3.4.9. Leteći konji

Kazivači u svojim pripovijedanjima kazuju o stvarnom vremenu i stvarnim osobama koje su se susrele s vilama:

Naši su stari u planinu gonili konje, ovce, volove i tamo bi ostajali do Mijovdana, a to ti je u devetom misecu. Konje, s kojima su dolazili bi pripeli svake večeri jer nije bilo pojata da ih u njih sprate. Jedne večeri stada su zajedno čuvali Jozo i Mate. Prije počinka pripeše njih dvojica svoje konje i legoš. Jozo se probudi u pola noći, kad ono čuda, konji lete ko da ih je tava (đavao) odnija i odjednom nestashe. Jozo probudi Matu i reče mu što je vidio. Mate mu odgovori: „Ajde ti, brate, spavaj, ko ih je odnija taj će ih i donit.“ Ujutro su konji bili na livadi, pripeti, ali u znoju i spletenih griva. ²⁰⁹

Spletene konjske grive ljudima su bile nepobitan dokaz prisutnosti onostranih bića:

²⁰⁷ Kazala Marinka Soldo (04.04.1961.) iz Crnča, Široki Brijeg.

²⁰⁸ Pripovjedio Ivan Jakovljević-Ika (rođ. 08.02.1915. na Oboru) koji sada živi na Trnu u Širokom Brijegu.

²⁰⁹ Pripovjedala Slava Knezović (djev. Bubalo, rođ. 1924.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

*Na polju du radili ljudi koji su od kuća došli s konjima. Odjednom se jedan konj uznemirio i ubrzo počeo trčati po poljima. Ljudi su ga dozivali, ali se on nije obazirao. Nakon što se vratio, ljudi su smatrali da su ga vile uzjahale. Kao dokaz ostala je spletena griva na njegovoj glavi.*²¹⁰

Nerijetke su i predaje koje govore o ulascima vila u štale koje je djelovalo i na druge životinje, ne samo konje.

3.4.10. Bakoviti vol

U Širokom Brijegu, informant je pripovijedao memorate koristeći imena osoba koji su bili akteri predaja:

*Otiša mi brat Pere na silo, a ja osta sam kod kuće. Bilo mi samo jedanest godina. Malo sam večera šta je bilo u kući i dušo moja, otiša sam leć i zaspao ubrzo. Kad stade buka moga vola što nije utučen. Ja se trga brže-bolje pa u štalu, tu ga udarim dva-tri puta a vol i dalje buče. Ja se vratija leć misleći da je lisica ili vuk u blizini, a i bilo ladno jer je snijig taman poprša. Ujutro ispričah sve svom bratu i mi oko kuće da vidimo je li ikakva životinja ostavila trag. Ni traga nismo našli. Brat mi je tad reka da je vol buka na vile. U moje vrime su ljudi imali po pet-šest volova i uvijek po jednoga bakovita, to ti znači da je bija napola utučen radi vila. On je štitija druge u štali.*²¹¹

3.4.11. Dvojaki vilinski karakter

Narod vilama pripisuje nadnaravnu moć koju su ljudi na svojoj koži mogli osjetiti kao kaznu ili nagradu za učinjena djela. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile; drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju; treći da su pomagale nejakim pastirima; četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu itd. Činile su zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdajući tajnu da im je jedna noga magareća, konjska ili kozja.²¹² Takva vilinska djelovanja društvo doživljava kroz iskustvo granica.²¹³ Kazivači su često pričali o mladićima koji su zbog svoje iznimne ljepote bili na meti vila. Navodno, ako je mladić lijep i pristao, vile su ga znale oteti i odvesti na prostore gdje su boravili. Nakon povratka

²¹⁰ Ispričala mi Božana Zovko (rođ. 1994) iz Širokog Brijega.

²¹¹ Pripovjedio Ivan Jakovljević-Ika (rođ. 08.02.1915. na Oboru) sada živi na Trnu u Širokom Brijegu.

²¹² Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 429.

²¹³ Todorov, Tzvetan.: *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd, 1987., str. 53.

svom domu, mladić bi povilenio. Ivan Zovko u svojim Uvjericama piše: *Nije lako ni povileniti se. I tu se hoće dosta nešta. Svak se ni ne može povilenit, nego koga vile, kad su sve zajedno na okupu, pronađu, da je ragbul (dostojan) da ga povilene. Ne bih im se ja lako pogodio da se povilenim, nipošto. Kad hoće koga da povilene, najprije oni insan sve nekud od drugoga insanabježa (!) i ne će nekud, da mu je iko vješt. Zurlja (vrlja) sam po svu dragu noć po brdima i gorama.*²¹⁴

Motiv jednostrane ili obostrane ljubavi mladića i vile zabilježen je i u renesansnom razdoblju starije hrvatske književnosti. Nalješkovićev Radat i Držićev Ljubmir prototipi su mladića koji osjećaju ljubavnu privrženost prema vili. Ukoliko je vole, mladići spremni robovati vili do smrti.²¹⁵

Prema navedenim i proučavanim predajama možemo zaključiti da vile ne kažnjavaju sve do trenutka kada one same nisu ugrožene. Ukoliko se ne povrijedi njihova taština, ako se ne prekrši zabrana govorenja o susretu s njima, njihovo djelovanje nije opasno.²¹⁶

3.4.12. Vraćeno žito

Predaje govore o tome da vile čestio dolaze na poziv, mada ih se i ne mora dozivati imenom. Zlo vile kažnjavaju zlim, ali ako nisu bile izazvane, nisu kažnjavale:

*Vrja žito stari Tadija s konjima u sedmom misecu. Kad je zgotovio posao i razdvojio plivu na jednu a žito na drugu stranu stavio je sve u vreće i naglas rekao: „Kako bi sad bilo lipo da mi kogod može pomoć natovarit konja!“ Isti tren se pokraj njega stvorila krasna plavokosa djevojka. Tadija je zapita: „Cura, živa bila, bi li mi mogla pomoć konja natovarit?“, ona mu odgovori potvrdno i uze napunjenu vreću, ali je ne diže na konja već se diže visoko u zrak. Tadija se prepao jer je shvatio da plavokoso stvorenje nije djevojka već vila te ju je zamolio da mu vrati žito. Budući da joj nije ništa ružno rekao, vila mu pomogne natovariti žito i nestane odjednom, kako se i pojavila.*²¹⁷

U predajama se često spominje i skromnost ljudi prouzrokovana strahom prilikom pojave vila. Naime, često su vile nudile bogate darove, mogle su darivati duhovnu i

²¹⁴ Zovko, Ivan: *Uvjerice*, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 86.

²¹⁵ Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002., str. 74.

²¹⁶ Vuković, Ivana: *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, Ethnologica Dalmatica, 20 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2013., str. 12.

²¹⁷ Ispričala Ivice Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

tjelesnu snagu ili materijalne darove koje su ljudi često odbijali uz želju da ih više ne susretnu.

3.4.13. Vukovi i vile

Sljedeća predaja primjer je straha koji su ljudi osjećali, čak i ne poželjevši da ih vila nagradi za dobro koje im je učinjeno:

Ćosušin ćaća priča jednom dok je čuva krave i sidija poda zidinom da je ugledao vilu na zidu. Vila je rasplela svoje duge, zlatne kose i češljala se. Vuk stao nad njom, pružio on svoje noge, te Ćosušin ćaća vikne: „Vilo, eto vuka!“, a ona učas skoči i izviri joj magareća noga. Čovik se poplašio. Kad je vuk uteka, sašla vila i kaže njemu: „Barba, što ćeš da ti dam? Hoćeš para, hoćeš da udeš najснаžнији? Samo reci!“ Kaže on njoj: „Ništa ja neću, samo da te više nikad ne vidim i ne čujem. I onako sam plašljiv čovik.“ Kaže mu vila: „Kad je tako i nećeš!“ Nikad je više nije vidio.²¹⁸

U narodnome sjećanju ostala je predaja o vili koja je susrela djevojku koja je išla na izvor koji se nalazio na Vran planini. Djevojka je vili obećala pronaći lijepog i dobrog mladića, a zauzvrat bi joj vila donijela vode s izvora. Vila je ispunila svoj dio pogodbe, ali djevojka je odlučila zaboraviti na susret koji joj je utkao strah u kosti. Prema narodnom vjerovanju, vile nikada nisu zaboravljale neispunjeno obećanje:

Na Vran planini bijaše izvor. Kako nije bilo čatrnja, po vodu se moralo ići s burilom. Tako jednog proljetnog jutra, cura lipa, dugi kosa ko u vile, krenuše po vodu. Na pola puta ukaza joj se vila, divna, sva u sjaju, duge plave kose. Cura se pripade, a vila joj reče da se ne boji, da će joj ona pomoći da donese vodu ako joj nađe dobra i lipa momka. Tako joj vila donese vode, a cura krenu kući sva u čudu. Kad se za mraka vraćala kući, pripade je neki čudni starac i divojka i onako preplašena, sva zbunjena pobježe kući, pomislivši da je najbolje da sve zaboravi te tako zaboravi i na obećanje dano vili. Za dva dana opade joj kosa, a trećeg dana cura umri. Tako bijaše kažnjena za neispunjeno obećanje.²¹⁹

²¹⁸ Kazao Mario Hrsto (rođ. 14.08.1995.) iz Knešpolja, Široki Brijeg.

²¹⁹ Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 16, Matica hrvatska, Mostar, str. 11.

Vile nisu propuštale priliku ostavljanja vidljivih tragova, kako je i zabilježeno u sljedećem tekstu.

3.4.14. Stipan i vile

Stipan je razljutio vile svojim ponašanjem pa mu je jedna od njih ostavila vidljiv trag na čelu.

Vile u predajama obično na jednoj nozi imaju magarećje ili konjsko kopito ili kozji papak. U sljedećoj predaji vila je ostavila trag konjskog kopita, na čovječjem licu:

Čovjek pod imenom Stipan, išao poljem. Kod jedne rijeke ugleda cure kako plešu u kolu. Svaka od njih bijaše duge, raspletene kose, te se njemu učini da su to djevojke iz susjedstva. Pošto bijaše malo popio, zaleti se i uhvati jednu od njih za stražnjicu. Čim je to uradio, djevojka (odnosno vila) podiže malo suknju i udari ga kopitom u čelo (vile su umjesto noga ljudskih imale konjske). On se brzo ustade i otrči kući. Svima je pričao svoju priču, a ljudi kažu da je dugo imao ožiljak od kopita na čelu.²²⁰

Sljedeća predaja govori o krađi kao kazni za mladića:

3.4.15. Bubalova vila

Mladića koji je vili učinio zlo ukravši joj kapu, vila kažnjava krađom badnjaka. Badnjacima se nazivaju tri okrugla drveta koja se unose u kuću na Badnju večer. Nekada su se stavljali na ognjišta, a danas u kamine i peći.

Jozić (Bubalo), jedan momak iz Turčinovića, je noćeva u planini, a vila bi uvijek dolazila umivala se i pila vodu di i on. Često je na glavi nosila kapu. Jednom je vila odložila kapu na kamen kraj izvora, a Jozić kapu u nidra i biži u malu kuću u kojoj je spavao. Vila se krivila do jutra ali joj on nije kape dao. Ujutro je Jozić pošao nazad kući i ponijao kapu sa sobom. Vila dolazila svake večeri do njegovog kućnog praga, al on nije da kape iz svoji nidara. Tako prošlo puno vremena i doša prvi Badnjak otkad je kapa bila kod njega. Taman se badnjaci tribali unositi i čeljad božićne pisme pivala i veselila se a vila vani plakala. Njemu se tad smilovalo srce, otvorio vrata i dao kapu vili. Vila je tada

²²⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 185.

*zgrabila sva tri badnjaka i pobigla u planinu. Znali su naši stari govorit da je toj vili ostalo ime Bubalova vila, jer se puno krivila za Bubalovim vratima.*²²¹

Posebnost ove predaje leži u činjenici da je predaja sa sličnim motivima i imenom realnog aktera zabilježena i na području Posušja:

*U stara vremena, dok je većina stanovnika posuškoga kraja živjela u planini, u Borčevac se doselio jedan Bubalo iz Širokoga Brijega. Priča se kako je Bubalo bio s vilom i da je imao dijete s njom. Vila je nakon nekog vremena htjela napustiti Bubala, ali on joj je uzeo kapu²²² bez koje ona nije mogla otići. Kada se Bubalov brat ženio u Širokom Brijegu vila mu je rekla kako bi i ona rado išla u svatove i da bi se sredila, ali da to ne može bez kape. Bubalo joj je dao kapu, a ona je odmah nestala. Ljeti, kada bi se kupilo sijeno, Bubalo bi ga sadiva u naviljke. Međutim, ujutro jednog naviljkanije bilo. I tako nekoliko godina zaredom. Jedne su godine pokupili sijeno i stavili ga u staju, ali je jedna polovica staje preko noći nestala. Pripovijeda se kako je za to odgovorna vila. Kazivačica napominje kako je nekoliko ljudi to vidjelo, među kojima je bio i njezin pradjed.*²²³

Iako su vile najčešće otimala muškarce koji su se, nakon što bi se vratili kući, osjećali iscrpljeno, vile su pozivale i odvodile i lijepe djevojke sa sobom. Kelava navodi da je ovaj motiv zabilježen i na posuškom području te donosi predaju o djevojci Drini iz Rastovače koju su vile zvale zbog njezine ljepote. Djevojku je taj odlazak iscrpljivao pa je govorila: *Volim da san slipa nego što san lipa.*²²⁴

Susret s vilama ponekada rezultira i smrtnim ishodom. Motiv nestanka i smrti lijepih djevojaka i mladića bilježimo u sljedećim predajama.

²²¹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005., str. 185.

²²² U predajama se spominju i drugi predmeti bez kojih vila nije mogla otići od muškarca s kojim je imala dijete, to su primjerice pojas ili čarape (v. Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 303.)

²²³ Kelava, Josipa: *Mitske predaje posuškoga kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 285.-286.

²²⁴ Isto, str. 285.

3.4.16. Vila na kamenu

Mada se vile karakteriziraju kao bića koja, u pravilu, ne čine zlo ako nisu ponukana odnosom ljudi prema njima, pojavljuju se i predaje koje govore o smrti osoba koju je prouzročio sam susret s onostranim bićem:

*Pričalo se kako je jedan čovjek potjerao volove na ispašu da se nahrane kako bi mogli raditi na njivi. Kad se vraćao kući, na putu je bio veliki kamen. Tjerao je volove da prođu, ali oni nisu htjeli proći cestom iza toga kamena. Kad su napokon prošli, na kamenu je vidio djevojku s dugom kosom. Imala je jednu čovječju, a drugu magareću nogu. On ju je upitao što tu radi, a ona mu je rekla da plaši i njega i volove. Čovjek je došao kući, razbolio se i nakon 15 dana bolovanja umro.*²²⁵

3.4.17. Čobanica Mila i vile

Predaja zabilježena 2010. godine govori o pastirci Mili koja se družila s vilama. Vile su joj pomagale obavljati poslove, poput pređenja vune:

Oko pedesetih godina, nije to bilo ni tako davno, u Mišića je živjela mlada čobanica Mila. Bila je lipa ko san. Svaki dan bi vodila ovce na pašu i tu se sastajala s vilama. Nitko joj nije virova iz kuće, jer oni vile nikad nisu vidili. Koliko bi joj god mater dala vune da oprede, ona bi se uvijek vratila s urađenim poslom. Vile su je po cili dan zvale, a ona se ozivala.

*Kad bi je pitali s kom se to doziva, ona bi im odgovorila : „S vilama!“, ali joj oni ne bi vjerovali. Imala je momka, Jozo mu bilo ime, te je se on bunio jer je mislio da ga ona vara s nekim momkom. Ona mu nije odgovorila na njegove sumnje, ali su je čuli da nekome ljutito odgovara: „Što me više zovete, pustite me na miru!“ Tada je nestala. Nikada je nisu našli, ni živu ni mrtvu. Po godinama bi i sad mogla biti živa.*²²⁶

Dok se u nekima od predaja akteri družu s vilama, u drugima ih se boje i netragom nestaju da bi se spasili od njihove eventualne kazne:

²²⁵ Ispričala mi Katarina Marić (rođ. 01. 03. 1998.) u Mostaru.

²²⁶ Kazao Mario Hrsto (rođ. 14.08.1995.) iz Knešpolja, Široki Brijeg.

3.4.18. Žedna vila

Nerijetko se u predajama pojavljuje motiv žedne vile. Obično su tražile mlijeko. Kao objašnjenje, ljudi su govorili da su vile nastanjivale planine, a u planine su ljudi znali dovoditi stoku na ispašu. Sljedeća predaja bilježi motiv žedne vile koja se sukobljava s mladićem, a on nakon toga nestaje:

Naše cure bi obnoć spratile ovce u torove liti i noćevale bi u planini. Ja ne znam kako su one smile noćevat tad, a valjda su bile hrabrije nego mi danas. Znalo ih je nešto plašiti uvečer, ali se one nisu dale, čuvale se zajedno. Jedan čovik iz Rakitna čuva svoja stada blizu njih. Viđale ga one svaki dan, kad najednom od njega ni traga ni glasa. Kasnije su čule od njegova poznanika da bi mu svake večeri dolazila plava divojka i pitala ga mlika, jer je bila žedna. Dao za dve večeri njoj mlika, ali kada je drugu večer polazila ugledao je da ima magareću nogu. Došla ona i treće večeri, ali on od straha nije moga prozborit, nije dotad zna da ima posla s vilom. Vila mu je tada zaprtila da ga neće kuća vidit ako ga nađe ujutra na istom mistu. On je sve spakova i nije se nikad vratija. Govorili su da nije smija ni kući doć od straha da ga ne nađu, a di je otiša to ti niko ne zna.²²⁷

Motiv nestanka jedan je od najčešćih motiva mitoloških predaja.

3.4.19. Martin i vile

Ljepota vile je znala privlačiti ljude. Neki od njih su zbog toga znali platiti životom:

U polju djeca čuvala ovce, te se odjednom pojavi vila. Oni brže odu kući te kažu: „Ne zna se je l' bila lipša i krasnija ili viša. I u ruci je držala najveću kudilju što su ikad vidili!” Djeca govorila starijim ukućanima da se vrate u polje s njima, al se nitko nije usuđivao osim Martina. On odvažno ode u polje, i nikad se nije vratio živ. Kažu da se ukočio čim je došao na mjesto gdje je bila vila. I tu su ga našli.²²⁸

²²⁷ Kazao Mario Hrsto (rođ.14.08.1995.) iz Knešpolja, Široki Brijeg.

²²⁸ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 185.

Nerijetko se u razgovoru starijih ljudi čuje izraz *povileniti se*. Prema narodnom vjerovanju, ljudi koji su se susretali s vilama, primali su njihove osobine. Primanje vilinskih osobina nazivalo se *povilenjavanjem*.

3.4.20. Jkanova vila

Memorat s imenovanim protagonistom, Jkanom, govori o povilenjavanju nakon čega je dobio mogućnost brzog prelaženja velikih udaljenosti.

*U našem selu bio fin i krasan momak zvan Jkan. Pričalo je čitavo selo da su ga vile odnijele u planinu i tamo ga držale neko vrijeme. Kada se vratio kući Jkan je povilenio, to znači da je primio osobine vila dok je bio s njima u planini. Moje bake djed, Jozo mu je bilo ime, išao iz polja kući a Jkan u polje. Sreli su se na jednome klanču i pozdravili. Samo što se moj djed okrenuo za njim ovaj je već bio na dubokom polju, 600 metara od klanča s nogama postavljenim na dva visoka kolca u plotu. Jkan nije dugo živio, razbolio se i umro. Pričali su da momci koji se susretnu s vilama ne mogu živjeti dugo.*²²⁹

U mitskim predajama Hrvata čest je motiv vile koja se zaplela u granje. Zapletenu vilu najčešće pronalazi pastir ili pastirica. Ako bi vilu oslobodili tako da joj nijednu vlas kose ne prekinu, vila bi ih nagradila, a ako bi pogriješili, vila bi ih kažnjavala:

3.4.21. Vilino prokletstvo

Navedena predaja govori o pronalasku vile zapetljane u draču. Vila je zamolila čovjeka koji je prolazio tim putem da joj pomogne:

Jedne večeri igrale vile kolo na izvanu. Jedna vila se zapetljala u draču. Tudan je prolazio jedan čovik koji je pošao kući. Vila, koja je bila spletena u draču, zovne ga i zapriti mu: „Ako me iščupaš iz ove drače a da mi vlas s glave ne pane, kuću ću ti poštediti a cilo selo će smrt posjetiti. A ako mi ne pomogneš, samo će u tvoju kuću smrt naići.” Jadni čovik imao samo sina, pa se pripa za njega i pomoga vili kako je zna. Vila mu zahvalila i obećala da će mu poštediti kuću. Čovik požurija kući da skloni sina. A sin kad je vidijo da ćaće nema na vrime kući, ode spavat u tetke. Kad je čovik doša kući i vidija da nema sina, počeo ga tražit po selu. Di je got uša vrata su bila otvorena, a svi u kući mrtvi. Doša je i u kuću u kojoj mu je bijo sin i vidija da je i on mrtav. Čovik slomljen,

²²⁹ Ispričala Ilica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

stade proklinjati vilu što mu je ubila sina. Iša je kroz cilo selo da ne bi naša vilu. Na kraju sela čekala ga vila i samo mu rekla: „Ja šta rekla, ne porekla.“ Čovika od jada izdade srce i na mistu osta mrtav.²³⁰

Kosa je vilama bila dragocjena. Naime, vjerovalo se da se u kosi vila nalazi snaga i život, pa bi junaci često oko pojasa znali nositi viline vlasi, koje bi ih činile jakim i nepobjedivima.

3.4.22. Mandina smrt

Motiv češljanja vilinskih vlasi često završava pogubno za čovjeka:

U Knešpolju živjela čobanica Manda. Imala je lijepu i duge kose. Svatko ju je poznavao jer je bila krasna (visoka) i plava. Svaki dan bi ona čuvala ovce u ogradama. Manda bi se dozivala ovako s ostalim čobanicama : „U, boja,u!“ , odaziv je bio: „U!“ Jednog je dana Mandu neko dozvao imenom: „U, Mande, u , hajde dođi k meni!“ , Manda je baš u to vrijeme češljala kosu te je, misleći da je doziva druga čobanica , odgovorila: „U! Ne mogu doći sada, taman češljam kose, dođi ti k meni!“ Kada se Manda okrenula vidjela je vilu obučenu u bijelu haljinu ispod koje se oslikavala jedna magareća a jedna ljudska noga. Kada je vila primijetila da se Manda prepala reče joj: „Ne boj se, Mande! Neću ti ništa, ali mi moraš iščešljati kosu tako da mi nijedna dlaka ne otpadne s glave. Ako ijedna dlaka s moje glave otpadne, uzet ću ti tu tvoju lijepu kosu.“ Tada je Manda uzdahnula i rekla: „O, Gospe moja!“ U taj mah je vila nestala govoreći Mandi: „Vidila bi što bi se desilo da ti ne bi te tvoje Gospe!“ Manda je zanimala i razbolila se od straha. Ubrzo je umrla.²³¹

Predaje o vilama često sadrže i motiv krađe djece. Razlog odvođenja djece, vrijeme njihova zadržavanja i načini vraćanja djeteta se nikada ne spominju, međutim, na osnovu već objavljenih i nanovo zabilježenih predaja može se zaključiti da su oteta djeca uglavnom muškoga roda i da ih je krasila izvanredna ljepota.

²³⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 185.

²³¹ Pričala mi moja baka, Ivica Barać, po sjećanju na predaju koju joj je ispričala njena strina Dragica Kožul (1917-1993.) zvana Barbaruša, iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

3.4.23. Nestanak djeteta

Vile su krale lijepu djecu. Ukoliko bi ih vratile svojim kućama, djeca nisu smjela prozboriti svojim bližnjima o boravku s vilama. Često se bilježe predaje u kojima akteri ne smiju odati gdje su bili i što su radili, ukoliko ne žele da ih sustigne smrtna kazna:

Bio jedan Drago, jedinac u matere, lipo dite ko slika. Ćaća mu poginija u ratu i on je najviše sa stricem volija bit. Kad bi stric pošao u planinu i Drago bi s njim otišao. Tu su ga vile zamirile. Jednom ga stric poveo sa sobom u planinu, ali je Drage nestalo. Računao stric da je se Drago možda sam vratio kući, ali nije mu bilo svejedno jer je znao da bi mu se javio ako je mislio ići, a i bio je mal da bi se sam zaputio tako daleko. Vratija se stric isti dan kući a Drage nigdi. Plakala mater i krivila se petnaest dana, nigdi Drage, niti ga je ko čuo ni vidio. Petnaestog dana se Drago stvorio niotkud. Svi ga pitali di je bija i šta je radija, a on nikad ni riči. Ubile bi ga vile da je prozborija o danovima kad je bija s njima.²³²

Vjerovalo se da vile zavode lijepe muškarce kako bi s njima rađale djecu. U predajama se nerijetko vidi privrženost vile djeci i pokušaj da ih se sakrije i obrani od ljudi.

3.4.24. Vilino dite

Vile su zavodile mladiće kako bi imale potomstvo. U širokobriješkom kraju živa je predaja o vilinom djetetu:

Jedna vila rodila dite s jednim našim momkom kad je bija u planini. Dite je živilo s njom u jednoj jami, a momak i ona se dogovorili da ga on more viđat obnoć, kad padne mrak, ako on njoj svaki put kada pokosi žito ostavi jedan naviljak. Jedne večeri komšija tog momka, Jure, otišao do jame i počeo ubacivat kamenja. Vila počela kukat i upozoravat ga govoreći: Nemoj, stući ćeš mi djetetu glavu!“ Ponovila Juri to vila tri puta ali nije bilo vajde. Ona izišla iz jame i stukla Juru. Vas (sav) stučen došao Jure kući. Nije triba govorit šta mu je bilo, svak mu je govorija da ne izaziva vilu i njeno dite.²³³

Kazivačica napominje da je to istina, da postoje svjedoci koji su to dijete vidjeli.

²³² Ispričala Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

²³³ Kazala Danica Topić (djevoj. Rezo, rođ. 02.02.1926) iz Vagana, Široki Brijeg.

3.4.25. Planinske vile

Mnogobrojne su predaje koje kazuju da vile bježe od kršćanskih simbola. U sljedećem memoratu vila bježi od znaka križa kojeg je načinio mladić.

Jedan momak iz Turčinovića otišao u planinu čuvati ovce. Uvijek se hvalio svojim kolegama da ga nije strah vila te je jedne večeri prije poćinka naglas, pred kolegama, rekao: „Ako vas ima, vile, dođite k meni na silo, ja sam, a vi svakako ne postojite!“ Nakon toga je legao i zaspao. Kada se probudio ostao je u ćudu.s jedne strane jedna vila, s druge duga, ne zna se koja je ljepša. Pošto je bio vjernik i ćuo da vile bježe od krsta on se prekrsti a vile se probudiše i rekoše: „ Eto tebi tvoj krst, a mi odošmo svojim putem!“²³⁴

3.4.26. Vila i momak

U narodnim predajama, kao razlog nestanka vila spominje blagoslov kuća blagoslovljenom vodom, *kršćenom soli i vodom*, poznato pod nazivom *škropljenje*:

Jednon mi tako ćuvamo ovce, kadli s druge strane, Bog te vidio, stine ko od brda odvaljene, mi se posakrivale, a ono, ori li, ori. Kazuju da su to bile vile.

Ne smiš svojín kazat da te je stra.

Kazivali su koji su i' vićali da im je jedna noga konjska, a jedna prava. U glavi su bile lipe ko jabuke.

Kad bi se krava otelila u šumi, a tele ne bi dalo blizu sebe, stari bi pričali da je „povilenilo“, vile ga ujtile i okrenile na svoju stranu.

Kazuju da su živile u pećinama, svaki dan ovdan. Undan se odalo po silu, iz sela u selo. Tako iša naš jedan momak priko brine, pošá na silo i srila ga lipa divojka. Lipa ko jabuka. On joj govorio: „Ajde bona sa mnom da ne ićen sam, ili ću ja tebi ili ti meni“. A iz nje ni avaza, on potrći, ona potrći, on stane, ona stane. Pripa se momak, ne zna šta ga je snašlo. Niti zna šta bi, ni kud bi. Noge mu se posikle, kad počelo se razvićat, i bi on blizu svoga sela, kad zapiva pivac, a ona skoći ko da je svi vrazi nose. I utopi se u lokvi na putu, kad progovori: „E, moj momak, da ne bi onog pivca, sad bi ti voden sa mnom bio!“.

Bilo je puno prića o njima, ali Bog dade otkad se počelo škropit nestalo i', slabo se vićaju, više nikako.

²³⁴ Kazala Danica Topić (djev. Rezo, roć. 02.02.1926) iz Vagana, Široki Brijeg.

Ja ne znan, ali otkad smo počeli mećat vodu i krščenu so u kuću i škropit, vala Bogu, nestalo. I otkad smo počeli mećat na ajvan zvona.

Prija kad bi ujutro pošli namirivat ajvan, uniđeš u štalu, kad konji uznojni, mokri ko čepina, a na repu imaš šta i vidit, pletenice spletene. I stari ljudi ne bi dali to otplicat, da ne bi kakvo zlo na kuću se izlilo. Bože mi prosti. Ma znaš, voden di je naš tor, tu bi one svoje kolo vodile, po svu noć bi pivale i podukivale, sve dok se ne bi providilo.²³⁵

Sličan motiv pronalazimo i u demonološkim predajama. Oglašavanje pijetla često prekida magijsku moć onostranih bića, bilo da je riječ o demonološkim ili mitskim bićima. Pjev pijetla često eliminira onostrano:

Jedan uvečer iša kući i sretne on jare na putu i uzme ga u naručje i maza ga govoreć: „Jare moje lipo, jare, jare“, I kad je doša negdi možda jedan kilometar od kuće, počelo se svitat, prvi pivcizapivali, a on kaže: „O jare!“ A jare pogleda u njega i kaže: „Da bi ti ja ‘O jare’ da ti nije pivac zapiva.“ I to je bila sotona u jarećem obliku.²³⁶

Mitske predaje jedne su od najzastupljenijih predaja na širokobriješkom području. Jedina nadnaravna i onostrana bića koja se spominju u mitskim predajama su vile. Vilama su uvijek pridodani atributi lijepog izgleda: vilinsko plava duga kosa, visoki i vitki stas te graciozan hod. Jedino što vilu razlikuje od djevojke je jedna magareća noga. Narav vila je dvojaka. Darežljive su i plemenite ukoliko im se čini dobro, a osvetoljubljive ako im se čini zlo. Uz njihovu narav veže se i najviše motiva zabilježenih predaja. Motivi nagrađivanja plemenitosti, ali i kažnjavanja koje rezultira nestankom, nesrećom, a ponekada i smrću ljudi.

Nadalje, nerijedak je motiv vilinskog plesa, kao i motiv spletenih konjskih griva. Potonji se klasificiraju kao najčvršći dokazi postojanja onostranih bića, i to jer su vidljivi okom-krugovi nasred livada i polja nastali uslijed plesa i spletene konjske grive u zoru.

Ostali narodi također baštine predaje o vilama koje se pojavljuju u istom ili sličnom obliku i s istim ili sličnim motivima. Iako ove predaje nemaju znanstvenog uporišta, zadržale su se i do današnjeg dana te uglavnom postaju smjernice za objašnjavanje čudnih i nemilih događaja koji su zadesili ondašnje stanovništvo. Vjerovanja u istinitost mitskih predaja zadržalo je živost i sugestivnost koja se i dalje nazire prilikom govora kazivača. Zapisi mitskih predaje

²³⁵ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 183.

²³⁶ Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10/2 (10), Zadar, 2014., str. 394.

svjedoče o bogatstvu usmenoknjiževne tradicije na ovom području te predstavljaju iznimnu vrijednost za hrvatsku usmenu književnost.

3.4.27. Nestanak vila

Prema predajama i kazivanjima informanata, vile su bježale od križa, spomena svetačkih imena, posebice imena Isusa Krista i Blažene Djevice Marije, a njihova pojava je nestala javljanjem prvih crkvenih zvona.

3.5. Demonološke predaje

Demonološke predaje posebna su vrsta usmenih predaja. *Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem.*²³⁷ Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: *vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag-crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.*²³⁸ U nekim krajevima prisutno je vjerovanje da nadnaravna bića možemo podijeliti na ona koja su došla s Božje ili suprotne strane. Međutim, i ona bića koja se smatraju takvima, kazivači ne ubrajaju u cjelovito dobra bića. Naime, sva demonološka bića krase odlika prevrtljivosti, što bi značilo da vrlo lako mogu učiniti zlo, posebice osobi koja im se na neki način zamjeri.²³⁹ Za razliku od demonoloških bića, lik u demonološkoj predaji koji dolazi iz stvarnog svijeta, postaje realni akter sa stvarnim identitetom. Identitet aktera, međutim, može ostati i neotkriven. Rudan Kapec navodi da su junaci predaja često *ljudi s konkretnim imenima i prezimenima ili nadimcima*. Ako su imena u predajama izostavljena, izostavljanje se dogodilo ili zbog zaštite identiteta ili zato jer su pala u zaborav. Međutim, tekst signalizira da se sigurno znalo tko su oni bili.²⁴⁰ Za predaju vrijedi sljedeće: *čudesno i realno pojavljuju se na različitim razinama, a mjesto njihova susreta, mjesto je u kojem se uglobljuje priča, granica ovostranog i onostranog ne preskače se, već*

²³⁷ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 32.

²³⁸ Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, Matica hrvatska FPMOZ, XII (24) Mostar 2017., str. 110.

²³⁹ Škrbić, Nevena: *Pojedini elementi duhovne kulture primorskih Bunjevaca*, Senjski zbornik, 27 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2000., str. 218.

²⁴⁰ Rudan Kapec: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010., str.10.

utvrđuje, ta dva svijeta ne samo da komuniciraju bez ograda, već ograde izgrađuju. po tom izgrađivanju služe se često i tabuima, od kazivača i od recipijenata očekuje se odnos vjere bez obzira na to poništava li ga se ili naglašava, a ako se, u kojem slučaju, ne očekuje, onda je svakako uključen u strukturu teksta predaje, ona iziskuje emocionalni angažman u vidu uznemirenosti, prihvatanja i suprotstavljanja, nije zabavna i lepršava...²⁴¹

Uza sav trud svećenika da se iskorijeni sva vrsta praznovjerja, što nije u skladu s crkvenim naukom nerijetko bi se neobični doživljaji ili neobične pojave objašnjavale postojanjem nadnaravnih bića. Najčešća bića koja se spominju u predajama širokobriješkog kraja su vještice, kuge i kučibabe.

3.5.1. Vještice i more

Vještice i vještičji kultovi svjedočeni su od najranijih dana zapisane povijesti. U povijesti Starog Istoka, božice Innana i Ištar se vežu uz vještičji kult. Inana u sumerskoj kulturi i Ištar u akadskoj kulturi se prikazuju dvojako: na nekim mjestima one su božice *nebeske pravde*, a na nekima prikazuju gnjevne božice koje prouzrokuju patnje svom čovječanstvu.²⁴² Ištarin like se može pronaći i u Gilgamešu, najstarijem poznatom književnom djelu. U Gilgamešu Ištar nastoji zavesti Gilgameša, međutim, zbog sudbina njenih prethodnih ljubavnika, on odbacuje ovaj odbacuje mogućnost ženidbenog saveza. Povrijeđena Ištar ga proklinje govoreći: *Teško Gilgamešu koji me je oklevetao i ubio nebeskog bika!* Ono što božice Innana i Ištar predstavljaju u sumerskoj i akadskoj kulturi, Artemida i Afrodita predstavljaju u grčkoj kulturi. Obje božice se smatraju najeksplicitnijim primjerima vještičjih kultova na Mediteranu.²⁴³ U staroj rimskoj kulturi boginja Dijana je smatrana zaštitnicom čarobnjaštva i predvodnicom magijskih rituala.²⁴⁴

Vjerovanje u postojanje vještica i njihove magične moći dovelo je do progona vještica koja su znala završavati smrtnim ishodom. *Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793.g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica.*²⁴⁵ U Hrvatskoj

²⁴¹ Rudan Kapec: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010., str.10.

²⁴² Osterman, Jasmina: *Velike mezopotamske božice*, Radovi, 46, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., str. 30.

²⁴³ Burton Russel, Jeffrey: *Witchcraft in the Middle Ages*, Ithaca, London, 1972., str. 47.

²⁴⁴ Lewis, James R: *Witchcraft Today*, ABC-CLIO, Inc, Santa Barbara, 2004., str. 78.

²⁴⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 437.

je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. godine, 10 godina nakon što je izdala svoje svojim *Propise o čarobnjaštvu Općeg zakona o kaznenom sudskom postupku*.

Prvi se u hrvatskoj historiografiji temom o suđenjima i progonima zbog čarobnjaštva, hereze i vješticarstva u Zagrebu i Hrvatskoj, neslužbeno uzevši zbog manjeg opsega, počeo baviti Bogoslav Šulek sa svoja dva članka iz 1874. godine objavljenim u Viencu, O vješticama u Hrvatskoj²⁴⁶, a u kojima je priložio kronike belske župe i o vješticama spaljenim na njezinom području. O ovim progonima i spaljivanjima vještica svjedoče i pisani tragovi poput sljedećega:

Pismo grofa Hermana Celjskog, bana Slavonije županu i plemićkim sucima Zagrebačke županije kojima naređuje strog progon vještica 24. rujna 1432. godine. Prijevod teksta: Herman, grof Celjski i zagorski itd., ban kraljevine Slavonije. Vjernima našim županu i plemićkim sucima zagrebačke županije pozdrav i ljubav. Lično su mi se potužili mnogi plemići te županije, a naročito kruga Moravče, da su se u spomenutom okrugu Moravče razmnožile neke proklete žene čarobnice i trovateljice, pa se isti plemići boje da bi mogli dospjeti u opasnost i sablazan. Zbog toga smo zamoljeni od strane tih plemića da im se udostojimo u tome na zgodan način pomoći. Pa jer hoćemo da se iz svijeta živućih izbriše i korjenito istrijebi spomen sviju zločinaca i štetočina, naročito pak rečenih žena vračara i trovateljica, zato tražimo od vas poštovanih i ozbiljno vam preporučamo da morate posvuda i bilo na ma čijim imanjima tragati za spomenutim ženama, vračarama, naime i trovateljicama, te ih, nakon što o njima utvrdite pravu istinu, kažnjavati zaslužnim i uobičajenim kaznama i ništa drugo u spomenutim stvarima ne smijete raditi, nego prema onome što su zaslužile. Dano u našoj tvrđi Samoboru, četvrtoga dana neposredno pred praznik blaženoga Mihajla arhanđela godine gospodnje 1432.²⁴⁷

Za razliku od mitskih bića, primjerice vila, koja baštinu dobivaju rođenjem, vještice nadnaravna svojstva dobivaju zbog nekih osobina koja su stekla nakon rođenja.²⁴⁸ Držalo se da postoje posebne zle žene koje imaju ugovor o prodaji vlastite duše sotonu koja ih zato uči i pomaže im u nanošenju zla drugim ljudima. *Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom,*

²⁴⁶ Vukelić, Deniver: *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultete Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009., str. 14.

²⁴⁷ Isto, str. 78.

²⁴⁸ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 445.

*jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.*²⁴⁹

Po selu se pričalo koja žena bi žena mogla biti vještica i optuživalo ju se za zla koja je nanijela nekim obiteljima. Pripisivala im se krivnja za smrt male djece, oboljenje i ugibanje stoke, nestanak mlijeka u krave, povaju elementarnih nepogoda, gubitak spolne moći, bacanje ljubavnih čini i slično. *Čak i kada su takva stanja medicinski objašnjiva, vjeruje se da su bolest ili ozljedu izazvale vještice iz sela obično nakon nedavnog susreta ili konflikta vještice i oštećenog.*²⁵⁰ Šešo navodi da razni negativni događaji koji dotiču pojedinca, poput ratova, raznih bolesti ili nestašice pojačavaju pučka vjerovanja u postojanje onozemnih bića, poput vještica, mora i drugih.²⁵¹ Za obranu od vještica išlo se svećenicima po savjet i preporuke:

*Za razliku od spomenutih osnovnih obilježja, od kraja do kraja mogu se naći i druga zanimljiva vjerovanja o tome kome i što vještice mogu učiniti pri čemu se može zamijetiti da je ponekad riječ o potpuno različitim vjerovanjima. U Vrgorcu vjeruju da vještice mogu nauditi mladićima, ali ne onima koju su prešli „Isukrstove godine“ gdje vidimo ponovno povezivanje kršćanske i mitološke tematike. U Crnoj Gori vjeruju da vještice djeci vade srce. Motiv vađenja srca zastupljen je inače na širem području, ali se ne odnosi prvenstveno samo na djecu već na muškarce općenito. Oko Koprivnice seljaci vjeruju da coprnice skupljaju trave te od njih prave lijekove i masti, a u Praputniku da ako se vukodlak ili vještica pojave kao bijela životinja ne donose zlo (opasno je samo ako se pojave kao crna) te da jedna vještica molitvama liječi onoga na koga je čine bacila druga vještica.*²⁵² Vještica je u usmenim predajama mnogo fluidniji i neuhvatljiviji lik od žene u sudskim procesima. Ona se nalazi u onoj velikoj skupini antropomorfnih likova koja su u jednome trenutku prešla čarobnu granicu ovostranoga i onostranoga, pripadajući još uvijek i jednomu i drugomu, dijeleći istodobno neke svoje osobine s ostalim demonskim bićima: s krsnicima, benandanatima, grabancijašima, vukodlacima, zduhačima, vilenicama, nevidinčićima, morama, taltošima...²⁵³

²⁴⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 437.

²⁵⁰ Šešo, Luka: *Nadnaravna bića tradicijskih vjerovanja. Zašto još uvijek „postoje“? Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Kulturni sabor Zagore, Split, 2013., str. 230.

²⁵¹ Šešo, Luka: *Za osvetu, požudu i krađu. Magijske radnje stanovnika Istre 19. stoljeća kao odraz nepovoljnoga socioekonomskog stanja*, Povijesni prilozi, 52, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., str. 166.

²⁵² Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Lingua Montenegrina, VI/1., Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje, Podgorica, 2013., str. 271.

²⁵³ Marks, Ljiljana: „Ni o drvo, ni o kamen...“: *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 44 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007, str. 36.

Vještice, kao akteri demonoloških predaja, ne pojavljuju se samo u hrvatskoj usmenoj književnosti. Motiv vještice je plodan i u drugim književnim žanrovima, a u hrvatskoj usmenoj književnosti ima značajno povijesno trajanje. Botica navodi kako su *narativi o vješticama* u velikom broju stručne literature o usmenoj književnosti glavna tema. Nadalje, on naglašava da su je uvjetovali i podaci o vješticama i o demonskom općenito i to na različitim hrvatskim područjima.²⁵⁴

Vještice se još nazivaju *krstače, roguše, rogulje, štrige, štrije, štrivulje, štringe, štrigone, viške, višćetine, viščice, copernice, coprnice, poludnice, babe i more*. More su prema narodnim predajama djevojke koje su se povještatile. *Ishodište riječi mora je praindoeuropski glagolski korijen mer- u značenju smrviti, umrijeti, a sve njezine izvedenice označavaju povezanost sa smrću, odnosno polaganu smrt povezanu s gušenjem ili proždiranjem.*²⁵⁵

Za razliku od vještica, kojima se pripisivala krivnja za smrt ili bolest, bilo ljudi ili životinja, more su obično gušile pri spavanju i to one osobe koje su im se na neki način zamjerile. More su okarakterizirane kao bića koja imaju natprirodne moći i negativne osobine, primjerice zlu narav, sklonost nemoralu ili posebice snažno izraženu ljubomoru i zavist.²⁵⁶ U određenim predajama mora je predstavljena kao crna mačka koja će se hraniti na prsima žrtve ili će ga gušiti u kasnim noćnim satima, i to za vrijeme spavanja.²⁵⁷

Dragić i Sunara navode pučko vjerovanje prema kojem se more rađaju u *bijeloj košuljici* te bilježe da se dijete moglo osloboditi košuljice, odnosno života kao mora, govoreći sljedeću basmu: *Nije vila ni vištica nego prava kršćanica. To je zapravo basma ili zaklinjanje, retorički oblik čiji je cilj da čovjeka zaštiti od uroka ili bolesti. Basmе protiv more brojne su, a more su najčešće ženska bića koja napadaju one mladiće koji su iznevjerili djevojku.*²⁵⁸ Iako je u narodu zabilježeno vjerovanje da je mora ženska osoba rođena u posteljici ili ženska osoba koja je rođena poslije smrti oca, ispitani kazivači nisu navodili takve podatke koji bi uputili na predaje koje govore o istom ili sličnome. Također, pojedini znanstveni radovi navode da mora može biti mladi muškarac, kao i žena, međutim, slične predaje nisu zabilježene na ovim prostorima.

²⁵⁴ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 444.

²⁵⁵ Barešin, Sandra: *Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture*, Ethnologica Dalmatica, 20 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2013., str. 44.

²⁵⁶ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 311.

²⁵⁷ Šešo, Luka: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*, Studia ethnologica Croatica, 24 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2012., str. 197.

²⁵⁸ Dragić, Marko; Sunara, Nikola: *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 5, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2012., str. 169.

Sljedeća predaja govori o mori i razlozima njezina napada mladića i djevojaka. Naime, mora je napadala mlađe osobe jer je, prema pučkom vjerovanju, željela mladu, svježu krv:

*Mora je cura, zle krvi a gorega duva. Željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. Teško umori i umrtvi onoga koga se doveže. Voli mladu mušku krv nego žensku. Muško tare i mori od želje, žensko od zavisti i osvete. Počme s nogu pak uzbrdo naprid, dok osvoji cili život. Jadan ti je onaj koga se doveže!*²⁵⁹

*Prema predajama, more su mučile žene iz zavisti, a muškarce su mučile iz požude.*²⁶⁰ U Dalmatinskoj Zagori postoje predaje koje govore o tome kako su more napadale ne samo muškarce, već i roditelje, a ta se pojava tumači kao posljedica iscrpljenosti i priviđenja zbog poroda.²⁶¹ Ukoliko su morale muškarce, obično je razlog bio taj što su ih ti muškarci odbili. Prilikom otkrivanja magijskih moći more, iste su gubile svoje moći. Izgled vještica također zauzima posebno mjesto u demonološkim predajama. Za razliku od vještica iz dječije literature koje lete na metlama i imaju dugu crnu kosu prošaranu srebrnim nitima i neizostavan veliki nos na kojima se nalazi karakterističan madež ili bradavica, vještice u predajama su opisane kao stare i ružne žene raščupane kose koje su se pojavljivale u kasnim noćnim satima.

3.5.2. Vještica-mora

U tradicijskoj je kulturi više načina kako prepoznati moru i pronaći čvrst dokaz da bi se mogao spasiti od nje. Navedena predaja govori o obrani od vještica i mora. U predaji se smominju radnje koje su ljudi primjenjivali za zaštitu od istih. Nerijetko je zaštita uključivala nošenje odjeće naopačke kod male djece i spavanje s nožem koji bi služio i kao zaštita, ali i kao sredstvo otkrivanja more:

Nekada davno ljudi su vjerovali da postoje vještice-more. To nisu bila nikakva imaginarna bića, već žene koje su imale zle moći, pa su mogle naštetiti i pogledom. Da

²⁵⁹ Kutleša, Silvestar: *Život i običaji u Imočkoj krajini*, Matica hrvatska-Ogranak Imotski, Imotski, 1993., str. 388.

²⁶⁰ Dragić, Marko: *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski izbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 274.

²⁶¹ Botić, Jurica; Odža, Ivana: *Geografski determinizam u pučkim vjerovanjima i tradiciji sela Opor*, Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori, Kulturni sabor Zagore, Split, 2012., str. 256.

*bi zaštitili djecu od raznoraznih vradžbina majke su im oblačile izvrnu te potkošulje. Ljudi su uvijek pretpostavljali da su određene žene vještice, međutim, bez čvrstog dokaza nisu mogli ništa učiniti. Tako je jednom jedan mladić zapeo za oko djevojci, za koju se mislilo da je vještica-mora. Mladić joj je pokazao da ga ona ne zanima, i da je ne želi uzeti za djevojku. Otada su se počele događati čudne stvari u njegovom životu. Naveče, kada bi legao na počinak, nešto ga je stiskalo i gušilo po prsima. Bez obzira što činio i tko s njim bio to gušenje je trajalo do zore. Jedne večeri je stavio na sebe dasku i legao. U ruci je držao nož. Kad se u noći probudio zbog gušenja, rukom je zagrabio nož i počeo se braniti od zle sile koja ga je gušila. Gušenje je prestalo, a nož je bio krvav. Ujutro mladić krene na misu i ugleda onu djevojku kako čuva ovce. Približivši joj se, ugleda da joj je ruka zavijena. Upitao ju je što se dogodilo. Ona je rekla da se ozlijedila dok je gonila ovce na pašu. Mladić joj reče da zna da je to rana od noža. Ona je nijekala, ali mladić ju natjera da prizna o čemu je riječ. Kada je priznala da je vraćala i kada je on to ispričao svojim poznanicima tj. kada je dokazao da je ona vještica izgubila je moći.*²⁶²

Prema predajama, vještica može preuzeti lik neke životinje. Govorilo se da vještice imaju moć napustiti svoje tijelo za vrijeme spavanja. Prema predajama tada njihov duh kroz usta izlazi u obliku crne muhe i odlazi u daljinu, gdje se pretvara u neku drugu životinju i čini zlo ljudima.²⁶³

Žene koje su smatrane vješticama, a po predajama su mogle preuzeti lik životinje, u predajama širokobriježskog kraja su nazivane utvarama. Tu pojavu možemo povezati s činjenicom da se većina kazivača referirala na likove demonoloških predaja koristeći zamjenicu *one* ili *ono*, kao zamjenu za riječi poput *đavao* ili *vještica*. Nerijetki su i primjeri u kojima sugovornici sami potvrđuju susret ljudi i onostranih bića. U tome slučaju, primjeri u kojima sugovornici tvrde da su vidjeli bilo vilu, moru ili neko drugo nadnaravno biće, imaju pripovjedačku funkciju *napetosti, intrige, uzbudljivosti*. Ti izrazi nisu semiotički, već apofanatički. Njime sugovornici ostavljaju mogućnost da ono što je izrečeno nije nužno istina.²⁶⁴ Sljedeći primjeri nam svjedoče o tome:

²⁶² Kazao Dragan Ćavar (rođ. 30.12.1994.), po pričanju svoje majke Marije Ćavar (10.04.1946.) iz Širokog Brijega.

²⁶³ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 203.

²⁶⁴ Šešo, Luka: „Ja o tome znam, ali ne želim pričati“, Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 47 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010., str. 107.

3.5.3. Babina roba

Ljudi su odlazili svećenicima za savjet i preporuke za zaštitu od demonskih bića. U Širokom Brijegu, informant je pripovijedao memorate koristeći imena osoba koji su bili akteri predaja:

Bio u nas jedan fratar Bariša Drmić, služio je on mise za vrime stare Jugoslavije, njemu se ljudi puno molili za pomoć jer su njegova molitva i blagoslovi pomagali. U nas na ajvanu bilo puno krepanije pa jedanput moj prijatelj Duvnjak Boško Matić odlučija otić po pomoć u fratra. I tako ti se, dušo moja, on njemu potuži a fra Bariša mu da svoju blagoslovljenu pušku i kaže mu da iste noći čuva tor, a ako štogod sumnjivo vidi da puca pa makar to bio i čovik. Napomenija mu je da se ujutro vrati u samostan i vrati mu pušku. I tako, osta Bariša kod tora da čuva stražu. Tor bio pun ovaca, a oko tora volovi. Ništa on bija oko (zaspa), kad utučeni vol poče bukat. Ugleda on kako prema njemu ide njegov vol zvan Zvonar i ne staje. Boško lati pušku i zapuca. Skoči i ode da vidi vola, kad vol leži na mistu, a ništa mu nije. Kad je se svanulo zaputi se on fra Bariši u Duvno i ispriča mu što se zbilo. Taman kad je ovaj završija priču dođe njegov komšija iz sela moleć fratara da dođe ispovidit njegovu majku koju je naglo zabolilo. Fra Bariša je otiša i ispovidija ženu, na kraju je pita imade li mu još šta kazat, ona reče da nema, a on je još jednom upita. Bariša je nije tija pričestit jer mu nije sve kazala, pokupi se i ode. Čim je kročio u kuću stiže mu vijest da je baba umrla. Odman je on kaza Bošku da gleda kakva će biti babina roba kad je nevista bude prala (jer ti se roba nije bacala ko danas, roba od mrtvaca se čuvala i koristila). Nakon 15 dana, Boško ništa iziša namirit ajvan kad ugleda da nevista pere babinu robu. Voda je bila krvava. Baba ti je stabilo sklopila savez s đavlon i zbog nje je krepava ajvan. Ona je bila utvara koju je Boško upuca.²⁶⁵

O hvatanju vještica govori i sljedeća predaja:

3.5.4. Žena-utvara

U narodu su zabilježena vjerovanja da vještice mogu ureći životinje koje bi nakon toga uginule. Da bi se moglo osloboditi vještičijih uroka, trebalo je otkriti osobu koja je činila zlo:

²⁶⁵ Pripovjedio Ivan Jakovljević-Ika (rođ. 08.02.1915. na Oboru) s Trna u Širokom Brijegu.

*U Ikešića našega bija događaj, nije ti to tako davno ni bilo. Ajvan svako jutro krepava, nije se znalo kud okrenit, ni šta radit. Prvo mislili da je neka bolest došla na ajvan, ali ono učestalo pa se ljudi dogovorili da obnoć ostanu budni i da gledaju da se štogod neće desit, jer je se znalo za utvare. Prid jutro uvatili oni jednu ženu iz sela, satrali je, jedva živa ostala, nakon što su nju uvatili ajvan više nije krepava.*²⁶⁶

Sljedeću predaju zapamtila je kazivačica iz Širokog Brijega:

3.5.5. Kuma vještica

Predaja govori o djelovanju vještice koja je ujedno bila i kuma bračnome paru kojem je činila zlo. Motiv umiranja djece kao posljedica zlih sila nerijedak je motiv u usmenim predajama. Vješticu je trebalo otkriti kako bi se spriječila mogućnost novih nemilih događaja:

U Vučipolju kod Posušja bio jedan bračni par. I kad im se rodilo prvo dite, nešto ga po noći uguši. Jedno dite, pa drugo dite. I kad je žena bila trudna s trećim ditetom, muž reče da ode kumi prinoćit. Kuma je živila s ćeri i sinom. One mu namiste da spava s njima u istoj sobi. One su mislile da je zaspao, ali on je bija zabrinut za ženu pa nije moga zaspao. One su se počele šaptavat je li kum zaspao, a on se pravija da spava. Izvadile su jedan ćup i namazale se uljem, a undana je stara kuma rekla da ode za sat vrimenta kumi udavit dite. A mlada je otišla k drugom susidu udavit ovce. Unda je čovik usta pa se i on namaza uljem i reka da ode vidit ženu i dite za pola sata. Stiga je kući prije kume, a žena mu je već bila rodila dite. Odjednom se na pendžeru pojavila crna kokoš koja je tila ući unutra. Čovik je uzeo drvo i smlatija kokoš i opet se vratija kumi. Kad, eto kume sva modra i pribijena. I kad je sin usta, pita je šta je bilo, što je modra. Unda mu je čovik reka šta je bilo, a ovaj je odgovorija: „Neka si je pribija kad je vještica!“²⁶⁷

Predaja koja sadrži iste motive: motiv kume-vještice, smrti djece, motiv metamorfoze žene u kokoš/pijetla i mazanja posebnom mašću zabilježena je na području Posušja.

Obitelj iz Rakitna je tri godine zaredom ostajala bez djeteta. Prema predaji, djecu je ubijala kuma-vještica:

²⁶⁶ Kazala Danica Topić (djev. Rezo, rođena 02.02.1926) iz Vagana, Široki Brijeg.

²⁶⁷ Kežić Azinović Anita; Dragić, Marko: *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom*, Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20, Mostar: Arhiv Hercegovine, Mostar, 2006., str. 75-76.

Svake godine kada bi taj čovjek išao po vino u svoga kuma pred Božić, kada bi se vratio kući, dijete bi mu umrlo. Četvrte godine on je posumnjao u kumovu majku i odlučio je promatrati tijekom noći. Tako je on nju promatra i uvečer u po noći, ta stara uzima šipku ispod jastuka i po zidu klapće, otvori neki lonac i maže se nekom mašću i za dva sata si u Rakitnu. I tako on isti princip kao što je i ona uradila, ali za sat vremena će ić u Rakitno i vratit se u Brotnjo prije nje. I kad je on doša gori prije nje u Rakitno pojavi se pivac na gredi i skače pravo na bešiku doli da ubije dite. I kako je ona skočila da ubije dite, on za nož i probode je, nestane njega, a nestane i pivca. On se vratio nazad da ga nosi vjetar, letiš kao avion. I doša doli i lega na to ležište što su mu oni napravili, a ujutro kad se ustava čuje baba jauče. Kad su svi ukućani ušli u kuću i pitaju šta je babi, on reče: „Nije vam ovo baba, ovo je vještica!“ I kako je on to reka, baba izdane.

Unutar demonoloških predaja često se susreću i različite magične formule ili bajanja. Iste su zasnovane na prastarom vjerovanju u moćnu snagu upotrebe magije riječi ili takozvanih čarolija.

Formule su, u prozi, gotovo uvijek sastavni dio bajki. *To su uglavnom retoričke figure, uvodne i završne formule, „Kontaktformeln“, koje pozivaju na pozornost publike, uvode nas i izvode na kraju pripovijedanja iz bajkovnoga svijeta, ponavljanja koja ritmiziraju i dinamiziraju bajku, stihovi i slično. Fleksibilne su i dinamične, ali nisu nezamjenjivi značenjski dijelovi bajkovnoga teksta.*²⁶⁸

U demonološkim predajama, najčešće smještenim u sumrak, žene-vještice bi se mazale nekom tajanstvenom mašću i pritom bi bajale: „*Ni o drvo, ni o kamen, ...*“. Ovom magičnom formulom osiguravale bi sebi neometan let i uspješan dolazak na određeno mjesto. Ovisno o kraju iz kojega potječu, mijenjala bi se i dopuna bajalicama. Uz bakanje, vještica se morala mazati posebnom vrstom masti koja je stajala u posudi koja se nalazila u blizini ognjišta. *To vjerovanje rašireno je na širem području, ali je samo u Samoboru zabilježeno kako se „coprnička mast“ pravi: – dobije se tako što vještica mora dobiti dijete s vragom, a zatim ga kuhati dok ne dobije mast.*²⁶⁹

²⁶⁸ Marks, Ljiljana: „*Ni o drvo, ni o kamen...*“: *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 44 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007, str. 28.

²⁶⁹ Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Lingua Montenegrina, VI/1., Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje, Podgorica, 2013., str. 273.

Ono što je specifično za bajanje uključuje i njihovo suprotno djelovanje koje nastaje ukoliko se nepravilno izgovori magična formula. Prema Ljiljani Marks, osoba koja čuje što vještica izgovara i pokuša ponoviti riječi te formulu izgovori krivo, bilo da zamijeni jedno slovo ključno za značenje pa umjesto da kaže ni o/ ni o, on govori i o/ i o postaje istovremeno i akter predaje i promatrač u fabuli. Budući da ritam same formule ostaje gotovo isti, na prvi pogled se i promjena ne zamjećuje: *Međutim, upravo to jedno krivo izgovoreno slovo bitno mijenja značenje pa i rezultat formule. Ta je uloga promatrača u fabuli nužna i neizostavna jer je on jedini koji nedvojbeno fizički potvrđuje zbiljnost predaje, on je glavni svjedok koji svjedoči o vještičjim okupljanjima, on poslije priča jer nije vezan zakonom šutnje kao pripadnice vještičje zajednice, a istodobno potvrđuje i učinkovitost formule. Svojom je znatiželjom a potom greškom omeo vještičji sastanak s uobičajenim slijedom radnji, ali je narušavanjem toga reda istodobno fabularizirao događaj, omogućio priču...Uloga promatrača je ključna jer je on zapravo i jamac da tekst formule magijski djeluje samo u točno određenom i zadanom izričaju. Magijska je moć sadržana u samim riječima, one imaju izvršnu snagu, koja se ostvaruje samo ako se riječi potvrde kao čin. Izvan izvedbe koje formulu čine performativnom, takav je tip iskaza prazna formula.*²⁷⁰

Kao najčešće mjesto sastanka vještica, navodi se drvo oraha. Dragić bilježi da drvo oraha predstavlja *demonske sile koje ne mogu donijeti dobro ukućanima*. Stoga je rašireno vjerovanje da orah ne valja saditi blizu kuća.²⁷¹ Prema lokalnim predajama i svojevrsnim empirijskim istraživanjima stanovništva orah ima neobjašnjivu moć. *Prije svega uvriježeno je mišljenje da nije dobro da se orah nalazi pokraj kuće za stanovanje. Možda su stanovnici zastrašeni pričama podsvjesno odbijali sadnju oraha pokraj svojih domova da ne bi privukli vještice. Isto tako, ukoliko osoba zaspe pod orahom probudit će se s glavoboljom. Ta mistična moć oraha ostala je neobjašnjena i nosi obilježje mjesta gdje se sastaju vještice.*²⁷²

Rezultat magičnih formula u kojoj demonske sile nose vješticu do točno određenog mjesta, kao i rezultat krivo izgovorene formule objedinjen je u sljedećoj predaji:

²⁷⁰ Marks, Ljiljana: „Ni o drvo, ni o kamen...“: *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 44 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007, str. 30-31.

²⁷¹ Dragić, Marko: *Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju*, Hrvatski neretvanski zbornik, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 274.

²⁷² Jureta, Ante: *Demonska bića u Zagori*, Ethnologica Dalmatica, 24 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2017., str. 50.

3.5.6. Svekrva i nevista vištice

U demonološkim predajama o vješticama čest je motiv muža, žene, svekrve i svekra:

Svekrva i nevista-to je na Poklade, tada vištice se sastaju i razlize čine-onda svekrva, čeljad pospala, ustani se, izvadi jednu mladicu pa pucni po kutu, ošinu. Lonac izađe, namaza se. Kaže: „Vatra gori ko i gori, čeljad spavajte ko i spavajte, a ulište pod me!“ Kad ona krža dođe pod nju. „Ni o drvo, ni o kamen, već u polje pod oraje!“ Tu će sastanak biti. Ondan, nevista sluša, pa jami tu mladicu, pucni po tom, nažmi se, kaže: „Kadanj pod me!“, ali privari se i kaže: „I o drvo i o kamen“- ispričijala se sva dok je tamo došla. „A, evo nvbe, a, evo nove!“ . Kaže onda nevisti: „Nevista, znaš šta je: mene je večeras da večeru donesem. I, ajde ti, eno ti spava čovik i svekar. Iz jednoga moraš izvadit srce i gotovo!“ A ondan ona nazad dođi, ža' njoj svekra, a ža' njoj i čovika. Ali njoj je rekla da namine, sutra će ić' drva sići, oni će oba otić u drva, ali toga koga srce ona prostrili i donese, toga će bukva pritisnuti. Evo ti nje, ali kod nji leža pas. A ona prostrli psa i izvadi, a ona oba ostala zdrava. E, doobro. Kad ujutru (a, oni tamo kad su jili kažu kako je to nekako gadno srce ko od psa!) otišli u drva, kad ugleda igh stara, oba iđu. A ona buktiši na nevistu, digni se ta galama da nju, ko kad naminuto tako. I satrala ga bukva. I onda mlada je očitovala, staru onda spržili.²⁷³

Podatci o bajanjima mogu se pronaći istovremeno u etnološkim, usmenoknjiževnim i pravnim izvorima, koji čak donose i citate zbog svojega nastojanja za točnim imenovanjem. Naputak za za ispovjednike iz godine 1452. u Hrvatskome primorju bajanje definira kao širi pojam, koji obuhvaća sve vrste „nedozvoljena, po crkvenih i svjetskih, duhovnih i tjelesnih zakonih kažnjiva, obćenja s vrhunaravnimi bići i silami“. Bajanje se određuje kao vazda ponavljano čaranje kojim se mogu prizivati vragovi i nadnaravne sile, a za one koji to čine preporuča se smrtna kazna.²⁷⁴

Prema Šeši osoba, koja je smatrana vješticom, ostaje predmetom glasila sve do trenutka kada se u njezinoj okolini dogodi dramatičan događaj ili nesreća. Taj događaj rezultira optužbom određene ženske osobe, osobito one koja je prije događaja bila sklona svađi i prepirkama i prozivanjem te osobe vješticom. Tim se ženama ne ostavlja mogućnost obrane,

²⁷³ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 201.

²⁷⁴ Marks, Ljiljana: „Ni o drvo, ni o kamen...“: *Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 44 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007, str. 28. str. 30-31. 33-34.

odnosno neizostavno im se ne vjeruje, a obično te žene uza se nemaju muškarca koji bi ih zaštitio, obranio ili im osvijetlao društveni položaj.²⁷⁵

3.5.7. Motiv zlih očiju

Uz vještice je vezan i motiv *zlih ili poganih očiju*. Motiv očiju koje mogu izazvati zlo spominje se i pod nazivom *urokljive oči*.

Vjerovalo se da su vještice svojim zlim pogledima mogle nauditi drugima. Posebice su znale nauditi djeci, poglavito onima za koje su se smatrali da su ljepa. Zao pogled spominjali su i stari Kaldejci koji se moć određene osobe da učini zlo pogledom objašnjavaju sintagmom *nemirne oči*.²⁷⁶

*Vjerovanje u opasnost zlih očiju bilo je rašireno u jugoistočnoj Europi, zemljama oko Sredozemnog mora i na Bliskom istoku posebno. Vjerovalo se da su djeca, janjad, telad i drugi mladi organizmi, ali i odrasli, te stoka, voćnaci i druga imovina, neotporni na urokljivost koja nastaje pogledom urokljivih očiju te čuđenjem i hvaljenjem.*²⁷⁷

Muslimani u Bosni smatraju da je urokljiva žena ona koja ima šarene oči, i to jedno zeleno a drugo plavo. *Po narodnom praznovjerju, od opake more nastajale najopakije vještice te su imale zle oči kojima su mogle „prostrijeliti čeljade, konja, vola itd.: kuda očima ošine, onuda ga poduzme vučac (pomodri)“.*²⁷⁸

U narodu se pričalo da se ne smije zamjeriti vješticama, kao ni odbiti njihove zahtjeve. U protivnom je slijedila osveta:

A na Blidinju je imala žena, iz Mokrog je ona bila, a Katica joj ime. I ona je kao imala zle oči. Od nje bi žene krile mliko da ona ne vidi koliko ima, i ona bi: „Daj mi kvas!“ Dadneš li joj kvas, Bogin si, ne moreš od mlika ništa napraviti, ama misec, ama zvizde,

²⁷⁵ Šešo, Luka: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*, *Studia ethnologica Croatica*, 24 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2012., str. 200-202.

²⁷⁶ A. A.: *Čarolije, vještice i vukodlaci.*, *Obnovljeni život*, 10 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1929., str. 281.

²⁷⁷ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, *Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 206.

²⁷⁸ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 90.

*ma krv, ama svašta u mliku. Kvasa ili sira, šta god ona upita. To je Bože sačuvaj bilo od nje krit.*²⁷⁹

Čest je motiv bacanja uroka na životinje, posebice krave. Prema pučkom vjerovanju, vještice su mogle utjecati na životinje zlim očima. Motiv koji se gotovo neizostavno veže uz ovakav tip predaja je i obrana od uroka koja je uključivala hvatanje mlijeka (u nekim slučajevima i drugih izlučevina) u bocu:

*Ja znam da je čovik ima kravu koja je bila dobra i uvijek se dala must. Došla jedna žena i krava se više nije dala must. I on ti je iša kod fratra da kaže šta je bilo kad je došla žena. Da je krava bila dobra, ali je žena pogledala i više se krava nije dala must. On mu je reka: „Uvati u bocu mlika i tvrdo začepi da se ne otčepi. Zvat će te da otvoriš.“ I on je tako napravio, a ona je zvala: „Pusti me, pusti me!“, onda joj je on reka da se mora zaklet da neće više to radit i ona se zaklela. Tad je on otvorio bocu i ona je nestala i više to nije radila. Smatralo se da je to bila vještica, ta žena što je gledala kravu.*²⁸⁰

Dronjić i Šimunović bilježe da je upravo motiv krađe mlijeka najčešće spominjana karakteristika vještice, na svim istraživanim lokalitetima. Vještice, po narodnoj predaji, mlijeko krađu na poseban način. *Naime, vjerovalo se kako vještica krađe mlijeko pomoću uprtice, vunene uzice koju bi prebacila preko gredice, komoštara ili vlastite krave te bi simulirala mužnju povlačeći krajeve uzice, a u pripremljenu posudu curilo bi mlijeko tuđe krave.*²⁸¹

Prema predajama, osim zlim okom, životinje se moglo ureći i pohvalnim riječima:

*Pričala je to pokojna Zovkuša Bubalova, došla je jedna žena s Uzarića i vidila joj kravu i rekla: „A, je ti uredna!“ i više ona nije mogla pomust tu kravu, nije joj dala poda se. Ta žena je bila vištica zli očiju.*²⁸²

²⁷⁹ Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10/2 (10), Zadar, 2014., str. 392.

²⁸⁰ Zabilježila Antonija Barać (rođ. 28. 05. 1999.) 2019. godine, ispričala joj Ilica Barać, rođena 1941. u Širokom Brijegu.

²⁸¹ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 308.

²⁸² Zabilježila Antonija Barać. Ispričala joj Ilica Barać, (rođ. 1941.) u Širokom Brijegu.

Mnogobrojni kazivači donose slične predaje o zlom pogledu na dijete. Vjerovalo se da urok često biva bačen na lijepo dijete. Prema predaji, žene su mogle bacati urok pogledom i pohvalom djetetove ljepote, nakon čega bi dijete postalo nemirno:

Jedna žena vodila dite doktoru, a mali bija lip i ko dite i ko odrasta čovik. I srila jednu ženu koja joj je kazala: „A, je ti lip mali!“. Mali se razboliya otadan, nije se razboliya na taj način nego je vrišta, kuka, govoriya materi da ga ne da, da ga oće đava da odnese. Žena išla našin prattrin, oni nisu tili ništa, kažu ne viruju da je žena bacila čini na njega. Ona otišla kod muslimanskog fratra. On joj reka da će molit, a da ona sluša. On je molija, znojija se i on i mali i vrišta. Otad ništa. Posle se ona ispovidila i rekla da je išla i da je dite ozdravilo. Reka joj tad fratar: „Mali je lip, kruva mu u nidra stavi kad god negdi ideš š njin.“²⁸³

Zbog vjerovanja da zavist i ljubomora motiviraju na bacanje čini pogledom, izrazi koji uključuju pohvalu ili divljenje po narodnom vjerovanju se smatraju jednako opasnima kao i izricanje kletve. Zbog navedenog se smatralo da iskazivanje hvale ili divljenja treba izbjegavati, posebno prilikom obraćanja djetetu ili ih koristiti isključivo uz izricanje blagoslova (primjerice: *Bog ga/je blagoslovio! Bog ga/ju sačuvao!*) ili kucanju tripud o drveni predmet. U nekim kulturama se za zaštitu nakon izgovorenih riječi tripud pljuje ili se dodirne osoba kojoj se govori.²⁸⁴

3.6. Kuga

Demonološke predaje nerijetko možemo povezati s mitološkim ali i eshatološkim predajama. Motiv koji veže eshatološke i demonološke predaje je pojava kuge od koje je strepilo mnoštvo stanovništva na svim stranama svijeta. Doba kuge (Crne smrti ili Crne kuge) vlada od 1340-ih godina pa sve do 18. stoljeća. Kuga se u Europu proširila iz Azije. Konačan broj smrti koje je ta pandemija izazvala diljem svijeta procjenjuje se na oko 75 milijuna ljudi, što je sačinjavalo polovicu europskog stanovništva tih godina. Kuga se često pojavljuje kao

²⁸³ Prema kazivanju Ivice Barać (rođ. 1941.) u Širokom Brijegu.

²⁸⁴ Green, Thomas A.: *Folklore- An Encyclopaedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 1997., str. 261.

akter predaja, personificirana u liku žene.²⁸⁵ U usmenoj lirici, kuga se naziva morija.²⁸⁶ U poljičkim predajama, kuga je strašna crna žena koja u jednoj ruci nosi srp. Korčulani je opisuju kao crnu spodobu. U makarskom kraju kuga je opisivana detaljnije: visoka, oštrapana žena čija je kosa razbarušena, lice žuto i mrko, zelenih očiju poput mačkinih, duguljastog i oštrog nosa, s noktima poput lisičinih. U Rami je opisivana kao *runjava djevojčeta koja bi zajašila koga bi srela*, a u Bosni se kugu opisivalo kao nešto što hoda i nosi strijele.²⁸⁷

*Kuga se, po narodnom vjerovanju, pokazivala kao kostur djevojčure u bijelim haljinama, a nestajala je u obliku vatre. Svojim dodirima je izazivala smrt.*²⁸⁸ *Prije nego što Kuga usmrti ljude, djevojka ide selima i gradovima te ih poimenično proziva, a ako skupi dovoljno onih koji su se odazivali neće umrijeti samo oni već i mnogi drugi te se stoga ne valja odazivati. Smatraju ju najstrašljivijim stvorom zato što se boji vatre i pasa (sela obilazi noću kada vatra više ne gori, a psi spavaju). Ako koga putem uhvati, taj je mora nositi na leđima – prvo je lagana kao pero, a s vremenom postaje teška kao olovo.*²⁸⁹

Mnogi su književnici inkorporirali događaje povezane s kugom u svoja književna djela. Jedan od najpoznatijih primjera svjetske književnosti zasigurno je *Dekameron* Giovannija Boccaccija čija se radnja odvija u Firenci za vrijeme epidemije kuge. August Šenoa u svojim *Povjesticama* spominje Kugu personificiranu u liku žene koja hara i odnosi živote stanovništva. Jedan od prvih zapisivača predaja u kojoj se spominje kuga je fra Nikola Lašvanin (Dolac kod Travnika, 1703. – Jajce, 1750.) koji u svom *Ljetopisu* bilježi više priča među kojima je i demonološka predaja o kugi.²⁹⁰

Prva kuga zabilježena u sačuvanim matičnim knjigama u zapadnoj Hercegovini započela je u u kolovozu 1783. u Sarajevu, ali se ubrzo proširila na čitavu Bosnu i Hercegovinu,

²⁸⁵ O tome više: Dragić, Marko: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama u Hrvata*, Kuga u Makarskoj i Primorju, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 403-435.

²⁸⁶ Vidi: Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 224.

²⁸⁷ Dragić, Marko: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama u Hrvata*, Kuga u Makarskoj i Primorju, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2017., str. 404-405.

²⁸⁸ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 438.

²⁸⁹ Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Lingua Montenegrina, VI/1., Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje, Podgorica, 2013., str. 278.

²⁹⁰ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 435.

pa onda i u Dalmaciju i prestala početkom siječnja sljedeće godine.²⁹¹ U Bosni i Hercegovini mnogo je kužnih grebova i grebalja.

Kuga, personificirana u liku žene, glavni je akter sljedeće predaje. U predaji, kuga u liku mlade lijepe žene susreće starijeg čovjeka od kojega traži da je nosi u selo. Nakon prvotnog odbijanja, starac pristane uzevši je na ramena. Ipak, znajući da ima posla s kugom, starac mudro odgovara na njezina pitanja:

*Ova priča je o kugi, mnogi misle da je istinita. Žena se prikazala u obliku kuge, tako je nasrtala na ljude i odvodila ih u smrt. Jedne noći dedo je bio u komšiluku kod prijatelja i vraćao se kući. putem do kuće sretne ga lijepa djevojka i zamolila ga da ju ponese. On se opirao i odbijao. No, ona je bila uporna i rekla mu ako je ne ponese da će biti mrtav. Dedo se sjetio da to može biti kuga koja je uništavala ljude, sagnuo se i uzeo je na ramena. On ju je nosio na ramenima, a ona je rekla da on samo ide, ona će mu pokazivati put. Cijelim putem ona je priupitivala je li teška, ako bi odgovor bio pozitivan, postala bi još teža, a ako je negativan, postala bi lakša. Dedo se suzdržavao od odgovora, samo ju je nosio. Kad je vidila da dedo ne popušta, rekla mu je da je spusti. U trenutku kad je dedo spustio, ona se pretvorila u vatru, tako u plamenu odletjela je visoko, a dedo je zbog svoje mudrosti ostao živ.*²⁹²

Demonološke predaje se često prepleću s etiološkim i povijesnim predajama. Ukoliko se predaje prepleću s poviješću i ako ih je teško razlučiti, možemo ih nazvati nazvati usmenom poviješću, domaštanom poviješću, literariziranom poviješću.²⁹³

3.6.1. Grob četvorice braće

Predaja o četvorici braće koji su živjeli za vrijeme kuge sadrži demonološke, povijesne i etiološke motive:

Bilo je to za vrijeme prvoga svjetskoga rata. Na selu Uzarićima tada je vladala kuga. Stari svijet priča da su na uzarićkom Batišta brdu (Trtle) živjela četiri brata, od kojih su potekli Mišukići, Peraćkići, Šaravanjići i Češkušići, komšiluci u kojima žive ljudi koji nose taj naziv,

²⁹¹ Jolić, Robert: Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine, Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno naslijeđe, 26 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2015., str. 195.

²⁹² Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 204.

²⁹³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 426.

*a nalaze se u gornjem dijelu sela. Predaja kaže da ih je kuga pokosila u brdu, te da su ih ljudi kukom zakopali na ono mjesto na okojem su živjeli. Grob je ograđen da se još kogod ne bi zarazio. No ljudi gladni zemlje odgradiše ogradu koja je tu ukazivala na grob, te je počeo koristiti za ispašu. Ne prođe puno vremena, kad ajvan (stoka) počeo ugibati. Nije preostalo ništa drugo nego grob ponovno ograditi i ne dirati u mrtve. I dan danas taj grob postoji na Batištima. Ljudi koji imaju kakvu tešku nevolju posjećuju taj grob i pale svijeće.*²⁹⁴

Nerijetko mjesta na kojima počivaju kužni grobovi postaju zavjetna mjesta na koja ljudi hodočaste. Jedno od takvih mjesta je i Kužni greb u Britvici.

3.6.2. Kužni greb

Kazivači u svojim pripovijedanjima kazuju o stvarnom vremenu i stvarnim osobama koji su podlegli od kuge:

*Na Novu godinu je misa vazda bila na greblju. A, oni greb van greblja je star godin i godin. Unde ti je pokošpana Šima Soldo, umrla od kuge. Vidiš kako i sad ljudi idu na zavit. Ko god dođe sa strane, a i naš svit. Unde ti je ona umrla. Jadnica, ganjala ovčin po borovini i naišla na mrtva cigu i zgazila trčuć za ovcan. I obolila jadnica od kuge. Samo ona, vala Isusu, dragom Bogu. I ležala na onoj Velikoj okvini, a naši ljudi joj nosili ranu na lopati. Tako ona ćumijala, ćumijala dok nije zamakla na oni svit. Kažu stariji ljudi da tada u Britvici nije bilo nego šest do sedam lumera. I da je kuga rekla da neće doć u Britvicu do ne prođe pedeset lumera. Bože mi prosti, davno je to prošlo. Ubio je ora, nikad više ne došla nigdi na sviti. I zato se ovaj greb zove Kužni greb.*²⁹⁵

Kužni grobovi govore i o samotnom umiranju oboljelih ljudi koji su odlazili na mjesta udaljena od naselja da bi spriječili kužnu epidemiju:

*Stotine ljudi na sv. Juru, 23. travnja hodočaste na grob pokojnog Jure Brkića. Grob se nalazi zapadno od zaselka Brkići. Prema pričama starih Jure je bolovao i umro od tada neizlječive bolesti, kuge i umro. Pošto je Kuga bila lako prenosiva bolest ljudi su Juru odvukli kukama do najbliže ledine i ukopali ga. Kasnije su na taj grob dolazili mnogi i zavjetovali se. Vjeruje se da je taj grob čudotvoran.*²⁹⁶

²⁹⁴ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 205.

²⁹⁵ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 206.

²⁹⁶ Kazala mi majka, Anica Barać (djev. Skoko, rođena 10.02.1962.) iz Turinovića, Široki Brijeg.

Kužno groblje koje se nalazi u brdu Kosmaj u okolici Rasna krije i predaju o desetorici Modrovića:

Na Gradini, u brdu Kosmaj, ima starih grobova, te je, kažu, „kužno greblje“. Nad Gradinom su, priča se, stajali hajduci Modrovići, devetero braće i deseti bio im otac. Bili su to Dalmatinci iz Biokova, i tu su živjeli u pećini. Njih su pobili neki Muse, iz Rasna, zato što su im Modrovići pljačkali i otimali volove. Neki did Čerkez je gonija ajvan u Dalmaciju i naiša je u jednu kuću da noći. U kući bila baba sama. Ona mu dozvolila i pitala odakle je. On reka: „Iz sela Kosmaja“. A baba rekla: „E, sinko, tu je mojih devet sinova Modrovića izginulo i deseti im otac.“²⁹⁷

3.6.3. Kremenje

Demonološka predaja o groblju Kremenju u sebi sadrži i etiološke elemente:

Groblje Kremenje u Rasnu dobilo je naziv po kamenu kojim je bogato područje u kojem je groblje. Dugo je vremena groblje bilo središnje mjesto za župu Dužice-Rasno, a staro je više od 200 godina. Prema pučkoj predaji, na mjestu gdje je danas groblje najprije je pokopan mrtvac, koji se zbog jakog leda i zime nije mogao prenijeti na prastaro i udaljeno groblje Biloševica. Grob je dugo vremena bio samac, da bi se kasnije oko njega postupno formiralo groblje.²⁹⁸

3.7. Vukodlaci

Vjervanje u vukodlake nastalo je u razdoblju prapovijesti, ali su se kroz povijest pojavljivala različita vjervanja o načinu postanka vukodlaka, njihovom djelovanju kao i o načinima zaštite od vukodlaka.²⁹⁹ Slaveni nisu jedini narod koji govori o povukodlačenjima. Drugi narodi ga također spominju u svojim pučkim predajama, ali mjesto vuka zauzimaju neke druge životinje. Kod Etiopljanja mjesto vuka zauzima hijena, u Indiji leopard, lav i tigar, a u

²⁹⁷ Palavestra, Vljako: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 352.

²⁹⁸ Isto., str. 352.

²⁹⁹ Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10/2 (10), Zadar, 2014., str. 393.

Kini lisica.³⁰⁰ Istu ulogu u Grčkoj i Turskoj imaju veprovi, jaguar u SAD-u, a hijena, leopard i krokodil u Africi. Razlog tome leži u činjenici da navedeni prostori u kojima nema vukova, druge, najopasnije životinje, preuzimaju to mjesto.³⁰¹ *Pieter Plas smatra da „demoniski mrtvac” na zapadnojužnoslavenskom području odgovaraju kategoriji vampira koji se označava dvama terminima – vampir i vukodlak, navodeći pri tome da se u Hercegovini i Crnoj Gori vampiri zovu vuk.*³⁰²

*Demonološke predaje o vukodlacima pripovijedaju o mrtvacima koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom.*³⁰³ Narod ih još naziva kudlacima, kodlacima, vukozlakima, ukodlakima, kudiljcima.³⁰⁴

Također, ukoliko bi u prostoriju u kojoj je bio mrtvac ušla mačka, vjerovalo se da će se mrtvac pretvoriti u vukodlaka, pa se tada bdjelo uz mrtvaca.³⁰⁵ U nekim krajevima (primjerice Hrvatskomu Zagorju) vjerovalo se da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega prijeđe mačka.³⁰⁶

*Prema pričama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset četiri sata. Za čovjeka nije dobro da se u to doba zatekne na putu jer bi mu se moglo dogoditi svakakvo zlo. Zbog toga se na raskrižjima putova postavljalo raspelo kao obrana od zlih sila, ali i pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja.*³⁰⁷

Svećenici bi svojim blagoslovom i djelovanjem spriječili pojavljivanje vukodlaka:

3.7.1. Pobro vukodlak

Prema narodnom vjerovanju, vukodlaka se moglo riješiti probadanjem trnovim kolcem. Vjerovanje je povezano s biblijskim događajem prema kojem je Isus okrunjen trnovom krunom

³⁰⁰ A. A.: *Čarolije, vještice i vukodlaci.*, Obnovljeni život, 10 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1929., str. 285.

³⁰¹ Green, Thomas A.: *Folklore- An Encyclopaedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 1997., str. 841.

³⁰² Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Lingua Montenegrina, VI/1., Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje, Podgorica, 2013., str. 276.

³⁰³ Dragić, Marko: *Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju*, Suvremena pitanja, Matica hrvatska FPMOŽ, XII (24) Mostar 2017., str. 110-111.

³⁰⁴ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 113.

³⁰⁵ Rupčić, Jure: *Hardomilje-prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje, 1998., str. 190.

³⁰⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 440.

³⁰⁷ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 113.

prije razapinjanja na križ. Tako bi, po predajama, iz njegova tijela istekla sva krv te bi ostala samo kost i koža³⁰⁸:

Dva pobra bila i dobro se volila, nisu se mogli bolje volit. ondan jedan umro, a jedan osta živ, I već prošlo iza toga. Kroz nekoliko miseci on naiđe u blizini greblja, kad prida nj izleti , kaže: „Ne boj se, pobro, ja sam. E, hajmo, pobro- je li vira da me ne's očitovat?“, reka: „Je.“ Zada mu viru da ga neće očitovat. Onda se on, vukodlak, prid njim, a pobro za njim, te ajde, te ajde di su svatovi. On uliza tamo u svatove, te iz svakog nešto iz srca ispio, ne bi osta nijedan. Onda, kaže, iznese nešto u araru: „Pobro, ponesi mi ovo“. I onda ka' su došli grobu, kaže: „Sve to istresi na me, jer ako bi se ijedan oni okusio toga, oživiće“. A ondan on provari se, u jednom roglju stiska. I ondan doša u te svatove: samo živi, ne govori nijedan. Ondan on u bukaru toga uspi, a sve zalivaj. Kako god koga zali' on se tako skače. Ondan on uiti njega: „Ovo si nam ti učinio.“ Ubit i gotovo! Ondan se očituj, ondan: „Ajmo ga zbest, ali trnovim koncem“, (Zato su ljudi sve kamiše nosili trnove. Trnov ako imaš kamiš-upri k njemu i nesmi k tebo. Toga je se boja.) Onda ljudi grebu doli, odvali greb časom, a onda zaviči iz greba (a oni je daleko tamo izmaka se, iza ljudi, oni mu pobro), kaže: „Di je vira, ona te sapela!“ Kad su ga proboli, iz njega krvi na toga, palo mu na čelo i mrtav mu osta i pobro. Zato što mu je viru zada. Kad se vira zada-ne smmi se onda privarit i slagat.³⁰⁹

Vukodlaci bi obično bili muškarci, ali bilježimo i predaje u kojima su žene koje su se povukodlačile:

3.7.2. Žena-vuk

U Širokom Brijegu se pripovijeda:

Mlinica je bila da niko u njoj noćit smio nije. E ondan jeda se naša: „Ja ću mlit noćas, hitnja mi,“ ali, gori se u koš sakrio. A vatru naložio. Kad, evo ti, kaže dođe ko vuk. Sve opšunjava, sve opšunjava okolo, sve svakud, nema ništa. Istom ti, kaže, svuče onu 'aljinu i baci je tamo, pa leže. Upeče kosti, cura. A on je taman prosio toju curu. E, ondan on

³⁰⁸ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 215.

³⁰⁹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 357.-358.

sadi ozgar, toju mišinu odnesi u jedan dub šupalj, daleko. I ondan: „Ej!“, na vrata, ona se skoči, kaže: „Mišina na me!“ kad mišine nema. E, uzeo je, rodila dvoje dice. Kad je to dvoje dice rodila počela ga je pitat: „Pa di je ona mišina?“ - „Pa što će ti?“ On se privari pa kaži: „Eno je, kaže, tu i tu u dubu.“ A ona prid njim, a on za njom. Dokle se ona primakla dubu, kaže: „Mišina na me!“ - odma se stvori u vuka dok mišina na nju. I ukrala mu to jedno dite posle i odnila tamo sa sobom.³¹⁰

Isti motiv zabilježen je i na području Posušja.³¹¹

Prema predajama, vukodlaci bi nestajali ako ih se probode glogovim ili drenovim kolcem te uz pratnju tri svećenika i zvonara. Vjerovalo se da svećenik u prisustvu nekoliko ljudi promatrača treba probosti vukodlaka zašiljenim kolcem od drveta od kojeg je bila napravljena trnova kruna koju je nosio Isus na glavi. Na taj način bi iz vukodlaka, kako kažu predaje, istekla sva krv, a ostala bi samo kost i koža. to je sprečavalo ponovno ukazivanje vukodlaka.³¹²

3.8. Utvare

U demonološke predaje spadaju i memorati o utvarama. Utvara je po pučkom vjerovanju rugobno čudovište koje se čovjeku priviđa noću u obliku nakazne životinje: *crnoga ovna, crnoga (ali i žutoga) psa, zeca, mačke i sl.*³¹³ Utvara se još naziva *pritvara, prikaza, strašilo, sablast, avet, mindice.*³¹⁴

Nerijetko, uz same predaje o utvarama, kazivači spominju i razloge zbog kojh se smatralo da su utvare postojale. U navedenoj predaji, pripovjedačica opisuje stvarne aktere smještene u stvarni prostor i vrijeme te na kraju dodaje vjerske elemente:

Iša jedan čovik po pratra, i to po noći. Iša je po njega pješke jer je ima bolesnika u kući. Kad čovik dođe do Vurdušine kuće, prođe pokraj njive sa šenicom i ječmom. On ugleda vola kako tu pase. Mislija se on 'oće li ga istravat ili neće i odluči da ga ne istraje jer mu se žuri. Kad dođe do pratra, pratar uzjaše na konja i oni zajedno kreniše prema kući. Opet sretoše vola i čovik bijaše odlučan da ga istra. Pratar mu tad reče: „Ajde, idi

³¹⁰ Isto, str. 358.

³¹¹ Vidi: Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10/2 (10), Zadar, 2014., str. 394.

³¹² Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 214-215.

³¹³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 444.

³¹⁴ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 33.

dalje. Sutra zovni gazdu da procini štetu u Joskovića vrtlu (kazivačica sada dodaje da je Joskovića vrta u Mokrom, kod današnjih Hrkaćevih kuća). “ Tako i bijaše. Čovik ode ujutro do Joskanovića vrtla. Nikakve štete u vrtlu nije bilo. Bila je to utvara. Pratar je zna da je vol zapravo utvara i zato nije tija da ga diraju. Nisu tada zvona zvonila, niti se škropilo k'o danas. Eto odakle utvara.”³¹⁵

Među demonološkim predajama nalaze se i memorati o prikazama ili utvarama koje su mogle baciti kletve i učiniti zlo zbog kojeg bi se domaće životinje uznemirile te se njima nije moglo vladati.

3.8.1. Bedrijina utvara

U narodu je ostala zapamćena predaja o prikazi koja se pojavljivala u obliku magarca. Prema predaji, prikaza je nestala čim bi se spomenulo Gospino ili Isusovo ime:

Stari Bedrija išo u polje raditi oko krumpira. U kasnu večer završio je posao i pošao kući, kad pokraj rijeke Crnašnice ugleda magarca koji pase travu. Bedrija se obradova misleći da će iskoristiti magarca za povratak kući, jer je bio umoran i noge mu otežale od rada. Na njegovu nesreću, magarac je bio utvara. Magarac mu je dopustio da uzjaši na njega, ali ga odvede do Crnašnice i poče bacat na sve strane. Bedrija je tada uzviknuo: „Oslobodi Bože i blažena Gospe što me jadna snađe!“ Čim je Bedrija izustio te riječi magare ga ostavi i netragom nestade.”³¹⁶

3.8.2. Zaraćeni volovi

Osim krava, na koje su bacani uroci zbog kojih ne bi davale mlijeko, česti su memorati u kojima se spominju volovi:

Moj pradjed Ćiril Zovko je imao volove koji su međusobno zaratili. Ne mogavši ih smiriti, Cire, kako su ga zvali, otiđe k'fratru Bariši. On mu je rekao da otpili djelić roga vola i na to mjesto stavi moći koje mu je dao. Potom je trebao vratiti dio otpilanog roga i sve zaliti voskom. Pradjed Cire je tako učinio i još je na volove stavio zvona, kako mu je i rekao fra Bariša. Volovi nikada više nisu međusobno ratovali.”³¹⁷

³¹⁵ Ispričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

³¹⁶ Ispričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

³¹⁷ Ispričala mi Božana Zovko (rođ. 1994.) iz Širokog Brijega.

Prikaze ili utvare često postaju motivima u predajama o smrti vezanoj uz hrabrost. Budući da predaje obično imaju svoje vrijeme prepričavanja, koje se nerijetko odnosilo na kasne noćne sate i sijela, mladići, rijeđe i djevojke, su često isticali svoju hrabrost tvrdeći da ih nije strah otići do određenog mjesta u okolini, podalje od mjesta stanovanja ili češće do grobalja. Sljedeća predaja u sebi sadrži motiv vezan uz nastupanje prirodne smrti povezane uz vjerovanja o mjestima koja donose nesreću i demonološkim bićima.

3.8.3. Divojačka lužina

Demonološka predaja o djevojci Ivi nastala je na etiološkoj razini:

U davna vremena, dok su se još mladi skupljali po silima najdraža im je zabava bilo pričanje priča o plašilima, utvarama, vilama, i drugim stvorenjima kojih su se ljudi plašili. Tako jedne večeri u nas u Turčinovićima se skupilo puno cura i momaka i sve se natjecali tko će strašniju priču ispričati. Na kraju se počeli prepirati ima li vila i utvara ili nema. Jedan se od momaka dosjeti pa reče da bi se mogli okladiti da među njima nema nitko toliko hrabar da ode na Čajere, obližnju livadu, po mraku jer ih je strah vila i utvara. Tada se javi jedna cura rekavši da njoj ni vile ni utvare ne mogu ništa. Nastao je smijeh na silu, ali kada vidješe da je Iva - tako joj bilo ime spremna otići na Čajere dadoše joj kudilju da je zabode u tlo pa da oni mogu provjeriti je li stvarno uspjela doći do određenog mjesta. Iva otišla, društvo nastavilo silit. Prošlo pola sata, pa sat, dva, a Iva nema. Otišli momci prvo do njezinih jer su mislili da se vratila kući, a od Ive ni traga ni glasa. Tada se odlučise zaputiti na Čajere. Ivu su našli na ledini mrtvu. Biti će da ju je srce prikinilo kad je zadivala kudilju u zemlju, jer joj je kudilja bila prošla kroz kotulu. Tko zna šta je Iva mislila, da je utvara napala. Otada se Čajeri zovu Divojačka lužina, u spomen na divojku Ivu.³¹⁸

Slična predaja zabilježena je i na području Ljubuškoga:

Jedne svetkovine na drugom kraju sela održavalo se divojačko silo. Tu bi se okupila sva mlađarija pa se češljala vuna, nešto rukom, a nešto grebenom (željeznim češljem). Dok su cure pivale bećarac i pričale šale, momci su se nadmećali i nadmudrivali u dosjetkama o hrabrosti i junaštvu. Tako se povela priča o plašilima i vilama. Jedan od nji, stasiti momak Ante, posebno je bija ričit o neustrašivosti. Druga dvojica, Jure i Mate, samo su ga slušali i nestali prije drugi. kad se društvo počelo razilaziti, Ante je

³¹⁸ Marinović, Ivana: *Razine etioloških predaja u suvremenom pripovijedanju širokobriježskog kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2018., str. 310-311.

*poša kući. Da nesrića bude veća, on se vraća pokraj groblja sam. Bila je misečina i svitlilo je ko po danu, a on je na ulazu u groblje uglkeda nešto veliko i bilo. Onako sam, zasta je minut, dva, a to se nije micalo. Nakon toga pa' je ko pokošen. Kad su Jure i Mate vidili da je vrag odnija šalu, skočili su s borića i bacili lancun na zemlju. Uzalud su antu dizali i dozivali, nije bilo pomoći pa su otišli dozvat ostale da ga mrtvog odnesu kući. Tako je junačina Ante skonča brzom smrti od stra.*³¹⁹

3.9. Kučibaba

Kučibaba je demonološki lik stvoren da bi se djecu zaštitilo od mogućih pogibelji na određenim mjestima. U nju su vjerovali samo najmlađi. Djecu se upozoravalo da se ne primiču čatrnjama, bunarima i jamama. Kučibaba je staro, ružno i raščupano biće koje živi pod vodom, pa kad se dijete nagne nad vodu ona iznenada iskoči, uzme dijete i odnese ga u vodu, te se nikada ne može vratiti.

3.10. Đavao

Đavao je demonološko biće koje se rijetko spominje u predajama širokobriježskog kraja. Čubelić lik vile suprotstavlja liku đavola. Lik đavola je uvijek negativno raspoložen i uvijek čini zlo ljudima. *Oni će upotrijebiti sva sredstva da navedu čovjeka na zloi nepoštenje, i čine to u svakoj prilici. Đavoli su zapravo slika vlastitih ljudskih slabosti i sklonosti prema svemu nedozvoljenom i nepoštenom.*³²⁰ Prema narodnom vjerovanju, đavao se mogao metamorfozirati u jare, mačku, crnog ovna, psa i u tom obliku činiti zlo.³²¹ *Osim pretvaranja u jare, mačku, crnog ovna, đavao se pojavljuje i u obliku crnog čovjeka i lijepog mladića. Dakle, sposoban je pretvoriti se u bilo što kako bi ostvario svoj cilj.*³²²

³¹⁹ Kežić Azinović Anita; Dragić, Marko: *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom*, Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20, Mostar: Arhiv Hercegovine, Mostar, 2006., str. 70.

³²⁰ Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra) Sarajevo, 1974., str. 236.

³²⁰ Isto.

³²¹ Dragić, Marko: *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije*, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 216.

³²² Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10/2 (10), Zadar, 2014., str. 394.

3.11. Zaštita od demonskih bića

Zajedničko svim demonološkim bićima u predajama točan je obrazac pojavljivanja u kasnim noćnim satima i posjedovanje nadnaravnih moći. Pojavljivanje u kasnim noćnim satima može se povezati s činjenicom da tama uvijek asocira na tajanstvenost koja donosi strah. Nadalje, tama se uvijek veže uz zlo, kao što se svijetlo veže uz dobro. Nadnaravne moći onostranih bića gotovo u pravilu služe nanošenju zla. Tu možemo uočiti još jednu distinkciju između mitskih i demonoloških bića o čemu je već bilo govora.

Uz vjerovanja o demonološkim bićima koja se pojavljuju uglavnom noću možemo povezati i razna nepisana pravila kojih su se držali ljudi. Maliciozna svojstva mraka posebno se ogledaju u primjerima pučkih vjerovanja koja su se odnosila na trudnice i roditelje. Naime, zabilježena su vjerovanja prema kojima trudnice i mlade majke, kao osjetljiva i zlu lako podložna bića, ne smiju izlaziti vanka kad se spusti tama. Ako drugi članovi obitelji ili posjetitelji dolaze u kuću s tame, *prvo tribaju izić na svitlo*³²³. Također, zabilježen je i običaj unošenja dječje odjeće u kuću preko noći jer *roba nije smila ostat na izvanu po mraku*.³²⁴ Nadalje, bilo je nedopustivo noću malome djetetu dati da pogleda u ogledalo, kao i gledati u ogledalo s djetetom u naručju.³²⁵

Postojali su mnogobrojni oblici zaštite od demonskih bića. Nerijetko je predmet zaštite bio privlačnih boja, ili je uključivao šarene vrpce. Ista vjerovanja susreću se u drugim kulturama. U Maroku, primjerice, crni kozji rep služi kao sredstvo odvlačenja zlog pogleda, u Grčkoj tu funkciju preuzimaju plave perlice, a među američkim Talijanima takozvana *rogata ruka* crvene boje. Svi ovi predmeti i njihove specifične boje imaju jednu zadaću-privlačenje pogleda i istovremeno skidanje fokusa s osobe ili životinje koja se smatrala slabom i nezaštićenom.³²⁶

Tradicionalno je vjerovanje da najveću zaštitu trebaju uživati djeca jer su slaba i nemoćna. Ispod madraca male djece stavljale su se moći ili komadić blagoslovljene svijeće. Dijete je trebalo obući u odjevni predmet izvrnut naopako. Najčešće bi se donji dio robe nosio

³²³ Prema kazivanju Anice Barać (rođ.1962.) iz Širokog Brijega.

³²⁴ Isto.

³²⁵ Prema kazivanju Kate Skoko (rođ 1.12.1965.) iz Rasna, Široki Brijeg.

³²⁶ Green, Thomas A.: Folklore- An Encyclopaedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 1997., str. 261.

naopako ili bi se *stavlja kriv u nidra*.³²⁷ Također, nakon pranja odjeće žene bi stavljale znak križa na istu.

Blagoslov vodom³²⁸ ili škropljenje posebna je vrsta zaštite od demonskih bića. U narodu je ostao običaj blagoslova kuća i okućnica koje obitelji obično provode svake subote u večernjim satima. Prilikom blagoslova jedan član obitelji, najčešće žena, ide iz prostorije u prostoriju i izlazi blagosloviti okućnicu, a članovi obitelji mole vjerovanje.

Demonološke predaje nastaju zbog ljudske potrebe za objašnjenjem nemilih i nestretnih događaja koji ih okružuju. Rudan-Kapec ovu funkciju demonoloških predaja naziva objašnjavateljskom jer se svijet koji demonološke predaje objašnjavaju preko bića, stvari, predmeta i pojava uključuje u ljudsku svakodnevicu i kao takav se očituje vidljivim ili djelomice vidljivim znacima, ali se isto tako ne mora manifestirati vidljivim ili djelomice vidljivim znacima već se *zna da on postoji i da su ti izboji i te vidljive i djelomično vidljive manifestacije dokaz za njegovo postojanje*.³²⁹

Demonološke predaje plaše i upozoravaju slušatelje i čitatelje, ali i objašnjavaju uzrok pojavljivanja demona. Po narodnom vjerovanju demonska su se bića pojavljivala u gluho doba noći između ponoći i tri – tri i po sata poslije ponoći. *Kada se, oko tri i pol sata poslije ponoći oglase prvi pijevci, nestaju sva demonska bića*.³³⁰

3.12. Pričanja iz života

Pričanja iz života kratke su predaje čiji su likovi osobe iz stvarnoga života koje predstavljaju zajednicu. Lik iz stvarnog života tako predstavlja pozitivne i negativne karakteristike određenog društva koje ima zajedničku poveznicu u mjestu obitavanja, obavljanju različitih zanimanja ili odnosima prema pojedincu ili grupi. Pričanja iz života često sadrže i didaktičnu notu koja u kratkoj predaji nastoji poučiti pravim odlukama i životnim vrijednostima. Često se prepleću sa šalama, vicevima, anegdotama i novelama.³³¹

³²⁷ Ispričala mi Karla Đolo (rođ. 07.04.1989.) 10. 10. 2018. godine u Biograticima.

³²⁸ Naime, na Bogojavljanje voda postaje sakramental a zove se blagoslovljena voda. Sakramentali su sveti znakovi ili čini kojima se podjeljuje blagoslov. Oni djeluju *ex opere operantis* ili po djelotvornosti same vjere čovjeka.

³²⁹ Usp. Rudan- Kapec, Evelina: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010., str.29.

³³⁰ Usp. Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 444.

³³¹ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 120.

U pričanjima iz života na živopisan se način i s određenom dozom humora, nerijetko crnog humora, ismijava određeni sloja ljudi te stanovnici pojedinih mjesta. U Širokom Brijegu uglavnom se u predajama takvog tipa spominju stanovnici dva susjedna sela na jugu općine: Buhova i Rasna. Predaje o istima zabilježio je i Vlajko Palavestra prilikom svog istraživanja na terenu krajem šezdesetih godina prošloga stoljeća.³³²

3.12.1. Skakanje u pamuk

Mjesto radnje pričanja iz života najčešće je Buhovo i brdo Ozren s vrhom koji se naziva Krstine. U sljedećoj predaji stanovnici Buhova, popevši se na Ozren, žele vidjeti pamučnu dolinu koja se prostire ispod Ozrena, ali i skočiti s njega, da bi osjetio mekoću pamuka:

Jedno jutro kada su se Bovčani probudili pala velika magla na selo. Oni su zaključili da je to pamuk te se odlučiše popeti na brdo Ozren (Ozrnje) da bolje vide „pamučnu dolinu“. Skupila se petorica-šestorica momaka i jedan odluči skakati s Ozrena. Ostali ga odgovaraju ali on reče: „Što vam je, što se brinete? Pamuk je mekan. Nego, ako bude dobro mekano ja ću vam doviknuti da i vi skočite.“ I skočio Bovčanin u maglu, te, budući da je pao na kamen zakuka: „Aj...“, ali ovi shvatiše da je rekao „ajte“ pa sva petorica za njim skočiše.³³³

Protagonisti predaja nisu nužno samo rođeni stanovnici mjesta. Nerijetko se, osim njih, u predajama pojavljuje osoba, najčešće nevjesta, koja uviđa probleme mještana i upozorava na njih. Mada su rješenja problema ponuđena, nikada se uspješno ne provedu do kraja.

U

predajama se odvija dijalog između nove nevjestice i svekra koji sluša opaske i udovoljava nevjesti:

3.12.2. Kenjčevići

Budući da je nevjestica upozorila svekra na sramotu koju izazivaju spominjući svoje prezime, svekar odlučuje isto promijeniti u matičnom uredu, ali promjena biva nespretna:

³³² Dio predaja koje je Palavestra zapisao nose istu fabulu kao i predaje Pura, Pamuk, Sveza Zmija, Mlinica koje sam prikupila terenskim radom 2010. godine. Prikupljene predaje su znatno detaljiziranije i opširnije od Palavestrinih navedenih.

³³³ Ispričala Ilica Barać (rođ.1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

Bili neki u Buovu pa se zvali Kenjčevići. Onda nevista došla, pametna žena kaže: „Babo, ne moremo od sramote, ružno nam ime.“ Hajd, on otiša u Mostar, pa ondan pripisa se doli, ali privario se: „Kako ćeš ime? Očeš li Pulini?- „Oću.“ A, pulini su mali magarci od godine. Ondan doša kući, kaže: „Nevo, ja sam se pripisa u drugo pleme.“ Kaže: „Kakvo babo?“- „Pulini...“ - „A, što si Pulini, odma dogodine opet magarci“, kaže.³³⁴

Nevjeste, u pričanima iz života, često bivaju jedinim razumnim glasom:

3.12.3. Pametna mlada

Bovčani naprave mlinicu na vodu ispod brda Ozrena, a nevjesta ih podsjeti na to da za mlinicu na vodu treba i voda:

Napravili ljudi mlinicu ispod Ozrena a nigdje u blizini ni kapi vode. Svekar, da se pohvali mladoj nevjesti koja je tek drugo jutro provela kao udana žena, reče sinu da je dovede da joj može pokazati mlinicu. Sin ode po ženu i reče joj za svekrov naum. Nevjesta dođe, ugleda Ozren i mlinicu, a nigdje vode pa reče svekru: „Babo, lipa ti mlinica, nema govora, ali babo di je voda?“ Nato svekar odgovori: „Nikad mi to na pamet ne pade, dobro da si je, sine, doveja!“³³⁵

Uzaludni posao mještani nekada obavljaju i zbog međusobnog nadjačavanja sa susjednim mještanima, što završava na neočekivan način i za jedne i za druge:

3.12.4. Gradnja mosta

Dosjetili se Bovčani graditi most preko Polugrine do Mokrog, ali da ih ne bi Rašnjani vidjeli odlučiše ga graditi obnoć pa da se susjedi sutra iznenade. Skupilo se čitavo selo, i mlado i staro te završiše most za nekoliko sati. Vratili se tada u selo da proslave kad jedan od njih reče: „Ljudi, ne možemo od sramote, rugat će se Rašnjani. Mi napravili most, a nigdje kapi vode, bolje da se vratimo i prije svanuća ga srušimo.“ Pokupiše se ljudi i pođoše na Polugrinu kad tamo čuda-Rašnjani na mostu s udicama u ruci pecaju.

³³⁶ Isto.

³³⁴ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 348.

³³⁵ Kazao mi otac, Mate Zdravko Barać (rođen 16.09.1962.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

³³⁶ Isto.

Stanovnici Buhova akteri su i sljedeće predaje:

3.12.5. Jablan i magare

Bovčani jablan sikli, a bilo nizastranu. Onda svezali magare na vr' strane, a oni sikli jablan, da potegne magare gori. A jablan doli, magare baci ga jedno hiljadu metara. A, oni kažu: „A, mala peča, velik skok!“³³⁷

Određena mjesta sa sobom nose odrežene govorne osobitosti. Tako su stanovnici Turčinovića i Blata poznati po glasnom pričanju, a stanovnici Buhova po otezanju prilikom govora. U narodu je zabilježena fraza *otezati kao Bovčanin* koja se koristi za osobu koja razvlači riječi prilikom govora na upadan način:

3.12.6. Što je naše, naše

Bovčani otežu kad govore, pa se kaže: „Oteže ko Bovčanin.“ Onda ne znam na kakav su teren pošli, ali kažu: „Nećemo, kaže, da se znade da smo Bovčani, tamo treba vikati „Valjen Isus“. Onda, kud god su nalijekali: „Faljen Isus, faljen Isus“, brzo to da ga ne bi privarilo. Najposlidnji: „Faaaljeeen Iiiisuuuus!“ E, kažu oni: „Što je naaaše, naaaše.“³³⁸

Prilikom razgovora s kazivačima bilježe se mnoge riječi stranoga porijekla koje su se udomaćile u hrvatskome jeziku. Jedna od njih je i riječ *sikter* koja se smatra uvredljivim izrazom kojim se osobi želi poručiti da brzo i neodložno napusti mjesto na kojem se nalazi.

3.12.7. Sikter

U prošlosti je na krštenje dijete nerijetko vodio samo krsni kum ili kuma. U sljedećem pričanju krsni kum, neupoznat s propisima prilikom krštenja doslovno shvaća djetetovu majku koja mu objašnjava da sluša svećenika i ponavlja za njim:

³³⁷ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 348.

³³⁸ Isto, str. 348.

„Ostalo na sikter ko bovsko dite!“ je uzrečica u vezi s ovom pričom: Rodila jedna dite, pa se tila kumit s jednim Matom. On reko da ne zna kako se to radi, a ona mu kazala da on samo govori za pratrom i dobro će biti. Došli u crkvu, pratar čita, a kum drži dote. Pita pratar: „Kako će se zvati dite?“ A, Mate odgovori: „Kako će se zvati dite.“ I sve tako dok pratra nije dojadilo pa reko: „Sikter!“ mate se sa ditetom vrati, pa ispriča ženi: „Gonjali smo se, gonjali, pa najposli ostali na „sikter“; mislim da mu je „Sikter“ ime!³³⁹

Ljudska lakovjernost u nekima od pričanja iz života završava kobno za aktere predaja:

3.12.8. Sveta zmija

Izrekom *Nije zlato sve što sija* željelo se ukazati na činjenicu da sve ne mora biti onako kako nam se doimalo na prvi pogled:

Naivni seljaci ugledali zmiju koja se presijavala na suncu. Dugo se oni pitali što ona tako sjaji, zaključiše da je sveta pa je počеше ljubiti. Zmija ih sve na smrt izujeda.³⁴⁰

3.12.9. Greda

Nesmotrenost često rezultira nesrećom:

Glupi seljani nosili dugačku gredu, koja ih pritisne kada su se svi sageli da piju vodu.³⁴¹

3.12.10. Pura

Ljudska je pohlepa osobina koja se prepoznaje u sljedećoj predaji:

Skupili se ljudi i odlučili u čatrnji mišat puru. Usuli oni kukuruznog brašna i osikli jablan da miješaju. Drvo bilo teško, pa se jedan od nazočnih nagnuo da vidi kako bi lakše mogli

³³⁹ Isto.

³⁴⁰ Isto

³⁴¹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 342.

*promiješat puru, ali ne pazeći upane u čatrnju. Skočili i ostali za njim jer su se prepali da će ovaj sve pojist.*³⁴²

3.12.11. Put do Mjeseca

U pričanjima iz života susreću se i motivi skupine osoba koji, želeći ostvariti veliki uspjeh, pokazuju svoju naivnost i nesmotrenost:

Naumili se ljudi popet na Mjesec. Dugo razmišljali što bi mogli naslagati da bude čvrsto i stabilno te se odlučiše za vinske bačve. Pokupili oni bačve u selu i sve jednu po jednu slažu. Naslagali oni bačava i baš kad im se učinu da će im zatrebati još jedna bačava nestade. Razišli se po selu tražeći bačve, ali više nije bilo ni jedne. Kada su se vratili zamislili se kako bi mogli naći još jednu bačvu. Tada se ovaj što je bio na vrhu bačvi dosjeti i reče: „De bolan, rođo, izvuci donju bačvu, pa je dodaj vamo meni.“³⁴³

3.12.12. Šenica

U širokobriježskom kraju se pripovijedalo:

Onda, pravili iz opne od karišika, vadili dva ona zrna od karišika iz opne, i pravili šenicu. Izvadili, posijali, kad doša onaj jedan pa pito: „Šta je u tebe“-„Ćaćeško, kaže, viru mu grebem, ćaćeško.“³⁴⁴

3.12.13. Jurišina glava

Nesmotrenost i nemarnost pojedinca često se ogleda u nesmotrenosti čitave skupine ljudi:

Glupani seljani našli medvjeda u jami i medvjed otkine glavu Juriši. Kasnije se pitaju da li je Juriša uopšte imao glavu, što im potvrdi Jurišina žena Manda riječima: „Lani je o Božiću iz nje piva, a ima li je ne znam!“³⁴⁵

³⁴² Ispričala Ilica Barać (rođ.1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

³⁴³ Kazao Karlo Barać (rođ. 26.05.1991.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

³⁴⁴ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 348.

³⁴⁵ Isto, str. 342.

Različita su mjesta na kojima se odvijaju radnje pričanja iz života. Jedno od mjesta koje se češće susreće je groblje:

3.12.14. Plakala žena

Žena, neutješno plačući za mužem na sprovodu druge osobe, šalje pozdrave mužu:

Plakala neka žena na nečijem sprovodu za svojim mužom i nabrajala: „Pozdravi mi moga Stipu na onome svitu, lako ćeš ga poznat, crne gaće bilin koncon okrpljene!“

3.12.15. Klinac

Pokojnik Matan je rado nosio kapu koju je, prilikom dolaska kući, vješao na iza vrata o klin:

Umra Matan, naš bija čovik. On je stalno kapu viša iza vrata o klin, jer prije nije bilo ormara ni čivijaluka. Na sprovodu Matanova žena stalno plakala i nabrajala: „Matane moj, di je klinac tvoj, nije klinac što narod misli, već što moga Matana kapa na njemu visi!“

Dijalozi između pripadnika svećenstva i čovjeka iz puka često u sebi sadrže humorističnu notu:

3.12.16. Znojni magarac

U Rasnu se pripovijeda anegdota o seljaku Tadiji koji je, da bi stigao sve poslove uraditi na vrijeme, a bilo ih je mnogo, pretovario magarca. Tadija je putem susreo svećenika koji se sažalio nad životinjom:

U Rasnu su u tijeku bili proljetni poslovi. Pri povratku kući Tadija pretovari magarca tako da se magarac znojio. Putem ga sretoše nekoliko seljana i fratar koji ga počeo grditi govoreći mu da je i magarac Božje stvorenje, te da pati budući da ga je pretovario. Tadija ga

tada upita: „Pratre, jel' ga tebi toliko ža?“ Fratar odgovori: „Kako mi ga neće biti žao!“ Tadija mu na to odgovori: „E, kad ti ga je toliko ža', skini abet pa metni samar na se!“³⁴⁶

3.12.17. Pratar i dječak

Kratki razgovor svećenika i dječaka na putu rezultira neočekivano:

Pratar navrvio pokraj dječaka, naišo na njega u putu, pa mu reko: „Đava te odnio!“ Mali mu na to odgovori: „Neka ti Bog pomogo!“ Kasnije se pratar dosjeti pa dovikne za dječakom: „Ne bilo ti, dite, što sam reka!“ A mali kaže: „Ni vam, velečasni, ne bilo što sam ja reka!“³⁴⁷

3.12.18. Poučna razina

Ukoliko se u pričanjima iz života ne radi o pojedincu koji predstavlja svoje okruženje, pričanje se često temelji na odnosima starijih i mlađih. U okviru takvih pričanja mogu se izdvojiti pričanja iz života koja pokazuju snalažljivost i britkost staraca i starica ili pričanja u kojima starci postaju na teret potomcima, ali na kraju shvaćaju da od njih imaju mnogo toga za naučiti.

3.12.19. Pali borci

Već pedeset godina pripovijeda se događaj u kojem starica Ana, glumeći naivnost, pita vojnike o spomeniku koji susreće na putovanju:

Za vrijeme Jugoslavije baka Ana pošla u Mostar na pregled. Kada dođoše do Pologa i spomenika Palim borcima baka odluči ispipati „političku“ situaciju pa upita svoje suputnike koji su tada bili vojna lica: „A šta je ono tamo, ljudi moji?“ Oni joj odgovoriše: „Baba, ono je spomenik palim borcima.“ Ona ih dovrtljivo priupita: „A šta su oni palili pa da ih zovu pali borci?“³⁴⁸

Dovrtljivost je glavna osobina koja krasi sljedeću protagonisticu predaje:

³⁴⁶ Pripovjedio Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

³⁴⁷ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 350.

³⁴⁸ Pripovjedio Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

3.12.20. Baba posvađala muža i ženu

Da pokaže kako je u stanju posvaditi muža i ženu, koji su se dobro slagali, baba nagovori ženu da mužu na spavanju odreže komad brka, pa će se još bolje voljeti. Istovremeno, baba upozori muža da pazi na ženu koja se sprema da ga zakolje na spavanju.³⁴⁹

Sljedeće dvije predaje prikupljene na području Širokog Brijega sadrže slične motive. Radnja obje predaje zasniva se na odnosu starih i mladih:

3.12.21. Baba u košu

Život na selu zahtijevao je dobru organizaciju posla. Brojne obitelji držale su još brojniju stoku koja im je služila za rad i prehranu. Starica, starešina i mlađi članovi obitelji obavljali su sve potrebne poslove, ali je starica vodila računa o pravovremenom obavljanju poslova brineći se da se ništa ne prepusti slučaju. Mlađima je to dozlogrdilo:

Bila baba među triestero čeljadi, pa i malo više od triestero. Ondan ona se za svašto brinula: za ovce, za konje, za goveda, za rad, za...uvik priča. E ondani: „E, ne mere se s babom više živiti!“ Digli babu u koš, na lisu, nek ne napastuje čeljad. Ondan baba sve po noći slušaj, slušaj, biva uvečer o svačemu besjede. Spratili su vas mal i namirili, ali o alaši-ima alaše dvanaestoro (alaša se zovu konji, ždribad, zdripci, kobile)-niko ništa ne govori. Ondan babi zavitljilo, vučaljivo, poklaće vuci. Ona gori: „Ha, ha, ha, ha, ha, haaa!“ A oni ozdal zaviči: „Vidiš kako je baba pobisnila, vrag je odnio. Tribal bi je ubit.“ Ona opet: „Ha, ha, ha, ha, ha“, neće li se kogod sitit, pa ić' tražit alaše, boga ti. Dobro. Oni opet tako na babu: „Šuti, baba!!“ Baba ušutila, a ubiće je, šta ja znam. Kad ujutru sve se pušća, oni čoban koji će k alaši, nema alaše! Šta more bit? A ondani što je starešina bio: „Pusti babu, kaže, sve za misec dana propalo bi. „ I

³⁴⁹ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 342.

*pustili babu. Onda po tome sam ja dozna da i star nešto znade, po selu kuće brez stara slabo vide. Jer, mlad starešina-star je prosjak.*³⁵⁰

Sličan motiv nalazi se i u sljedećoj predaji:

3.12.22. Baba i ukućani

Starica je, oponašajući zvukove koje konj proizvodi, pokušala upozoriti obitelj na opasnosti koje mogu prouzročiti vukovi:

Babu zabacili u ćošu, a uveče baba: hmhmhmhm (kazivač imitira rzanje konja-VP), rzala. A, oni se nisu sićali što baba rže. A baba nije smila, kolko su je ustravili, nije smila reć' „Đe su vam konji?“ već samo rzala, napominjivala i'. Onda obnoć vuci konje istrazi i rastrali, posakatili.

*I unda oni počeli babu drukčije gledat.*³⁵¹

3.12.23. Tkanica

Predaje iz života govore i o ljudskoj dovrtljivosti kojom se čuva život:

*Iša čovik s konjem u planinu kako bi dotra dvi vreće žita. Kad je se vraćao, opazi da ga prate dva ogladnjela vuka pa se sjeti kako mu je djed pričao da od tkanice³⁵² koja mu je bila zavezana oko pasa otpusti jedan kraj na pod, a drugi zaveže oko noge. Tako se tkanica vukla za njim, a vukovi se nisu približavali.*³⁵³

³⁵⁰ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 349.

³⁵¹ Isto, str. 349.

³⁵² Tkanica je ženski ili muški tanki pojas, obično satkan od različitih boja.

³⁵³ Kazao Marin Ćorić (rođ. 17.10.1995.) iz Knešpolja.

4. Usmeno-govornički oblici

Govornički ili retorički oblici imaju svoje mjesto u usmenoj književnosti najstarijih civilizacija svijeta. *Antički grčki filozof Gorgija (493.-370. pr. Krista) otkrio je magijsku moć riječi proglašivši je vlastodršcem „koji najmanjim i najneupadljivijim organom postiže najčudesnija djela.“ I Aristotel u svomu Pjesničkom umijeću (IV. st. pr. Kr.) retoričke oblike tumači kao ukrašeni govor.*³⁵⁴

U prošlosti su govornički oblici bili svrstavani kako u prozne, tako i u pjesničke književne oblike, ovisno o tome kojim su se izrazom služili, prozom ili stihom, međutim oni tvore zasebnu usmenoknjiževnu vrstu.³⁵⁵ Također, govornički oblici su književni oblik koji je najmanje zastupljen u teoriji književnosti.³⁵⁶

Kekez govorničke oblike dijeli na zaklinjanja ili basme, zdravice; brojilice, rugalice ili hvale, kletve i blagoslove, pri čemu u brojilice svrstava brzalice, asocijacijske nizalice, brojilice u povodu i oduške ili izduške.³⁵⁷ Botičina podjela govorničkih oblika uključila je zaklinjanja ili basme (egzorcizme), zdravice, brojalice, rugalice, hvale, kletve i blagoslove.³⁵⁸ Dragić govorničke oblike klasificira na basme (bajalice, egzorcizmi, zaklinjanja), zdravice, brojilice, brzalice, blagoslov/ molitve i kletve.³⁵⁹ Za potrebe rada govornički su oblici podijeljeni na: 1. basme, 2. zdravice, 3. brojalice, 4. brzalice i 5. blagoslove i kletve.

4.1. Basme

*Basma, egzorcizam, zaklinjanje, bajalica ili bajavica je govornički oblik kojim se nastoji čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštititi ili osloboditi od bolesti i demonskih sila. Nekadašnje basme su imale u sebi sadržane mitske elemente, međutim basme novijeg datuma sadrže kombinaciju mitskih i religioznih motiva te ih narod naziva molitvama.*³⁶⁰

³⁵⁴ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 504.

³⁵⁵ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 281.

³⁵⁶ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 476.

³⁵⁷ Više o ovome vidi: Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

³⁵⁸ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 476.

³⁵⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 504-505.

³⁶⁰ Isto, str. 505.

*Bajalo se protiv uroka (urokli) i more. Bajalo se protiv bolesti ljudi, stoke, ujeda zmija, te se štitilo stoku od bolesti i demonskih bića. Mole su molile ne samo kad stoka oboli, iz straha da ne uquine, već i kad se krava ne bi dala pomusti, kad se mlijeko ne bi dalo izmesti, usiriti, ukiseliti, kad ne bi u mlijeku bilo masla. Bajalo se i protiv magle, dima, groma, oluje i nevremena. Bajanjem se htjelo udobrovoljiti božanstva da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana daruju kišu. Namjena i svrha basmi je apotropejska.*³⁶¹

Na širokobriježskom području najčešće su basme protiv nevremena, a motivi u takvim basmama su raznoliki. Basme protiv nevremena obrađene su u poglavlju o godišnjim običajima jer su posebice vezane uz blagdan svetoga Ilije.

4.2. Zdravica

Zdravica je kratki govornički oblik koji se upotrebljavao na svečanostima. Najčešće su se izvodile na vjenčanjima, ali i u raznim drugim prilikama poput proslava rođendana, imendana, proslave primanja svetih sakramenata ili nakon uspješnog završetka godišnjih poslova. Najčešće se upućuju slavljeniku ili domaćinu koji je organizirao veselje. Često domaćini izriču zdravice upućene uzvanicima.³⁶²

Njihova karakteristika je kratkoća, kao i veseo i svečan ton. Često se zdravice sastoje od kratkog blagoslova uz dopunu, primjerice: *U ime krsta, do maloga prsta! Živili!*³⁶³ Često se u zdravicama uzvanicima obraća riječima *braćo/ braćo i sestre*:

Pijte, braćo

Pijte, braćo,

ja ću iz bokala,

za mene je ova čaša mala!

³⁶¹ Isto, str. 504.

³⁶² Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 511.- 512.

³⁶³ Prema kazivanju Ivice Barać (rođ. 1941) iz Širokog Brijega.

Kud se skitala,

za me pitala!

*Živili!*³⁶⁴

U nekim zdravicama čaši se obraća kao sestri:

Ova čaša

Ova čaša,

seka naša,

kud se skitala,

za me pitala.

*Uzdravlje!*³⁶⁵

4.2. Brojalice

Brojalice su govorničke tvorevine koje imaju određen *ritmički i glazbeni ugođaj*. Uglavnom su stihovane i služe kao vježba kako govorničkih osobina, tako i moći pamćenja.³⁶⁶ Zbog svoje namjene, brojalice se najčešće naizust govore djeci:

Pratri

³⁶⁴ Isto.

³⁶⁵ Prema kazivanju Ivana Baraća (rođ. 24. 11.1997) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

³⁶⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 515.-516.

Jedan, dva, tri,
pobili se pratri.
Jedan drugog tuče
i za bradu vuče.
Jedan drugom viče:
„Pomozi mi, striče!“
„Kako ću ti pomoći
kad i mene tuku
*i za bradu vuku.“*³⁶⁷

Najčešće izgovarana brojatica ima naziv *Sij/Sije baba brašno*. Brojatica ima u sebi elemente pitalica i ponuđenih odgovora koji se vežu jedan na drugoga:

Sij baba brašno

Sij baba, brašno.

Nemam, dide, na što.

Da di ti je sito?

Odnilo ga pseto.

Da di ti je pseto?

Ubola ga krava.

³⁶⁷ Prema kazivanju Antonije Barać (rođ. 28. 5. 1999.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Da di ti je krava?

Otelila voku.

Da di ti je voko?

Uzorao njivu.

Da di ti je njiva?

Na njoj šena.

Da di ti je šena?

Pojela je koka.

Da di ti je koka?

Snila jaje.

Da di ti je jaje?

Dala ga svatin.

Da di su ti svati?

Otišli su spati.³⁶⁸

Slična brojilica zapisana je i u Batinu kod Posušja:

Sije baba brašno

Sije baba brašno,

nema dide na što.

³⁶⁸ Prema kazivanju Antonije Barać (rođ. 1999). Brzalicu ju je naučila prabaka Ljubica Kožul, djevojački Kovačić, rođena 1919. godine u Turčinovićima.

Da di ti je sito?

Odnilo ga pseto.

Da di ti je pseto?

Otišlo je putom.

A di ti je put?

Zarasla ga trava.

A di ti je trava?

Popasla je krava.

A di ti je krava?

Otelila volu.

A di ti je vole?

Otiša orat šenu.

Pojila je koka.

A di ti je koka?

Snila jaje.

A di ti je jaje?

Eno ga. ³⁶⁹

Brojalica *Kuva baba pogaču*, zapisana u Mokrome u Širokom Brijegu, ima slične stihove poput prethodno navedenih brojalica:

Kuva baba pogaču

³⁶⁹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 537.

Kuva baba pogaču, kolik našu pojatu.

Ispade joj mrvica, propade joj grlica.

Di je ta grlica?

Otišla je putićem.

Di je taj putić?

Zareso u travu.

Di je ta trava?

Popasla je krava.

Di je ta krava?

Otelila volu.

Di je taj vole?

Uzoro je šenu.

Di je ta šena?

Pozobala koka.

Di je ta koka?

Snila jaje.

Di je to jaje?

Razbila ga maje.³⁷⁰

Kratku brojalicu pod imenom *Cica maca* su djecu s Blata učile bake i djedovi:

³⁷⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 219.

Cica maca

Cica maca,

đe si bila?

U selu prelu.

Šta si radila?

Kašu varila,

brkove sladila.³⁷¹

4.3. Brzalice

Brzalica je govornički oblik sličan brojatici. Karakterizira ih ubrzano izgovaranje riječi koje najčešće nema nikakvo značenje. *Djeca ih izvode igrajući se i zabavljajući. Djevojke i mladići, pastiri, težaci, radnici, đaci izgovaraju ih na sijelima, svadbama; obavljajući razne poslove; idući na posao i vraćajući se s posla; za vrijeme predaha; idući od kuće do škole i od škole do kuće itd.³⁷²*

Enci menci

Enci menci,

na kamenci.

Troja vrata,

začepata.

³⁷¹ Kazala mi Milena Đolo (rođ. 1962.) rođena u Knešpolju, udana u Biograds, Široki Brijeg.

³⁷² Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str.516.

Er, ker,
muziker,
kamen,
kuća,
*voda, kreč.*³⁷³

Đogota

Điha, điha,
Đogota,
na đogotu
zvonce.
Ne dajte mu
u kuću,
polupat
*će lonce.*³⁷⁴

Jaši konja

Jaši, jaši

³⁷³ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 525.

³⁷⁴ Brzalica je zapisana prema kazivanju najmlađe kazivačice, Aleksandre Đolo. Aleksandra Đolo je rođena 13. 09. 2016. godine. Brzalicu je naučila od prebake Mare Đolo (rođ. 1934).

konja,

Pušušina Janja.

Dedo, dedo,

rote,

Za pare te

*dala.*³⁷⁵

Embele, bembele

Embele, bembele,

tucke, more,

abe švabe,

poprndore,

ški miki,

poprndiki,

eri, jalac,

kukac,

palac.³⁷⁶

4.4. Blagoslovi i kletve

Kletva postoji onoliko koliko postoji i čovječanstvo. Kletvom se naziva mikrostrukturni književni oblik koji je svojom formom nalik poslovice, u čiju moć narod dugo vremena

³⁷⁵ Prema kazivanju Antonije Barać, rođene 28. 5. 1999. Brzalicu ju je naučila prabaka Ljubica Kožul, rođena Kovačić, rođena 1919. godine u Turčinovićima

³⁷⁶ Prema kazivanju Karle Đolo, (rođ. 4. 7. 1989.) iz Biograca, Široki Brijeg.

vjeruje.³⁷⁷ Kletve se danas danas rijetko pronalaze u usmenom obliku, ali i u novijim književnim djelima, ponajviše iz jednog razloga- jer su ih u današnje vrijeme zamijenile psovke.

O kletvi kao o ustaljenoj jezičnoj konstrukciji koja je bila nezaobilazni dio društvenih procesa, svjedoči i najstariji spomenik napisan hrvatskim jezikom, Bašćanska ploča, nastala oko 1100. godine, na kojoj stoji da je kralj Dmitar Zvonimir darovao zemlju crkvi i samostanu svete Lucije na Jurandvoru na otoku Krku, s navedenim imenima svjedoka, nakon čega slijedi zakletva koja je bila garancija dogovora, uz kletvu: *Da iže to poreče i klni Bog (Tko to poreče, prokleo ga Bog). Ta se usmena, u narodnom jeziku ustaljena konstrukcija, primjenjuje već dulji niz stoljeća redovito u sličnim okolnostima gotovo bez ikakve izmjene, u svim onim situacijama suodnosa među pojedincima ili grupama te pojedinca i grupe, u kojima nije poželjno da dođe do odstupanja od očekivanoga.*³⁷⁸

Kletva je retorički oblik za kojeg je bitan faktor uvjeravanja kome su podređene ostale značajke jezičnog izraza poput stila, leksika i same sintakse. Njihova je svrha uvjeravanje slušatelja u *određeni red predodžaba i misli*. Kletvu se svrstava uz retoričke oblike poput basme, zdravice, brojalice i rugalice.³⁷⁹ Mada su retorički oblici³⁸⁰ često zanemarivani kao književne vrste zbog svoje kratkoće, te su u prošlosti nazivane *sitnežima*, što bi bila oznaka za kratke i slabe oblike, Čubelić ističe da su oni rezultat duljega, ali i složenijeg jezičnog konteksta koji se u određenoj situaciji iznose u kraćem obliku. Kao takvi, oni spadaju pod književne oblike i ne treba preispitivati ni umanjivati njihov značaj jer je njihova kratkoća isključivo *kvantitativni element koji vrlo malo, i to nebitno, govori o samome obliku.*³⁸¹ Danas su termini *mali* i *sitni* oblici gotovo da su u potpunosti izišli iz upotrebe, na račun toga što se smatraju

³⁷⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008. str. 520.

³⁷⁸ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 25-26.

³⁷⁹ Čubelić, Tvrtko: *Usmena narodna književnost*, Uvod u književnost (urednici Petre, Fran i Škreb, Zdenko), Znanje, Zagreb, 1969., str. 178.

³⁸⁰ Na Čubelićeva zapažanja vezana uz retoričke oblike nadovezao se Nikolić koji definira dva problema koji se javljaju prilikom teorijskog opisa usmenoknjiževnih žanrova. Prvi uključuje *konceptualno i terminološko određivanje zasebnosti i samostojnosti usmenoknjiževne retorike u odnosu na ostale usmenoknjiževne pojavnosti*, u koje ubraja *liriku, epiku, prozu, predstavljачke i paremiološke žanrove*. Drugi problem uključuje klasifikaciju samih *usmenoretoričkih žanrova*.³⁸⁰ Nikolić piše o terminu *usmenoknjiževna retorika* koji se koristio za skupine tekstova čije su značajke bile naglašavanje *komponente uvjeravanja, jezičnu i govornu ludičnost ili pak ciljaju samim tekstom postići konkretan komunikacijski učinak*. Tekstovi koji su ulazili u navedenu kategoriju uključivali su *brojalice, brzalice, blagoslove, kletve, basme, zdravice i rugalice*. Navedene oblike objedinjuje izrazom retorički oblici, a ne govornički oblici zaključujući da se terminom retorika pokriva *širi koncept od govornništva kao praktičnog umijeća*, ali i da usmenoknjiževni žanrovi koji svojom estetikom ostvaruju konkretan komunikacijski učinak *s pravom mogu biti imenovani retoričkima* (Nikolić, Davor: *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Narodna umjetnost, . 47/2, 2010, str.164-175.)

³⁸¹ Čubelić, Tvrtko: *Usmena narodna književnost*, Uvod u književnost (urednici Petre, Fran i Škreb, Zdenko), Znanje, Zagreb, 1969., str. 144.

preopćenitim izrazima, ali i zbog činjenice da u sebi ne sadrže bitna obilježja retoričkih žanrova. Za razliku od spomenutih termina, termin *jednostavni oblici* još je uvijek u uporabi. Osnovni problem kod termina *jednostavni oblik/oblici* je činjenica da takav termin sugerira postojanje *složenih oblika što se osim prevage u kvantiteti, može shvatiti (i shvaća se često) i kao prevaga u kvaliteti.*³⁸²³⁸³

U prošlosti se kletve i blagoslove izostavljalo iz skupine retoričkih oblika, a svrstavalo ih se među poslovice i to zbog veze s tradicijom i njihove kratkoće. Kekez ih svrstava u posebnu skupinu unutar govorničkih oblika, ali napominje da se klasifikacijski kletve mogu pripojiti basmama ili zaklinjanjima, oblicima pretkršćanskog postojanja kojima su se tjeroali zli duhovi, demoni, vještice, ali i prizivalo dobro zdravlje, miran san i nestanak straha, a blagoslovi zdravicama i počasnicama, koji postaju dijelom narodnih skupova i s godinama prerastaju u književnu vrstu.³⁸⁴

Botica, također, kletve i blagoslove dovodi u vezu govoreći o njima kao o suprotstavljenim književnim oblicima. Za njega je kletva kratki oblik u kojem se uporabom riječi i jezičnih konstrukcija *drugoga kleveće, omalovažava, vrijeđa*. Za razliku od kletvi, blagoslovi definira kao kratke književne oblike kojima se *nekome želi dobro, sreća, nešto što se izrazito pozitivno stilizira, najčešće preporučujući lik i djel(ovanj)a pomici i zaštiti Božjoj*. Često blagoslovi prelaze u uobičajene fraze u kojima se može zamijetiti slikovito, dojmljivo i uvjerljivo izražavanje koje ima praktičnu svrhu uvjeravanja sugovornika u povoljan rezultat djelovanja koje Botica naziva frazama s *epideiktičkim tonom.*³⁸⁵

Struktura kletve u skladu je s vjerovanjem u magijsku moć riječi koja će ostvariti namjeru, naumljenu izrečenu kletvom. Kletvom se iskazuju negativni odnosi prema bićima, predmetima i pojavama koristeći formulaične izraze uz koje se vežu magične moći, međutim, iako one impliciraju nanošenje zla, često su korištene, ali i shvaćene kao formulaični izrazi uz kojih se ne veže istinska želja i vjerovanje u magijsku moć koja bi rezultirala nanošenjem zla. U prilog navedenom, Nikolić kaže da kletva, unatoč svođenju na *formulni izraz ili poštapalicu, zadržava svu svoju afektivnu snagu i pokazuje se kao iskonska ljudska potreba za ispuštanjem*

³⁸² Nikolić, Davor: *Mali, sitni, jednostavni, govornički ili jednostavno – retorički: povijest naziva i koncepta usmenoretoričkih žanrova u hrvatskoj folkloristici*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, vol. 52, br. 2, 2015., Zagreb, str. 173-174.

³⁸⁴ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 282.-290.

³⁸⁵ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 486.-487.

negativne energije.³⁸⁶ Funkcija je kletvi proklinjanje zlotvora zbog zla koje je naneseo ili se još uvijek nanosi subjektu.³⁸⁷

Za razliku od kletvi, blagoslov je mikrostrukturna književna tvorevina kojim se izriče želja za dobro drugome. *Načelno je oblikovan optativno, a samo njegovo izgovaranje trebalo bi adresantu donijeti zdravlje, sreću, općenito dobro. Performativni karakter blagoslova očituje se u formulnim hiperboličnim obrascima i vjerovanju u nadnaravno (Božje) posredovanje*³⁸⁸

Većina kletvi prikupljenih terenskim radom sadrži konektor *dabogda*, koja se nerijetko susreće i kod blagoslova. U kletvama iza riječi, skraćenice od fraze *dao Bog da*, slijedi dopuna koja ima za namjeru izricanje negativnih osjećaja, najčešće naspram druge osobe. Kletve zvuče grubo i surovo, ali ostaju percipirani kao formulaični izrazi kojima je svrha izražavanje nezadovoljstva i negativnih emocija.

Blagoslovi su najčešće biblijske provenijencije. U većini blagoslova zaziva se Božje ime i želja za duhovnim i tjelesnim zdravljem. Nerijetke su situacije u kojima su blagoslovi zazvani na članove obitelji sa željom očuvanja blagostanja, a sastoje se od teksta kojim se, bez određenog pravila, blagoslivlje svaki pojedinačni član obitelji uz sav materijalni imetak.

Prikupljene kletve i blagoslovi klasificirani su abecednim redoslijedom.

1. *A sad te đava odnija đavliji isanu!*
2. *Aje, nosi te trag!*
3. *Belaj te odnio!*
4. *Bura ti kuću mela!*
5. *Crka od uškopa!*
6. *Crko dabogdan!*
7. *Dabogda imao pa ne imao!*
8. *Dabogda kukala ko kukavica!*
9. *Dabogda misto kruha travu ija!*
10. *Dabogda misto vode suze pija!*
11. *Dabogda se crivim pasa!*
12. *Dabogda se okamenio!*

³⁸⁶ Nikolić, Davor: *Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici*, Narodna umjetnost, 47/2, 2010, str. 148.

³⁸⁷ Isto, str. 149.

³⁸⁸ Nikolić, Davor: *U početku bijaše kletva...: zapisi usmenoretoričkih žanrova i njihove interferencije s djelima pisane književnosti u dopreporodnom razdoblju hrvatske književnosti*, Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, vol. 41, br. 61, 2017, Zagreb, str. 372.

13. *Dabogda se trava ujutro nad tobom zazelenila!*
14. *Dabogda se zemlja pod tobom otvorila!*
15. *Dabogda te iz rijeke kukom izvlačili!*
16. *Dabogda te vile odnile!*
17. *Dabogda ti grad ljetinu stuko!*
18. *Dabogda ti krupa preko polja prešla!*
19. *Dabogda ti kuća izgorila!*
20. *Dabogda ti se imanje u jezero pretvorilo!*
21. *Dabogda ti se jezik osušija!*
22. *Dabogda ti se krava izjalovila!*
23. *Dabogda ti se pršut ucrva!*
24. *Dabogda ti se ruka osušila!*
25. *Dabogda ti se trag zameo!*
26. *Dabogda ti trava ispod praga rasla!*
27. *Dabogda ti vile kose plele!*
28. *Dabogda ti zemlja kosti izbacivala!*
29. *Dabogda ti zmija oči popila!*
30. *Dabogda tuđe gleda' svoje ne ima'!*
31. *Đava s tobom oraške mlatio!*
32. *Đava siša i po tebe doša!*
33. *Đava te odnio!*
34. *Đava ti kosti odnio!*
35. *Gdjegod grmilo, u tebe pucalo!*
36. *Grom u te puka!*
37. *Izgorio dabogdan!*
38. *Jezik ti otpa!*
39. *Kiša ti sude prala!*
40. *Majka te u ladno čelo ljubila!*
41. *Majka ti na grobu kukala!*
42. *Ršum te ubio!*
43. *Sve ti se kiselilo, osim kupusa i mlika!*
44. *Sve ti venulo, trbusi ti rasli!*
45. *Sve ti vrag crni odnija, osim guzice!*
46. *Šejtan te odnio!*

47. *Što od tebe ticalo, u goru se micalo!*
48. *Trava ti ispod praga rasla!*
49. *U bešici ne kmečalo, u štali ne ječalo!*
50. *Vrag s tobom gloginje mlatio!*
51. *Zamlja te progutala!*
52. *Zemlja ti kosti izmećala!*
53. *Zub te zabolio!*³⁸⁹

Najčešći obrazac blagoslova uljučuje invokaciju, zazivanje Boga, nakon čega slijedi izgovaranje dobrih želja upućenih adresantu:

1. *Bog te blagoslovija!*
2. *Bog ti da dobro!*
3. *Bog ti da duševno spasenje!*
4. *Bog ti da' sto dobara!*
5. *Bog ti da' više neg' očima vidila!*
6. *Bog ti da' više neg' od Boga tražila!*
7. *Bog ti da' zdravlje!*
8. *Bog ti pamet prosvitlija!*
9. *Dabogda kuću gradija!*
10. *Dabogda ostarija!*
11. *Di god poša, doma doša!*
12. *Iz zemlje ti nicalo, sa neba ti kapalo!*
13. *Nek te prati Božji blagoslov!*
14. *Nek ti je sa srićon!*
15. *Pozlatile ti se ruke!*
16. *Sritno ti bilo!*
17. *Zlo te zaobišlo!*

³⁸⁹ Kletve su prikupljene vlastitim terenskim radom, kletvi pod brojevima 1, 2, 3, 28, 42 i 46. Navedene su objavljene u knjizi Marka Dragića *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 537.

5. Mikrostrukture

Mikrostrukture su najminijaturiji književni oblik. U mikrostrukture se ubrajaju poslovice i zagonetke. Poslovice u sebi sadrže spoznajno bogatstvo individualaca, ali i kolektiva, a zagonetke imaju kako edukativnu, tako i zabavljачku funkciju. Mnoštvo je mikrostrukturnih oblika zapisano u najstarijim i najpoznatijim djelima, kako svjetske, tako i hrvatske književnosti. Ipak, unatoč njihovoj inkorporiranosti unutar književnih djela, ali i svakodnevnog života, pokušaji utvrđivanja njihovog podrijetla mikrostrukture kao i njihovog definiranja godinama su predmet proučavanja književnih teoretičara.

5.1. Izreke i poslovice

Poslovice su, nesumnjivo, kao i svi ostali usmenoknjiževni oblici, stari koliko i sam ljudski rod. Poslovice su zabilježene u nekima od najstarijih djela svjetske književnosti. Ptahotepove *Pouke mudrosti* (oko 2400. g. prije Krista), koje se smatraju prvim velikim djelom staroegipatske književnosti, najvećim su dijelom sačinjene od poslovica:

*Usavrši svoj govor, svu pažnju ćeš svrnuti na se,
Al ne širi svog srca zbog onoga šta sve znadeš,
Od neznalice uči kano i od mudraca
Umijeću nisu postavljene međe,
Nema znalca što seže do punog savršenstva.
Lijepa je miso skrta bolje no zelen dragulj*³⁹⁰

Poslovice sadrže i djela *Pjesme s rijeke*, staroegipatski zbornik iz 14. stoljeća prije Krista, kao i sumersko-babilonsko-asirski *Ep o Gilgamešu* (oko 1700. g. prije Krista). Sveta staroindijsko-sanskrska knjiga *Vede* koja je nastajala punih 1000 godina, od 16. do 6. stoljeća prije Krista sadrži mnoštvo poslovica, kao i u židovskoj svetoj knjizi *Talmudu*. Paremiološko blago drevne grčke književnosti sačuvano je zbornicima *Gnomologije*, a značajno mjesto u

³⁹⁰ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007. str. 525. prema: Košutić-Brozović, Nevenka: *Čitanka iz stranih književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 3.

srednjovjekovnom prikupljanju i bilježenju poslovice ostvarilo se u djelima *Adagia* i *Dicteria*.³⁹¹

Kekez ukazuje na sveopću prisutnost poslovice od najstarijih dana spominjući *Bibliju*, u čijem se *Starom zavjetu* i *Knjizi Mudrosti*, koja se naziva i *Mudrosti Solomonovom*, nalazi oko 600 poslovice. Zapise poslovice bilježe i svete knjige ostalih religija. Brojne su poslovice u islamskoj svetoj knjizi *Kuranu*, ali i u sanskrtskoj, sumerskoj, kineskoj, starogrčkoj i starorimskoj književnosti.³⁹²

Poslovica je jedan od najkraćih književnih oblika koji spada u kategoriju mikrostruktura. Mogu se smatrati plodom usmene književnosti koji se vrlo lako ukorjenjuje u ostale književnoumjetničke vrste, ali su i svakodnevna sastavnica svakodnevne komunikacije svih skupina ljudi. Povijesno gledano, od najranijih dana poslovice postaje dijelom ljudskoga stvaralaštva, ali unatoč svojoj čestoj prisutnosti, pokušaji utvrđivanja samoga podrijetla poslovice, kao i njenoga definiranja, književne su teoretičare doveli do zaključka da se ona može lako opisati, ali da njezina definicija uvijek može biti upotpunjena novim momentom i zapažanjem. Poslovica dugo vremena nije bila terminološki definirana i zbog činjenice da, kao i većini književnih oblika, poslovice terminologija nije *kreativno-genetski ili izvedbeno* potrebna, ali su se uz nju koristile formulacije poput: *Dobro se reklo, Kako se reklo, Veli se, Zato se reče, Stoji riječ, Riječ je odvijeka, Bi nekad niki, Štono riječ, Štono se kaže*. Kroz povijest se poslovice zvalo *gnomom, sentencijom, proverbijom, rječju, priričom, prirječjem, priričjem, prirječom, priričkom, izrekom, mudrom izrekom*, ali se termin *poslovica*, koju je Joakim Stulli, hrvatski franjevac i leksikograf, preuzeo iz ruskog jezika, udomaćila.³⁹³

Utvrdjivanje samog podrijetla poslovice zahtjeva detaljnu i opsežnu etimološku analizu. Ipak, ono što je sigurno je da su nastajale u vremenima kada nije bilo pisane riječi, kao i činjenica da su rezultatom stvaranja šire skupine ljudi, od obrazovanih do manje obrazovanih i neobrazovanih pojedinaca. Ipak, njihovo širenje s naraštaja na naraštaj, odnosno, s koljena na koljeno, od *individualne tvorevine* stvorilo je *zajedničku svojinu*, odnosno, kulturno bogatstvo kolektiva.³⁹⁴ Tradicija se snažno ogleda u poslovičnom načinu izražavanja, čemu pridonose arhaizmi, dijalektalizmi, ali i simbolika i motivi koji imaju svoje mjesto unutar tradicije jednoga

³⁹¹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007. str. 525.

³⁹² Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 8-12.

³⁹³ Isto, str. 8-12.

³⁹⁴ Škara, Danica: *Glas tradicije*, Ziral, Mostar- Zagreb, 1993., str. 20.

naroda. Također, jasno je vidljiva sličnost poslovice s narodnim stihovima koji se prenose s generacije na generaciju usmenom predajom.³⁹⁵

Poslovica nastaje kao rezultat jezične tradicije koji prolazi dug jezični proces odabiranja u svrhu usklađivanja sa usmeno-tradicijskim zahtjevima i zakonitostima jezika u kojem nastaje. Kao takva poslovica ima čvrsto utemeljenu jezičnu strukturu čija se oblik može nazvati formulom s obilježjima kratkoće i konciznosti, stabilne i lako pronosive strukture u obliku formule sa svim svojim zakonitostima, uz prisutnost najčešće dvočlane jezične strukture kojom se provlače stilska sredstva poput metafore, rime, aliteracije i ponavljanja riječi.³⁹⁶

Čubelić smatra da su poslovice izraz nadarenog pojedinca koje se izražavaju *odabranim rječnikom, kulturom jezičnog izraza i načinom određenog stila*. Nadalje, za poslovicu kaže da ona *ne lebdi u zraku kao duhovitost nekog pojedinca, niti se javlja kada se njemu hoće. Ona je smisao određenih zbivanja u kojima se ispituju određeni pogledi, provjeravaju gledišta, izvlače zaključci, postavljaju teze*.³⁹⁷ Kekez kaže za poslovicu da je *precizna, slikovita izreka, koja uopćava i tipizira raznovrsne životne pojave. Za nju je karakteristično potpuno, općevažeće izražavanje misli i osjećaja i ispostavljanje poante*.³⁹⁸ Opisuje ju izrazima minijturna prilika i globalna metafora jer poslovica kao takva apstrahira konkretne iskustvene predodžbe, pa je uvijek *slika i prilika nečeg drugog*, s tim da se iz situacijskog konteksta uvijek razaznaje čega.³⁹⁹

Na situacijski se kontekst osvrće i Bošković Stulli govoreći da situacija, u kojoj se izgovara poslovica, može služiti i kao *poticaj spontanom variranju oblika izricanja poslovice, a i mijenjanju njezinih realija*, što bi upućivalo na važnost samog konteksta u kojem se ta ista poslovica upotrijebila.⁴⁰⁰

Škara ističe da se problemom definicije poslovice ljudi bave od vremena samog zanimanja za poslovice, ali da na kompleksnost i problematiku definiranja poslovice ukazuje i sama literatura posvećena njima. Kao argument navodi knjigu S.G. Championa, pod nazivom *A Racial Proverbs: A Selection of the World's Proverbs Arranged Linguistically*, u kojoj autor navodi 124 moguće definicije poslovice. Kao osnovni problem Škara navodi definiranje poslovice u kojima se spominju poučnost, kratkoća, slikovitost, tradicionalnost, ustaljenost u

³⁹⁵ Isto, str. 164-165.

³⁹⁶ Škara, Danica: *Uporaba pučke frazeologije u suvremenom jeziku (strategija prizivanja autoriteta tradicije)*, Govor, 11 (1), Odjel za fonetiku Hrvatskoga filološkoga društva, Zagreb, 1994., str. 42.-43.

³⁹⁷ Čubelić, Tvrtko: *Usmena narodna književnost*, Uvod u književnost (urednici Petre, Fran i Škreb, Zdenko), Znanje, Zagreb, 1969., str. 176.

³⁹⁸ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 62.

³⁹⁹ Isto, str. 44.

⁴⁰⁰ Bošković-Stulli, Maja: *Poslovice u zagrebačkom „Vjesniku“*, Usmena književnost nekad i danas, Prosveta, Novi Sad, 1983, str. 251.

obliku forme, pri čemu se izostavlja činjenica da su poslovice lingvističke jedinice koje imaju određenu i važnu funkciju u govoru.⁴⁰¹ Stoga, poslovicu definira kao govornu i pisanu formu koja spada u mikrostrukture i koja ima, između ostalih, važnu didaktičku poučnu funkciju u jeziku, a utemeljena je na tradiciji. Ona obično uopćava životne pojave, ima relativno ustaljenu površinsku strukturu koju prate specifična prozodijska obolježja (rima, aliteracija i sl.). Koristi se doslovnim i prenesenim načinom izražavanja.⁴⁰²

Molnar i Vidaković Erdeljić definiraju poslovicu kao maksimalno kratku jedinicu s potpunom semantičkom, strukturnom, funkcionalnom i estetskom cjelovitošću koju obilježava slikovitost i govornički potencijal.⁴⁰³

Definirajući poslovice Vrljić kaže kako *ne postoji ni jedan važniji detalj ljudskoga života o kojemu poslovica nije izrekla svoj sud.*⁴⁰⁴

Prema Botici, poslovica je *sretno sročena opća istina koju formilira pojedinac, ali je njezino funkcioniranje povezano s vrijednosnim sustavom cijele zajednice.* Poslovicu odlikuju kratkoća, istinitost i naposljetku iskustvena činjenica, koja je najvažnija od spomenutih kategorija zbog funkcionalne uporabe. Bez iskustvene kategorije poslovica postaje neprimjenjiva i nefunkcionalna.⁴⁰⁵

Osvrćući se na bilježenje poslovia u Hrvata, potrebno je spomenuti djela koja su nastala u srednjovjekovlju, a koja u sebi sadrže poslovice, mada se ona ne smatraju bibliografskim podatkom, već nositeljem pismenoknjiževne fakture. Zbog toga se Juraja Šižgorića spominje kao prvog sakupljača poslovia, čija se zbirka poslovia nepovratno zagubila. Isto se dogodilo i s djelom *Adagia ilirica*, ručno pisanim zbornikom poslovia Dubrovčanina Stijepe Beneše iz 16.stoljeća.

Djelo sačuvano u talijanskom prijevodu, Benedikta Kotruljevića, tako je najstariji trag bilježenja poslovia. Prvom sačuvanom zbirkom poslovia smatra se zbirka *Proričja Slovinska* iz 1697. godine, koju je za javnost priredio isusovac Ivan Marija Matijašić, a za koju se smatra da je djelo Đure Matijašića, njegovog strica. Zbirka je danas poznata pod nazivom *Dubrovački statut*.

⁴⁰¹ Škara, Danica: *Glas tradicije*, Ziral, Mostar-Zagreb, 1993., str. 10-11.

⁴⁰² Isto, str. 14.

⁴⁰³ Molnar, Draženka; Vidaković Erdeljić, Dubravka: *Paremija u pisanoj komunikaciji u hrvatskome i engleskome jeziku*, Jezikoslovlje, br. 10., 2009., str. 46.

⁴⁰⁴ Vrljić, Stojan: *Lokalno i univerzalno Andrićevih poslovia u izvorniku te u ruskim i njemačkim prijevodima*, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br.8., Filozofski fakultet sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2012., str. 189.

⁴⁰⁵ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 489.

Između ostalih, važno je spomenuti Belostenčev *Gazophyllacium*, *Sentencije vsakojaške* Frana Krste Frankopana, *Priručnik aliti raznoliko mudrosti* Pavla Rittera Vitezovića i Mikloušićeva *Prirječja hrvatska*. Od časopisa u kojima se aktivno radi na ideji sakupljanja poslovice potrebno je spomenuti *Danicu ilirsku, slavonsku i dalmatinsku*, kao i časopis *Neven*.⁴⁰⁶

Prvo pisano bilježenje poslovice Hrvata u Bosni i Hercegovini vidljivo je na stećku koje se nalazi u Kočerinu, u Širokom Brijegu, a na kojemu piše: *Ja sam bil kako vi jeste, vi ćete biti kako jesam ja*. Kekez primjere poslovice na zapisima stećala naziva *filozofsko-spoznajnim primjerima*. Fra Petar Bakula, hercegovački prosvjetitelj i pisac, u svome djelu *Politika za svakoga čovika*, objavljenom 1869. godine, prvo poglavlje posvećuje upravo narodnim mudrostima izloženima u obliku priča oprimjerenih poslovicama, kao i njenim daljnjim tumačenjem.⁴⁰⁷ Važno je istaknuti i djelo Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka, koji zajedno s nizom suradnika sakuplja i objavljuje poslovice u knjizi pod nazivom *Narodno blago*. Knjiga je 1877. godine izdana u Sarajevu.⁴⁰⁸ Poslovice u Bosni i Hercegovini zabilježene su u zagrebačkom časopisu *Bosanski prijatelj*, i to u godištima 1850, 1851, 1861 i 1870. Djelo su sakupljača, bosanskog franjevca, Ivana Frane Jukića. Franjevci koji su se istakli sakupljanjem paremiološkog blaga Bosne i Hercegovine su i Stjepan Margitić Markovac, Nikola Lašvanin, Bono Benić, Marijan Bogdanović i mnogi drugi.⁴⁰⁹

Mnoštvo je autora koji su u svoja djela utkali poslovično blago ovih prostora. Između ostalih to su Dinko Ranjina, Marin Držić, Mavro Vetranović, Nikola Nalješković, Martin Benetović August Šenoa, Ksaver Šandor Đalski, Ante Tresić Pavičić, Ivan Aralica, Ivo Andrić, Pero Budak, Mirko Božić, Dubravko Horvatić, Drago Ivanišević, Mak Dizdar i mnogi drugi.⁴¹⁰

Posebno je važno pitanje kategorizacije poslovice. Kroz povijest su poslovice kategorizirane i objavljivane po raznolikom kriteriju. Najčešći način objavljivanja poslovice bio je klasificiranjem po inicijalnim fonemima, odnosno abecednim redoslijedom ili po tematici. Kekez se u svojim knjigama *Poslovice i njima srodni oblici* i *Poslovice, zagonetke i*

⁴⁰⁶ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 16-20.

⁴⁰⁷ Opašić, Maja: *Prilog analizi paremiološkog blaga fra Petra Bakule*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., 315.

⁴⁰⁸ Kekez, Josip: *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 22-25.

⁴⁰⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2007. str. 527.

⁴¹⁰ Detaljan osvrt na djela koja su protkana paremiološkim blagom nudi Kekez u djelu *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, str. 30-42.

govornički oblici detaljnije osvrnuo na klasifikacije poslovice, navodeći istovremeno njihove mane i prednosti.

Kekez prvobitno poslovice dijeli na semantička polja, i to: historijsko, etnološko, filozofsko, politološko, sociološko, navodeći da je moguće dodati još i psihološko, antropološko, moralno, profesijsko, što bi moralo uključivati i dijeljenje na podskupine, koje naziva parceliranjem, same podskupine nazivajući remama.⁴¹¹ Nakon desetljeća, u knjizi *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, poslovicu dijeli na skupove koji su uspostavljeni prema kompozicijskom načelu, i to na: poslovice, izreke, poslovice-anegdote, poslovice-pitalice i paremiologizme, čime se više dotiče jezične problematike, ali istovremeno donosi i novu, poboljšanu podjelu, na društveno, etnološko, filozofsko, kalendarsko, moralno, politološko, povjesno, profesijsko, psihološko i vjersko semantičko polje. Ipak, ne isključuje da bi semantička polja na koja je podijelio poslovice mogla biti i gušće podijeljena.⁴¹²

Izreke i poslovice prikupljene terenskim radom stilizirane su narodnom etimologijom. Odras su obličavanja svakodnevnih životnih pojava u izraze bogate metaforikom. Njihova se istinitost ne propituje, smatraju se narodnom dogmom koja često nalazi put i do stihova narodnih pjesama, najčešće gangi. Zbog svoga širokog motivskog opsega sastavnim su dijelom svakodnevnog modernog života, baš kao što su to bile i prije nekoliko stotina godina. Budući da izreke i poslovice ne poznaju prostorne i vremenske granice, mogu se smatrati čvrstom poveznicom između tradicionalnog, pučkog nošenja sa životnim pojavama i modernim vremenima u kojima se i danas redovno koriste. Za potrebe rada koristila se abecedna klasifikacija isključivo zbog praktične namjene.

5.1.1. Primjeri

1. *Ako čovjeku ne možeš pomagati, nemoj mu ni odnemagati.*
2. *Ako hoćeš izgubiti prijatelja, zajmi mu novac.*
3. *Ako hoćeš koga da upoznaš, podaj mu vlast u ruke.*
4. *Ako ne znaš pametno kazat, pametno šuti.*
5. *Baci dobro niz vodu, naći ćeš ga uz vodu.*
6. *Bačva bačvu prodaje, a sestra sestru udaje.*

⁴¹¹ Kekez, Josip: *Poslovice i njima srodni oblici*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1984., str. 60-62.

⁴¹² Isto, str. 200-201.

7. *Bolje biti malo udaren nego pretučen.*
8. *Bolje biti živi heroj nego mrtva kukavica*
9. *Zlatna riječ i željezna vrata otvara.*
10. *Bolje časno umrijet nego kukavički živjet.*
11. *Bolje da te nenadana smrt stigne, nego da te sirotinjska suza stigne.*
12. *Bolje grob nego rob.*
13. *Bolje ikad nego nikad.*
14. *Bolje je nemati nego otimati.*
15. *Bolje popa svezat nego se sa njim natezat.*
16. *Bolje s mosta, nego priko mosta.*
17. *Bolje svašta popit, nego svašta reć'.*
18. *Bolje u dobrog služiti, nego u hrđi zapovijedat.*
19. *Bolje u domovini biti proganjan, nego u tuđoj zemlji biti nošen vjetrom kao suhi list.*
20. *Bolje vrabac u ruci nego golub na grani.*
21. *Budi gospodar svoje volje i sluga svoje savjesti.*
22. *Čega se pametan stidi, time se pametan ponosi.*
23. *Čist račun, duga ljubav.*
24. *Čovik snuje, Bog određuje.*
25. *Da su batine nekoga naučile pameti, najpametnije bi bile mazge.*
26. *Di ima dima, ima i vatre.*
27. *Di je puno baba, kilavo je dite.*
28. *Di se puno smije, puno će se i plakati.*
29. *Djeca su ono što se od njih načini.*
30. *Djeca, budale i pijani istinu govore.*
31. *Do obraza drži i poštenja više nego do dragog kamenja.*
32. *Dobar glas daleko se čuje, a loš još dalje.*
33. *Dobar glas daleko se čuje, a zao još dalje.*
34. *Dobar konj ima sto mana, loš samo jednu.*
35. *Dobar kuvar je najbolji liječnik.*
36. *Dobra volja ima hitre noge.*
37. *Dobro je uvijek imati svog konja za trku.*
38. *Dobro se dobrim vraća.*
39. *Dobru konju sto mana, a rđavu jedna.*
40. *Dok imaš, dotle i čuvaj, a kada izgubiš, nemaš šta čuvati.*

41. *Dok je leđa, bit će i šamara.*
42. *Dok je obraza, biti će i šamara.*
43. *Dvaput mjeri, jednom reži.*
44. *Gdje brat brata ne voli, tu nema sreće.*
45. *Gdje koza diše, šuma izdiše.*
46. *Gdje nema rada, tu nevolja vlada.*
47. *Gdje ti obećaju mnogo, ponesi malu vreću.*
48. *Golub na dubu, a ražanj se siče.*
49. *Gotov novac sreću stvara, a veresija svakog vara.*
50. *I od ludog se može nešto naučiti.*
51. *I sreća se umori kad nekoga dugo nosi na leđima.*
52. *Il kosio, il vodu nosio.*
53. *Inat je nesretan zanat.*
54. *Ispici pa reci.*
55. *Iz Mire tri đavla vire.*
56. *Iz Mire tri vraga vire.*
57. *Iz Mire vrazi vire.*
58. *Jabuka ne pada daleko od stabla.*
59. *Još se nije rodija 'ko bi svakom ugodija.*
60. *Jutro je pametnije od večeri.*
61. *Kad se dva svađaju, treći se smije.*
62. *Kad se dvoje tuku, raduje se treći.*
63. *Kad ti se ide spavat, treba brige ostavit u krevet.*
64. *Kako daš, tako će ti se i vratiti.*
65. *Kakva sjetva, takva žetva.*
66. *Kao neće zlo od tebe, bježi ti od zla.*
67. *Ko liti laduje, zimi gladuje.*
68. *Ko nema u glavi, ima u nogan!*
69. *Ko pita, taj ne skita.*
70. *Ko s dicon liga, popišan ustaje.*
71. *Ko se opeče, i na ladno puše.*
72. *Kosio ili vodu nosio.*
73. *Kralju je drug razborit sluga.*
74. *Laktaši su ćurlikuše, okreću se kako vitar puše.*

75. *Lijepa riječ i gvozdена vrata otvara.*
76. *Ljenčini ruke bježe od posla.*
77. *Ljenost troši dušu ko rđa gvožđe.*
78. *Ljepota do večeri, dobrota do smrti.*
79. *Magare u Rim, magare iz Rima!*
80. *Makar bila i majka, pokrij se.*
81. *Mržnja izaziva svađu, a ljubav pokriva sve pogreške.*
82. *Mudar sin veseli oca.*
83. *Muž je da sječe, a žena da čuva.*
84. *Naša lonac poklopac.*
85. *Našla krpa zakrpu.*
86. *Našla tikva čepinu.*
87. *Ne čupaj kukolj u tuđem žitu.*
88. *Ne laji ko ker na Mjesec.*
89. *Ne meti tuđu kuću dok je tvoja prljava.*
90. *Ne pljuni- proteče, pljuni-odnese.*
91. *Ne valja se obazirati na opaku osobu.*
92. *Neka ti uši čuju ono što ti usta govore.*
93. *Nema alata, nema ni zanata.*
94. *Nema drveta bez grane, ni čovjeka bez mane.*
95. *Nema kruha bez motike.*
96. *Nije mudar tko na vrijeme ne umije biti lud.*
97. *Nije se rodio ko bi svakom ugodio.*
98. *Obećanje-ludom radovanje.*
99. *Odjelo žderu moljci, a srce brige.*
100. *Oko za oko, zub za zub.*
101. *Onaj tko ljeti hladuje zimi gladuje.*
102. *Pas koji laje ne ujeda.*
103. *Pasti nije sramota, već ostat' ležati.*
104. *Pismen piše, budala pamti.*
105. *Podaj dite materi.*
106. *Poštivanje starijih vrlina je mladih.*
107. *Pravi se smije, a kriv se krije.*
108. *Prijatelja može imati samo prijatelj.*

109. *Prvo odluči pa onda reci hop.*
110. *Prvo skoči pa onda padni.*
111. *Prvo smeti ispred svoji vrata.*
112. *Razuman čovjek mirna je duha.*
113. *Rugala se šuga i postala druga.*
114. *Rugao se lonac loncu, a oba su šuplja.*
115. *Ruka ruku mijе, a obraz obadvije.*
116. *S tuđeg konja sjaši na sred polja, a na svoga uzjaši di te volja.*
117. *Samo se najmudriji i najgluplji ne mogu promijeniti.*
118. *Sit gladna nikada nije razumio.*
119. *Slatka je večera trudom stečena.*
120. *Slika govori tisuću riječi.*
121. *Svaka je osveta od Boga prokleta.*
122. *Svaka zrvca namazana lica, a iz svog srca otrov štrca.*
123. *Svaki psovač gori je od kera, a psovka je kuga i kolera.*
124. *Svako za se travu pase.*
125. *Šaljiv drug svuda lako prođe.*
126. *Što se doma skuha, neka se doma i pojede.*
127. *Što se kod stola govori, to ne smije priko praga izić.*
128. *Što trizan misli, pijan govori.*
129. *Što veća žurba, to manja brzina.*
130. *Šutnja je zlato.*
131. *Teško slijepcu bez očinjeg vida, teže curi koja nema stida.*
132. *Teško žabu u vodu natrat.*
133. *Tko brzo priča, varan se nalazi.*
134. *Tko brzo sudi, brzo se i kaje.*
135. *Tko čuva usta svoja, čuva život svoj.*
136. *Tko hoće tuđe, ni njegovo mu ne treba.*
137. *Tko iznad sebe pljuje, na obraz mu pada.*
138. *Tko je dužan, uvijek je tužan.*
139. *Tko kupuje ono što ne treba, prodavat će i ono šta mu treba.*
140. *Tko lipmu oprašta, poštenom škodi.*
141. *Tko ne hrani mačke, hrani miševe.*
142. *Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju upada.*

143. *Tko rano rani dvije sreće grabi.*
144. *Tko se hvali, sam se kvari.*
145. *U ćorave babe eravo je dite!*
146. *U koga je glava tvrda, uzalud mu i zlatna kapa.*
147. *U laži su kratke noge.*
148. *U radiše svega biše u štedišu još i više.*
149. *U sreću se uzda lud, a pametan u svoj trud.*
150. *U starom dušmanu nema novog prijatelja.*
151. *U tuđem oku vidiš trn, u svome polugu ne vidiš.*
152. *U vinu je istina.*
153. *Umiljato janje dvi majke sisa.*
154. *Uz velikog čovjeka često idu i velike greške.*
155. *Uzdaj se u se i u svoje kljuse.*
156. *Za dobrim se konjem prašina diže.*
157. *Za momkom i za vlakom se ne plače.*
158. *Zemlja hrani, zemlja i pohrani.*
159. *Zlo raditi a nadati se dobru ne može biti.*
160. *Žalosna je kuća gdje kokoši nema.*
161. *Žulj na ruci ima više časti nego zlatan prsten.*⁴¹³

⁴¹³ Izreke i poslovice prikupljene su vlastitim terenskim radom, osim poslovice i izreka pod brojevima 3,6,10,17, 30,31, 35, 36, 40, 45, 47, 63, 74, 83, 99, 103, 122, 123, 125, 127, 132, 138, 140, 141, 142, 147, 160, 162 i 163. Navedene su objavljene u članku Stipe Botice: *Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, br. 16., Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 122. i 123.

6. Ganga

Ganga je hrvatski tradicionalni višeglasni napjev tipičan za područje zapadne Hercegovine, Tomislavgrada, Livna i Imotske krajine. O nazivu i porijeklu samog običaja pjevanja gange vode se mnogobrojne polemike. Jedni tvrde da je ganga stara koliko i dolazak Hrvata na ove prostore i da se može smatrati baštinom ilirskog porijekla, dok druge teorije govore o nastancima gange krajem 19., početkom 20. stoljeća. Hrvatski jezikoslovac Milan Nosić problem smiještanja gange u različit vremenski krug vidi i u zapisima o porijeklu koji vuku porijeklo u narodnim pričama koje su neutemeljene. Autori tako, nadovezujući se jedni na druge, pod utjecajem literature nerijetko upućuju na krivo porijeklo postanka gange. Također navodi da se pjevanje gange od Cetine do Neretve i od Biokova do Vrbasa, pa i šire, može dovesti u vezu s Dalmatima, ilirskim plemenom koje je naseljavalo spomenuta područja.⁴¹⁴

Definirajući gangu, Nikola Buble kaže da je ona *po sadržaju i formi glazbena pojava koja je najvećim dijelom nastala tako što je pojednostavljenom obliku ojkanja (putničkog pjevanja, treskanja) inkorporiran zvuk oponašanja gusala, ili pak jednostavno pridodan part imitiranja zvuka gusala. Dakako da su u tom dinamičkom procesu prvotne dionice ojkanja doživjele stanovite promjene i na kraju dobile drukčiju ulogu, a time i ponešto izmijenile svoj glazbeni karakter.*⁴¹⁵ Nadalje, Buble veže i samo porijeklo naziva za ovu vrstu pjevanja uz narodnu tradiciju prema kojoj se u prošlosti, kao i danas, čuo slog gan-gan, istovremeno dok je glavni pjevač pjevao tekst gange u potpunosti. Slogovi koji su se čuli bili su zvukova tradicionalnih instrumenata: *Otuda i danas, prema svjedočanstvima više istraživača, običaj da se za pjevanje onih koji prate, 'voze', 'gangaju', vodećeg pjevača na muklim vokalima ili slogovima, kaže da - 'gusle'; otuda i uzrečica pjevača gange: Ti pivaj, ja ću guslit (gudit).*⁴¹⁶

Ganga se može smatrati sastavnicom svih pučkih običaja Hrvata u zapadnoj Hercegovini, pa tako i u Širokome Brijegu. Gangu se izvodilo na pučkim dermecima, veseljima, na sijelima na kojima su se sklapala nova prijateljstva, stvarale ljubavne veze i zagovarala vjenčanja. Bila je sastavnim dijelom ugovora, prošnji ili rakije, kao i svadbe. Ganga se izvodila za vrijeme svih većih blagdana, posebice božićnih, uskrasnih i gospojinskih veselja, ali i nakon

⁴¹⁴ Nosić, Milan: *Podrijetlo riječi ganga*, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, br. 18., Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 85-86.

⁴¹⁵ Buble, Nikola: *Ganga u kontekstu svekolike autohtone folklorne glazbe dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine*, Bašćinski glasi-južnohrvatski etnomuzikološki godišnjak 2, 1993., str. 151.

⁴¹⁶ Isto, str. 151.

nedjeljnih pučkih misa. Bila je rado pjevana i prilikom svakodnevnih životnih zadataka, poput odlaska na ispašu ili obavljanja poljodjelskih poslova. Međutim, nije se izvodila u korizmeno vrijeme, kao ni za vrijeme adventa, osim ako u adventu nije bio dan posebne svetkovine. Bili su to dani skrušenja i priprave za velike blagdane koje je dostojno trebalo dočekati, a zatim proslaviti. Gangalo se nije ni ako nekoga zadesi nesreća.⁴¹⁷

Gangu se moglo dijeliti s obzirom na vrstu, temu napijeva ili s obzirom na osobu, odnosno, izvođača. Mada u posljednje vrijeme ima više zapisa gangi, precizno određivanje njihovog točnog broja, kao i vrste nije moguće. Gange kroz mjesto i vrijeme podliježu neposrednom sustavu eliminacije, i to s obzirom na slušatelja i količinu njihovog reproduciranja. U narodnom sjećanju ostaju one gange koje se smatraju najpogodnijima za izvođenje, koje imaju određen stupanj melodioznosti, ali i one koje najviše zaintrigiraju izvođača, kao i slušatelja. Napjevno ustrojstvo gangi je slično, ali svaki od krajeva u kojima se gange izvode, ima svoje specifičnosti. Nosić kaže da gange stvaraju mladići ili djevojke pod utjecajem već izvedenih gangi, ali i da su one ovisne o pjevačevom mentalitetu i raspoloženju, ali i o samoj pjesmi.⁴¹⁸ Mada mnogobrojni proučavatelji gange dijele gangu na mušku i žensku, Tokić smatra da se podjela gange na mušku i žensku može promatrati s obzirom na izvođača, muškarca ili ženu, u kontekstu etnomuzikološkog gledišta. S usmenoknjiževnog gledišta podjela na ženske ili muške gange nije najbolji odabir. Nadalje, usmenoknjiževno gledajući, najčešće svrstavanje gangi prati motive koje se pojavljuju u njima, a većinom su ljubavne tematike.

Neke od gangi bi se po tematsko-motivskoj analizi mogle svrstati u dvije ili više vrsta. Za potrebe rada, gange su podjeljene po najčešćim temama koje obrađuju, i to na gange o djevojaštvu, ljubavi i ljubavnim vezama, tuzi, vjeri, domoljublju, zatim na šaljive gange i gange o gangi. Potrebno je napomenuti da su sve gange, bez obzira na svoju temu i motive, izvođene podjednako u svim prilikama. Odabir je ovisio isključivo o preferencijama pjevača.

6.1. Djevojaštvo

*Puna moja avlija momaka,
šta je vajda kad sam ja nejaka.*

⁴¹⁷ Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁴¹⁸ Nosić, Milan: *Podrijetlo riječi ganga*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, br. 18., Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 86-87.

*Subota je doće majko lole,
daj mi metlu da ometem dvore.*

*Curino je od neba do zemlje,
koja svoje sačuva poštenje.*

*Prsten vera, zaruka se daje,
vala dragi, nisam za udaje.*

*Idem putem, svekrva me gleda,
šta me gledaš kad mi sina ne daš*

*Kaže dragi da me nije tio,
nije moja prilika ni bio.*

*Moj dragane i jesi i nisi,
oženi se da vidim čiji si.*

*Stari momci što se ne ženite,
niste kupus da se kiselite.*

*Sviđa mi se kosa smeđe boje,
ta je majko u barabe moje.*

*Lipo ti je u matere moje,
da se puste godine ne broje.*

*Neću jadu otvarati vrata,
svakako ću ostat neudata.*

*Oči moje, što ne mirujete,
dragog nema da namigužete.*

*Najdraža mi materina greda,
da je nije ostaviti reda.*

*Kolo, kolo, cure oko momaka,
moj u vojsci, ja ću do rođaka.*

*Gori lampa i na lampi slamka,
nikad nije svekrva ko majka.*

*Selo moje, večeraj pa ligaj,
za moju se udaju ne brigaj.*

*Štekavicu zabije u vrata,
pa se sprema po četiri sata.*

*Kako koja nedilja osvane,
svaka cura ranije ustane.*

*Ne ustane da o poslu radi,
već se samo umiva i gladi.*

*Kud god pođe na prstima ide,
digne glavu da je momci vide.*

*Oženi se i oni moj šugo,
neću ni ja biti cura dugo.*

*Nemoj dragi da ti žao bude,
kad te moji svatovi probude.*

*Ove moje crne obrvice,
podigle bi cara sa stolice.*

*Curo lisko, ne varaj momaka,
ubit će te krupa iz oblaka.⁴¹⁹*

*Udaji se curo, vakat ti je,
i ne gledaj, bona, kakav ti je.⁴²⁰*

*Svaka cura poljubit se voli,
samo oće da se više moli.⁴²¹*

6.2. Ljubav i ljubavne veze

*Ne voli se lipo i bogato,
neg' se voli što je umiljato.*

*Moj dragane, ako imaš volju,
možemo se vidit i na polju.*

*Teško onom ko je ljubomoran,
uvik mu je život nepovoljan.*

*Golub leti od jata do jata,
a moj dragi od vrata do vrata.*

*Zelen ora' zelena mu kora,
ko se voli taj se uzet mora*

⁴¹⁹ Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, br. 16., Matica hrvatska, Mostar, Mostar, 2000., str. 106.

⁴²⁰ Isto., str. 106.

⁴²¹ Isto., str. 105.

*Sedam zvijezda po nebu se šeće,
a po zemlji ja i moje cvijeće.*

*Moj dragane, kad u vojsku pođeš,
nemoj moju kapiju da prođeš.*

*Piši dragi al ne lijepi marke
ako ti je žao dvodinarke.*

*Dodji dragi još večeras malo,
tvoje mi se ašikovanje dopalo.*

*Vedro nebo, oko je šareno,
dodji dragi, meni je studeno.*

*Kad zaklapa brnija i bata,
eto moga iz Posušja zlata.*

*Kad se sitim moj dragane tebe,
od svog jada ubila bi sebe.*

*Moj dragane, bi i nema te,
ljubav moja ne zaboravlja te.*

*Sićaš li se dragi onog doba,
kad si reka moja si do groba.*

*Tebe dragi voli tvoja zvrca,
kako s oka, tako i sa srca.*

*Moj dragane, nestalo nam lada,
di ćemo se milovati sada.*

*Diko moja kad pogledam u te,
rumeni mi obrazi požute.*

*Dođi dragi samo pet minuta,
spremit ću ti ljubavi sa puta.*

*Ja i dragi kad se poljubimo,
sve Božije anđele vidimo.*

*Čuješ dragi što ti moji kažu,
kod kuće postaviti će stražu.*

*Došo Božić, došlo porođenje,
došlo moje zlato na viđenje.*

*Čuvam ovce, sidim na klancu,
pismo pišem svom Bosancu.*

*Dođi dragi ako misliš ikad,
na brašunac pa ćemo se slikat.*

*Hoće dragi ljubav da povрати,
ko je umro neće da se vrati.*

*Obeća se, po volji mu nije,
varat bi, varat se ne smije.*

*Ljubi dragi što ljubljeno nije,
nagrižena jabuka sagnjije.*

*Moj dragi, jabuko sa grane,
stara ljubav ponovit se dade.*

*Zovi, zoro eto jada moga,
tjera mala sa kreveta svoga.*

*Pismo moje letilo po moru,
vratilo se, nije našlo lolu.*

*Oj, livado bil' se kosit dala,
di je mala suze prolivala.*

*Nije ljubav narasla na grani,
već na srcu na lijevoj strani.*

*Došo dragi iza vrata,
kroz plač zove, ostala mu kapa.*

*Oj ljubavi davno započeta,
ne možeš se zaboravit kleta.*

*Oj ljubavi od šezdeset gradi,
što ti mome strcu uradi.*

*Mati moja aj me spremi,
na jesen se dragi ženi.*

*Srce moje jedna mala soba,
tu ćeš dragi stanovat do groba.*

*Ako sam te poljubila zeru,
nisi ni ti mora pričati po selu.*

*Došo dragi poljubac da pita,
ja mu dala novine da čita.*

Ćosaj, dragi, ljubavi ne ladi,

časat čemo oboje dok smo mladi.

*Nema kiše bez crnih oblaka,
ni ljubavi bez starih momaka.*

*Borovino rosi jabukama,
zaspala mi mala na rukama.*

*Stara ljubav vridi i valjade,
po sto puta ponovit se daje.*

*Oj dragi baci mi naranču,
ja sam tvoja, naranča je moja.*

*Moj dragane, dragane,
nije ljubav rosa da opane.*

*Više mi je poljubaca dala
nego majci kad je bila mala.*

*Nisam dragi ruža nasred polja,
da dolaziš kad je tebe volja.*

*Lolo moja i budalo moja ,
moraš znati da još nisam tvoja*

*Sada dragi satnika zamoli
nek' te pusti, kaži da me boli.*

*Predaj dragi Romaniju k vragu,
dodi kući pa obiđi dragu.*

*Svaku večer suza malo plane,
mocar jastuk ujutro osvane.*

*Tvrda vira kod mene još stoji,
makar meni i branili moji.*

*Nemoj mala kazivat 'ko je,
obljubio bilo lice tvoje.* ⁴²²

*Oj, punice, prijatelju vrući,
daj mi ćerku da je vodnim kući.* ⁴²³

*Da si mala biberovo zrnce,
ja bi tebe stavio na srce.* ⁴²⁴

6.3. Tuga

*Majko moja, ako umrem zimi,
cviće moje sa prozora skini.*

*Kada umrem nek muzika svira,
nek' se znade da sam cura bila*

*Volio me, a kaže da nije,
to je mome srcu najžalije.*

*Slavuj pjeva o jeli na grani,
teško curi koja dite rani.*

⁴²² Isto., str. 106.

⁴²³ Isto., str. 106.

⁴²⁴ Isto., str. 106.

*Lomite se moji bijeli zubi
kad ljubite koga ne volite.*

*Čula sam ga, kud mi je proganga,
ode drugoj, ja mu nisam draga.*

*Srce plače a duša me boli,
kad mi dragi drugu voli.*

*Crne oči ispale ti diko,
što si mene varao toliko.*

*Kad se sitim što je nekad bilo,
same suze padaju na krilo.*

*Ej, veselo je drago srce moje,
što će tužno razgovorit tvoje*

*Joj, Njemačka i te tvoje marke,
dragi ode, a ja osta u majke.*

*Dvanest zvizda u Gospinu kolu,
tuđa majka goji moga lolu.*

*Iđe Božić, to su moji jadi,
ja sa svojim lolom u zavadi.*

*Ja umirem, grob mi se otvara,
zbogom ljubavi i nova i stara.*

*Boluj draga, bolova san i ja,
kad je tebe drugi obilazija.⁴²⁵*

⁴²⁵ Isto., str. 106.

6.4. Vjera

*Zapivat ću jednu pismu novu,
čuvaj dragi viru Isusovu.*

*Gospe moja, sve u ruke Tvoje,
pa upravi kako je najbolje.*

6.5. Domoljublje

*Selo Rasno, kuće od tri reda,
izdaleka ko varoš izgleda*

*Oj rašanjaska crkvice na brijegu,
čuvaj mene i moga kolegu*

*Selo Jare stoji u dva reda,
iz daleka ko Pariz izgleda.*

*Oj, Široki, to je ime tvoje,
Lištica se samo rijeka zove.*

*Ovo su ti iz Dužica dica,
pomogla ih Marija Divica.*

*Ne mogu te zaboravit nikad,
misto moje triba san te slikat.*

*Ovo su ti sa Širokog lavi,
ko ih dirne dobit će po glavi*

*Kenjca goni mamička kovilja,
i na njemu sedam-osam bilja.*

*Turčinovići, selo od dva reda,
iz daleka ko varoš izgleda.*

*Selo moje i u selu ljudi,
ganga moja više vas ne budi.*

*Selo moje, selo od rođenja,
brzo ću ti reći doviđenja.*

*Kućo moja, bagremove kore,
vjetar puše, grede ti se ore.*

6.6. Šaljive gange

*Kolegice, privari bećara,
pobigni mu ispid matičara.*

*Svekrvice, jedna i čemerna,
kad ja dođem znat ćeš šta je neva.*

*Ovce moje neka vas u toru,
dok mi dođe dragan na motoru.*

*Vidi moga litošnjega blese,
spremio mi pismo bez adrese*

*Umri, dragi, rušit ću te dugo,
od prvoga dok zazvoni drugo.*

Umri dragi, žalit ću te vele,

crnu mašnu stavit ću na tele.

*Kad je bura, valja svaka cura,
kad je kiša, šta bi dalje iša.*

*E, moj dragi, hvala ti na priči,
ja ću pričat a ti kukuriči.*

*Oj, dikelo, odbit ću ti uši,
ti si mojoj dodijala duši.*

*Pijem lozu, to je moje piće,
kopam zemlju razvijam mišiće.*

*Mene majka oženila mlada,
još mi nije probila ni brada.*

*Ide dragi, poveo je ćuku,
obojica jednaka u struku.*

*Udat ću se, samo ne znam kad ću,
di god dođem zavadit ću braću.*

*Ja baraba, vežem gaće žicom,
zato mene zovu propalicom.*

*Oj Božiću, alaj si baraba,
ode moja pečenica džaba.*

*U mog dragog sedam-osam braće,
ko će đavlim okrpiti gaće.*

*Majko mila, udovac me prosi,
daj ga đavlu pa neka ga nosi.*

*Lako ti je poznati udovca,
diga glavu ko manita ovca.*

*Lola moja ima tri zanata: ubit,
ukrast i odvalit vrata.*

*Selo Jare moju lolu kvare,
momak valja da nije iz Jara.*

*Garav dragi, garava i ja,
garava nam cila familija.*

*Boluj dragi, boluj u krevetu,
donit ću ti vode u rašetu.*

*Gušterica moj mesliđan brsti,
sigurno se dragi livom rukom krsti.*

*Ajde, mala, na tebi je nula,
kad na vagu, ode duvan vragu.*

*Jure Anđin, di je tvoja kosa,
vitar ti je po Mostaru nosa.*

*Meni kažu da me dragi laže,
i ja lažem pa se s njime slažem.*

*Da mi je se napucat kruva,
kad ga majka na ognjištu skuva.*

*Oj, bolesna, bi li naranača,
bi dragane i suvi rogača.*

*Sad se cure udaju na rate,
tri miseca pa se kući vrate.*

*Nemere se svatovat bez vina,
ni auto vozit bez benzina.*

*Alaj sam se rakije natuka,
jedva sam se do kuće dovuka.*

*Pijte braćo, ja ću iz bokala,
za mene je svaka čaša mala.*

*Bože mili vidi moga bene,
kiša pada on obuo tene.*

*Bila sam ti dragome na grobu,
plakala bi al od smija ne mogu.*

*Iđe dragi, iza brda puši,
prije njega provirile mu uši.*

*Što si dragi pokunjio glavu,
ko nevista kad ugleda zavu.*

*Ja baraba švercujem duvanom,
moja mala grmom i ararom.*

*Ljubi dragi ali nemoj vrijeđat,
jer će majka modrice pregledat.*

*Ljubi dragi samo nemoj klati,
iđe zima na zlo će se dati.*

*Ja baraba, vežem gaće žicom,
zato mene zovu propalicom.*

*Ne bi tebe poljubila gade,
za dolare čitave Kanade.*

*Švercaj mala, švercovat ću i ja,
neka posla ima milicija.*

*Mala moja švercerice stara,
ženit ću te ako imaš para.*

*Džaba mala svileni rukavi,
kad ti nemaš pameti u glavi.*

*Ja u Jare ne bi ni za pare,
a u Bovo nebi pogotovo.*

*I ova se oženila faca,
službenicom knešpoljskih ovaca.*

*Mala moja iz Ljutoga Doca,
gora si mi neko rakija škljoca.*

*Komšinica mi ima jezik dug,
moga bi poslužiti kao plug.*

*Misliš dragi da mi te je žao,
pored mene nek te nosi đavo.*

*Imaj dragi u me pouzdanje,
ko iz prazne čaše nazdravljanje.*

*Garavušo, šteta šta se rodi,
sad su plave curice u modi.*⁴²⁶

*K vragu mala i ti i mater ti,
obadvi ste iste pameti.*⁴²⁷

*Ako mala poljubit se dade,
nestat će joj s obraza pomade.*⁴²⁸

*Ako sam je ljubio pa što je,
ja sam samo probao kako je.*⁴²⁹

*Obrijaću brkove i bradu,
cure mi se ljubiti ne dadu.*⁴³⁰

*Mala moja kad sam te uja,
kriknula si ćaća ti je čuja.*⁴³¹

Baba zeta svezala za ora,

⁴²⁶ Isto., str. 106.

⁴²⁷ Isto., str. 106.

⁴²⁸ Isto., str. 105.

⁴²⁹ Isto., str. 106.

⁴³⁰ Isto., str. 105.

⁴³¹ Isto., str. 106.

*revi, zete, kad zarudi zora.*⁴³²

Punac laje, a punica reži,

*dodi, đavle, oboje ih sveži.*⁴³³

6.7. Ganga o gangi

*Pjeva lola odjekuje gora,
eto majko moga razgovora.*

*Gango moja, ja te piva'ne bi',
da se nisam rodio u tebi.*

*Gusle moje od drveta suva,
di vas nema tu je kuća gluva.*

*Gango moja, gangali te momci,
svaki pođe svojoj divojci.*

*Ja te gango, zaboravit neću,
dok mi smrtnu ne zapale svijeću.*

*Ne pivam ti majko od veselja,
nego samo da me prođe želja.*

*Zapivajmo, neženjeni momci,
neka pukne srce u divojci.*

⁴³² Isto., str. 106.

⁴³³ Isto., str. 106.

*Gango moja, gangala te lola,
svaku večē oko mojih dvora.*

*Zapjevajmo mi kolege glasno,
Nek' se čuje Dužićani da smo.⁴³⁴*

*Veseli su moje majke dvori,
dok u njima moje grlo ori.*

*Srce moje vene kad ne piva,
ko karanfil kad se ne zaliva.*

*Zapivat ću, taman ginit da ću,
nek se piva dok je glava živa.*

*Oću pivat u svakoj minuti,
što ću dobit ako stalno šutim.*

*Kad zapivam i bogu se smili,
di si dragi razgovoru mili.*

*Zapivaj dragane kroz selo,
kad te čujem srce mi veselo.*

*Sve su moje izgubljene nade,
opet mi se zapivati dade.*

*Ja ne pivam da me čuje selo,
već ja pivam srce mi veselo.*

*Zapivajte moji bili zubi,
ko je spava neka se probudi.*

*Kad bećari gange zapivaju,
prozori se cursko otvaraju.*

*Milo mi je zapivat pošteno,
i kroz svoje i kroz tuđe selo.*

*Kad zapiva moja glasna duša,
cilo selo ustane pa sluša.*

*Grlo moje veselo i jasno,
uvik piva i rano i kasno.*

*Veselog me rodi moja mati,
pa joj rado mogu zapivati.*

*Zapivat ću, grlu mi je lašnje,
makar da ću zaplakati kašnje.*

*Kad u zoru zapivaju tići,
to su majko sovički mladići.*

7. Crkveno-pučka tradicijska kultura

Svaki čovjek ima svoju predodžbu o običajima i svim njihovim odrednicama. S godinama su običaji postali glavnim predmetom etnoloških istraživanja diljem svijeta. Danas su stvorena dva oprečna stava vezana za običaje. Jedni smatraju i gledaju na običaje kao na zbiljsku pojavu, nezaobilaznu odrednicu ljudskog života i određenih životnih skupina, dok ih drugi, pod utjecajem zapadnjačke kulture i globalnog marketinga, potpuno negiraju i obezvrjeđuju. Kako god bilo, rijetki su oni koji ostaju potpuno ravnodušni na običaje koji definiraju našu kulturu, vjerovanja i naš bitak uopće. Neovisno o ravnodušnosti ili dubokoj involviranosti u poštivanje i provođenje običaja, potreba za poštivanjem određenih normativa koji su duboko ukorijenjeni u kulturu i tradiciju Hrvata na području Širokog Brijega, duboko je prisutna i vidljiva u svim životnim skupinama te je nerijetko sastavni dio i onih običaja koji su, površinski gledano, dio suvremenih tekovina, nespojivih s tradicijom te su kao takvi pokazatelj tradicijske kulture i identiteta jednog naroda, unatoč lokalnim, obiteljskim i inim razlikama.

Njemački etnolog Andreas C. Binner definira običaj ovim riječima: *Običaj nije poželjna radnja, niti radnja koja se spontano odvija, već traži određenu pravilnost i pojavljivanje, skupinu koja ga izvodi i za koju ta radnja ima značenje. K tome: običaj zahtjeva da je tijekom radnje obilježen početkom i krajem, a da je formalni i znakovni jezik poznat skupini koja ga provodi.*⁴³⁵ Običaje možemo promatrati i kao komunikacijski sustav jer služe kao sustav u službi prenošenja poruka unutar jedne i između više zajednica⁴³⁶, povezanih s moralnim stavovima te natjecanjem unutar istih. Običaji se mijenjaju, modificiraju, prisvajaju iz drugih zajednica, tako je moguće da im se s vremena na vrijeme pripisuju druga značenja koja se smatraju važnijim ili vrijednijim za određenu sredinu. Mada je većina običaja na prostorima koje naseljavaju Hrvati vezana uz vjeru, oni nisu nužno kršćanskog porijekla. Naseljavajući ove prostore, hrvatski je narod donio i određene tradicijske običaje koji su sačinjavali kolektivni identitet, ali uz te su običaje prihvatili i provodili običaje koje su zatekli na naseljenim prostorima.⁴³⁷

⁴³⁵ Binner C. Andreas, *Brauch forschung*, u: Rolf W. Brednich (urednik), *Grundniss der Volkskunde*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin, 1994., str. 375.

⁴³⁶ Usp. Weber-Kellermann, Ingeborg (1984): *Die Sprache der Brauch*. Zeitschrift für Volkskunde 80 (1), str. 23.

⁴³⁷ Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 56.

*Suvremeni etnolozi prihvaćaju stajalište koje tvrdi da je crkva usvojila i uklopila odgovarajuća učenja u vlastiti sustav vjerovanja, ali ih pri tome ne zanima podrijetlo običaja, već prožimanje kršćanskog kulta i obreda vezanih za prirodne mijene.*⁴³⁸ Nasljeđe su kultura i civilizacija iz kojih su proistekli, ali i onih s kojim su se, u većoj ili manjoj mjeri susretali u određenom prostoru i vremenu. Svim običajima, bilo da su vezani uz vjerski ili godišnji ciklus zajednička je normativnost pod kojom se podrazumjeva ustaljen obrazac ponašanja jedne društvene zajednice, kao i ceremonijalnost koja obiluje simbolizmom.

Govoreći o klasifikaciji običaja, obično se spominje podjela na *životne ili obiteljske, godišnje i kalendarske te radne ili gospodarske*.⁴³⁹ Životni su oni običaji koji pružaju presjek događaja u ljudskom životu. Počinju rođenjem djeteta, a nastavljaju se na važne običaje u djetetovom životu, koji neizostavno uključuju vjerske običaje poput primanja sakramenata. Ipak, najvažniji životni događaj, ne samo gledano na pojednca, već i na širu zajednicu kojoj pojedinac pripada, uključuje mladenaštvo i djevojaštvo koje void sklapanju braka, a prethode mu razni ceremonijalni događaji.

Godišnji događaji u hrvatskoj kulturnoj tradiciji povezani su uz najvažnije katoličke blagdane poput Božića, Uskrsa, blagdana svetog Ivana Krstitelja, svetog Ilije, Spasova, svetoga Tome, a uključuju paljenje badnjaka, sadnju pšenice, ritualne obrede s blagoslovinama, a nerijetko se vidi izravan utjecaj i veza između godišnjih i radnih ili gospodarskih običaja u vidu vjerovanja, kao i kristijaniziranih postupaka koji se oslanjaju na pretkršćanskim magijskim obredima. Utjecaj katoličke vjere na kulturu je jasno vidljiv te ga je i sam Palavestra, prilikom istraživanja širokobriješkog područja, nazvao znatnim i pozitivnim.⁴⁴⁰

Da ne bismo nepovratno izgubili razne tradicijske običaje, materijalne i duhovne stečevine naših predaka, potrebno je pamтити i prikupljati podatke i zapise o običajima koji karakteriziraju narodni život ljudi na ovim prostorima.

7.1. Advent

Predbožićno i božićno vrijeme ispunjeno je bogatom crkveno-pučkom tradicijskom baštinom koja se kroz godine svoga postojanja oblikovala i preinačavala u dodiru s različitim

⁴³⁸ Hartinger, Walter: Religion und Brauch. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1992., str. 7.

⁴³⁹ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 12.

⁴⁴⁰ Palavestra, Vlajko: *Život i kultura stanovništva područja Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 7.

kulturama i tradicijama. Predbožićno vrijeme započinje adventom ili došašćem-četverotjednim razdobljem koje prethodi Božiću. Advent svoje porijeklo vuče još od četvrtog stoljeća. Početkom adventa se smatra prva nedjelja koja je najbliža blagdanu svetog Andrije, koji se slavi 30. studenoga, a s prvom nedjeljom adventa počinje i nova liturgijska godina. Četiri tjedna prije Božića obilježena su kako liturgijskom, tako i pučkom pripravom za iščekivanje Božića. Adventske nedjelje dobile su nazive prema svome redoslijedu, ali za njih postoje i pučki nazivi koji su proizašli iz pučkih običaja koji su se provodili na određene dane. Druga se nedjelja tako naziva Djetinjcima, treća Matericama, a četvrta Očićima.

Jutarnje mise koje se održavaju nakon prve nedjelje adventa nazivaju se zornice. Zornice počinju u šest sati i smatraju se kako duhovnom, tako i tjelesnom pripremom i poniznošću za Kristov dolazak. Liturgijski, advent se može podijeliti na dva dijela. Prvim dijelom može se smatrati razdoblje do 16. prosinca, kada liturgija puk usmjerava na pripravu za Božić čitanjima posebice vezanim uz proročanstva Ivana Krstitelja i starozavjetnog evanđelista Izaije, a u posljednjem tjednu je usmjerena na Blaženu Djevicu Mariju i dolazak Isusa Krista.⁴⁴¹

Mada je adventsko vrijeme obilježeno poniznošću i pripravom za Božić, izostancima većih slavlja koja bi bila popraćena pjesmom i plesom, česti su spomendani svetaca obilježeni posebnim tradicijskim običajima uz koje se vežu razne divinacije ili im se pripisuju apotropejska i panspermijska svojstva. Takvi dani su blagdan svete Katarine Aleksandrijske, svetoga Andrije, blagdan Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije, svete Barbare, svete Lucije i svetoga Tome.

Običaji povezani uz predbožićno i božićno vrijeme u sebi nose apotropejske i panspermijske elemente. Običajima koji su se provodili, na direktan ili indirektan način, pokušavalo se prognozirati ili utjecati na sljedeću godinu. Tako je urod božićne pšenice prognozirao poljodjelnu plodnost ili oskudnost u novoj godini, a posipanjem badnjaka pšenicom se nastojalo pridonijeti plodonosnijem urodu, ali i blagoslovu u vidu potomstva. Badnjaci bogatije obrasli mahovinom su nagoviještali godinu koja će donijeti više ovčijeg runa, a vatra naložena badnjacima, održavana do ranoga jutra jamčila je obilje svjetlosti i topline u domovima ljudi. Pepelu badnjaka, kao i pšenici te slami korištenoj na Badnji dan pripisivala su se apotropejska svojstva. Pepeo se posipao po voćnjacima, pašnjacima i oranicama za blagoslov

⁴⁴¹ *Suvremena katolička enciklopedija (A-LJ)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005., str. 223.

i zaštitu, slama se ovijala oko voćaka da bi urod bio bolji, a pšenica bi bila davana peradi, vjerujući da će se onda jaja zadržavati na gnijezdima načinjenima u vlastitom dvorištu.

Predbožićni i božićni običaji usko su povezani i uz divinacije o vlastitim životima ljudi, tako su na blagdan svete Lucije djevojke ispisivale papiriće koji bi im odavali ime budućeg odabranika. Vjerovalo se da slamka izvučena iz slame koja je postavljena ispod stola na može predskazivati trajnost života ukućana, kao i svijeće koje gore na Božić.

Pijenje vina i jedenje izdubljenog komadića kruha, umočenog u crno vino, na Božić je štitilo od oboljenja vezanih uz grlo.

Tronožac izrađivan od blagdana svete Lucije, kao i lijeskov štap na koji su se urezivale crtice do Badnjaka su otkrivali vještice, a isto se pripisivalo blagoslovljenoj vodi i soli koja se uz drveni križ nosila na polnoćku u crkvu.

7.1.1. Adventski vijenac

Adventski vijenac zauzima važno mjesto u pripravi za Božić. *Hermann Bausinger upućuje na to da porijeklo današnjega adventskoga vijenca potječe iz sjeverne Njemačke. Godine 1833. u Hamburgu je osnovana tzv. Rauhe Haus koja je pružala utočište nezbrinutoj djeci. Nedugo nakon osnivanja spomenute kuće, evangelički svećenik Johann Hinrich Wichern je na poseban način slavio adventsko razdoblje koje je započinjalo slavljem prvoga dana adventa u molitvenoj sali. Pri tom slavlju spominje se prvo adventsko svjetlo. Prvo su svijeće postavljene na orgulje te su za vrijeme čitanja tekstova paljene.*⁴⁴² Međutim, tadašnji adventski vijenac nije imao četiri, već 28 svijeća. 24 svijeće su bile manje u odnosu na preostale četiri. Velike svijeće su se palile na četiri nedjelje u adventu, a preostale svakoga dana.⁴⁴³ U prošlosti je adventski vijenac najčešće bio sačinjen od zimzelenoga lišća ili zelenih grančica. Bio je uvijek u obliku kruga, što simbolizira beskonačnost, vjekovječnoga Boga. Četiri svijeće na vijencu pale u vremenu od četiri nedjelje prije Božića. Prva je simbol stvaranja, druga utjelovljenja, treća otkupljenja a posljednja, četvrta, simbol je svršetka.⁴⁴⁴⁴⁴⁵ Adventski je

⁴⁴²Kelava, Josipa: *Advent u tradiciji posušakoga kraja*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 92, Matica hrvatska, Mostar, str. 64. prema: Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz-ein uralter Brauch?* Blümcke, Martin: *Abschied von der Dorfidylle?* Konrad Theiss Verlag, Stuttgart 1982., str. 48.

⁴⁴³ Isto, str. 9-31.

⁴⁴⁴ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 438.

vijenac danas poprimio i druge oblike. Često ukrasni tanjuri ili kora drveta tvori osnovu za četiri svijeće koje su ostale simbolom adventskih nedjelja. Svijeće se prigodno pale prilikom dolaska u domove nakon nedjeljnih svetih misa ili nakon završetka blagovanja.

7.1.2. Sveta Barbara

4. prosinca slavi se spomendan svete Barbare. Prema predaji, sveta Barbara je rođena krajem osamdesetih godina u trećem stoljeću u Maloj Aziji. Budući da ju je krasila iznimna ljepota, otac ju je zatvorio u visoki toranj gdje je, uz pomoć vjeroučitelja Valerijana, prihvatila kršćanstvo. U tornju, u kojem je bila zatočena, imala je dva prozora i jednom prigodom, dok joj je otac izbivao, pozvala je graditelja da joj napravi i treći. Tri prozora su predstavljala Sveto Trojstvo, a križ, postavljen na jednom od njih, otkupljenje.⁴⁴⁶ Mnoge su legende zapisane o mučeništvu i smrti svete Barbare:

Tada je Barbarin otac bijesan izvukao mač da je pogubi, ali Sveta Djevica ju je čudesno prenijela u planinu na kojoj je dvoje pastira čuvalo ovce i vidjelo kako Sveta Djevica s Barbarom leti. Prema drugoj legendi zidovi su se rastvorili i Barbara je pobjegla u obližnju šumu. Prema trećoj legendi pred Barbarom se otvorila stijena u koju se mogla sakriti. Otac je krenuo u potjeru za njom. Pitao je pastira gdje je Barbara, a pastir je zaniijekao da ju je vidio. Međutim, drugi pastir je bio zao i prstom je pokazao gdje je Barbara. Barbara ga je proklela i odmah su se njegove ovce pretvorile u skakavce, a on se pretvorio u kamen. Barbaru je otac uhvatio te je vukući za kosu utamničio zapovjedivši svojim ljudima da je čuvaju, a neke od svojih ljudi poslao je sucu Marcijanu da je osudi na muke. Sudac je sobarici zapovjedio da mu dovede Barbaru. S Barbarom i svojim slugama pred suca je došao i Barbarin otac prijeteci mačem te je molio suca da je osudi na najstrašnije muke. Kad je sudac vidio Barbarinu ljepotu rekao joj je da odabere hoće li poštediti sebe i ponuditi žrtvu bogovima ili će umrijeti u strašnim mukama. Barbara mu je odgovorila da se ona ponudila svom Bogu, Isusu Kristu, koji je stvorio nebo i zemlju i sve druge stvari. Barbara je tada prezrela sučeve bogove, koji imaju usta i ne mogu govoriti; imaju oči, a ne vide; imaju uši, a ne čuju; imaju nos, a ne osjećaju miris; imaju ruke, a ne mogu osjetiti; imaju noge, a ne mogu

⁴⁴⁶ Dragić, Marko: *Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 13 (2), Kršćanski akademski krug (KRAK), Zagreb, 2015., str. 144.

ići. Tada se sudac vrlo naljutio i zapovjedio da je svuku i bičuju, a na rane da joj stavljaju sol. Barbara je muke dugo trpjela. Sudac ju je zatvorio vijećajući što bi mogao učiniti da Barbara umre. U ponoć se u zatvor spustila velika svjetlost i Barbari se ukazao Gospodin rekavši joj da ima povjerenja, da bude čvrsta i nepokolebljiva jer će za svoje muke na nebu imati veliku radost i bit će oslobođena od svojih bolova. Potom ju je Gospodin blagoslovio. Ujutro je sudac naredio da Barbaru dovedu njemu. Kad je vidio da su joj rane zacijelile rekao joj je da je dobila nagradu od njihovih bogova. Barbara mu je odgovorila da njegovi bogovi ne mogu ni sebi pomoći te je rekla da ju je izliječio Isus Krist. Tada je sudac pun srdžbe rekao da bi Barbaru trebalo objesiti između dva rašljasta stabala te da je maljem trebaju tući u glavu. Zatim je Barbara pogledala prema nebu, govoreći: »Isuse Kriste, koji poznaješ srca ljudi, a znaš moje mišljenje, molim te, ne daj da odem.« Mučenje je nastavljeno, a Barbara je ponovno pogledala prema nebu moleći Isusa Krista da svoje lice ne okrene od nje. Dugo je izdržala bol, a sudac je zapovjedio da je razodjevenu povedu ulicama do trga. Bog je uslišao Barbarinu molitvu te se u gradu stvorila takva magla da se potpuno smračilo. Barbara je tada po treći put pogledala prema nebu i preporučila se Bogu. Bog je uslišao molitvu i poslao joj anđela obučena u bijelo. Mučitelji su je odveli u grad Dallasion, a sudac je naredio da je pogube mačem. Onda ju je otac uzeo iz ruku sudca i poveo na planinu. Ondje je Barbara molila Isusa Krista koji je stvorio nebo i zemlju da bude milostiv i usliša njezinu molitvu i oprosti joj grijeh. Tad se začuo glas s neba govoreći joj da dođe Bogu Ocu koji je na nebesima. Potom je Barbara došla k svome ocu koji ju je pogubio. Kad je Barbarin otac sišao s planine udario ga je grom i od njega je ostao samo pepeo. Plemenit čovjek Valentin pokopao je tijelo mučenice u malom gradu u kojem su se mnoga čuda dogodila u slavu svemogućeg Boga.⁴⁴⁷

Na dan svete Barbare u nekim mjestima širokobriješkog kraja provodilo se sijanje božićne pšenice. Običaj sijanja pšenice ipak je bio prisutniji na blagdan svete Lucije.

Svetoj se Barbari mole radnici koji obavljaju poslove opasne po život. Štuju je i geolozi, tesari, zidari, zemljoradnici, arhitekti, kuhari, zvonari, električar i vojnici. Posebno joj se mole zatvorenici, zbog njezinog života u kućnom pritvoru. Zaštitnica je od nagle i nenadane smrti, od vremenskih nepogoda i požara.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Isto, str. 144-145.

⁴⁴⁸ Isto, str. 147-150.

7.1.3. Sveti Nikola

Sveti Nikola iznimno je štovan svetac u katoličkoj crkvi. U tradicijskoj kulturi Nikola je svetac dobročinitelj koji djecu nagrađuje za uzorno ponašanje. Zovu ga još *Mikolom*, *Mikulom*, *Mikom*.⁴⁴⁹ U Širokom Brijegu ga se naziva *Nikolom putnikom* ili *svetim Nikom*.

Sveti je Nikola rođen između 255. i 270. godine u Patari, u Maloj Aziji. Jakov Voraginski navodi 343. godinu kao godinu njegove smrti. Rođen je u kršćanskoj obitelji i dobio je ime po stvome stricu koji je obnašao dužnost nadbiskupa u Myri. Nikolini su roditelji umrli dok je on bio dijete. Nikola je, spoznavši ljubav prema Kristu i crkvi, razdijelio sav obiteljski imetak potrebitima i izabrao svećenički red. Izabran je za biskupa u Myri, nakon dogovora svećenika prema kojemu prvi koji uđe u crkvu ranim jutrom naslijedi biskupsko mjesto. Nikola je, ne sluteći o njihovom dogovoru, nakon što je u rano jutro prvi došao na molitvu u crkvu, proglašen sljedećim biskupom.⁴⁵⁰

Mnogobrojne su legende u kojima je istaknuto dobročinstvo svetoga Nikole. Legenda *Praxis de stratelais*, koja je nastala između V. i VI. stoljeća, govori o tome kako je sveti Nikola spasio živote trojici Konstantinovih vojskovođa na putu u Frigiju. Legenda, zbog koje se sveti Nikola najviše povezuje uz zaštitu djece, govori o tri mlada pripadnika klera koje je ubio gostioničar, ali ih je svetac oživio. U hrvatskom je narodu najpoznatija je legenda o tri djevojke kojima otac nije mogao dati miraz za udaju. Nikola je, prema legendi, kroz prozor ubacio svakoj od djevojaka vrećicu zlatnika i tako riješio njihove nevolje.⁴⁵¹

Spomendan svetog Nikole slavi se 6. prosinca. Budući da je spomendan u predbožićnom razdoblju, pokloni trima djevojkama kojima je bio potreban miraz su se počeli vezati uz tri mudraca s Istoka koja su donijela tri dara Isusu Kristu te se običaj darivanja za Svetoga Nikolu postepeno stopio s božićnim darivanjima.⁴⁵²

Običaj darivanja na svetoga Nikolu prisutan je zadnja tri desetljeća u Hercegovini. U predbožićno vrijeme, gotovo od Svih svetih, ustali se i roditeljsko opominjanje djece i

⁴⁴⁹ Dragić, Marko: *Sveti Nikola-biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2015., str. 12.

⁴⁵⁰ Isto, str. 7.

⁴⁵¹ Rihtman- Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 24., prema: Hotz, Robert: *St. Nicholas: Facts and Legends*, The Complex Image of the Popular saint, Swissair gazette, A Vetter Verlag, Zurich, 1986., str. 32-38.

⁴⁵² Dragić, Marko: *Sveti Nikola-biskup u hagiografskoj baštini Hrvata*, Ethnologica Dalmatica, 22 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2015., str. 11.

savjetovanje o lijepom ponašanju *jer uskoro dolazi sveti Niko*. Sveti Nikola ostavlja djeci darove samo ako su bili dobri i ukoliko su ulaštali svoje čizmice. Laštenje čizmica običaj je u predvečerje prije samog blagdana. Ulaštene čizmice se ostavljaju na jednom od kućnih prozora u nadi da će ih sveti Nikola napuniti darovima. Djecu, ujutro, tako dočekaju čizme pune slatkiša, a rijetko kada nekih drugih poklona. Uz slatkiše se u čizmama ponekada zna pronaći i šiba, koju ostavlja Krampus, prateći svetoga Nikolu na putovanjima. S vremenom se ustalio i običaj održavanja predstava na spomendan svetoga Nikole. Predstave organiziraju sve škole i vrtići. Predstavu na kraju pohodi i čovjek prerušen u svetoga Nikolu, često u pratnji Krampusa. Sveti je Nikola obučen u svoju biskupsku odjeću, na sebi ima talar i mitru. U ruci nosi pastoral-biskupski štap. Za razliku od njega, Krampus je obučen u tamnu odjeću, najčešće crnu, s crvenim detaljima. Lice mu je obojano u crno, nerijetko ima rep i rogove na glavi. Izgled je obično upotpunjen okovima i njegovo povlačenje za svetim Nikolom je upotpunjeno naglim pokretima i obično plaženjem jezika. Lik Krampusa koji se pojavljuje sa svetim Nikolom je antropomorfiziran. U srednjoeuropskoj kulturi opisuje ga se kao polu-kozu, polu-demonu. Tijekom božićnog vremena zadužen je za kažnjavanje djece koja se nisu ponašala dobro. Djecu kažnjava ostavljanjem šiba u čizmice. Lik Krampusa dio je tradicijske kulture ne samo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, već i u Austriji, Bavarskoj, Češkoj, Mađarskoj, sjevernoj Italiji, Sloveniji i nekim dijelovima Slovačke. Pretpostavlja se da korijene vuče iz pretkršćanskog vremena, a od XVII. stoljeća sastavni je dio običaja vezanih uz svetoga Nikolu.

Sveti je Nikola zaštitnik djece, djevojaka, studenata, pomoraca, ljekarnika, pekara, svjećara, zidara, trgovaca i tkalaca. Štuju ga i putnici, siromasi, bolesni i umirući. Zaštitnik je Rusije.⁴⁵³

7.1.4. Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije

Blagdan Bezgrešnog začća Blažene Djevice Marije slavi se 8. prosinca, a ukoliko svetkovina pada u nedjelju, pomiče se na ponedjeljak, 9. prosinca. Na taj dan slavi se začće Blažene Djevice Marije neokaljane istočnim grijehom. Blagdan je utemeljio papa Siksto IV., a

⁴⁵³ Dragić, Marko: *Sveti Nikola u katoličkoj, tradicijskoj, kulturnoj i filološkoj baštini Hrvata*, HUM, časopis Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 5, Filozofski fakultet Mostar, Mostar, 2009., str. 37.

papa Pio IX. svečanom je poslanicom *Ineffabilis Deus* 8. prosinca 1854. godine Bezgrešno začeće proglasio dogmom.

U Zapadnoj Hercegovini se blagdan Bezgrešnog začeća naziva i *Neoskvrnjeno začeće*. Dan Neoskvrnjelog začeća izniman je dan u adventu jer se na njega moglo organizirati veselje svake vrste, pa tako i svadbeno veselje.

7.1.5. Sveta Lucija

Sveta Lucija od Sirakuze kršćanska je mučenica čiji se spomendan slavi 12 dana prije Božića, 13. prosinca. Prema predaji iz VI. stoljeća svetica je umrla mučeničkom smrću nakon što je u Cataniji, na grobu svete Agate tražila lijek za svoju bolesnu majku. Naime, svetica je imala ukazanje na grobu svete Agate, ukazala joj se sama svetica koja joj je nagovijestila smrt i rekla da će joj majka ozdraviti. Tada je Lucija razdijelila svoje imanje siromasima. Njezino dijeljenje imetka rasrdilo je njegovog zaručnika, koji ju je prijavio vlastima radi kršćanstva. Sveta je Lucija osuđena radi svoje vjere i od nje je sudac zahtijevao da se žrtvuje rimskim idolima. Svetica je to odbila te joj je sudac zaprijetio odvođenjem u javnu kuću. Legenda kaže da su je svezali s užadi i upregnuli u jaram volova, želeći je odvesti, ali da ju nisu mogli pomaknuti s mjesta. Potom je upravitelj naredio da ju pospu vrelim uljem i smolom te zapale, ali je vatra nije mogla opeći. Na koncu joj je vojnio zario mač u grlo. Legenda kaže da je svetica prognozirala Dioklecijanovu smrt i prestanak progonstva kršćana, zbog čega je sudac naredio da joj prije smrti izvade oči.⁴⁵⁴

Prema drugoj legendi, jedan se od mladića, zanesen njezinom ljepotom nije mogao smiriti te mu je svetica, znajući da je mladić opčinjen njenim očima i bojeći se da ne bi mladića navele na zlo, sama sebi izvadila oči. Mladić je, nakon toga čina, zadivljen Lucijinom vjerom u Boga i sam postao kršćanin, a Luciju je Blažena Djevica Marija zauzvrat darovala još ljepšim očima.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Dragić, Helena: Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica. *Croatica et Slavica* Iadertina, 13 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2017., 244.

⁴⁵⁵ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 426.; Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 25.

Običaji vezani uz spomendan svete Lucije su raznoliki na prostorima na kojima žive Hrvati. U Hercegovini je zabilježen običaj kićenja čarapa i skupljanja orašaka koji su se darivali mladićima na Materice. Čest je i običaj zavjetovanja za zdravlje očiju.⁴⁵⁶ Međutim, najrašireniji je običaj sadnje pšenice. Pšenica se uzgajala od svete Barbare do svete Lucije, s tim da se zadnji dan sadnje uvijek odvijao na Svetu Luciju. U nekim se krajevima sijanje pšenice odvijalo i na svetu Katu.⁴⁵⁷

Pšenica se uzgajala tako da se u okruglu posudu stavilo vate natopljene vodom, a na nju tanak sloj pšenice. Pšenica bi se stavila pored prozora koji je najviše izložen svjetlosti te bi se lagano prskala hladnom vodom svako drugi ili treći dan. Kelava, uz ovakav postupak uzgajanja pšenice navodi i postupak koji je uključivao sadnju pšenice tako da se u posudu stavi sloj kamenja koji bi pomagao da pšenica ne pokupi previše vode, deblji sloj zemlje u koju se zasijala pšenica i na kraju tanji sloj zemlje koji bi pomogao potpunom prekrivanju pšenice.⁴⁵⁸ Pšenica se nije rezala sve do Badnjaka, kada bi se vrhovi odrezali da izgleda urednije, a u sredinu bi se stavile tri svijeće. U prošlosti su te tri svijeće bile u crvenoj, bijeloj i plavoj boji, a pšenica bi se povezala trobojnicom. Iščekivalo bi se kakva će pšenica osvanuti na božićno jutro. Ukoliko je pšenica bila gusta i modra, godina koja dolazi bi trebala biti plodonosna. Ukoliko je pšenica bila rijetka, smatralo se suprotno.⁴⁵⁹ Vitomir Belaj, istražujući porijeklo božićnog žita uz pomoć etnološke kartografije, dolazi do zaključka da je običaj povezivanja trobojnice oko žita mogao sezati od vremena hrvatskog narodnog preporoda. Prema Belaju, običaj se pojavio na području nekadašnje Vojne krajine i takva se trobojnica zvala *lerski poklin* (=ilirska traka).⁴⁶⁰ Svijeća koja se postavlja u žito u livanjskom se kraju zvala gobin⁴⁶¹.⁴⁶² Danas se u sredinu pšenice stavlja samo jedna svijeća. Trobojnica se rijetko stavlja. Pšenica se na Božić stavlja ispod bora ili u blizini jaslica, a za vrijeme ručka se pali svijeća u njoj i ona gori do završetka objeda.

⁴⁵⁶ Kelava, Josipa: *Advent u tradiciji posušškoga kraja*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 92, Matica hrvatska, Mostar, str. 68.

⁴⁵⁷ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 29.

⁴⁵⁸ Kelava, Josipa: *Advent u tradiciji posušškoga kraja*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 92, Matica hrvatska, Mostar, str. 68.

⁴⁵⁹ Prema kazivanju Anice Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁴⁶⁰ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 30., prema Belaj: *Kulturni vrtići u Jugoslaviji i njihov etnološki okvir*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 221.

⁴⁶¹ Gobin ili gobinj je u dalmatinskom kraju označavao veliki božićni kolač koji bi se stavljaao na stol okićen lovorikama, u Omiši i Poljicima gobinom je nazivana slama koja se unosila ispod stolova na Badnju večer, a u Neumu grane bršljana kojim su se kitile kuće i okućnice. U Stonu, Popovom Polju, Neumu, čapljini i Stocu božićno se kićenje nazivalo gobinjanje (Vidi: Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 419.)

⁴⁶² Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 419.

Pšenica se nastoji održati u životu do blagdana Sveta tri kralja, nakon čega se nikada ne baca u otpad, već se poput ostataka uskrsnog blagoslovljenog jela i jaja, daje kokošima.

U okolini Đakova i Karlovca, muškarci bi, na dan svete Lucije počeli izrađivati tronošce koji su trebali biti dovršeni na Badnjak. Tronožac, koji se nosio u crkvu na polnoćku, bi poslužio onome tko ga nosi u svrhu otkrivanja vještica.⁴⁶³ Sličan običaj zabilježen je i u Retkovcima. Pojedinci su znali od svete Lucije do polnoćke urezivati crtice na lijeskov štap koji je, prema narodnom vjerovanju, mogao prokazati vještice.⁴⁶⁴ U Gospiću, Kosinju i Perušićima bi se ljudi, nakon uporabe tronošca na polnoćki zaštitili ranijim izlaskom s mise, a u Slavoniji⁴⁶⁵ bi sa sobom ponijeli pšenicu koju bi bacali iza svojih tragova i tako zadržali vješticu da ih ne rastrga.⁴⁶⁶ U Hercegovini je zabilježeno slično vjerovanje:

Vještice bi se otkrivale i tako što bi se na crkvena vrata donijelo drveni križ, krštena voda i blagoslovljena sol te se čekalo dok se ne počne dizati tijelo i krv. Vjerovalo se dok se diže tijelo i krv da će se svaka vještica okrenuti prema vratima, a ne prema oltaru. Međutim, osoba koja želi na takav način otkriti identitet vještice mora stići kući prije završetka mise jer bi ga u suprotnom vještica stigla i ubila:

*Ako želiš otkriti vješticu – triba bi doć na crkvena vrata, ne ulaziti već doć baš na vrata. Moraš ponijeti drveni križ, ali bez čavla, bez ikakvog umjetnog materijala, kršćenu vodu i sol. I kad se diže tijelo i krv svaka će se tebi okreniti, a neće gledati prema oltaru. I da bi osta živ moraš bit kod svoje kuće dok ne završi misa, inače ako te stigne u putu – nisi stiga nigdi više.*⁴⁶⁷

Uz spomendan svete Lucije vežu se i proroštva o budućem odabraniku. Mlade bi djevojke na blagdan svete Lucije pripremile trinaest papirića na kojima bi ispisale imena trinaest mladića iz njihove blizine. Dvanaest se listića, bez gledanja, bacalo u vartu za dvanaest jutara, a trinaesti list se otvarao na božićno jutro i on je otkrivao ime budućeg supruga. Sličan običaj su provodili bački Hrvati i Karlovčani. Kod Bačkih Hrvata dvanaesti papirić bi također bio bačen u vatru na Badnjak, ali se i trinaesti papirić čitao na isti dan. Dragić bilježi isti običaj

⁴⁶³ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 27.

⁴⁶⁴ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 27., prema: Filakovac, Ivan: *Godišnji običaji (Retkovci u Slavoniji)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 19., str. 157.

⁴⁶⁵ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 429., prema Oriovčanin Ilić, Luka: *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846., str. 93.

⁴⁶⁶ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 370.

⁴⁶⁷ Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 392.

u Badiljevini kod Pakraca.⁴⁶⁸ Budući da je spomendan kroz povijest sadržavao kako kršćanske, tako i pretkršćanske elemente, Crkva je nastojala kristijanizirati kult svete Lucije posebno osnivajući svetišta kojima je ona bila zaštitnica.⁴⁶⁹

7.1.6. Djetinjci

Treća nedjelja prije Božića naziva se *Ditićima, Djetićima, Ditincima, Djetinjcima* i *Mladencima*. Mada tradicijski običaj Ditića ima sličnosti sa spomendanom Nevine dječice, treba ih razlikovati. Na Ditiće se odigravao običaj koji nalaže da stariji prijete mlađima, posebice djeci, pa ih djeca i mladi udobrovoljavaju darovima koje im poklanjaju.⁴⁷⁰

7.1.7. Materice

Materice, Majčice, Majke nebeske ili *Ženska cina* slave se nedjelju nakon Ditića, a drugu nedjelju prije dolaska Božića. Na Materice je sveprisutan običaj ucjenjivanja djevojaka ili žena od muškaraca, a majke ih daruju. U Hercegovini su se darivali orasi i jabuke, suhe smokve ili neki manji ručni radovi.⁴⁷¹

U razdoblju od Materica do Očića čula se pjesma o tradicijskim običajima dviju nedjelja: *Oj curice, idu materice/ Na očiće, daj mi čorapiće*.⁴⁷²

7.1.8. Očići

Nedjelju dana prije Božića slavlje je *Očića, Otaca, Otaca nebeskih* ili *Muške cine*. Na Očiće muškarci daruju djecu, djevojke i žene. Darovi kojima ih daruju su obično uključivali

⁴⁶⁸ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 427.

⁴⁶⁹ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 26.

⁴⁷⁰ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 430.

⁴⁷¹ Isto.

⁴⁷² Kazala mi Milena Đolo (rođ. 26. 08. 1962.) iz Biograda, Široki Brijeg.

suho voće, orahe ili lješnjake, ali su djeca, djevojke i žene znali dobivati i ručno napravljene zviždaljke i zvrkove, lopte krpenjače, vretena, drvene žlice, marame, ogledala, kopče.⁴⁷³

7.1.9. Sveti Toma

Spomendan svetoga Tome posljednji je u nizu predbožićnih blagdana. Slavi se 21. prosinca. Sveti je Toma bio jedan od dvanaestorice Isusovih učenika koji je u narodu poznat kao *nevjerni Toma* ili *sumnjivi Toma*. U širokobriješkom kraju ga se često oslovljava kao *Tomu sumljivca*. Nevjernim ili sumnjivim ga se naziva zbog evandeoskog izvješća prema kojemu nije vjerovao da je Isus Krist uskrsnuo:

Ali Toma zvani Blizanac, jedan od dvanaestorice, ne bijaše s njima kad dođe Isus. Govorili su mu dakle drugi učenici: „Vidjeli smo Gospodina!“ On im odvrati: „Ako ne vidim na njegovim rukama biljeg čavala i ne stavim svoj prst u mjesto čavala, ako ne stavim svoju ruku u njegov bok, neću vjerovati.“ I nakon osam dana bijahu njegovi učenici opet unutra, a s njima i Toma. Vrata bijahu zatvorena, a Isus dođe, stade u sredinu i reče: „Mir vama!“ Zatim će Tomi: „Prinesi prst ovamo i pogledaj mi ruke! Prinesi ruku i stavi je u moj bok i ne budi nevjeran nego vjeran.“ Odgovori mu Toma: „Gospodin moj i Bog moj!“ Reče mu Isus: „Budući da si me vidio, povjerovao si. Blaženi koji ne vidješe, a vjeruju!“⁴⁷⁴ (Iv 20,24-30)

Legenda kaže da je sveti Toma širio kršćanstvo sve do Indije:

Indijski je kralj dao Tomi mnoštvo novaca da sebi sagradi palaču, ali je on sav novac podijelio siromasima. To je naljutilo kralja te se odluči osvetiti Tomi. Ubrzo je umro kraljev brat Gad. Kad je došao u nebo, anđeli su ga upitali gdje bi htio živjeti, a on je prstom pokazao na veličanstvenu palaču koja je ondje stajala. Anđeli su ga od toga odvratili rekavši mu da je palaču sagradio neki kršćanin za njegova brata Gondofora. Kad se Gad ukazao bratu Gondoforu i to mu rekao, kralj je Tomu oslobodio. Tada je

⁴⁷³ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 434.

⁴⁷⁴ Iv 20, 24-30

*Toma kralju protumačio kako se vjerom i ljubavlju na ovom svijetu skuplja veliko blago na nebesima.*⁴⁷⁵

Prema legendi kojoj je svjedočio i sveti Grgur Nazijanski, sveti Toma je umro mučeničkom smrću u Indiji. Legenda kaže da je proboden 21. prosinca 72. godine dok se molio na jednom od brežuljaka. Prije svoje smrti vlastitim je rukama sagradio crkvu u Malabaru u Indiji.

Dan svetoga Tome u tradicijskoj je kulturi zabilježen kao dan duhovne priprave za Božić odlaskom na svetu ispovijed i pričest. Duhovnoj pripravi prethodio je završetak svih godišnjih poslova, što se ogleda u hercegovačkoj izreci: *Sveti Toma, dotraj mi sve doma*. Slična izreka se bilježi i u okolici Splita u čijoj je tradiciji priprema raznih vrsta peciva i kruha na dan svetoga Tome. Izreka koja se i danas govori glasi: *Sveti Toma, ubij prasca doma*.⁴⁷⁶ Zaštitnik je arhitekata, zidara, klesara, graditelja i geometara. Sv. Tomi vjernici se preporučuju kod sljepoće i u slučaju sumnje.

7.1.10. Badnjak

Najznačajnije mjesto u tradicijskoj kulturi adventskih običaja zauzima Badnjak. Badnjak se naziva još *Badnjim danom*, *Bonjim danom* i *Badnjicom*. Porijeklo riječi badnjak tumačilo se različito. U početku se tumačenje odnosilo na promatranje korijena riječi badnji te se riječ povezivala uz oblik drva koji se koristio za badanj. Danas je posve sigurno da badnjak dolazi od glagola bdjeti ili od pridjeva badar koji označava budnost. Badnjak bi, prema svemu navedenom, označavao dan i noć kada se bdije. U prilog tome ide i činjenica da romanski jezici koriste naziv *vigilia* za bdijenje te su i u hrvatskom jeziku zabilježeni nazivi *vilija* i *vilija Božja* koju koriste stanovnici na sjevernom Jadranu u kontekstu Badnjaka.⁴⁷⁷ U folklornom smislu *Badnjak je najbogatiji i najraznovrsniji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Karakteriziraju ga: priprava hrane za Božić; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana,*

⁴⁷⁵ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 435., prema: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* i *Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, priredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 567-568.

⁴⁷⁶ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., 435-436., prema: Jerko Suton, *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968., str. 126.

⁴⁷⁷ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 10.

*domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; kićenje zelenilom, najčešće bršljanovim i lovorovim grančicama: domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; groblja; badnje pucanje; badnji krjesovi; slama; posipanje žitom badnjaka i onoga koji ga unosi; božićne svijeće; božićni bor; božićne jaslice; badnji post i badnja večera; večernja molitva; čekanje polnočke; badnje koledanje; badnji ophodi; čestitanje; badnje zdravice.*⁴⁷⁸

Badnji dan u Širokom Brijegu karakterizira: ranojutarnje pripremanje triju badnjaka, priprava hrane za Badnju večer i Božić, šišanje i ukrašavanje žita svijećama i trobojnom unošenje badnjaka, posipanje žitom osobe koja unosi badnjak, samih badnjaka i kućnog tla, prostiranje slame ispod stolova, poškropljenje osoba, kuća i okućnica blagoslovljenom vodom, večernja molitva za ukućane i pokojnike te čekanje polnočke.

7.1.10.1. Post i priprava hrane za Badnjak i Božić

Na Badnjak se u širokobriježskom kraju žene rano ustaju da na vrijeme, do zvuka večernjih zvona, uspiju sve u kući i oko kuće počistiti i pripremiti obilje svakojake hrane i to nemrsne za badnju večer i mrsne za sutrašnji Božić. Naime, na Badnjak se posti da bi se skrušilo i pripremiло za Božić. U rane jutarnje sate počimalo se s pripravom kruh koji će biti blagovan na Božić. Takav kruh ima mnogobrojne nazive, ovisno o različitim podnebljima u kojima se pravi. Božićni se kruh tako u Bosni i Hercegovini nazivao božićnjak ili božićnica, česnica ili časnica, čurek, kićenjak, šareni kolač, bogatica, žitnica, božićni somun, božićna pogača, križnica, krsnica u Slavoniji i Vojvodini badnjak i badnjača, u Dalmaciji luk, ljetnica, ljetnjak, bravarica, a u Hrvatskom zagorju koleda ili koladek.⁴⁷⁹ Osim kruha, pripremle su se i štrudle punjene smjesom od oraha i pekmeza.

U Biograticima je zabilježen običaj pripremanja božićne pogače koja će biti blagovana na sam Božić, za vrijeme ručka:

Za Božić se peče božićna pogača. Božićna pogača bila je beskvasni kruh. U ispečenu božićnu pogaču se stave tri svijeće, a u sredini se izdubi kruh, izdubljeni komad kruha

⁴⁷⁸ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 68.

⁴⁷⁹ Dragić, Marko: *Priprava hrane za Božić i post na Badnji dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 75-76., Matica hrvatska, Mostar, 2014., str. 35.

*se izvadi, a u rupu u kruhu se nalije vina. Izdubljeni komad kruha se umoči u to vino i s njime se gase svijeće. Komadić natopljen vinom se drži u čaši iz koje se vino korišteno za gašenje svijeće pije. Ukoliko bi osoba popila to vino, ne bi je grlo bolilo sljedeće godine.*⁴⁸⁰

Običaj dubljenja božićne hrane nalazimo i u Rami. Dok se u Širokome Brijegu dubila sredina božićne pogače, Ramljaci su tradicionalno dubili ili provrtili božićni kolač pripremljen tako da izgleda kao manja pogača. Izdubljeni dio bi se stavio djeci koja bi došla u kuću na Božić na ruku, a dijete bi prilikom polaska kući govorilo: *Dala tetka kolačić povrtačić.*⁴⁸¹

Slično vjerovanje je zabilježeno i u Turčinovićima. Naime, božićni kruh bi se razlikovao od uobičajenog kruha po znaku križa na gornjoj strani. *Jedan komadić božićnog kruha bi se odlomio i umočio u malo crnoga vina. S tim kruhom bi se gasila svijeća izgovarajući: U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Vjerovalo se da osobu koja pojede komadić kruha s kojim su se svijeće gasile neće mučiti nikakvo oboljenje vezano uz grlo.*⁴⁸²

Večera se na Badnju večer uvijek održavala u krugu obitelji. Stol bi bio postavljen što je svečanije moguće, a za večeru se pripremala posna hrana. Najčešće je hrana uključivala ribu i krumpirovu salatu, a za večerom se pilo i crnoga vina. Običaji vezani uz hranu veoma su slični običajima koji se provode na Veliki petak.

7.1.10.2. Drvo badnjak

Najznačajnije mjesto unutar Badnjeg dana zauzima drvo badnjak. Španjolac, biskup Martin iz Braccare, u VI. stoljeću spominje paljenje badnjaka.⁴⁸³ Paljenje badnjaka se provodilo na većem dijelu Apeninskoga i Pirinejskoga poluotoka, na gotovo cijelom Balkanu, ali i u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj. Schneweis veže običaj paljenja badnjaka uz teritorij negdašnjeg rimskog carstva odakle se morem širio prema sjevernim zemljama. Budući da niti jedan od sjevernih slavenskih naroda nije poznavao tradiciju loženja badnjaka, moglo se zaključiti da običaj Hrvati nisu donijeli iz praslavenske zajednice, već da su običaj zatekli

⁴⁸⁰ Kazala mi Milena Đolo (rođ. 1962.) iz Biograca, Široki Brijeg.

⁴⁸¹ Dragić, Marko: *Priprava hrane za Božić i post na Badnji dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, MotrištaČasopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 75-76., Matica hrvatska, Mostar, 2014., str. 39.

⁴⁸² Prema kazivanju Ivice Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁴⁸³ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 230.

prilikom dolaska na prostore na kojima su se trajno nastanili i s vremenom ih inkorporirali u svoju kulturu.⁴⁸⁴

Paljenje badnjaka poznavali su i stari Rimljani, južnoslavenski narodi, ali i Englezi, Francuzi, Nijemci, Portugalci, Letonci i dr. Običaj paljenja badnjaka u hrvatskoj kulturi prvi je put pribilježen 1272. godine u dubrovačkom Statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi*. Dubrovački Statut spominje pomorce koji na Badnjak donose i u vatru polažu panj te bi za to bili nagrađeni.⁴⁸⁵

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi zabilježene su dvije vrste badnjaka. Prva vrsta se odnosi na granu hrasta koja još na sebi ima lišće, a druga je vrsta badnjaka klada, panj ili truplo stabla koje je moglo biti dugo i do dva metra, a debelo do pedeset centimetara, uz koju su nošena i dva manja komada.⁴⁸⁶

7.1.10.3. Unošenje badnjaka i Badnja noć

Običaji u Širokom Brijegu vezani uz unošenje badnjaka razlikuju se od mjesta do mjesta. U Mokrome su isključivo djeca unosila tri badnjaka, a ako u obitelji ne bi bilo djece, tri bi badnjaka unosila glava obitelji, najstariji član, kojeg bi se prilikom ulaska posipalo kukuruzom. U Ljubotićima je zabilježen običaj unošenja onoliko badnjaka usječenih od hrastova drveta *koliko je muškadije u kući*.⁴⁸⁷ U Donjim Mamićima domaćin kuće bi ranim jutrom išao sijeći maje, tanje drvo iz vlastite ograde, a uvečer bi muški članovi obitelji, na čelu s domaćinom, izašli vani i s drvarice uzeli po jednu cjepanicu. Ženski članovi obitelji bi ih unutar kuće čekali s pšenicom i kukuruzom u rukama. Prilikom njihovog ulaska, stajale bi i posipale cjepanice, muškarce i kuću pšenicom i kukuruzom. Svi se badnjaci nisu ložili odjedanput. Prvi je upaljen na Badnjak, drugi na Božić, a treći na Novu godinu. Novogodišnji badnjak koji gori, poslužio bi za paljenje svijeća. Nakon što se njegovom vatrom upale svijeće, molio se Gospin pozdrav i molitva za pokojnike iz kuće.⁴⁸⁸ U posuškom i ljubuškom kraju običaj je nalagao moljenje prigodne molitve za pokojnike netom nakon unošenja badnjaka. Isti običaj se provodio i u Gornjim Mamićima u Širokom Brijegu. Prema tradicijskom vjerovanju,

⁴⁸⁴ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str.18.

⁴⁸⁵ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 230.

⁴⁸⁶ Isto.

⁴⁸⁷ Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 407.

⁴⁸⁸ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 74.

umrli članovi obitelji se okupljaju oko badnjaka pa bi se klečeći za pokojne molio Gospin pozdrav i molitva za pokojnike.⁴⁸⁹

Tri badnjaka simbol su Svetog Trojstva, a njihovim se žarom pale sve svijeće u kući. Najveći badnjak, i onaj koji se prvi unosi u kuću, simbol je Oca, a manja dva su simboli Sina i Duha Svetoga.

U Turčinovićima su običaji uključivali sječu tri okrugla drveta približno jednake veličine koja bi na Badnje jutro bila ostavljena ispred kućnog praga do Badnje večeri. Nakon blagovanja večere, obitelj bi se skupila oko ognjišta na kojem je zapaljena vatra. Tada bi tri muška člana obitelji izišla vani uzela tri drveta koja su u rano jutro našli u šumi. Tada najstariji muški član obitelji - domaćin kuće kuca i pozdravlja:

- *Ej! Ima li ikoga?*

- *Ima nas! Ajde!* - Odgovore čeljad u kući.

Sada domaćin s badnjakom u naručju ulazi u kuću, a za njim ostali noseći badnjake. Domaćin i dica iz pratnje pozdravljaju:

- *Valjen Isus i Marija!*

- *Vazda Isus i Marija!* - odgovaraju čeljad.

- *Na dobro vam došla Badnja večer i sutrašnje Sveto porođenje Isusovo!*

- *I s tobom Bog da zajedno!* - odgovore svi uglas.

Za to vrijeme domaćica bi sjedila za ognjištem i uzimala u ruke žito koje bi posipala pred vratima govoreći: Koliko zrna ove šenice, toliko svima vama svakog Božjeg blagoslova!⁴⁹⁰ U međuvremenu, dok domaćica baca pšenicu pred vrata, domaćin bi stavljao badnjak nasred vatre a ostali bi, nakon ponovljenog kucanja i pozdravljanja stavljali badnjake s lijeve i desne strane. Panjevima koji tinjaju obično se dodavalo malo hrane s blagdanskog stola i vina koje se pilo. Vjerovalo se da će vatra badnjaka donijeti dobro cijelom domu i svim članovima obitelji. Panspermijskim obredima-posipanjem badnjaka, čovjeka koji ih unosi i samoga tla iskazivala

⁴⁸⁹ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 252.

⁴⁹⁰ Isto vidi kod: Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 75.

se želja zadobrom rodnom godinom, očuvanjem vlastitih materijalnih dobara, ali i za potomstvom u sljedećoj godini.⁴⁹¹ Posuta pšenica bi ostala do ranoga jutra na tlu:

*Kad se unose badnjaci, onoliko drvo koliko se može odsjeć unese se u kuću i ukućani ga posipaju žitom. Po samim badnjacima se tad iz staklenih čaša posipa vino i moli se vjerovanje, očenaš i pokoj vječni. Vjerovalo se da će tako biti rodniya godina. Žito bi moralo do jutra ostat u kući, a ujutro bi domaćica dovabila kokoši u kuću do žita da ga pokupe. Ako bi kokoši pozobale žito bačeno na badnjake unutar kuće, ne bi nosila jaja na tuđa gnjizda.*⁴⁹²

Vatra se trebala održati od unošenja badnjaka do svanuća. Vjerovalo se da će vatra koja gori čitave noći nakon loženja badnjaka prizvati toplinu, život i svjetlost u domove tijekom naredne godine. Vatra koju su tvorili badnjaci smatrala se pokazateljem plodnosti u narednoj godini pa su ju ljudi, ne prepuštajući ništa slučaju, pokušali raspirivati.⁴⁹³

Pepeo koji je nastao od dogorjelih badnjaka nije se prosipao bilo gdje. Prema vjerovanju, pepeo badnjaka osiguravao je dobar i obilan urod i zaštitu usjeva pa se posipao po njivama i usjevima.⁴⁹⁴ Često se njime posebno zaprašivao kupus ili je sipan životinjama u hranu, a veliki komadi koji nisu uspjeli izgorjeti do pepela zakopavani su u voćnjake i oranice.⁴⁹⁵ Također se smatralo da će naloženi badnjaci bogatije obrasli mahovinom donijeti godinu u kojoj će ovce davati bolje i više runa.⁴⁹⁶

7.1.10.4. Slama

Osim posipanja pšenicom, važnu je ulogu imalo i prostiranje slame ispod stolova:

Božićna slama koja se unosi u domove na Badnju večer, rasprostirala se ispod stola. Ustaljeno je objašnjenje da se slama se rasprostirala u spomen na Isusovo rođenje u štalici, ali rasprostiranje slame po tlu bilo je sveprisutno i u pretkršćanskim tradicijama.

⁴⁹¹ Isto vidi kod: Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 86.

⁴⁹² Kazala mi Milena Đolo (rođ. 1962.) iz Biograca, Široki Brijeg.

⁴⁹³ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2015., str. 162-163.

⁴⁹⁴ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str.16.

⁴⁹⁵ Rihtman-Augustin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 48.

⁴⁹⁶ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2015., str. 162., prema: Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968., str. 127.

*Starogrčki, starorimski, pa čak i staroindijski rituali nalagali su prostiranje slame na koju bi se prinosila žrtva božanstvima, ali slama se prostirala i iz praktičnih razloga. Prilikom blagovanja hrane, za vrijeme dok još nije bilo pokućstva koje bi olakšavalo svakodnevni život, slamu su prostirali na tlo te se na nju stavljalo jelo.*⁴⁹⁷

U Crnim Lokvama slamu je nosila glava obitelji uz pjev božićnih pjesama. Slama bi bila razasuta po podu, a žene i djevojke bi izvlačile slamčice. Djevojka ili žena koja bi izvukla najdužu slamku, za nagradu bi dobila najbolju preslicu⁴⁹⁸.⁴⁹⁹ Običaj prilikom kojeg domaćin unosi slamu zabilježen je diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske, tako su slamu, osim u Širokome Brijegu i okolici, domaćini unosili u Badiljevini kod Pakraca, Donjem Miholjcu, Đakovu, Iloku, Privlaci, Vetovu, Otoku, Hrasnomu, Busovači, Livnu, Usori i mnogim drugim mjestima. Unošenje slame bila je dužnost domaćica u Dugopolju kod Splita, dječja dužnost u Poljicima, a u Alagovcu kod Gruda slamu su na badnju večer unosile bake.⁵⁰⁰

Uz izvlačenje slame vežu se i divinacije o životima ukućana. Vjerovalo se da će osoba koja izvuče najdulju slamčicu imati i najdulji životni vijek.⁵⁰¹

Božićnoj slami, kao i badnjacima, pridodana su apotropejska i panspermijska svojstva. U prošlosti se božićna slama iznosila na blagdan svetoga Ivana ili na Sveta tri kralja izvan kuće i stavljala se na granje voćki. Nekada je služila i za obavljanje debla voćki. Vjerovalo se da će božićna slama zaštititi voćke i osigurati obilan urod, pri čemu na umu valja imati ne samo apotropejsku, već i nenamjerno racionalnu ulogu. Naime, slama obavijena oko voćaka mogla je pružati zaštitu od štetočina koje bi ju napadale. Kasnije se ista slama spaljivala.⁵⁰² Slama se stavljala i na mjesta gdje kokoši nesu jaja zbog vjerovanja da će se uvijek vraćati na isto mjesto.

Nakon unosa badnjaka, uslijedilo bi škropljenje blagoslovljenom vodom. Širokobriješka je tradicija da se nakon večere, a prije večernje molitve, *kršćenom vodom i soli* blagoslove članovi obitelji, kuća i okućnice. Za vrijeme blagoslova, osoba koja nosi blagoslovljenu sol i vodu, škropi i moli vjerovanje, a sve ostale osobe mole kada do njih dođu blagoslovljena sol i

⁴⁹⁷ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str.24.

⁴⁹⁸ Preslica je drveni alat koji se koristio prilikom pređenja vlakana.

⁴⁹⁹ Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 236.

⁵⁰⁰ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str.164-165.

⁵⁰¹ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 23.

⁵⁰² Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 237.; Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 22-23.

voda. Škropljenje vodom je veoma važno jer je ona simbol života i snage naravi, blagoslovljena voda ima i zaštitnu ulogu protiv zlih sila: po svjedočanstvu sv. Pisma od vode sam Bog izvede nebo i zemlju i sve što je na njima.

Sv. Petar pobijajući one koji su nijekali svršetak svijeta, ovako kaže: *Ta oni naumice zaboravljaju da nebesa bijahu odavna i da zemlja na Božju riječ posta iz vode i po vodi.*⁵⁰³ Voda postaje sakramental po blagoslovu Crkve, a zato se i zove blagoslovljena voda.⁵⁰⁴ Blagoslovljena je voda prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila. Zbog toga sinoda ju je 1688. godine predvidjela za sve nedjelje. Po *ondašnjem teološkom poimanju vjernici su imali trostruku korist od škropljenja blagoslovljenom vodom ako se upotrebljavala popraćena pravom vjerom u Boga i uvjerenjem da će Bog dati svoju pomoć zbog vjere svoje Crkve, koja ju blagosliva i daje na korištenje svojim vjernicima. Prva je korist što se vjernici čiste od lakih grijeha. Druga je korist od škropljenja jer je od poškropljenih mjesta bježao đavao sa svojim djelima. Treća je korist stvarna i propicijatorna jer po blagoslovljenoj vodi bolesnici primaju zdravlje; ozdravljuju i živine, a zemlja postaje plodnijom. Prema navedenoj sinodi svećenici su pozivali narod da je koriste svakoga jutra i večeri kako bi Sotona ostao daleko, a majkama je savjetovano da škrope djecu kako im ništa ne bi naškodilo.*⁵⁰⁵

Molitve poslije blagoslova započinjale su Vjeronanjem i Gospinim pozdravom. Nakon Gospina pozdrava mole *priporuke*, svaka sa tri Očenaša, Zdravo Marijo i Slava Ocu osim za umrle i za one koji se nema tko spomenuti jer se tada umjesto Slava Ocu moli Pokoj vječni. Naposljetku ukućani sjedaju za stol i objeduju. Poslije objeda nastupalo je bdijenje i iščekivanje polaska na polnoćku. Sudjelovanje na polnoćki prakticirali bi i oni koji ne odlaze redovito nedjeljama na misu. Takav odnos prema Badnjoj večeri i Božiću kod svih hrvatskih katolika ukazuje na opću svijest o važnosti Božića.

U Dobrkovićima je zabilježen tekst o Badnjoj večeri prije skoro jednog stoljeća:

– *Na ognjištu gori vatra, tu sjede ukućani – svi značajno uperena pogleda prema čađavim vratima. Ulazi domaćin i s njim dvoje-troje odraslije djece. Nose tri badnjaka – tri brižno odabrana drvca, a na svakom urezan križić. I reći će domaćin – Hvaljen*

⁵⁰³ 2 Petr. 3, 5

⁵⁰⁴ Usp. Glasnik lužbenog lista Đakovačke biskupije za svećenike, 17, Đakovo, 1896. str. 154-156.

⁵⁰⁵ Dragić, Marko: *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 69-70., prema: Fra Luka Tomašević: *Između zemlje i neba (Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću)*, Knjižnica Gospa Sinjska, knjiga br. 6, Sinj, 2000., str. 131.

Isus i Marija. – Vazda Isus i Marija – odzvanja složan odgovor. Po tom će domaćin – Na dobro vam došla Badnja večer i sutrašnje sveto Porođenje Isusovo. Opet složan odgovor – I s tobom Bog da zajedno. Opet nastavlja domaćin – Neka do nove Badnje večeri bude više zdravlja, više mira i manje grija. Potom domaćin s pomoćnicima stavlja badnjake u vatru na ognjištu. Nakon skromne večere (jer post je) odlazi se na počinak.⁵⁰⁶

Običaj unošenja tri badnjaka zadržao se i do danas. Budući da više kuće nemaju ognjišta, danas se badnjaci lože u peći i kamine. Običaj prilikom ulaska se i danas poštuje s time da, ukoliko ima manje muške djece, njih očevi ili braća nose na prukama prilikom unošenja badnjaka. Ukoliko u obitelji nema više muških članova, tri badnjaka unosi jedan muškarac. U nekim se mjestima, primjerice Biogracima i Ljutom Dolcu, zadržao običaj unošenja slame i posipanja pšenicom. Blagoslov kuća i okućnica, blagovanje večere i molitva ostala je sastavnim dijelom badnje večeri. Tradicija polnočke je postala najsvečanijim i najiščekivanijim događajem u razdoblju pripreme za Božić, a da bi se starijima i djeci omogućilo slavljenje svete mise s kojom bi se dočekalo Kristovo rođenje, organiziraju se *rane polnočke* koje počinju u ranijim noćnim satima.

7.1.10.5. Božićno drvce i jaslice

Božićno je drvce jedna od novijih tradicija u adventu. Pretpostavlja se da je njemačkog porijekla čemu u prilog ide i činjenica da se božićno drvce, bor ili božićna jelka u nekima od gradova dijem Hrvatske i Bosne i Hercegovine naziva krisbaum ili križbam.⁵⁰⁷ Ovome treba nadodati i najstariji zapis o sjećanju božićnih drvaca i zabrani istoga koja je izišla 1521. na blagdan svetoga Tome (21. prosinca) u njemačkom gradu Schlettstadtu. Kićenje borova u Schlettstadtu bilo je privilegija viših klasa. Borove su kitili obrtnici, i to jabukama i kolačima. Jabuke i kolače su djeca skidala i jela na blagdan Sveta tri kralja.⁵⁰⁸ Početak tradicije kićenja bora u Hrvata obilježen je vješanjem jabuka, naranči, oraha, lješnjaka, šljiva, kruški, ali i raznim stinim ukrasima od papira ili stakla.⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Zapisao dr. sc. Vlado Cigić (rođen 21. kolovoza 1946. godine, umro 22. studenog 2008.) prema sjećanju Matije Cigić iz Dobrkovića. Dostupno na <http://www.dobrkovici.com/index.php/badnja-vecer-i-bozic-kako-je-to-nekad-bilo/> preuzeto 18. 12. 2018. u 14:48),

⁵⁰⁷ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 28.

⁵⁰⁸ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 62.

⁵⁰⁹ Isto, str. 65-66.

Tradicija kićenja božićnog drvca s vremenom se pomjerala na ranije datume pa se danas božićno drveće nerijetko kiti sredinom adventa ili ranije. U nevelikom broju kućanstava zadržao se običaj kićenja bora na Badnji dan. Prirodne ukrase koji su urešavali bor zamijenile su božićne kuglice u raznim bojama, koje su kasnije nadopunjavane lampicama i prigodnim ukrasima. Na vrh drvca se i dalje postavlja zvijezda repatica, anđeo ili božićni vrh.

Jaslice, koje se stavljaju pod božićno drveće, podsjetnik su na noć Isusova rođenja koje se odvijalo u štalici. Prema nekim zapisima prve jaslice, u prirodnoj veličini, napravio je sveti Franjo za vrijeme svoga života. Naime, u njegovom životopisu stoji da je 1223. sa svojom subraćom živopisno slavio polnoćku u šumskoj pećini kod Greccia. Do oltara je postavio jasle sa slamom i uz njih privezao živoga magarca i vola. Kod bogoslužja je Franjo zanosno govorio (nije služio misu, jer nije bio svećenik, nego samo đakon), a legenda kaže da mu se kod podizanja ukazalo Dijete, Isus, pomilovalo ga po obrazu i nestalo. Prema dugima isusovci su postavili prve jaslice u današnjem smislu godine 1560. u svom kolegiju u Coimbri u Portugalu, a prve jaslice u crkvi načinili 1562. u Pragu. Njihov vrhovni poglavar, general Claudio Acquaviva, izdao je 1591. službeno dopuštenje da se mogu podizati jaslice u isusovačkim kolegijima i crkvama. Njih su zatim slijedili franjevci, dominikanci, augustinci, nakon čega običaj podizanja jaslca ulazi u sve domove u kojima se štuje i slavi Božić. Jaslice su se uglavnom pravile od slame i ukrašavane su bršljanom. Bršljan se u hrvatskoj tradicijskoj kulturi smatra svetom biljkom jer legenda kaže da se Isus Krist rodio u štalici koja je bila obrasla bršljanom. Prema legendi, kada su Židovi po Herodovom nalogu, tražili dijete Isusa Krista i ubijali svu djecu do dvije godine života, domaćini su na svoje kuće stavljali bršljanove grančice, a Židovi, misleći da su već bili u kućicama s bršljanom iznad vrata, zaobiđoše kuću u kojoj je prebivao Isus Krist.⁵¹⁰

7.2. Božić

Na današnji datum proslave Božića, 25. prosinca, u Rimskom Carstvu se slavio kult Nepobjedivog Sunca, ali i pobjedonosnog vladara pod nazivom Dies Natalis Solis Invicti. Bila je to svetkovina između rimskih Saturnalija, svečanosti u čast boga Saturna, koje su se odvijale od 17. do 23. prosinca, nakon završetka svih poljodjelskih poslova i Kalende, koja je označavala prvi dan u mjesecu. Tijekom godina nekršćanska se svetkovina zamijenila kršćanskom, a 25.

⁵¹⁰ Dragić, Marko: *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 423.

prosina postao je danom proslave Kristova rođenja. Slavlje Kristova rođenja ispočetka se održavalo u Zapadnom Rimskom Carstvu i u samom Rimu, odakle se proširilo na ostatak svijeta.⁵¹¹ U vremenu kada Hrvati prihvaćaju kršćanstvo kao svoju vjeru, Kristovo rođenje i početak nove godine slavio se istoga dana, da bi početak nove godine s vremenom bio vraćen na 1. siječnja, kako je počinjala kalendarska godina i za vrijeme Rimljana. Etnolozi smatraju da među božićnim i novogodišnjim običajima dolazi do preklapanja zbog kalendarskih pomicanja slavlja nove godine. Takvi tragovi nisu vidljivi samo u običajima, već i u jeziku pa nije zbunjujuće što se Nova godina naziva malim Božićem, a prilikom čestitanja Božića čest je spomen mladog ljeta. Isto je vidljivo i u Zapadnoj Hercegovini, gdje se često, uz božićnu čestitku, čuje i čestitka za mlado lito.⁵¹²

Božićno jutro započinje čestitanjem među članovima obitelji. Čestitanje Božića uz ljubljenje hrvatski narod naziva božićanjem.⁵¹³ Ukućani se ranije ustaju, ljube i pozdravljaju jedni druge riječima:

- *Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došao Božić i sveto Porođenje Isusovo!*

Ukućani odgovaraju:

- *I s tobom Bog da zajedno!*

Nakon obiteljskog čestitanja, muškarci bi išli u susjedstvo čestitati Božić. Prva osoba koja bi na božićno jutro došla na čestitanje Božića, naziva se polaznik.⁵¹⁴ U većini mjesta u širokobriježskom kraju naziv polaznik se ne spominje, ali se smatra velikom čašću biti prvi susjed koji će doći na čestitanje.

Nakon doručka obitelji bi se spremale za odlazak na svetu misu. Običaj je bio da se za božićnu misu odijene što svečanije i ljepše, posebice u novu odjeću. Božićna misa je obilježena pjevanjem božićnih pjesama i čestitanjima. Posebna se pažnja pridavala čestitanju Božića koje se odvijalo na Bakamuši. Obaveza i radost svakog čovjeka, bilo ono mlado ili staro, bila je

⁵¹¹ Rihtman-Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 13-16.

⁵¹² Zorica Vitez: *Iskorak iz svakidašnjice*, Etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 192.

⁵¹³ Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 196.

⁵¹⁴ Isto, str. 190.

spustiti se na ledinu podno briješke crkve gdje se čitav narod nastavio veseliti, pjevati i čestitati jedni drugima, formirajući krugove po zaseocima kojima pripadaju.⁵¹⁵

*Pjevala se ganga, nazdravljalo se rakijom i častilo suhim smokvama, grožđicama, ćufterom (želeom od grožđa) i domaćim kolačima. Igrala se hercegovačka trusa. Tu bi se mezilo po sat i po. Ako se momku sviđa neka cura on bi joj dobacijo naranču, a ako bi ona njemu dobacila počeli bi se kontat (udvarat jedno drugom). Nikome se tada nije žurilo kućama. Moglo se ostat dok je god ića, pića i veselja.*⁵¹⁶

*Unatoč činjenici da se živjelo u iznimno teškim uvjetima za Božić nije ničega nedostajalo. Na dan Božića cure bi kitile momke grotuljan (ogrlicama od orašaka). Nije se vraćalo kući dok se sve nebi popilo, a danas se skoro ni grljak ne obori.*⁵¹⁷

Običaj odlaska na Bakamušu tijekom godina zamijenio je odlazak u filijalne crkve, nakon čega se ispred crkvi zadržao običaj veseljenja po zaseocima. Muškarci iz obitelji nose rakiju, a žene božićne kolače te se *ide od čovjeka do čovjeka* časteći se i čestitajući međusobno. Odbiti rakiju ili kušanje božićnih kolača smatralo se sramotom. Tradicija čestitanja Božića ispred crkve uz nazdravljanje rakijom susreće se diljem Bosne i Hercegovine.⁵¹⁸

Nakon nazdravljanja, igralo se kolo. Poskočica koja se izvodila u širokobriješkom kraju, progovarala je o veselju nakon teških dana:

Daj zapivaj i zaori

Daj zapivaj i zaori,

neka tutnji sve do gori,

razdragano i veselo,

neka bude tvoje čelo.

⁵¹⁵ Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962) iz Turčinovića, Široki Brijeg. .

⁵¹⁶ Ispričala mi baka, Ivica Barać (rođ. 1942.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu, majka sedmero djece, baka 26 unučadi i prabaka šestoro praunučadi.

⁵¹⁷ Kazao Ante Sesar (rođ. 1930. godine) u Kočerinu, Široki Brijeg.

⁵¹⁸ Više o ovome vidi: Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 196.

*Ta ovo je mili rode,
dragi Božić pun slobode.
Nakon osam stotin' ljeta,
prvi Božić šta se sreta.
U slobodi to je ovaj,
to zapamti i to znaj.
Skini gusle pa zaori,
badnjak loži, neka gori.
Zovi pjesmom pradjedove,
koji biše i pomriše.*

*Čobanine, ovce tiraj,
I božićnu pjesmu pivaj,
da ti ove ne dosade,
ti potraži nove kajde.
Klikni rode i ne plaš' se,
pivaj dedo, pivaj čedo
i ti bako sve polako,
k veselju se pridružite
i družine ne ružite.
Ta i vi ste sretni zbilja,
što dođosmo svi do cilja.*

Danak svanu, sunce granu,

lanci s ruku neka spanu.

Ta dosta je i muke bilo,

dosta suza iskapilo.

U kolo se dico mala,

pa nek' vlada igra, šala.

Zini čemu štednja glasa,

pivaj tenor misto basa,

nek grad pivam a i selo,

razdragano i veselo.

Bogu fala prevelika,

sloboda je čast i dika.

Veseli se mili rode,

sa izvora pij slobode.

Štiti ono što si stek'o

Da potomak ne bi rek'o:

stari stekli i rastekli,

nekad bili pa zaspali,

nas u ropstvo opet dali.

Znadni snosit poteškoće

i moguće svake zloće.

Nove sriće danak sviće,

*u buduće bolje biće.*⁵¹⁹

Po povratku u obiteljske domove, prije objeda, na stol se stavljaju tri svijeće, obično trobojnice, koje gore za vrijeme objeda i molitve. Tri svijeće su u prošlosti stavljanje u božićno žito povezano trobojnicom, a danas se stavljaju u svijećnjak pored žita. Nakon blagovanja jela, uslijedila bi molitva:

*Svi se prikrste kleknu na kolina pa se moli pet Očenaša, Zdravo Marija i pet Pokoj vičnji „u čast pet rana Isusovi za one duše koje su s ovoga svita otišle nabolje, a snami su se na današnji dan radovali i veselile, da priđu u kraljestvo nebesko“. Onda se moli pet Očenaša, Zdravo Marija i Pokoj vičnji „za one duše koji se nema ko spomeniti“.*⁵²⁰

Nakon molitve netko od ukućana bi trebao ugasiti svijeće pravim redoslijedom i to kruhom natopljenim crnim vinom i pri tome izgovarati: *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Naime, pri izgovaranju se uvijek preskakala prva svijeća. Prva se gasila druga po redu, srednja svijeća, i to prilikom spominjanja prve božanske osobe, zatim treća, a prva bi se svijeća gasila na spomen Duha Svetoga. Vjerovalo se da onaj tko pojede vinom natopljeni kruh, kojim su se ugasile svijeće, neće imati zdravstvenih problema s grlom i dišnim putovima.⁵²¹ Komadom kruha svijeće su gašene i u Dugopolju, Kostanju, Lici i Kreševu, Poljicima i Vrgorcu, u Duvnu i Rami, Imotskom i Neumu. Isti običaj je zabilježen kod dalmatinskih i Ličkih Bunjevaca.⁵²² Sličan je običaj zabilježen u Vitezu. U pšenicu, koju su Vitežani sijali na blagdan svete Lucije, stavljale bi se tri svijeće. Svijeće bi gasio netko od članova obitelji prethodno kruh natapajući vodom ili rakijom. Kruh natopljen vodom ili rakijom, nakon gašenja, je trebalo blagovati. Vjerovalo se da osobu koja blaguje kruh kojim su ugašene svijeće neće imati grlobolju tijekom sljedeće godine.⁵²³

⁵¹⁹ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 155.

⁵²⁰ Ispričala Ivica Barać (rođena 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁵²¹ Isto.

⁵²² Dragić, Marko: *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 242.

⁵²³ Isto, str. 243.

Mnogobrojne su divinacije vezane uz božićnu svijeću. Svijeće koje domaćin kuće gasi, po tradicijskom vjerovanju, mogle su predskazivati smrt članova obitelji. Ukoliko bi dim svijeće krenuo prema osobi koja se nalazila oko svijeće, značilo bi da će ista ta osoba umrijeti prva. Isto se vjerovalo ukoliko svijeća nije bacala sjenu na neku od oba okupljenih oko božićnog stola. Također, divinacije su se mogle vršiti promatranjem načina gorenja svijeće, ali i otapanja voska. Po načinu gorenja prorokovala se dobra ili loša sudbina, a po cijedenju voštanih suza količina uroda u sljedećoj godini. Otapanje više voska prognoziralo je bolji urod.⁵²⁴ U Istri je bio zabilježen običaj divinacija s dvjema svijećama. Jedna svijeća se palila za žive, a druga za nežive. Ukoliko je svijeća upaljena za nežive gorjela brže nego ona za žive, više se molilo za mrtve. Obrnuto, ukoliko je svijeća za žive gorjela brže, više molitvi je upućeno za žive. Nadalje, dim ugašene svijeće svojim bi kretanjem predskazivao u kojem će dijelu polja biti bolji urod.⁵²⁵

Zabilježena su i vjerovanja povezana s danima na koje bi padao Božić:

*U prvoj polovici 19. stoljeća vjerovalo se ako je Božić nedjeljom, onda će zima biti vedra ali vjetrovita, proljeće i jesen kišovito, ljeto pak suho, stoka boležljiva, a žito će roditi bolje. Ako je Božić ponedjeljkom: zima će biti laka; proljeće srednje; ljeto vjetrovito; jesen kišovita; pčele slabe; a u ostalom će biti obilje. Kad je Božić utorkom: zima će biti snježna i duga; proljeće kišovito; ljeto suho; jesen ugodna; stoka boležljiva; žetva plodna. Ako je Božić srijedom: zima će biti oštra; proljeće burno; jesen suha; žetva srednja; vina će biti dosta; perad slaba. Ako je Božić u četvrtak: zima će biti mekana s mnogo vode; proljeće mokro; jesen vedra; ljetina srednja; vina dosta. Kad je Božić petkom: zima će biti huda; proljeće vjetrovito; jesen srednja; čeljad će biti zdrava; žetva različita. Ako je Božić u subotu: zima će biti meka; proljeće vjetrovito; jesen oštra i kišovita; meda i vina bit će dosta.*⁵²⁶

U popodnevnom je satima muški puk obilazio susjede, rodbinu i prijatelje, čestitao se Božić, obično uz gange ili pjevanje božićnih pjesama. Ženski članovi obitelji dočekivali bi muške koji idu od kuće do kuće u čestitanje. Mladi bi se skupljali na određenom mjestu gdje

⁵²⁴ Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja (II. Oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939., str. 11-12.

⁵²⁵ Rihtman-Augustin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 76., Prema: Mikac, Jakov: *Godišnji običaji (Brest u Istri)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 29, str. 216.)

⁵²⁶ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 173., prema: Ilić-Oriovčanin, Luka: *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846., str. 104-105.

bi do kasno u noć igrali kolo. Na taj način učvršćivalo se zajedništvo, prijateljske i rodbinske veze te su se zaboravljale sve prijašnje svađe jer je Božić blagdan mira.

O tradicijskim božićnim običajima širokobriježskog kraja svjedoči i sljedeći zapis:

Rano se ustajalo na Božićno jutro. Oko pet sati. Običnim jutrom buđenje bi sporo išlo, ali na Božićno jutro već u pet sati sve je na nogama. Prvo – jutarnja molitva. Zatim dolazi – kava i rakija (uz napomenu da su i odraslija djeca smjela kušati te čarobne napitke).

Iako je vani bila još noć, bez straha se odlazilo susjedima čestitati Božić. Posvuda je odzvanjalo – Na dobro vam došao Božić – sveto Porođenje Isusovo. Nakon svih čestitanja djeci su se dijelili Božićni darovi (nešto oraha, bajama i lišnjaka, te po koja jabuka ili suha smokva i napokon veliki kolač koji je domaćica naparavila mjeseći Božićni kruh.

Oko šest sati bio je ručak, danas bi se reklo doručak. Zna se – za Božićni ručak obvezatno je – kiseli kupus sa suhim mesom ili dobro začinjena sarma. Jelo se s užitkom i zalijevalo vinom.

Nakon svega toga kretalo se prema Brigu – na Božićnu misu. Išlo se u velikim skupinama i pjevale divne Božićne pjesme – U sve vrime godišta... Krasan je običaj bio slišati tri Božićne mise. Crkva je bila uvijek puna, a Božićno misno slavlje neopisivo lijepo. Nešto prije jedanaest sati svete su mise završavale, a Božićno slavlje nastavljalo se u širem okolišu crkve na Brigu.

Misari su se okupljali u kolima. Tu se igralo, pila se rakija uz nazdravljanje i častilo se slatkišima. Bilo je veselih doskočica (gađanja orašcima i lišnjacima među mlađarijom). Pjevalo se. Odjekivala je ganga, a stariji ljudi znali su tanko-glasovito i putnički zapjevati. U pozadini sve te vike i cike smirujuće se razlijevalo umiljato žensko basiranje. (Moj dragane, moje rosno cvijeće...) Opet čestitanja i čestitanja. Iz tog vremena datiraju djevojačka darivanja takozvane čuče. Djevojke su mladićima (koji su im se sviđali) slale (putem svojih dobrih prijateljica) čuče. To su bila drveta nakićena svakojakim darovima (čarapama, terlucima⁵²⁷, jabukama, grotuljama...) Otprilike dva sata trajalo je kolo na Brigu. Moji Dobrkovćani nastavljali su slavlje pod

⁵²⁷ Terluci su vunene čorape koje su djevojke i žene plele djeci i odraslima.

Pivnicom – legendarnim hrastom uz igralište Babić. Pila se rakija, igrala šijavica, pjevala ganga, bacalo kamena s ramena i još što-šta.

*Nakon Božićne užine opet se u kasno popodne nastavljalo Božićno kolo. Opet igre, pjesme, veselje. Navečer se molilo pet očenaša. Upaljene Božićne svijeće gašene su kruhom namočenim u vino.*⁵²⁸

Blagdan Božića završavao bi kako je i počeo, u toplini obiteljske kuće, zajedničkom večerom i molitvom.

7.2.1. Pobožićni blagdani i spomendani

7.2.1.1. Sveti Stjepan

Blagdan svetog Stjepana poznat je kao *Štefanje, Stjepandan, Stipandan i Stipanjan*. U Bosni se dan svetoga Stjepana naziva *Drugi dan Božića*.

Sveti Stjepan prvomučenik bio je jedan od sedmorice đakona prve Crkve, uz Filipa, Prohora, Nikanora, Timona, Parmenu i antiohijskog pridošlicu Nikolu. Optužen je za bogohuljenje te mu je suđeno pred Vijećem uz optužbe lažnih svjedoka. Sveti je Stjepan na optužbe odgovorio izvanrednim govorom kojega je uputio tužiteljima (usp. Dj 7,1-53), za vrijeme kojeg je imao lice poput anđela (usp. Dj 6,1-15). Nakon govora, Vijeće ga je izbacilo iz grada i osudilo na smrt kamenovanjem. Svetac ih nije proklinjao, već je molio Gospodina da ga primi u Kraljevstvo Nebesko, a da njegovim ubojicama oprosti grijeh. Nakon Stjepanove smrti nastao je velik progon kršćana koji su se, bježeći, nastanjivali u sve judejske i samarijanske krajeve. Jedna od legendi o svetom Stjepanu kaže da je 415. godine svećenik Lucijan iz Palestine, u snu imao viđenje u kojem je vidio mjesto na koje je položeno smrtno tijelo svetoga Stjepana. Svećenik je pohodio mjesto, otkopao tijelo i prenio ga u Rim, gdje je pokopano uz tijelo svetoga Lovre, rimskog đakona.⁵²⁹ Danas se svetog Stjepana štuje kao zaštitnika đakona, zidara, klesara, izrađivača lijesova i onih koji boluju od glavobolje.⁵³⁰

⁵²⁸ Zapisao dr. sc. Vlado Cigić (rođen 21. kolovoza 1946.godine, umro 22. studenog 2008.) prema sjećanju Matije Cigić iz Dobrkovića. Dostupno na <http://www.dobrkovici.com/index.php/badnja-vecer-i-bozic-kako-je-to-nekad-bilo/> preuzeto 18. 12. 2018. u 14:50)

⁵²⁹ Dragić, Marko: Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini, *Ethnologica Dalmatica* 27 (1). Etnografski muzej Split, 2020., str. 38.

⁵³⁰ Isto, str. 45.

Na Stipanjdan se ujutro uz pozdrav „Valjen Isus“ nadoda: „Na dobro vam doša sveti Stipan“. Svi odgovaraju „I s tobom Bog da zajedno“. K misi se nosi voće i rakija. Iza mise častilo se i pivalo, a znalo se zabaciti i kamena s ramena i igrat kola. Divojke bi bacale jabuke momcima, a oni bi im uzvraćali.⁵³¹

Običaji vezani uz Stipanjdan u širokobriješkom su kraju povezani uz zamiranje mladića i djevojaka i odlaske zetova u kod punica. Stipanjdan su posebice rado čekali mladići i djevojke koji su, nakon adventa, mogli nastaviti s upoznavanjem odabranika. Nakon misnog slavlja okupilo bi se po zaseocima, kao i na Božić te bi mladići djevojkama i obrnuto dobacivali naranče ili jabuke. Mladići su znali djevojke gađati jabukama ili narančama. Ako bi djevojka primila jabuku ili naranču u ruke, prihvatila bi udvaranje mladića. Ako ju je odbila, smatralo se sramotom za mladića.⁵³² U kočerinjskom kraju, djevojke su znale nanizati grotulje koje su pravile od oraha, lješnjaka nanizanih na konac između kojih se nalazio obojan papir. Glavno mjesto na grotulji pripadalo je jabuci, kroz koju je grotulja prolazila. Grotulje djevojke nisu izravno davale mladićima, već bi ih poslale po prijateljicama.⁵³³ Oženjeni muškarci su na Stipanjdan išli čestitati Božić obiteljima svojih supruge. U prošlosti su zetovi za prvi Božić darivali punice košuljkom, maramama ili kakvim skromnijim darom, a punice bi im uzvratile pletenim čarapama ili grotuljama. U nekim krajevima darivanje se proširilo i na ostale ženske članove obitelji.

Novi zetovi bi išli u punica, di bi i' dočekala grotulja i dobar ručak. Grotulja se sastojala od suvi' smokava, orašaka, bajama, rogača, i sl.. Sve bi se to nanizalo na konac, a između bi se metnilo šareni papira i nanizalo na konac. Punica bi zetu pribacila grotulju oko vrata, a zet je dariva' punicu košuljkom.⁵³⁴

Isti običaj susreće se i u grudskom, posuškom, livanjskom, imotskom kraju, ali i na Pelješcu.

Stipanjdanske gange uključivale su humorističnu notu. Žene bi pjevale *Punica je dočekala zeta / svarila mu nogu od pileta, a muškarci bi se pridruživali stihovima: Oj, Božiću, alaj si baraba/ode moja pečenica džaba.*

⁵³¹ Ispričala Ilica Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁵³² Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962.) i Mare Đolo (rođ. 1934.).

⁵³³ Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 207.

⁵³⁴ Ispričala Ilica Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

Običaj traženja mladića/djevojke na blagdan svetog Stjepana nestao je s običajem organiziranja pučkih veselja, ali se običaj dolaska zetova na blagdan svetog Stjepana u posjet obitelji svojih supruge se njeguje i današnjih dana.

7.2.1.2. Sveti Ivan, apostol i evanđelist

Spomendan svetog Ivana Evanđelista naziva se još *Ivandan, Ivanjdan, Ivanuš, Januševu i Treći dan Božića*.⁵³⁵

Sveti Ivan Evanđelist, najmlađi apostol, autor je jednoga od Evanđelja, tri poslanice i Otkrivenja. Rođen je u oko 6. godine u Galileji, u Betsaidi. Postao je apostolom zajedno s bratom Jakovom i Petrom i Andrijom. U Bibliji se Ivanov lik susreće prilikom ključnih događaja u životu Isusa Krista. Bio je prisutan prilikom Isusova ozdravljenja Šimunove punice (Mk 1, 29), žene koja je ozdravila dotičući se Isusovih haljina (Mk 5, 29), ozdravljenja Jairove kćeri (Mk 5, 37), prilikom preobraženja na brdu Tabor (Mk 9,2). Bio je jedan od četiri apostola koji su ga pratili prilikom molitve na Maslinskoj gori (Mk 13,3) i u Getsemanskom vrtu (Mk 14,33). Pratio je Isusa Krista na njegovom križnom putu te je pod križem primio dužnost od Isusa Krista da se brine za Blaženu Djevicu Mariju. Sveti Ivan je bio među apostolima koji su spazili prazan grob u koji je bilo položen Kristovo tijelo te ga je prvi prepoznao prilikom njegova dolaska na Galilejsko jezero.

Prema legendi, nakon što se nastanio u Efezu u Maloj Aziji, odveden je u Rim gdje mu je car Domicijan sudio, kažnjavajući ga sa smrću u vrelom ulju. Međutim, sveti Ivan Evanđelist je čudesno izbjegao mučeničku smrt. Jedini je apostol koji je umro prirodnom smrću doživjevši duboku starost.

Na ivanjdansko se jutro pozdravlja kao i na stipanjdansko jutro, s pozdravom: *Valjen Isus. Na dobro vam doša sveti Ivan!*. Pozdravljaču se odgovara riječima: *I s tobom Bog da zajedno*. Tradicionalno se odlazi na misna slavlja. Nakon misnih slavlja, ostaje se u crkvenim dvorištima gdje se čestita Božić, sveti Stipan i sveti Ivan. Uz čestitanje, časti se kao i na Božić i svetoga Stjepana, rakijom i kolačima.

Na spomendan svetog Ivana ipak je dozvoljena određena vrsta rada koja se nije smjela obavljati prvog i drugog dana Božića. Božićna slama se iznosila iz domova, stavljala se na

⁵³⁵ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str.148.

voće i palila se koleda. Na taj dan bi bilo dozvoljeno počistiti kuću prvi put nakon Badnjaka. Naime, na sam Božić i Stipanjdani nije bilo dozvoljeno mesti kuću i obavljati bilo kakve druge kućanske poslove.⁵³⁶

Sveti Ivan Evanđelist se štuje kao zaštitnik pisaca, knjižničara, izdavača, teologa, skladatelja i slikara. Svetom se Ivanu moli za blagoslov prilikom opekotina i drugih rana.

7.2.2.3. Nevina dječica

Spomendan Nevine dječice naziva se još *Nevina dica, Mladinci, Mladenci, Šibalice, Šibarjevo* ili *Herodoševo*.⁵³⁷

Majke bi na taj dan išibale svoju dječicu kako bi se prisjećala onoga dana kada je Herod poubijao svu djecu misleći da će među njima ubiti i Isusa.⁵³⁸ Običaj šibanja djece popraćen je objašnjavanjem biblijskih događaja:

*Na Mladence, kad dica stanu mater bi i' sve išibicala drinovinom, pri tom bi govorila. "Resti u dužinu, u širinu, u dužinu, u širinu. Slušaj, uči, ne svađaj se sa starijim, ne odgovaraj starijim.". Zbunjenoj dici ne bi bilo jasno šta i' bje kad ništa nisu radila. Objasnilo bi im se da su na ta dan nastradala nevinna dica kad je Irud naredio da se pobiju sva dica do dvi godine. Nakon šibicanja dici bi se darova kakav sitni dar.*⁵³⁹

Današnji spomendan Nevine dječice obilježava se misom i priredbama koje se izvode u crkvama diljem Hercegovine. Sudionici priredbi su djeca koja izvode recitale i igrokaze, a na kraju priredbi, svećenik prolazeći kroz crkvu djecu dotiče šibom pri tome im darujući i slatkiše.

7.2.3. Silvestrovo

Silvestrovo baštini naziv po papi, svetom Silvestru, čiji se spomendan slavi 31. prosinca. Papom je postao 314. godine i papinsku je dužnost obnašao nepune 22 godine.

Mnogobrojne su legende sačuvane o danu kada je sveti Silvestar krstio Konstantina I.

⁵³⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 148.

⁵³⁷ Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 214.

⁵³⁸ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 47.

⁵³⁹ Ispričala Ilica Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

Velikog, nakon kojeg je car Konstantin napustio Rim i otišao u Konstantinopol, dajući do znanja da je *papinska vlast iznad državne*, a objavivši *Milanski edikt* 313., kršćanstvo je proglasio slobodnom vjerom.⁵⁴⁰

U Hercegovini se na Staru godinu običava reći: *Danas je Silvestar papa/ što godine sklapa*. Na Staru godinu omjerava se rad učinjen od siječnja, zahvaljujući se Bogu za sve darovano uz preporuke da *svako naše molenje i dilovanje započne s imenom Isusovim i Marijinim i po njima da se dovrši*.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Prema legendi koju navodi Jakob Voragine car Konstantin zapovjedio je da se pobiju svi kršćani, te je Silvestar sa svojim činovnicima pobjegao iz grada i sakrio se u planini. Zbog okrutnosti Konstantina je Bog kaznio teškom bolešću. Po savjetu svojih liječnika Konstantin je dobio tri tisuće male djece kojoj su trebali rezati grla kako bi Konstantin u kadi imao vruću krv koja će ga izliječiti. Kad se Konstantin trebao popeti na svoja kola i otići na mjesto gdje je trebao biti okupan, majke djece došle su plakati zbog tuge za svojom djecom. Kada je Konstantin shvatio da su majke s djecom, on je svojim vitezovima i onima koji su bili oko njega rekao da je dostojanstvo Rimskoga Carstva izbavio iz fontane sažaljenja jer je dekretom zapovjedio da se onome tko ubije dijete, ima smrskati glava. "Bolje je da napustimo okrutnost i da nas šteta savlada, i zato je bolje spasiti živote tih nevinih nego ih usmrtiti. Ne možemo ih ubiti za moj oporavak, jer ako sam time trebao imati zdravlje, to bi bilo okrutno zdravlje, kupljeno od tolikih nevinih." Potom je zapovjedio da se djeca predaju majkama i svakome od njih dao dobar dar te ih tako s velikom radošću vratio kućama, odakle su bila izišla s velikom tugom, a on sam se vratio u svoju palaču. Iduće noći Konstantinu su se u snu ukazali sveti Petar i sveti Pavao i rekli mu: "Zato što si imao užas radi krvi nevinih, naš Gospodin Isus Krist imao je milosti prema tebi i zapovijeda ti da slugu pošalješ u planinu gdje se Silvestar skriva sa svojim činovnicima; poruči mu da dođe i krsti te i bit ćeš izliječen." Kad se Konstantin probudio, pozvao je svoje vitezove i zapovjedio im da odu u planinu i uljudno i pošteno dovedu papu Silvestra na razgovor s njim. Kad je Silvestar izdaleka vidio da dolaze vitezovi, mislio je da ga traže da bude mučenik i počeo je govoriti svojim činovnicima da trebaju biti čvrsti i stabilni i u vjeri podnijeti mučeništvo. Kad su vitezovi prišli Silvestru, rekli su mu da ih je car Konstantin poslao po njega moleći ga da dođe razgovarati s njim. Silvestar je došao Konstantinu i ovaj mu je ispričao ukazanje u snu. Silvestar je otvorio knjigu i pokazao mu slike svetog Petra i svetog Pavla. Car je otišao u crkvu svetoga Petra i priznao svesvoje grijehe. Deseti dio svoga posjeda dao je Crkvi. Helena, majka cara Konstantina, koja je živjela u Betaniji, čula je da joj je sin postao kršćaninom te mu je poslala pismo u kojem ga je pohvalila što se odrekao lažnih idola. Konstantin je majci odgovorio da bi trebala okupiti najveće mudrace Židove, a sam car će okupiti najveće mudrace kršćane. Helena je okupila dvanaest najboljih mudraca Židova i pvela ih sa sobom. Njima su bili suprotstavljeni sveti Silvestar i njegovi službenici. Židov po imenu Zambry doveo je okrutna bika, ne rekavši ni riječi u uho bika i bik je odmah uginuo. Tada su ljudi bili protiv Silvestra koji je rekao da ne vjeruje da ime nekoga vruga nije snaga da ubije bika, ali je velika vrlina podići bika ponovno u život. Zambry je rekao ako će Silvestar u ime Isusa iz Galileje oživjeti bika, da će on i svi Židovi s njim odmah vjerovati u Isusa Krista. Tada je Silvestar uputio molitve, prišao biku i rekao mu na uho: "Ti prokleta stvorenje koje je stupilo u ovoga bika, izlazi u ime Isusa Krista, u čije ime ti zapovijedam, ustani i idi s drugim životinjama" i odmah je bik krenuo naprijed. Tada su se kraljica i sudci obratili na kršćanstvo. Prema legendi u Rimu je postojao zmaj u jami koji je svaki dan svojim dahom ubijao više od tri stotine ljudi. Car je pitao Silvestra za savjet. Silvestar je rekao caru kako se snagom Boga obvezao da će prestati stradanja od zmaja. Silvestar je počeo moliti, a ukazao mu se sveti Petar i rekao: Sa svoja dva svećenika idi sigurno na zmaja i kad dođeš do njega, reci mu: "Naš Gospodin Isus Krist koji je rođen od Djevice Marije, razapet, pokopan i uskrsnuo, a sada sjedi s desne strane Ocu, koji će doći suditi žive i mrtve." Silvestar je tako i učinio. Kad je došao u jamu, spustio se s dvije svjetiljke sto pedeset koraka i našao zmaja, te rekao riječi koje mu je rekao sveti Petar. Kad se vratio, Silvestar je na izlazu iz jame susreo dva vrača koji su htjeli sići u jamu. Tada se Rim spasio od otrova zmaja i mnoštvo se odreklo lažnih idola te prihvatilo kršćanstvo. (Citirano prema: Dragić, Marko: Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, 50 (2), 2015., str. 307-308.)

⁵⁴¹ Dragić, Marko: Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, 50 (2), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2015., str. 311.

7.2.4. Nova godina

Nova godina broji mnoge nazive u hrvatskoj tradicijskoj kulturi: *Mali Božić, Mladi Božić, Mlado lito, Novo lito, Počelo nove godine*.⁵⁴²

Obiteljsko svetkovanje Nove godine vrlo je slično božićnom, s time da je Božić okrenut užoj obitelji, a Nova godina rodbini i prijateljima. Danas je iščekivanje Nove godine izgubilo značajku obiteljskog blagdana, ne samo u gradu nego i na selu.

*U prošlosti se nije slavila Nova godina, nego se to zvalo Mali Božić i Mlado lito. Niko nije čekao ponoć da nastupi nova godina. Na samu Novu godinu čestitalo bi se istim riječima kao i za Božić: „Na dobro vam doša Božić i mlado lito!“*⁵⁴³

Uz prvi dan nove godine vezano je i vjerovanje o usvajanju novih znanja i vještina. Naime, vjerovalo se da, ukoliko osoba obavlja određen rad na Novu godinu, osigurava uspjeh u tom radu za budućnost, pa se govorilo *Što ne znaš radit, to radi i uči na Novu godinu i onda ćeš naučit to radit*.⁵⁴⁴ Također, izbjegavani su svi radovi koji su se smatrali nepoželjnima za tekuću godinu:

*Isto k'o što se radilo ono što je valjalo naučit, nije se radilo ono što nije tribalo. Uvik bi se kuća očistila dan prije Nove godine, čeljad bi se okupala i obukla novu, čistu odjeću. Ako bi uša' u novu godinu čist i opran, govorilo se da će te to pratit' cile godine. Ako je kuća bila uredna na Novu godinu, uredna bi bila cile godine.*⁵⁴⁵

Posebno je zanimljiv dan poslije Nove godine, 2. siječnja, u selima Čerigaj i Podglavica u Širokom Brijegu. Čerigajčani bi poslije Nove godine slavili sv. Joša. Naime, ostalo bi podosta hrane i pića od veselja pa su smatrali da bi trebalo produžiti božićne dane:

*Skupile bi se komšije, čestitale svetog Joša i onda bi napravile granicu između komšiluka. Skinili bi opanke i terluke i prilazili bi granice zaseoka bos i to po snjigu. Nakon toga bi zajedno pivali gange i igrali kolo.*⁵⁴⁶

⁵⁴² Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, Croatica et Slavica Iadertina 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2018., str. 220.

⁵⁴³ Ispričala Ivica Barać (rođ.1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁵⁴⁴ Ispričala Mara Đolo, (rođ.29. 09. 1934.) iz Ljutoga Doca, udana u Biograce.

⁵⁴⁵ Ispričala Ivica Barać (rođ.1941.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁵⁴⁶ Isto.

7.2.5. Sveta tri kralja

Blagdan Sveta tri kralja, poznat po nazivima *Bogojavljenje* ili *Vodokršće* ujedno se smatra i završetkom božićnog vremena. Ovim blagdanom Crkva se spominje dvaju događaja iz Isusova života. Prvi je Isusovo krštenje u rijeci Jordan pa se taj dan naziva i Vodokršće. Drugi je pohod triju mudraca s istoka koji su se došli pokloniti malome Isusu donijevši mu darove, mirtu, zlato i tamjan. Toga dana se skidaju božićni ukrasi i u kući završava obiteljski božićni ugođaj.

Slavenski narodi su uoči Vodokršća odlazili na ritualno kupanje ili umivanje na obližnjim rijekama. Kupanju ili umivanju uoči Vodokršća pripisivala su se apotropejska svojstva, vjerovalo se da oni koji se okupaju u izvorskoj vodi neće oboljeti od kakve bolesti.⁵⁴⁷ Ritualno kupanje u vodi provodilo se i na druge načine, primjerice, mađarskoj su na božićni ponedjeljak mladići polijevali djevojke vodom, a djevojke bi njih polijevale na božićni utorak.⁵⁴⁸

U mjestima diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske na Vodokršće se odlazi na svetu misu na kojoj se vrši blagoslov soli i vode. U Posavini i Dalmaciji blagoslovljena voda se uzimala u crkvi i odnosila u domove, dok se u Hercegovini voda i sol nosila od kuće na blagoslov u crkvu.⁵⁴⁹ Na blagoslovu bi se posude s vodom i soli otvorile i usmjerile prema svećeniku uz ponavljanje blagoslova te bi se po završetku mise posude nosile u domove. Blagoslovljena sol i voda su služile cijele godine za blagoslove kuća i okućnica.

U nekim mjestima na Sveta tri kralja prakticirao se paljenja posvećenih svijeća u žitu i siru. Vjerovalo se da će žito imati bolji urod:

*Metne se svića u žito, a u žito se metne sira i to se pritisne. Kad dođe vakat gasit sviće, samo se moli. Na blagoslov na Vodokršće tri osobe stave tri ruke oko svića i moli se: „Evo žito, bilim sirom zasuto, svićom osvjetljeno“. Onda se moli virovanje i na kraju se kaže trneći sviće: „Nek u žito padne kiša pa nek rodi žito“.*⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Dragić, Marko: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 109.

⁵⁴⁸ Isto, str. 109. prema: Ilić, Oriovčanin, Luka: *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846., str. 106-108.

⁵⁴⁹ Dragić, Marko: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 99.

⁵⁵⁰ Ispričala Mara Đolo (rođ. 1934.) iz Biograca.

Blagdanom Sveta tri kralja završava i blagoslov kuća, koji obično počinje drugi dan iza Božića i traje do Sveta Tri kralja. Prilikom blagoslova kuća svećenici ulaze u sve domove ljudi koji žele blagosloviti svoje kuće i obitelji. Običaj je da se stol posebno pripremi za blagoslov kuća. Na stolu mora biti čist, izglačan bijeli stolnjak na koji se postavi križ i blagoslovljena voda s grančicom. Obitelji se okupe oko stola i čekaju dolazak svećenika pred kojeg iziđe domaćin obitelji. Nakon pozdrava i rukovanja sa svim članovima obitelji, svećenik započinje molitvu zazivajući „*Mir kući ovoj i svima koji prebivaju u njoj!*“. Blagoslov je popraćen molitvama iz molitvenika i božićnim pjesmama. Na koncu blagoslova svećenik pobroji članove obitelji i djecu daruje svetačkom slikom, a obitelji katoličkim kalendarom i naljepnicom koja se stavi na ulazna vrata. Na naljepnici se nalazi slika Svete obitelji iznad koje su napisan inicijali trojice mudraca, Gašpara, Melkora i Baltazara te godina blagoslova. Današnja je naljepnica zamijenila nekadašnje pisanje kredom inicijala mudraca s unutrašnje strane vrata.⁵⁵¹

U predvečerje na blagdan Sveta tri kralja, nakon odlaska svećenika i završetka blagoslova, valjalo je raskriti bor. Adventski vijenac, koji bi stajao na stolu čitavo vrijeme adventa i božićnih blagdana, spreman je na posebno mjesto. Također, na Sveta tri kralja pšenica sijana u predbožićno vrijeme smatrala se blagoslovljenom i nošena je kokošima da je pozoblju. Pšenica se davala kokošima iz dva razloga: nije smjela završiti kao otpad, ali joj se pripisivala i panspermijaska moć. Naime, vjerovalo se da će kokoši bolje nositi jaja nakon što pozobaju pšenicu.⁵⁵² Isto vjerovanje se susreće i u Grabovici kod Mostara, kao i u Dugopolju kod Splita.⁵⁵³

7.3. Poklade

Poklade su vrijeme u kojem se priređuju veselja i zabave u obliku maskiranja i povorki ljudi u određenim mjestima. Poklade broje mnoge nazive: *maškare*, *mačkare*, *karneval*, *krnjeval*, *krnoval*, *fašnik*, *fašnjek*, *mesopust*, *pust*.

Kao svojevrsan uvod u uskrsne običaje, Buconjić opisuje razdoblje od Božića koje traje sve do početka korizme, odnosno do Čiste srijede i naziva ovo razdoblje *mesojegjom*. Razdoblje je to koje karakterizira mogućnost jedenja mesa, prije korizmene posti. Opisujući

⁵⁵¹ Dragić, Marko: *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., 108.

⁵⁵² Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962).

⁵⁵³ Dragić, Marko: *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 173.

korizmene običaje u Hercegovini, Ilić počinje s pokladama kao razdobljem s kojim završava redovno veselje popraćeno pjesmom, plesom i dobrom hranom. Pokladnih se dana, od nedjelje do utorka prije Čiste srijede, jelo bolje i raznovrsnije. Jela su se obično sastojala od pšeničnog ili ječmenog kruha, pite, uštipaka ili peksimeta, a nezaobilazan je bio jedan mesni obrok, ukoliko su to mogućnosti dozvoljavale. Nedjelja i utorak su bili posebni dani:

U nekim selima (Cim, Crnač, Turčinovići) običavali bi se svi seljani skupiti na istome mjestu i zajedno se veseliti. Gotovo u svim selima (osim Kamene, Crnih Lokava i Drinovaca) igralo se kolo: trusa, proleta ili potrka, dilber ili paun, a u istočnome dijelu još lindžo i papić. Sviralo se raznom domaćim instrumentima: gusle, lijerica (u istočnom dijelu), diple, svirala (dvogrla ili dvojnica) i ćurlik. Bilo je više pjevanja: čobansko, putničko ili kirindžijsko, uzgor, brojkavica (brojalica, brojka, kontavica), kasnije i ganga.

Običaj maskiranja u Široki Brijeg je došao netom iza Prvog svjetskog rata. Uglavnom su se maskirali mladići. Za djevojku je, u nekim mjestima, bilo sramota maskirati se. U mačkare, kako se nazivaju u Hercegovini, išlo se u grupama od troje ili četvero ljudi. U prošlosti je maskiranje trajalo tri dana, od nedjelje do utorka, a u nekim mjestima, primjerice Rasnu i Buhovu, nedjelja je bila rezervirana za maskiranje djece koja bi tijekom dana kucala od vrata do vrata u svom i obližnjim zaseocima. Prilikom dolaska u domove maškare su pjevale i zbijale šale, a dobivali bi darove u vidu hrane. Obredne pjesme koje su pjevane za vrijeme maškara nisu zapisane u cijelosti, ali je prikupljeno nekoliko fragmenata. Najčešći su stihovi:

*Stopanice, došle pokladice*⁵⁵⁴

i

Poklade su, mačkare su,

napićemo vina,

ženićemo sina.

Ženićemo medvjedovog sina.

⁵⁵⁴ Kajmaković, Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 308.

Vuk će nosit barjak,

*lisica će svirat.*⁵⁵⁵

Prije nego što je uporaba maski došla u praksu, lica su se bojala papirom ili se na lice stavljao papir s izrezanim dijelovima za oči, nos i usta. Nekada je papir mijenjala koprena⁵⁵⁶. Zabilježen je i običaj *mrčenja* lica-mazanja lica nekom vrstom crnila, zatim korištenje povrća, poput luka i krumpira. Luk je imitirao zube, a oguljen se krumpir stavljao u usta da bi izmjenio glas prilikom govora u svrhu slabijeg prepoznavanja maskirane osobe. Ponekad su se na glavu stavljali rogovi, vuna je imitirala bradu i brkove, objesila bi se zvona preko tijela ili bi se stavili kravljji repovi na stražnji dio tijela. Muškarci su nerijetko nosili ženske haljine, a žene, ukoliko su se maškarile, muška odijela. Oba spola nosila su *izvrnutu robu*, odnosno odjeću okrenutu na naličje. Darove nisu nosili svojim domovima, već su ih blagovali zajednički.⁵⁵⁷ U Crnču je zabilježen običaj traženja darova šutke. Dirat ih se nije smjelo. Zabilježeno je vjerovanje koje se odnosilo na blagovanje jela na pokladni utorak. Naime, ukoliko je čovjek uzeo jedanput zalogaj, a tri puta ga obzinuo i stavio sebi za pas, prilikom izlaska iz kuće vidio bi vješticiji let: *Vještice lete kao zublje. Te bi zublje oko njega padale, na nj udarale, a iza njih bi frcale iskre, što bi tako dugo potrajalo, doklen se ne bi onaj zalogaj iza pasa izvadio i bacio.*⁵⁵⁸

7.4. Svijećnica

Prikazanje Gospodinovo ili Svijećnica kršćanski je blagdan koji se slavi 2. veljače i veže se uz blagoslov svijeća i procesiju svjetla. Svijećnica se naziva još i *Gospa Kandalora* (u poljičkome kraju), *Kandalora* (u priobalju, Dalmatinskoj zagori i dr.), *Kalandora* (u Hercegovini i Rami), *Svićnica* (primjerice u Sinju), *Svjetlo Marinje* (u Srijemu i Slavoniji), *Sveta Marina* (u Usori i okolici Busovače).⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Isto.

⁵⁵⁶ Tanko platno skrojeno da visi preko lica i lagano ga zakriva od pogleda; veo.

⁵⁵⁷ Isto navodi i Kajmaković u: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 309.

⁵⁵⁸ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*, Sarajevo, 1908., str. 40.

⁵⁵⁹ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010, str. 479.

Blagdanom Svijećnice katolički se puk prisjeća dana kada su Blažena Djevica Marija i sveti Josip donijeli Isusa u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu prema Zakoniku. Isus, ne samo da je prikazan Gospodinu, već je i starac

Šimun izrekao proročke riječi: *Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan – a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!*⁵⁶⁰

Širokobriješki puk nosi svijeće na blagoslov na Kalandoru. Svijeće se nose zavijene u papir koji se otkriva prilikom svećenikova izlaska na oltar. Kada svećenik naredi paljenje svijeća, iste se upale i okreću prema sredini crkve kojom svećenik prolazi blagoslivljajući ih. Puk se prekrsti kada svećenik blagoslovi svijeće i moli s njime. Nakon što se svećenik vrati na oltar, svijeće se gasi i odlažu na klupe. Blagoslovljene svijeće se pale ukoliko neki od članova obitelji leži na smrtnoj postelji.

Kalandori se pjeva i pjesma⁵⁶¹ koja spominje blagdan Svijećnice koji nagovještava da je prošlo pola zime. Sveti Blaž, u istoj pjesmi, to negira govoreći da je zima već odavno strag (da je zima prošla):

Kalanodora dora

Pola zime ora

Kaže sveti Blaž

Da je laž

*Da je zima strag.*⁵⁶²

Pjesma ima i drugu varijantu:

Kalanodora dora

Pola zime ora

⁵⁶⁰ Lk, 2 34-35

⁵⁶¹ Slični stihovi zabilježeni su i u Poljcima gdje se pripovijedalo da, ukoliko kalandorsko jutro bude vedro i hladno, do svetoga jurja mora pasti još dvanaest snijegova koji će zateći jedan drugoga: *Kandalora, zimi 'ora, / koja muti do dna mora; / za njon ide Blaž, / koji govori da je laž, / a glistina / kaže da je istina.* (Vidi: Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010, str. 479-480.

⁵⁶² Kazala mi Milena Đolo (rođ. 1962.) iz Biograca, Široki Brijeg.

Kaže dico Blaž

To je laž

*Da je zima strag.*⁵⁶³

7.5. Sveti Blaž

Dan nakon Svijećnice, 3. veljače, slavi se spomendan svetog Blaža. Sveti Blaž živio je u 4. stoljeću u Armeniji, gdje je bio biskup. Prema legendi, sveti je Blaž spasio dijete koje se davilo ribljom kosti pa tako postaje svecem kojega ljudi mole za zagovor prilikom bolesti, osobito onih povezanih uz grlo.⁵⁶⁴ Prema drugoj legendi svetac se povukao u pećinu, gdje je živio među divljim životinjama koje su živjele u miru s njim, često dolazeći u ranama i s bolestima. Budući da su kraljevi lovci mislili da je vrač, odveli su ga Gaju Valeriju Licinijanu Liciniju, rimskom caru, koji je svetom Blažu izdao smrtnu presudu kidanjem željeznim grebenima i bacanjem u jezero. Svetom Blažu su rane zacijelile te je, hodajući po vodi, propovjedao mnoštvu ljudi. Umro je mučeničkom smrću, odrubljivanjem glave.⁵⁶⁵

Na spomendan svetoga Blaža ljudi odlaze u crkve na obred grličanja. Obred grličanja provodi svećenik koji po završetku mise, sišavši među puk, nosi dvije svijeće koje stavi u obliku slova V ispod grla i moli zavjetnu molitvu svetom Blažu: *Po zagovoru svetoga Blaža, biskupa i mučenika, oslobodio te Bog bolesti grla i svakoga drugoga zla. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.* Osoba koja dolazi na blagoslov nakon grličanja kaže *Amen*.

7.6. Korizmeno- uskrсни običaji

Korizmeno- uskrsnim običajima prethodi razdoblje poklada, kao vremena kojim završava razdoblje veselja i slavlja započeto nakon slavlja Božića. Iako korizmu obilježava izostanak pučkoga veselja, korizmeno razdoblje obiluje pučko-crkvenom tradicijskom baštinom koja se

⁵⁶³ Kazao mi Ivan Đolo-Ićan (rođ. 1958.) iz Biograca.

⁵⁶⁴ *Suvremena katolička enciklopedija (A-LJ)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005, str. 129.

⁵⁶⁵ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010, str. 481.

sačuvala od najranijih dana. Poseban je naglasak na Velikom tjednu, koji započinje Isusovim svečanim ulaskom u Jeruzalem, koga se prisjećamo na blagdan Cvjetnice ili Cvjetne nedjelje, nakon čega slijedi detaljniji opis velikih dana u duhovno-pučkoj baštini Zapadne Hercegovine. Naime, iako nam Novi zavjet, posebice četiri evanđelja, pruža uvid u cijeli Isusov ovozemaljski život, veliki je tjedan, posebice trodnevlje, moguće rekonstruirati do samih detalja, zahvaljujući detaljnim opisima novozavjetnih pisaca. Veliko trodnevlje se smatra glavnim žarištem crkvene i liturgijske godine. Veliki dani kulminiraju blagdanom Uskrsa. Korizmeno i uskršno razdoblje pružaju obilje duhovnog bogatstva u vidu različitih molitava, molitvenih pjesmi, vjerovanja i običaja. Čapo Žmegač korizmene i uskršne običaje promatra kao rituale prijelaza. *Rituali prijelaza*, prema Van Gennepu, odlikuju životne promjene. Životne promjene koje Van Gennep spominje su tranzicijske naravi. Točnije, život ljudi obilježava izmjenom mirovanja i aktivnosti, pri čemu se pod aktivnostima promatraju prijelazi u nova stanja iz stanja mirovanja. Isto vrijedi i za prirodu. Izmjene dana i noći, mjeseci, godišnjih doba mogu biti promatrane kao *rituali prijelaza*. U kontekstu rituala prijelaza mogu se promatrati i običaji. Tako, uskršna događanja mogu biti promatrana kao arhetipski događaj *pomoću kojih čovjek postaje dijelom svetoga, pomoću kojih je čovjeku omogućen dodir sa svetim, dotično kao rituale koji u sebi sadržavaju prijelaz iz svjetovnog u sveto stanje, dakle kao rituale prijelaza*.⁵⁶⁶ Korizmu, također, možemo promatrati kao prijelazno razdoblje između Poklada i Uskrsa.⁵⁶⁷

Uz korizmene običaje često susrećemo i pučke molitvene pjesme koje su vezane za nakanu i prigodu u kojoj se govore. Među njima su i korizmene molitvene pjesme, koje za razliku od drugih dijelova godine imaju izrazito nabožan karakter, budući da prvenstveno govore o muci, smrti i Spasiteljevu uskršnuću. One su odraz duboke duhovnosti puka, koja svjedoči koliki trag i smisao religioznost pruža napaćenom hrvatskom narodu.

Nakon Drugog vatikanskog sabora utvrđena je važnost duhovne pripreme za Uskrs te su ustaljenom običaju posta dodani molitva i djela milosrđa. U skladu s korizmenim razdobljem morali su se prihvatiti i neki određeni kodeksi ponašanja. Primjerice, u korizmi je obavezan

⁵⁶⁶ Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski korizmeno-uskršni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza*, Etnološka tribina, 16, Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993., str. 82.

⁵⁶⁷ Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski korizmeno-uskršni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza*, Etnološka tribina, 16, Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993., str. 85.

izostanak vjenčanja, ponekada krštenja, zabrane velikih veselja, plesa i gange. Od pjesme se moglo čuti jedino Gospin plač.

Gospin plač je bio smatran vrlo uzvišenom molitvom, kao živim predonošenjem strašne Muke Isusove i Gospine što su ih podnijeli za sve nas. Pjevanje Gospina plača odjekivalo je „šumom i dragom“. To je bila milina slušati, posebno u predvečerje kad su se pastiri sa svojim stadom vraćali kući noseći na leđima breme drva ili torbu kozlaca. Težaci su, također, kada su se vraćali kući s motikom na ramenu pjevali Gospin plač... Danas toga više nema. Gospin plač pjevao se je i za čitave pučke mise (sjećam ga se i ja iz ranoga djetinjstva kada ga je u rašanjskoj crkvi predvodila Janja Kvesić-Lovrić).⁵⁶⁸

Za vrijeme sijela, nakon pjevanja Gospina plača, stariji bi prepričavali muku Isusovu i razne događaje iz Biblije, zatim bi se učio vjeronauk. Naime, u korizmeno se vrijeme učio i ponavljao kršćanski nauk koji se ogleda u takozvanim kolicima. Kolinca su, osim redovnih molitava koje su se molile (Gospinog pozdrava, Vjerovanja i krunica) sadržavala i Deset Božjih zapovijedi, Osm blaženstava, Sedam svetih sakramenata, Sedam dijela duhovnog milosrđa, Pet crkvenih zapovijedi, Pet predispozicija, Tri prije pričesti. Svi su vjernici morali napamet znati sva kolinca, bez kojih se nije moglo ispovijediti ni pričestiti.⁵⁶⁹ Važnost ispovijedi i pričesti bila je ogromna. Smatrala se najvećom korizmenom obavezom koju su morali ispoštovati svi vjernici. U nekim se mjestima dobivao *bulentin*, svojevrsna potvrda s kojom se moglo otići na ispovijed. Ukoliko je osoba znala kolinca i molitve, mogla je pristupiti ispovijedi.⁵⁷⁰

Da bi se moglo skrušiti, molilo se:

Prava vira i istina

To je blago i priblago.

'Ko je umi uzdržati,

Od pakla će dalje stati,

⁵⁶⁸ Ivan Dugandžić govori o Gospinom plaču u knjizi: Dugandžić, Ivan; Sopta, Josip: *Rasno-Dužice, župa Rasno*, Matica hrvatska Široki Brijeg, Grafotisak, Grude, 1999., str. 271.

⁵⁶⁹ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977., str. 106.

⁵⁷⁰ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasionska baština III, Zagreb, str. 50.

Bilu raju vrata naći.

Blago Gospi plemenitoj,

Koja kleči na kolinam'

Moli sina gospodina:

„Prosti, Sine, Gospodine,

Prosti grije svim grišnicim!

Prosti, Sinko, moja diko,

Za majčino bilo mliko,

Kojim te je zadojila

I s anđelim' pokripila!“

Isus joj se ne ispriči,

Neg joj reče blage riči:

Ne veli joj: „Moja Mati“,

Već joj veli : „Božja Mati,

Rada biž te poslušati,

Jer su gori neg Židovi.

Židovi me jednom muče,

Zli kršćani vazda muče.

Prostiž ću im pakaz plamen,

Neka gore dok izgore,

Dok se Bogu ne umole.“

Tadan Gospa ustavaše,

Svega puka dozivaše:

„Ču li, puče, vele jada,

Što ti sudac veli sada!?

Što jž odića, što jž obuća,

Što jž je dika ovog svita!?

Od smrti ti nema lika!

Kad te u greb sad postave,

S tobom niško ne ostaje

Nego tvoja dobra dila.

Ako budu dobra dila,

I Bogu će biti mila.“

Oj Isuse svemogući,

Spasi mene umirući!

Sine Božji budi hvaljen

Po sve vike vikov. Amen.⁵⁷¹

⁵⁷¹ Isto, str. 71.

Slična molitva zapisana je na Gračacu u Rami, u Dobrkovićima u Širokom Brijegu i u Posušju.⁵⁷²

Prema nekim navodima, molitvena pjesma Prava vira i istina bi mogla datirati iz 17. i 18. stoljeća, kada su franjevci iz Bosne Srebrne počeli s izdavaštvom. Do mnogobrojnih varijanti ove, ali i drugih molitvenih pjesama, došlo je prenošenjem s koljena na koljeno. U takvom prijenosu se mnoge pjesme modificiraju izostavljanjem riječi, inverzijom, mijenjanjem riječi ili izostavljanjem cijelog niza stihova i strofa.⁵⁷³

Molitvene pjesme, poput navedene, imale su odgojnu funkciju. Trebale su upozoriti na kratak ovozemaljski život koji je prepun iskušenja koja život donosi: *Zato je ona priprava za kršćansku smrt i život vječni u kraljevstvu nebeskome, a onima koji su smrtno grijeshili ne kajući se za svoje grijeha opomena za vječnu kaznu u mukama paklenim.*⁵⁷⁴

I pravila oblačenja se u korizmenom razdoblju mijenjaju, što posebno vrijedi za žene. Odjeća je morala biti skromnija, tamnija, a ukrasi, primjerice broševi, ogrlice i šareni rudenjaci nisu bili dozvoljeni. *Ženi je trebao na ruci biti samo vjenčani prsten, ako ga je imala. Žene su se oblačile u odjeću koju bi nosile za vrijeme tugovanja, žalilo se Isusa.*⁵⁷⁵

Molitva zapisana 2019. godine molila se tijekom čitavog korizmenog vremena. U prvom dijelu molitve, majka Marija se obraća Isusu koji nosi svoj križ na Golgotu da bi otkupio svijet. Isus je tješi riječima o ispunjenju proročanstva za spas svijeta. Drugi dio molitve prikazuje Isusovo raspeće na križu nalik Markovom evanđelju:

A o šestoj uri tama nasta po svoj zemlji – sve do ure devete. O devetoj uri povika Isus iza glasa: „Eloi, Eloi lama sabahtani?“ To znači: „Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?“ Neki od nazočnih čuši to govorahu: „Gle, Iliju zove.“ A jedan otrča, natopi spužvu octom, natakne na trsku i pruži mu piti govoreći: „Pustite da vidimo hoće li doći

⁵⁷² Vidi: Dragić, Marko: *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Baška Voda, Mala nakladnička kuća sveti Jure, 1997., str. 30.-31.; Jurilj, Zorica: *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 8-9.; Kelava, Josipa: *Korizmeno –uskrsni običaji u Posušju*, Bosna franciscana, XXVII, 50, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 272-273.

⁵⁷³ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 50.

⁵⁷⁴ Dragić, Marko: *Hrvatske pučke molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia: Časopis za društvene i humanističke znanosti, 8, Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Mostar, 1999, str. 165.

⁵⁷⁵ Ispričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.), djev. Kožul iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

Ilija da ga skine. “ A Isus zavapi jakim glasom i izdahnu. I zavjesa se hramska razdrije nadvoje, odozgor dodolje. (Mk 15, 33-38)

Kraj molitve je obilježen vapajem za milost u času smrti:

Kad Isusa osudiše,
križ mu na rame staviše,
od drveta vrlo tvrda,
da ga nosi nano brdo.
Kuda svetom nogom Isus staje,
tu se dobro trag poznaje.
Krvca teče svuda svega,
za spasenje svita svega.
Za njim mila majka stupa
i ona se suzam kupu:
„Stani, moj sine mili,
da ti vidim obraz bili.“
Isus joj se utješiti želi,
obrazi se pa joj veli;
„Ne plači, mila majko,
radi onoga,
jer ne može druga biti,
valja duše izbaviti.“
Kad to židovi zgledaše,
sinka s majkom rastaviše.
Vode njega na vrh brda,
razapinju ga ružne slasti,

Boga vriđa, Sunce skriva
da ne vidi ovo strašno dilo.
Zemlja puca, zemlja cvili,
kad se tilo s dušom dili.
O moj Isuse,
ti se meni grešniku smiluj
kada s ovog svita pođem
da u nebo sritno dođem.
Da se onde s tobom mogu
vijekom klanjat dragom Bogu.
Amen.⁵⁷⁶

Korizmene molitvene pjesme nerijetko sadržavaju poruke u kojima se progovara o zadobivanju blagoslova nakon izvršene pokore:

O, Isuse, željo moja

*O, Isuse , željo moja,
tebe želi duša moja.
Duša moja nije živa,
ako s Tobom ne uživa.*

*Duša moja, tijelo moje.
Duša leti, tijelo trepti.
pod dva krila anđelova*

⁵⁷⁶ Molitvu mi 2019. kazala Ivana Matković (rođ. 16. 09. 1985.), porijeklom iz Širokog Brijega, nastanjena u Sesevskom Kraljevcu. Molitvu je naučila od majke Veronike Matković, djevojački Bošnjak (29.10.1954.). Majka je molitvu zapamtila u djetinjstvu od svoje majke Pavice Bošnjak (27.02.1925.), rođene u oca Bože Bošnjaka iz Grabove Drage.

i pod treće Isusovo.

Slavni Isus progovara:

"Koja bi se duša našla

ove riječi govoriti

ovih dana korizmenih.

Svaki danak po jedanput,

a u petak po pet puta,

u subotu po šest,

a u nedjelju po sedam.

Ko' bi ovo govorio,

tri bi duše saranio,

i očevu i majčinu

i onoga ko' govori.

Bilo bi mu u milost

i ko' no sunce u sjajnosti."

O Isuse grije prosti...

Sine Božji budi hvaljen,

po sve vjeke vjekov. Amen.⁵⁷⁷

U korizmi se molila i molitva *Kada nastane gluvo vrime :*

Kada nastane gluvo vrime,

srce gorko, sviće sjajne,

crkve mračne,

svičanice se potušiše

slušajući željne glase

od Isusa koji nas spase.

⁵⁷⁷ Prema kazivanju Mare Đolo (rođ.1934.), nastanjene u Biogracima. Molitvenu pjesmu joj je kazala baka Janja Knezović (rođ. 1886.), djevojački Budimić, rođena u Jarama, a udana u Ljuti Dolac, gdje je umrla 1978. godine.

*Pilatom ga ne zakruti,
Isusom ga ne zabrudni
da molimo, vele drago,
Ka 'no Isus naše blago
da molimo vestedine
nek' nam pravi, Gospodine
tude leži Božji bonik
u krunici razbojnici
slušajte ga dno s križa,
više mrtva nego živa.
Križ na muke nadijaše,
kite svoje savijaše
Gospa sina zagrljaše,
u milosti govoraše:
Sine blagi, sine dragi
di li mi te potvoriše
pa mi te umoriše?
Di li mi te ufatiše,
pa ti take muke daše?
Ne veli joj: „Moja majko“,
već joj veli: „Božja majko“,
muke 'oću pritrpit'
mnoge duše otkupit'
'ko bi ovo za blud bio
žučim bi ga napojio.
Ne se s tugom vrlo muči
A s dušicom grije pati.*

*Sam je Bog govorio:
'ko bi ovu molitvu molio
svaki danak uz korizmu,
a u nedilju po tri puta
da učini devet grija
da sagriši s roditeljom
Bog bi mu dopustio
grije bi mu oprostio.
Sine Božji, budi hvaljen
po sve vike vikov.
Amen.⁵⁷⁸*

Poznata je i molitvena pjesma pod nazivom *Sveti Pero crkvu gradi*:

*Sveti Pero crkvu gradi,
Ni na nebu, ni na zemlji,
u ograncin pod oblacin.
Tuten Isus dolazaše,
svetu misu govoraše,
Mariju mati dozivaše:
„Oj, Mariji, mati moja,
bi li kakva misa moja,
bi li kako puka moga?“
„Otkad neba, otkad zemlje,
mise nije bilo lipše,*

⁵⁷⁸ Dragić, Marko: *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 25-26.

neg je danas, Sinko, tvoja. “

Sveti Pero u raj gredi,

za njen babo tekon teče:

„Stani, čekaj, sine Pero,

da i babo s tobom u raj. “

„Ne moreš ti, babo, u raj.

Ti si, babo, orač bija,

mrginje si priorava.

Tebi mala vajda bila,

duši misto izgubija.

Sveti Pero u raj gredi,

za njen mati tekon teče:

"Stani, čekaj, sine Pero,

da i mati s tobom u raj. “

„Ne moreš ti, mati, u raj,

ti si, mati, tkalja bila.

Tebi mala vajda bila,

duši misto izgubila. “

Sveti Pero u raj gredi,

za njen seka tekon teče:

„Stani, čekaj, brate Pero,

da i seka s tobom u raj. “

„Ne moreš ti, seko, u raj.

Ti si, seko, vezac vezla,

u iglican ostavljala.

Tebi mala vajda bila,

duši misto izgubila. “

O, Isuse, budi valjen

*po sve vike vikov. Amen.*⁵⁷⁹

Slična molitva zabilježena je u Stocu.⁵⁸⁰

7.6.1. Čista srijeda, korizma

Čista srijeda dobiva naziv *Pepelnica* u skladu s tradicionalnim crkvenim obredom koji se odvija na prvi dan korizme. *U Starom je zavjetu pepeo znak propadljivosti i znak je grešnika. Međutim pepeo je i znak čovjekove smrtnosti. Osim nekoliko slučajeva gdje se pepeo spominje kao sredstvo za stvaranje čudesa i više slučajeva gdje je pepeo važan u bogoslužju židovskih žrtava, pepeo je na poseban način znak pokore gdje pepeo uz post pojačava molitvu, pogotovo u iznimno važnim trenucima.*⁵⁸¹ Naime, vjernici na Čistu srijedu odlaze u crkve, gdje prilikom obreda istupaju do oltara gdje ih dočekuje svećenik koji uzimajući pepeo u ruke pravi znak križa na čelu vjernika govoreći: „*Spomeni se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah obratiti.*”⁵⁸², podsjećajući čovjeka na prolaznost života. Običaj pepeljanja vuče korijene iz šestog stoljeća, ali se u liturgijskim knjigama, kao dio obreda, prvi put spominje u 13. stoljeću.⁵⁸³

Korizmeni post počinjao je na Čistu srijedu, kad bi se čitav dan proveo samo o kruhu i vodi, međutim, nerijetko se događalo da ljudi, posebice žene, poste i po 40 dana:

Naši stari su postili i po četrdeset dana samo o kruvu i vodi. Bila je to strahota, pojedili malo kruva i na njivu pa radi po vazdan. Možda bi se moglo lakše izdržati da se nije postilo, ali sve za viru Isusovu, pomogne Bog da se izdrži. A uvečer, kad se čeljad iskupi

⁵⁷⁹ Prema kazivanju Mare Đolo (rođ.1934) iz Biograca, Široki Brijeg.

⁵⁸⁰ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustible Source of Inspiration for Culture*, 6, *Pasionska baština Bosne i Hercegovine, Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str. 352.

⁵⁸¹ Pažin, Zvonko: *Milostinja, molitva, post, Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001., str. 814.

⁵⁸² Post 3,19.

⁵⁸³ Pažin, Zvonko: *Milostinja, molitva, post, Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001., str. 815-816.

*u kući molilo bi se Boga, najčešće Anđeo Gospodnji i priporuke. Onda bi započeli pivat Gospin plač. Imalo je se i molitvenika-ali nije trebalo. Gospin plač su svi znali i napamet.*⁵⁸⁴

Post o kruhu i vodi se u Hercegovini zvao *žežinjanje ili sušenje*. Prema Iliću, sušenje (šušenje) podrazumijeva uzimanje jednoga obroka u vidu kruha i sirovog kupusa, ali sušenje nužno nije uključivalo uzimanje kupusa. U Biograda je zabilježen običaj sušenja na sve petke u korizmi:

To je značilo da samo triput na dan smiš vode popit i jednon na dan komad kruva pojist, najbolje na podne. A, cili dan se kopalo i radilo. Samo sidneš da počineš malo i Gospin plač tad govoriš.

Zabilježeno je i vjerovanje da na posne dane, kad se nije sušilo i žežinjalo, hrana može biti jež ili žaba. Žaba zbog toga jer je vodena životinja, a jež zbog predaje da je ocat, koji je davan Isusu Kristu na križu, bio pomiješan ježevom žuči. Ježeva žuč se u kombinaciji s octom davala razapetima na križu da bi dulje trajala njihova agonija.⁵⁸⁵

Ilić bilježi kako je post bio tako strogo poštivan da bi, u slučaju da je ostalo mesa od poklada, isto bilo posuto lojem, maslom ili mašću, što bi omogućavao čuvanje mesa i do Uskrsa. Osim mesa, nije se pilo mlijeko, niti su se konzumirali mliječni proizvodi. Djeci do sedme godine je bilo dozvoljeno piti mlijeko, a ukoliko bi žena rodila, moralo se tražiti biskupovo dopuštenje kako bi se nedjeljom mogla omrsiti.⁵⁸⁶

Iz tradicije posta na čistu srijedu nastala je izreka *Čista srida očistila crva*⁵⁸⁷.

Korizmeno razdoblje započinje Čistom srijedom i traje do Velikog petka. Vrijeme od Čiste srijede do Uskrsa obiluje molitvom, pokorom, postom i milosrđem u trajanju od četrdeset dana. Porijeklo riječi korizma vuče korijene u latinskom jeziku. Latinski izraz *quadragesima* označava četrdesetodnevno razdoblje koje prethodi najvećem kršćanskom blagdanu.

⁵⁸⁴ Ispričala mi Ilica Barać (rođ.1941.), djev. Kožul, iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁵⁸⁵ Kazao mi Ivan Đolo-Ićan (rođ. 1958.) iz Biograda.

⁵⁸⁶ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 46-47.

⁵⁸⁷ Dragić, Marko: *Hrvatske pučke molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia: Časopis za društvene i humanističke znanosti, 8, Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Mostar, 1999, str. 168.

Korizmeni post vuče svoje podrijetlo u četrdesetodnevnom postu kojeg su se morali pridržavati odrasli ljudi-katekumeni koji su tražili uključivanje u kršćansku zajednicu.⁵⁸⁸ U toj četrdesetnici, osim posta, pridržavali su se pravila kršćanskog života koja su potvrđivali molitvom i pokorom. Svršetkom četrdesetodnevnog razdoblja katekumeni su bivali uključeni u Crkvu kao kršćani, što se u pravilu događalo tijekom uskrasnog bdijenja. Međutim, treba imati na umu da je razdoblje posta mijenjalo svoje trajanje kroz vrijeme i to od tri dana pa sve do punih 40 dana. Nakon Nicejskog sabora 325. godine, spominje se razdoblje od 40 dana pripreme, dok se na kraju četvrtog stoljeća spominje quadragesima ili četrdesetodnevni post koji je u samim počecima bio stroži nego danas.

Četrdeset je simboličan biblijski broj. Naime, 40 dana i 40 noći traje veliki potop koji je trebao istrijebiti s lica zemlje svako živo biće koje je stvoreno (Post 7,4 i dalje), u Knjizi Izlaska, Mojsije, koji je istaknut kao Božji posrednik i vođa izraelskog naroda 40 dana i 40 noći boravi na Sinaju čekajući kamene ploče sa zakonom i 10 Božjih zapovijedi (Izl 24, 18) te 40 dana i 40 noći boravi na Sinaju nakon obnove saveza s Bogom (Izl, 34, 28) jer je gnjevno razbio prve ploče Saveza vidjevši da su Izraelci nakon njegove odsutnosti izradili zlatno tele koje nazivaju bogom koji ih je izveo iz Egipta. Nadalje, 40 dana prorok Ilija putuje do Božje gore Horeba (1Kr 19,8), izraelski narod 40 godina luta pustinjom tražeći Jahvu (Jš, 5,6), za 40 dana Niniva je trebala biti uništena (Jon 3,4) i naposljetku, Isus Krist 40 dana boravi u pustinji posteći gdje ga sotona iskušava (Mk 1,13; Mt 4,2; Lk 4,1 i dalje).⁵⁸⁹ Zajedničko ovim događajima upravo je vrijeme pokore ili pripreme za novi život, dugim riječima vrijeme obnove saveza s Bogom. Korizmeni post se najviše poštivao jer se, kako su govorili stari, *trebalo odreći svega što bi moglo omamiti ljudsku pamet*. U samim počecima korizmeni je post dozvoljavao samo jedan obrok dnevno, najčešće večeru te je bilo zabranjeno jesti meso, mliječne prerađevine i ribu, međutim, u devetom stoljeću riba je postala dozvoljeno jelo a obavezan obrok se pomaknuo na dnevno vrijeme.

U prošlosti su ljudi iz Hercegovine odlazili u Dalmaciju gdje bi kupovali maslinovo ulje, ili bi ga kupovali od trgovaca koji su iz Dalmacije došli prodavati ulje u Hercegovinu. Bilo je to važno jer bi težaci, koji su postili o kruhu i vodi, toga dana uzimali jelo koje je začinjeno

⁵⁸⁸ Zagorac, Vlado: *Krist posvetitelj vremena*, Zagreb, Institut za teološku kulturu laika, 1988., str. 138., Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 29.

⁵⁸⁹ Usp: Bieritz, Karl Heinrich: *Das Kirchejahr Feste Gedenk- und Freitage in Geschichte und Gegenwart*, C. H. Beck, Munchen, 1991, str. 90; Zagorac, Vlado: *Krist posvetitelj vremena*, Zagreb, Institut za teološku kulturu laika, 1988. Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str.121.

maslinovim uljem.⁵⁹⁰ O važnosti posta govori i strogi zakon iz Dalmatinske zagore prema kojem su ubojstvo i krađa navodno bile *ništavne sitnice* prema povredi zakona o postu.⁵⁹¹

Danas se u rimokatoličkoj crkvi pod postom podrazumijeva uzdržavanje od jela tako da se na dan posta može najesti samo jednom, a po potrebi ujutro i navečer, a post je obavezan od 21. do navršene 59. godine života. Obavezan post je na samom početku korizme, na Čistu srijedu i na dan Velikog petka. U zapadnoj Hercegovini ustaljen je običaj posta petkom, a nerijetko srijedom, posebice kroz korizmeno vrijeme.

Korizmeno razdoblje ima šest nedjelja i svaka nedjelja ima svoj naziv. Prva korizmena nedjelja zove se Čista, druga se zove Pačista, treća Bezimena, četvrta Sredoposna, peta Gluha, a šesta i posljednja korizmena nedjelja je Cvjetnica.⁵⁹² Cvjetnica obiluje tradicijskim običajima.

Objašnjenje naziva za pojedine nedjelje zapisala je Mikajević u Posavini:

*Prva je Čista nedilja da se očisti sve od poklada, da se više ne jede meso što se jelo do poklada. Od ponoći na poklade se više ne jede meso. Pačista da se posti utorak i petak. Bezimena da se ide svaki petak na križni put. Sredoposna su bili kvatreni postovi, ograničeni su, srijeda, petak i subota, a ko si uzme za kaku nakanu more i čitavu nedilju. Na Gluvu nedilju je Isus umro u glušici, nije već znao za sebe. Zavijen je u crno, a raspela se prekrivaju sa ljubičastim ili crnim tkaninama.*⁵⁹³

7.6.3. Veliki tjedan

7.6.3.1. Cvjetna nedjelja

Veliki tjedan ili Sveti tjedan tjedan je pred Uskrs u kojemu Crkva slavi Kristov svečani ulazak u Jeruzalem, ali i muku i smrt Kristovu.⁵⁹⁴ Veliki tjedan započinje Cvjetnicom, a traje sve do Uskrsa. Cvjetnica ima službeni naziv *Nedjelja palmi*, a u narodu je još zabilježena kao

⁵⁹⁰ Dragić, Marko: *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.168.

⁵⁹¹ Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 42.

⁵⁹² Dragić, Marko: *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 159.

⁵⁹³ Mikajević, Irena: *Korizmeno-uskrsni običaji u Banovcima*, Kroatologija, 4 (1-2), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013, str.92.

⁵⁹⁴ O tome opširnije u: Pažin, Zvonko: *Cvjetnica-nedjelja muke*, Crkva u svijetu, 41 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2006.

*Bijela nedjelja, Cvitnica, Cvitna nedilja, Cvitna nedjelja, Palmenica, Neđeja od pome, Palmina nedija, Svitnica, Maslinica.*⁵⁹⁵

Nedjelom palmi koja svoje početke bilježi u Jeruzalemu kada su kršćani, koji su se od četvrtog stoljeća sastajali na Maslinskom brdu, počeli slaviti Službu Riječi, a potom uvečer u procesiji s grančicama palmi i maslina slavili spomendan Isusova ulazak u Jeruzalem u dane prije Pashe, koji su opisali sva četiri evanđelista (Marko 11:1-11, Matej 21:1-11, Luka 19:28-44, i Ivan 12:12-19).⁵⁹⁶ Narod je dočeka Isusa, mašući palminim i maslinovim grančicama i rasprostirući svoje haljine, putem kojim je Isus išao jašući na magarcu.

Najljepši prikaz Isusova ulaska u Jeruzalem donosi evanđelist Ivan u svom evanđelju:

Sutradan veliko mnoštvo naroda koje bijaše došlo na Blagdan, kad ču da dolazi Isus u Jeruzalem, uze grane od palma te mu iziđe u susret. I vikali su:

Hosana!

Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje,

Kralj Izraelov! (Ivan, 12, 12-14.)

Prvi opis liturgije na Cvjetnicu nalazi se u Egerijinom putopisu iz četvrtog stoljeća,⁵⁹⁷ međutim, dramsko-liturgijski spomen na događaje koji su se zbili prilikom Isusovog ulaska u Jeruzalem se tek početkom 9.st. provodi i u Rimu odakle se širi po cijeloj Crkvi. Ovaj običaj je na početku u zapadnom svijetu bio samo Nedjelja muke, ali se poslije, pod utjecajem kršćanskog Istoka, toj nedjelji dodao obred blagoslova grančica kao spomen na Isusov svečani ulazak u Jeruzalem.⁵⁹⁸

Uz Cvjetnu nedjelju povezan je i običaj umivanja cvijećem. Jutro prije Cvjetnice djeca se šalju na livade gdje bi nabrali cvijeće koje se na Cvjetnicu potopi u vodu. Tradicija nalaže

⁵⁹⁵ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 157.; Acalija, Sanja: *Uskrsni običaji u Kaštelima*, Kaštelanski zbornik, 7, Bijaći - Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, Split, 2003, str. 111.

⁵⁹⁶ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 157.

⁵⁹⁷ Pažin, Zvonko: *Cvjetnica-nedjelja muke*, Crkva u svijetu, 41 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2006., str. 66.

⁵⁹⁸ Isto, str. 79.

da dan prije Cvjetnice djeca odlaze na livade nabrati ljubičice. Ljubičica se još naziva *ljubicom prolićnom, ljubicom, viojлом, marlekušom, melekišom, milekušom, mirlekušom*.⁵⁹⁹

Ljubičice se urone u posudu s vodom, a ukućani se odmah nakon ustajanja umivaju s vodom prepunom ljubičica pri tome moleći Vjerovanje. Voda bi se kasnije prolila u vrt, u svrhu zaštite plodova rada. Slično vjerovanje je zabilježeno i u Drnišu.⁶⁰⁰ Isto ne vrijedi za ostale hrvatske krajeve. U nekim se krajevima umivalo vodom u koju su se stavljali ubrani jaglaci, ruže, tratinčice ili neko drugo proljetno cvijeće, a negdje se dodavalo i maslinovo lišće. Umivalo se i tilovinom, lovorikom, pšenicom, brndušom, ružmarinom, metvicom, ali i cvijetom od drijenka, jabuke ili ruže.⁶⁰¹ Ponegdje se u vodu stavljala grančica bršljana ili drijena.⁶⁰² Bršljan je stoljećima simbol plodnosti i besmrtnosti zbog činjenice da je jako otporan i da ne gubi zelenilo bez obzira na vremenske uvijete. Zabilježen je i običaj polaganja mrtvaca na podlogu načinjenu od bršljana u razdoblju ranoga kršćanstva.

Drijen je simbol ozdravljenja⁶⁰³ pa tako i narod pamti izreku *Zdrav kao drijen!*. Maslina je simbol mira, zdravlja i vječnosti. Prema grčkoj mitologiji, stablo masline je stvorila božica Atena koja ju je poklonila Grcima tako pobjeđivši Posejdona u borbi za Atiku. Herkules je svoju toljagu dao izraditi od maslinova stabla, a Odisej je oslijepio Kiklopa uz pomoć maslinova kolca. Bračni krevet Odiseja i Penelope je bio sagrađen od istoga, tako se maslina smatra i biljkom vjernosti.⁶⁰⁴ Stablo masline je sveprisutno i u Bibliji:

*Po jednoj priči, zbog njezine inteligencije ostalo drveće željelo ju je izabrati za kraljicu drveća, no nije pristala zbog brige za ljude. Mojsije je maslinare oslobodio obaveze ratovanja, a na mnogim slikama anđela koji nagovještavaju Isusovo rođenje, anđeo u ruci drži maslinovu grančicu. Golubica koja se nakon potopa vratila na Noinu arku u kljunu je nosila maslinovu grančicu. Sam je Isus svoje zadnje sate života proveo u masliniku na Maslinskoj gori.*⁶⁰⁵

⁵⁹⁹ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 52.

⁶⁰⁰ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 158.

⁶⁰¹ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 157.

⁶⁰² Dragić, Marko: *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 159.

⁶⁰³ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 157.

⁶⁰⁴ Kantoci, Darko: *Maslina*, Glasnik zaštite bilja, 29 (6), Zadružna štampa d.d., Zagreb, str. 5.

⁶⁰⁵ Isto.

Postojalo je više tumačenja zašto se umiva cvijećem na Cvjetnicu. Ilić je zapisao dva tumačenja koja kažu da se Bogorodica Marija umivala u vodi s cvijećem i da je cvijeće cvjetalo po mjestima po kojima je tekla Isusova krv.⁶⁰⁶ Ovaj običaj je povezan s vjerovanjem da ljubičice skidaju sve zlo koje su mogli nanijeti neki uroci, a pranjem lica se mogla povratiti mladost i ljepota. Međutim, moć biljaka naglašava se i na misi koja se odvija na Cvjetnu nedjelju jer se maslinove grančice, a u Zapadnoj Hercegovini nerijetko ružmarin i lovor, donose u crkvu na blagoslov. Misi na Cvjetnicu prethodi procesija s grančicama. Procesija je vjerski obred u kojemu vjernici, zajedno sa svećenikom, idu s jednog mjesta na drugi, najčešće oko crkve ili groblja, noseći cvijeće određeni sakralni predmet, najčešće križ, sliku ili kip jednoga od svetaca. Procesiju predvodi svećenik s ministrantima iza kojih se nalazi sakralni predmet, najčešće slika ili kip. Iza sakralnog predmeta se nalaze djeca, obično noseći cvijeće u rukama, a iza djece svi ostali ljudi.

Procesija se tumači različito. Neki procesiju poistovjećuju sa svitama inicijanata koji iz smrti izranjaju u život, neki kao *povlačenje magijskoga zaštitnog kruga* koji štiti od zla i nesreća, a u kršćanskom viđenju procesijom se štiti od zla i istovremeno se okruženje sakralizira.⁶⁰⁷

Etnolozi su postupke s blagoslovljenim granama na Cvjetnicu najčešće tumačili kao simbolično prenošenje regeneracijske moći prvog proljetnog bilja na čovjeka⁶⁰⁸, ali je nesumnjivo biblijsko porijeklo blagoslova grančica na Cvjetnu nedjelju. Blagoslovljenim grančicama se pridaju zaštitna i plodonosna svojstva. One štite od zla i bolesti te se stavljaju u kuće na vidljiva mjesta da bi zaštitile imovinu i obitelj. Grane blagoslovljene na Cvjetnicu štite i brane usjeve, vrtove, stoku i slično, a posebice se koriste za obranu od gromova i to bacanjem u vatru ili križanjem grančica prilikom pojave oblaka.⁶⁰⁹

I danas je proširen običaj da se jedna blagoslovljena grančica obavezno stavi iza raspela ili svete slike koja se nalazi u sobi u kojoj obitelj provodi najviše vremena. Prema vjerovanju, blagoslovljena će grančica štititi obitelj od svakoga zla koje bi ju moglo zadesiti. Grančica se

⁶⁰⁶ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Psionska baština III, Zagreb, str. 52.

⁶⁰⁷ Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski korizmeno-uskršni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza*, Etnološka tribina 16, Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993., str. 91.

⁶⁰⁸ Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (II. novo priređeno izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 1988., str. 24.-27.

⁶⁰⁹ Isto, str. 24.-27.

stavlja i u štale i torove za zaštitu stoke. jedna se grančica obavezno zatakne u zemlju da štiti usjeve od zle godine.⁶¹⁰

7.6.2.2. Veliki četvrtak

Veliki četvrtak je dan početka Svetog ili Vazmenog trodnevlja u katoličkoj crkvi. Prema evanđelistima Mateju, Marku i Luki Isus je sa svojim učenicima večer prije svoje smrti posljednji put proslavio blagdan proslavio Pashe.⁶¹¹

Na Veliki je četvrtak Isus svojom krvlju ustanovio novi i vječni savez između Boga i ljudi govoreći: *Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje i Ovo je krv koja se prolijeva za vas i za sve ljude za oproštenje grijeha.*⁶¹²

*Na taj je dan Isus izrekao najhumanije riječi apostolima i svijetu, čudesno je molio za nas i obećao svog Duha protiv duha zloće, nehumanosti i razaranja. Toga je dana bio izdan, uhićen i cijelu noć sudski ispitivan, jer se mrak čovjekove duše pokazao najgušćim, a čovjek pao u bezdan zavisti i mržnje na Boga. Ali, na taj dan je milosrđe jače od krivice, dobrota je pobijedila zloću; pakost čovjeka pretvorena je u pokajanje, zrakom nade pobijedio je mrak.*⁶¹³

Na Veliki četvrtak zvona prestaju zvoniti. Na taj način se označava ulazak u Sveto trodnevlje koje obilježava početak žalosti. Zvona se ne čuju do Velike subote.

⁶¹⁰ Vidi: Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 140.

⁶¹¹ Blagdan pashe je povezan s dva slavlja, u noći punog mjeseca u proljetnom mjesecu nisanu. Izraelci su slavili blagdan Pashe koji potječe od pastirskog blagdana koji je bio povezan s promjenom pašnjaka u proljeće; običaj je bio žrtvovati mladu mušku životinju, njenom krvlju premazati stupove šatora za zaštitu od zlih duhova i nakon toga ju blagovati. Drugo slavlje povezano s pastirskim blagdanom Pashe je blagdan beskvasnih kruhova (macot). „U procesu davanja povijesnog značenja židovskoj godini slavlja ova dva slavlja se stapaju u jednu cjelinu i dobivaju novi smisao prisjećanjem na oslobođenje iz Egipta: „Svome sinu toga dana objasni: to je za ono što mi je Jahve učinio kad sam se iz Egipta izbavio. Neka ti bude kao znak na tvojoj ruci i kao opomena na tvome čelu: da Jahvin zakon bude uvijek na tvojim ustima. Jer te rukom jakom Jahve izbavio iz Egipta. Ovaj propis vršite svake godine u određeno vrijeme“ (Izl 13,8-10).“ (usp. Bieritz, K.H.: *Crkvena godina, Svetkovine blagdani i spomendani u povijesti i danas*, str. 22.) Blagdani Pashe i Beskvasnih kruhova postali su jedan blagdan u vrijeme Jošije (640.-609. pr. Kr.) i Ponovljenog zakona. U Novom zavjetu Isus je Pasha, nova Pasha koja izbavlja sve ljude, a ne samo Židove, iz sužanštva grijeha i smrti. Tako i sv. Pavao, u Poslanici Korinćanima kaže da je žrtvovana Pasha Krist, čime uspoređuje Isusovu otkupiteljsku smrt na križu s Božjim milosrđem što ga je Gospodin imao prema Izraelu. (Usp. *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005., str. 212.)

⁶¹² Dragić, Marko: *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*, HUM-časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 6, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru Mostar, 2010., str. 83.

⁶¹³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 160.

Na Veliki četvrtak u večernjim satima slavi se misa Večere Gospodnje koja je u znaku Posljednje večere koju je Isus slavio s apostolima. Kao sjećanje na Isusovo pranje nogu svojim apostolima, na taj dan mnogi svećenici, biskupi i nadbiskupi, čak i papa, u svojim župama peru noge dvanaestorici ljudi tako podsjećajući na čin koji se odvio na Veliki četvrtak: *Biskup skida plašt, opaze se ručnikom te pere noge dvanaestorici svećenika ili najsiromašnijih staraca. Kada opere jednu nogu, obriše je ručnikom i poljubi. Kad svoj dvanaestorici opere noge, biskup opere ruke, obriše ih ručnikom, ogrne plašt i moli zadnju molitvu.*⁶¹⁴ Ovaj čin neposredno je podsjećanje na zapovijed ljubavi koji je Isus ostavio svojim učenicima: *Ljubite druge kao što sam ja vas ljubio.*⁶¹⁵

Nakon mise na Veliki četvrtak proširen je običaj da se ne koriste orgulje do trenutka kada će oglasiti uskrсну noć.

Uz ovaj dan se veže značajan broj pučkih običaja. U Posušju je zabilježen običaj paljenja vatre s cjepanicama na njivama, oranicama i u vrtovima. Cjepanice zapaljene u predvečerje Velikog četvrtka bile bi puštene da gore dok se ne pretvore u pepeo. Nakon toga ljudi bi pepeo grabljama rasporedili po zemlji. Ovaj običaj je povezan s vjerovanjem prema kojem pepeo ima zaštitničke moći prema kojima utječe na plodnost zemlje. Na istu je zemlju trebalo zasaditi kupus, i to na Veliki petak.⁶¹⁶

I danas je raširen običaj koji nalaže da se za večeru jede isključivo zelje, jer predaja govori da je Isus sa svojim učenicima za vrijeme posljednje večere objedovao upravo zelje. Prema drugoj predaji, Blažena Djevica Marija je spravljala soparno zelje sebi i svome sinu te Ga je čekala s večerom, ali *Isusa nije bilo jer su ga uhvatile i otjerale Džudije.*⁶¹⁷ Zbog toga Veliki četvrtak negdje nosi naziv *Zeljavi, Zeljasti* ili *Zeleni četvrtak*.

Na Veliki bi se četvrtak posebice molila molitva koju kazivači i danas pamte i mole:

⁶¹⁴ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasijska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, 2010., str. 217.

⁶¹⁵ Iv 13, 34

² Prema sjećanju Ivana Širića (rođ. 1951.) iz Cerovih Dolaca, Posušje i Ljubice Soldo- Solduše (rođ. Galić, 1938.) iz Vagana, Široki Brijeg.

⁶¹⁷ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasijska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, str. 215.

Idem putem, susrite me duh nečisti,
pa se smije i blebeće:
„Evo meni moje duše!
Ti ćeš moja biti!“
„Nit sam tvoja,
Nit ću tvoja biti!
Idem dragom Bogu,
jer sam uvijek na Veliki četvrtak molila
sto križića,
sto jezusa,
sto amena.“
Onda bi se sto puta i prikrstila^{618 619}.

Molitva je veoma slična molitvi *Križići*⁶²⁰, koju Nikola Buconjić spominje u svom djelu *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*, a navedena je i u zbirci hrvatskih pučkih i molitvenih pjesama *Duša tilu besidila*, Marka Dragića, pod nazivom *Oj dušice grišna*:

Oj, dušice grišna,
budi uvijek kripna.
Kada poješ put putovati
i vik vikovati
uskin putim,

⁶¹⁸ Kazala Ivica Barać (rođ.1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁶²⁰ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*, Sarajevo, 1908., str. 60-61.

tisnim klancim,

susrist će te

du' nečisti, du' nemili;

pitat će te

du' nečisti, du' nemili:

„Il' se moja il' si Božja?“

„Nisam tvoja, već Božja.“

Ja sam rekla

Na blag danak,

Na Veliki četvrtak,

sto križića,

sto Jezusa

sto Amena.

Sto se puta prikrstila,

Evo i sad ću:

U ime Oca

i Sina

i Duha Svetoga

Amen!

Ovu molitvenu pjesmu su najčešće kazivale kazivačice i kazivači diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske.⁶²¹ Spomenuta se molitva morala izmoliti stotinu puta tijekom Velikog

⁶²¹ Dragić, Marko: *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997., str. 34.

četvrtka.⁶²² *U jednom dijelu molitva se može usporediti s Gilgamešom, koji je također išao dugim putima i prolazio tijesnim klancima. To je metafora za neku poteškoću jer dužina i tjesnoća su njeni sinonimi. Molitva je dijaloška. Naime, razgovor vode duh i duša. duh pita dušu „Il' si moja il' si Božja?“, a ona mu odgovara: „Nisam tvoja, već Božja;“.*⁶²³

U Biograticima se i danas stotinu puta na Veliki četvrtak, od ranoga jutra do nastupanja Velikog petka moli:

Oj, dušice milosna,

budi u sebi kriposna.

Kada budeš putovat,

dugim putim, tisnim klancim,

susrest će te duh nečisti.

On će tebe k sebi zvati,

a ti njemu odgovori:

"Neću tebe, nisam tvoja,

hoću Bogu, Božja jesam."

Kad sam bila na onom svitu,

ko čelica na medenom cvitu,

izmolila sam sto jezusa,

sto puta se prikrstila,

*na mali blagdanak, na Veliki četvrtak.*⁶²⁴

⁶²² Dragić, Marko: *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*, HUM-časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 6, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru Mostar, 2010., str. 86.

⁶²³ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 166.

⁶²⁴ Molitvu mi kazala Karla Đolo (rođ. 1989.). Molitvu ju je naučila Milena Đolo (rođ. 1962.) koja je molitvu zapamtila u djetinjstvu.

Slično je zapisano 2008. u Širokom Brijegu.⁶²⁵

7.6.2.3. Veliki petak

Veliki je petak sam vrhunac korizmenog vremena i posta, spomendan muke i smrti Isusa Krista. Čitav dan je strogi post i nemrs.

Taj bi dan bilo obavezno izmoliti barem jednu Isusovu krunicu, koja se sastoji od 33 očenaša, tri Zdravomarije, tri Slava Ocu i jednoga Vjervanja. Imalo je ljudi, posebice žena, koje bi izmolile i po 33 Isusove krunice, u spomen na trideset i tri godine Isusova ovozemaljskog života.⁶²⁶ Krunice su se brojile na očenaše, ali i prstima te urezivanjem na štapić koji služi brojanju-raboš ili stavljanjem sitnih kamenčića-piljaka u džep.⁶²⁷ Krunica se molila uz preporuke. Preporuke zabilježene na području Širokog Brijega opis su Novoga zavjeta. Od Isusovog začeca do uznesenja na nebo.

I. DESETAK

1. Navijestio sveti Gabrijel Arkandjel prečistoj Djevici Mariji začeca Spasitelja neoskrvnjema u utrobi njezinoj. Oče naš...

2. Isus Sin Božji čovjekom se učinio i rodio se od Djevice Marije u jaslama. Oče naš...

3. Vesele se anđeli nebeski i pjevaju slavu visokome Bogu. Oče naš...

4. Poklanjaju se pastiri Isusu, nauči od anđela. Oče naš...

5. Osmi dan bi Isus obrizovan i znate njegovo ime-sveto ime Isus. Oče naš...

Prikazaše Isusa u crkvi prorokovaše da je Spasitelj svega plemena ljudskog. Oče naš...

6. Poklanjaju se kralji isusu od istoka i prikazuju mu zlato, tamjan i dragomirisnu pomast. Oče naš...

7. Prikazaše Isusa u crkvi i prorokovaše da je Spasitelj svega plemena ljudskog. Oče naš...

8. Sveti Josip i Blažena Djevica Marija odnesoše Isusa u progonstvo radi progonstva Irudova. Oče naš...

9. Opaki Irudin ne mogaše naći Isusa i dade da se ubiju sva mala djeca. Oče naš...

⁶²⁵ Vidi: Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustible Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasionska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, str. 241.

⁴ Kazala Ivica Barać (rođena 1941.) djev. Kožul iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁶²⁷ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, *Pasionska baština III*, Zagreb, str. 53.

10. Sveti Josip i Blažena Djevica Marija donesoše isusa u Nazaret-otadžbinu njegovu. Oče naš...

11. Kad je Isus imao 12 godina razgovara u crkvi s naučiteljima. Oče naš...

II. DESETAK

1. Isus bi u poslušnosti svetom Josipu i Blaženoj djevici Mariji. Oče naš...

2. Sveti Ivan krsti Isusa na rijeci Jordan kad mu je bilo godina trideset. Oče naš...

3. Isus posti u pustinji 40 dana i pridobi vruga koji ga snapastovo. Oče naš...

4. Isus djeluje svoj sveti zakon svrhu svoga lika i pripovida istinu drugima. Oče naš...

5. Isus odabire svoje učenike koji će svitu pripovijdati umjesto Isusa. Oče naš...

6. Isus učini prvo čudo i obradi vodu plemenitu i učini posve dobro vino. Oče naš...

7. Isus bolesne ozdravlja, sakate spravlja, gluhima čuti čini, mrtve uskrisava. Oče naš...

8. Isus obraća grešnike i grešnice i grijeha im oprašta. Oče naš...

9. Džudije Isusa traže i na smrt ga progone. On im se ne suprotstavlja, očito spominje i spravlja udnost njihovu. Oče naš...

10. Isus se preobrazi u planini kod Tabora kod svetog Petra i Ivana. Oče naš...

11. Isus ulazi u Jeruzalem na jednoj tismoj životinjici, na magaretu i izgoni pogrđitelja iz crkve. Oče naš...

III. DESETAK

1. Rastade se Isus od Blažene Djevice Marije, majke svoje prije nego što će za nas muku trpiti. Oče naš...

2. Isus posljednju večeru blaguje, svojim apostolima noge pere. Oče naš...

3. Isus postavlja svoj presveti sakrament na oltar tijelo i krv svoju. Oče naš...

4. Isus se krvavim znojem znoji, u vrtu molitvu čineći, anđeli nebeski pokripljuju njega. Oče naš...

5. Isus bi izdat od Jude i mnoštva, ufatiše ga i vezaše kao zločinca. Oče naš...

6. Isus bi lažljivo okrivljen kod četiri suca, na njega pljuvaju i drugim vrijeđanjem pogrđuju. Oče naš...

7. Isus milostivo pogleda na svetoga Petra poslije nego ga tri puta zataji; njega obrati opaki Juda. on izgubi ufanje i sam sebe objesi i osudi zauvik. Oče naš...

8. Isus bi privezan za stub i nemilim bičem bičevan, neizbrojnim udarcima udaran. Oče naš...

9. Isus bi okrunjen trnovom krunom i prikazan puku koji vapije da ga propne. Oče naš...

10. Isus bi osuđen na smrt, križ preteški nosit uz planinu Kalvariju s velikim umorom i paćenjem. Oče naš...

11. Isus bi propet među dva razbojnika, pridobi tri sata premućnog končanja. Umri i raniše ga oštrim kopljem u bok sveti i bi pokopan. Oče naš...

Pet Zdravo Marija:

1. Isus treći dan uskrsnu, najprije se prikaza Blaženoj djevici Mariji i nju pohodi. Zdravo Marijo...

2. Isus se ukazuje trima Marijama, zapovidi njima da kažu da su ga vidile uskrsnuta. Zdravo Marijo...

3. Isus se ukazuje svojim učenicima, pokazuje im svoje svete rane, zapovijedi svetom Tomi da se isti dotakne rana Spasitelja Isusa. Zdravo Marijo...

4. Isus 40. dan poslije svoga uskrsnuća blagosiva svoju prečistu majku, Djevicu Mariju sa svojim učenicima i slavno uzide ocu na nebasa. Zdravo Marijo...

5. Molimo svetu djevicu Mariju da nam isprosi blagoslov od Božanstvenoga (Spasitelja) Sina svoga, sada i na strašni čas smrti naše. Amen. Zdravo Marijo...⁶²⁸

Smiluj se nama, Gospodine, koji se za nas gorku muku trpio. Smiluj se nama.

Nakon desetaka uslijedila bi molitva pod nazivom *Vjervanje ili umjesto vjervanja molitva*. Molitva spominje četiri povijesne ličnosti koje se dovode u vezu s Isusovom mučeničkom smrću na križu. Pod Kanom se misli na svećenika Anu koji je, prema Ivanovom Evanđelju, savjetovao Židove riječima: *Bolje da jedan čovjek umre za narod*.⁶²⁹ Kaifa je, kako je također Ivan evanđelist zabilježio, te godine bio veliki svećenik, ujedno oženjen Aninom kćeri te je nakon što mu je Ana poslao Isusa Krista riječima: *Vi ništa ne znate. I ne mislite kako je za vas bolje da jedan čovjek umre za narod, nego da sav narod propadne*,⁶³⁰ zapečatio njegovu sudbinu i proročanstvo koje se trebalo ispuniti. Herod Antipa ga je ismijavši obukao u

⁶²⁸ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasionska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str. 337.-339.

⁶²⁹ Iv 18,4

⁶³⁰ Iv 11, 49-50

bijelu haljinu i poslao Pilatu da učini s njim što želi, što je za rezultat imalo sklapanje prijateljskog saveza između židovskog tetrarha i rimskog namjesnika o čemu Biblija progovara ovako: *A Herod i Pilat, koji su prije bili neprijatelji, toga su dana postali prijatelji.*⁶³¹ Poncije Pilat, izaslanik cara Tiberija u Judeji, nije nalazio krivice na Isusu i želio ga je osloboditi zbog svojih uvjerenja, ali i sna koji je njegova žena, imala, posustao je i udovoljio masi riječima: *Nevin sam od krvi ove! Vi se pazite!* (Mt. 27,24)

*Pomolimo ti se preslatki Spasitelju,
koji si se udostojio roditi na svijet
za naše otkupljenje svega plemena ljudskog,
koji si bio obrizovan i odbačen i pogrđen
i pridat od opakog Jude izdajnika
i jednim himbenim cjelivanjem,
kratkim konopima nemilo vezan,
kao priblagi Jaganjac
na samrti za naše otkupljenje.
Voden i privezan bez ikakve milosti
od Kane, Kaifa, Pilata i Iruda.
Koji se dotle spusti,
da te lažljivi svjedoci okrivljuju.
da bijen budeš i pogrđen,
po tebi pljuju i glavu tvoju trnjem krune,
trstom šibaju, za veće poruganje,
tvoj Božanski obraz zavezuju.
s Tebe Tvoje haljine skidaju,
koji se posljednji put prigeo,*

⁶³¹ Lk 23, 12

*bi prikovan na križ oštrim čavlima,
i uzdignut među dva razbojnika.
Pojen gorkom žući, kvasnim sirćetom,
nemilo ranjen oštrim kopljem u bok sveti.
Molimo te moj preslatki spasitelji,
Otkupitelju poradi ove gorke muke
i nemili pogrđanja koji premda štujemo,
pored križa smrti tvoje,
oslobodi duše naše od muka paklenih
koji s Ocem Duhom Svetim živiš
i Bog sve vjeke vjekova. Amen.*⁶³²

U Crnim Lokvama je zabilježena molitvena pjesma koja se pjevala ili recitirala u korizmi te također spominje četiri Biblijska lika kao u navedenoj molitvi:

*Počinjaše se strašna muka, koju trpi Isus Bog,
zna što njega samo nuka, naroda grijeh nevoljnoga.
Daj, nebeski sveti Oče, da nam srce proplače.
Židovi su nemilosni, okrutno ga mučili,
pa ga svega pogrđena, pod križ teški skućili.
Uhvatiše Ga u vrtu, kad se Ocu molio,
gdje mu krvav znoj od muke blago lice polio.*

⁶³² Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, *Pasionska baština Bosne i Hercegovine*, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str. 339-340.

*Zatim k Ani povedoš, spasitelja Gospoda,
A od njega opet Kaifi, svećeniku naroda.
K Irudu Ga i Pilatu, svezana su povelj,
te ga onda izranjena, na strogi sud doveli.
Ah, što Isus tad podnese, neće nitko do vijeka,
ni izreći to ne mogu usta bijedna čovjeka.* ⁶³³

Početak zapisane molitvene pjesme dijeli stihove s jednom od pjesama⁶³⁴ koja se i dan danas u crkvama pjeva za vrijeme Križnog puta.

Prema vjerovanju, čovjek može dati zavjet na Veliki petak ukoliko ima problema s glavoboljama. Ukoliko opere glavu na Veliki petak, a sve druge petke u godini poštedi pranja glave, glavobolja će prestati.⁶³⁵

Na Veliki petak posebno su zastupljene dijaloške lamentacije:

Iđe Diva Božjem grebu

*Iđe Diva Božjem grebu,
sva cvileć i plaćući,
drvu križu primićući.
„Ajme meni drvo križu,
što ti primi sinka moga,
više mrtva nego živa.“
Ko bi ove trideset tri molitve*

⁶³³ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 59.

⁶³⁴ Pjesma glasi: *Počinje se strašna muka koju trpi Isus Bog. Na što njega samo nuka naroda grijeh nevoljnog. Daj, nebeski, sveti Oče, da nam srce proplače! Zidovi su nemilosni okrutno ga mucili, pa ga svega pogrdena pod kriz teski skucili. Daj nebeski..... Uhvatiše ga u vrtu kad se Ocu molio, gdje mu krvav znoj od muke blago lice polio. Daj nebeski..... Ah, što Isus tad podnese neće nitko do vijeka! Nit' izreći to ne mogu usta bijedna čovjeka. Daj nebeski.....*

⁶³⁵ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*, Sarajevo, 1908., str. 40.

izgovorio

*Na blag danak, na Veliki petak,
Blažena mu Divica Marija
ukazala svitli raj na umrli dan.*⁶³⁶

Pođe Gospa Božjin grebljen

*Pođe Gospa Božjin grebljen,
sve cvileć i plačući,
križiću se primičući.
„Oj, križiću, slavno drvce,
pusti meni, slavne misli svoje,
kono Gospa Sinu svome,
više mrtvu nego živi.
Tribalo je ovo zvati,
o prisveti danak
na Veliki petak danak
po četeres i tri puta.“
Ko bi ovu molitvu govorijo,
tri bi duše saranijo.
Jednu dušu oca svoga,
drugu dušu majke svoje
i treću dušu svoju.*⁶³⁷

⁶³⁶ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasionska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str. 335.

⁶³⁷ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasionska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str. 355-356.

Gospa gredi bolna grebu

Gospa gredi bolna grebu

uzdišući i plačući.

Uz križ ruke uzdizaše,

drvцу križa vapijaše.

Oj, prislavno križu drvce,

što ti držiš Sina moga,

više mrtva nego živa,

prigni mi ga doli niže,

da ga majka vidi lipše.

Isus s križa progovori,

Majci svojoj odgovori.

Ne veli joj: „Majko moja!“,

već joj veli: „Budi Božja!“.

„Božja jesam, Bogu hoću,

Bogu hoću, da komu ću!?“

Ko bi ovu molitvu izmolija,

na blag danak, na Veliki petak,

do podne pedeset i tri puta,

ne bi se boja izgubit,

moga bi se sahraniti.

Što bi god zaiska,

u Boga, Oca moga,

u Marije, Majke moje,

ona bi se smilovala

i njemu bi milost dala.

Po sve vike, vikov. Amen. ⁶³⁸

Slične su molitvene pjesme zabilježene u Rami pod nazivima *Poje Gospe tužnim putom* i *Poje Gospa s Božjeg groba*.⁶³⁹

Veliki je petak dan bez euharistijskog slavlja u katoličkoj crkvi. U crkvama se oko raspela omota crni veo, ili se raspelo u potpunosti prekrije crnom tkaninom, a umjesto mise dolazi do obreda kantanja muke Isusove, na kojoj su točno raspoređene uloge ljudi koji kantaju muku. Na obredu sudjeluju svi župni svećenici.

Križni put u Europu prvi dovodi dominikanac Alvaro. Prije toga obred Križnog puta je proveden u Jeruzalemu, a u sedamnaestom stoljeću obred je priznat općom praksom. Istovremeno s priznavanjem, broj postaja se povećao sa sedam na četrnaest.⁶⁴⁰

Prema zapisima, Križni put u Hrvatskoj koji datira od petnaestog stoljeća, Bogomojanski križni put, najstariji je križni put u Hrvata. Danas se nalazi na UNESCO-vom popisu zaštićene nematerijalne baštine. Bogomojanski križni put započinje ranojutarnjim

⁶³⁸ Prema kazivanju Mare Đolo (rođ. 1934.) iz Biograca. Molitvu ju je naučila strina Ana Ljubić (rođ. 1917.).

⁶³⁹ Dragić, Marko: *Duša tilu besidila (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.

⁶⁴⁰ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 168.

skupljanjem puka pred crkvom. Puk sudjeluje u procesiji zajedno uz mladića koji nosi križ na ramenima. Put križa traje do mjesta Bogomoja, po kojem je i dobio ime. Put je popraćen zvukovima škrgotuša koje se vrte i neprekidnom molitvom. Mještani u putu sudjeluju i paljenjem svijeća koje stavljaju u svoje prozore ili paljenjem vatri u dvorištima.⁶⁴¹

Križni put se u širokobriješkom kraju provodio svakoga petka i nedjelje prije pučke mise. Prilikom obreda, svećenika koji predmoli, pratilo bi troje djece. Dvoje djece nosi svijeće u rukama, a treće križ. Ispod svake postaje staju tako da je dijete s križem ispod postaje, dok ga djeca sa svijećama okružuju. I danas se zadržala ova praksa, samo što prilikom obreda ne predmoli isključivo svećenik, nego i djeca.

Danas je poznat Križni put koji se odvija na Veliki petak i kreće od crkve svetog Ante s Uzarića pa do crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije na Širokom Brijegu. Tradicija obavljanja Križnog puta je započela 1999. godine. Osim razmatranja križnih postaja, vjernici kantajhu Gospin plač i pjevaju druge korizmene pjesme. Prilikom dolaska u crkvu crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije priključuju se obredima Velikog petka.

Obredi započinju u šutnji, bez pjesme. Kada svećenik dođe do oltara, klekne ili legne okrenut licem prema dolje i tiho se moli. Evanđelje na Veliki petak je Muka, i to po Ivanu, koja se čita ili pjeva. Umjesto obične molitve vjernika, čita se sveopća molitva, u kojoj se moli za razne potrebe i osobe. Nakon kantanja Muke, slijedi ljubljenje križa. Drveni križ se razotktiva u tri stupnja, a vjernici mu prilaze i klanjaju se ili ga ljube. Klanjanje je popraćeno takozvanim prijekorima-pjesmama koje označavaju tužbe raspetog Krista za nezahvalnost puka (npr. Puče moj, što učinih tebi...). Zatim slijedi pričest, i to s hostijama koje su posvećene na Veliki četvrtak. Nakon toga se iznosi Presveto Kristovo tijelo u pokaznici iz crkve, kao znak Kristove smrti. Po završetku mise, a prilikom povratka domovima iz crkve, pjevala se ili recitala sljedeća molitva:

*Kad Isusa osudiše,
križ mu na rame staviše,
od drveta vrlo tvrdog,
da ga nosi na vr' brda.
Kuda Isus svetonnogon staje,*

⁶⁴¹ Dragić, Marko: *Čuvari Kristova groba u pasionskoj baštini Hrvata / Čuvarji Kristusovega groba v hrvaški pasijonski dediščini*, Pasijonski almanah, Škofja Loka: Občina Škofja Loka, 2017., str. 100.

tu se dobro trag poznaje.
Krvca teče svuda š njega,
za spasenje svita svega.
Za njin mila majka stupa,
u suzama se ona kupa.
„Stani, moj sine mili,
da ti vidin obraz pribili.“
Isus utješit je želi,
obazri se pa joj veli:
„Ne plači, mila majko,
jer je volja Oca moga,
ne može druga biti,
valja duše izbaviti.“
Tu se Džidovi zgledaše,
sina s majkom rastaviše.
Vode njega na vr' brda,
razapinju, ružne slasti traže.
Boga vriđa, dušu gubi,
sunce skrija lice milo,
da ne vidi ono strašno dilo.
Zemlja puca, zemlja cvili,
kad se Isus s dušondili.
„Oj, Isuse, mili
Ti se namigrišnicin smili,
kad s ovog svite pođemo,
da u nebo sretno dođemo,
da se uvijek možemo
klanjat s tobon,

*dragin Bogon, Amen!*⁶⁴²

Prema vjerovanju, molitve koje su se molile na Veliki petak pripravljalje su ljude na spasenje i ulazak u raj.⁶⁴³ Molitve koje su se recitirale na Veliki četvrtak obično spominju Mariju, majku Isusovu, koja je svoga sina pratila na križnome putu:

Ide diva slavnom grobu

Ide diva slavnom grobu

sve cvileći i plačući

i za križ se hvatajući.

Križu plačuć govoraše:

O, moj križu, slavno drvce

što ti primi sinka moga

više mrtva nego živa.

Isus s križa govorio:

Ko bi ovu molitvu molio

na blagdanak na Veliki petak

*Bog bi mu dao raj na umrli dan.*⁶⁴⁴

U dijaloškoj pjesmi koja se moli na Veliki petak pod nazivom *Otvori se bili rajak*, sveti Petar apostol i sveti Nikola razgovaraju s Bogom koji im pripovjeda o Džudijama koji su mučili, razapeli i ubili Isusa Krista:

Otvori se bili rajak

Otvori se bili rajak,

baš na Veliki Petak danak.

⁶⁴² Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasionska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str.343.-344.

⁶⁴³ Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*. Zagreb: Golden marketing, 1997., str. 75.

⁶⁴⁴ Kazala mi Anica Barać (rođ. 1962. u Rasnu), djev. Skoko, iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

*Tude sidi Bog jedinak,
blage oči poklopio,
slavnu krvcu pretvorio.
Tud navrati sveti Pero,
sveti Pero i Nikola.
„Kakva, Bože, tu nevolja?
Što si oči poklopio?
Što si krvcu pretvorio?“
„Ne pitaj me sveti Pero,
sveti Pero i Nikola,
jer imado sina jedinka,
od sveg svita ponajviši,
od sveg svita ponajlipši.
A Džudije ga ufatiše,
pa trnovu krunu sviše,
na glavu posadiše.
Nabiše je sa svi' strana
da mu dođe do moždana.
Tudan krvca tecijaše,
po zemljici, po travici.
Zemljica se raspadaše,
sveto cviće nicijaše.
Dva anđelka letijahu,
sveto cviće berijahu.
U kitu ga iskitiše,
u vinčić ga svincijaše.
Uz nebesa uznesoše,
sva nebesa mirisaše.“
Ko bi ovu molitvu izmolio
u subotu po tri puta
u nedilju po devet puta,
on bi moga triju duše saranit.
Jednu dušu oca svoga,
drugu dušu majke svoje*

*treću dušu slavnu svoju. Amen.*⁶⁴⁵

Zabilježena je i kraća varijanta molitvene pjesme *Otvori se bili rajak* :

*Doklen kruna dopiraše,
dotle krvca kapijaše,
po stinčicam se razlivaše.
Stinčice se raspadoše,
sveto cviće nicijaše.
Bog otpremi tri anđela
da to cviće poberkaju.
U kitice ga sakitiše,
u vinac ga uvinuše,
prid Boga ga iznesoše,
na kalež ga mećaše.*⁶⁴⁶

Molitva je zabilježena u Širokom Brijegu, ali i Čitluku, selima oko Livna i Rami progovara o anđelima koji silaze s neba kupeći Isusovu krv,⁶⁴⁷ Također i u molitvenoj pjesmi *Kada pivci zapivaše* u Posušju.⁶⁴⁸ Zajednički motivi svim pjesmama silasci su anđela i pravljenje cvjetnog vijenca od cvijeća izniklog na mjestima koja su imala kapljice Isusove krvi. U ramskoj molitvi⁶⁴⁹, cvijet je ruža, a u širokobriješkoj se spominju samo cvjetovi.

⁶⁴⁵ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, *Pasionska baština Bosne i Hercegovine*, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str.343.

⁶⁴⁶ Dragić, Marko: *Hrvatske pučke molitvene pjesme, korizmene i uskrsne*, Mostariensia: Časopis za društvene i humanističke znanosti, 8, Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Mostar, 1999, str. 168.

⁶⁴⁷ Dragić, Marko: *Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, *Pasionska baština Bosne i Hercegovine*, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VII. i VIII. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2012., Zagreb, 2010., str.344.-345.

⁶⁴⁸ Kelava, Josipa: *Korizmeno –uskrsni običaji u Posušju*, *Bosna franciscana*, XXVII, 50, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 284.

⁶⁴⁹ Dragić, Marko: *Veliko trodnevje u ramskoj pasionskoj baštini*, *HUM-časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 6, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru Mostar, 2010., str. 87.

Veliki petak *nije dao rada na se*, međutim, u nekim je mjestima zabilježen običaj pravljenja sirišta. Naime, grane od lanjske Cvjetnice bi se donijele na ledinu te bi se tu zapalile. Na mjestu na kojem su sagorjele trebalo je posijati kupusni rasod. Prema vjerovanju, kupus se tada ne bi ucrvao.⁶⁵⁰

Mada *nigdje Hrvati katolici na taj dan ne obrađuju zemlju, jer je na taj dan Isus počivao u zemlji*,⁶⁵¹ na isti dan se moglo, čak je i bilo poželjno, pomagati sirotinji u radu sa zemljom.

U Mokrom su zabilježena još tri dana kada se pomagalo sirotinju o zemlji, a nije se radilo oko svoje zemlje, na blagdan svetog Josipa, na Blagovijest i na Dan mrtvih.⁶⁵²

Za večerom bi ukućani popili po čašu crnog vina kao uspomenu na prolivenu Isusovu krv. Naime, ovo je vjerovanje povezano uz Isusovu muku i smrt. Na Veliki petak valjalo je popiti nešto više vina jer će čovjek dobiti onoliko krvi koliko popije vina, s tim da se vino ne smije miješati s vodom. Ovaj običaj nije isključivo vezan za Zapadnu Hercegovinu. U Bačkoj je zabilježeno isto vjerovanje koje se odnosi na pijenje vina na Blagovijest, a u Rami za pijenje vina na Badnjak.⁶⁵³ Vjerovanje da se vino popijeno na Veliki petak pretvara u krv rašireno je i u Dalmaciji, Lici i Srijemu, dok se u središnjoj i sjevernoj Hrvatskoj umjesto vina pije rakija, baš zbog povezivanja krvi i vina. U okolici Sinja pazilo se da osoba na Veliki petak ne krvari, isto se vjerovanje održavalo i širom Dalmacije pa se nije češljala kosa jer je postojala mogućnost da bi ljudima potekla krv. Na Braču je zabilježena zabrana klanja stoke, ali i kuhanja kruha na Veliki petak. Naime, prema vjerovanju, prilikom miješanja kruha mogla se pojaviti krv u smjesi. S druge strane, bilo je poželjno cijepiti voćke na dan Velikog petka jer se vjerovalo da će se mladica bolje primiti.⁶⁵⁴ Izbjegavalo se sve što daje zvuk tako da na Veliki petak zvono i crkvene orgulje šute jer se žali zbog Isusove smrti.

Vjerovanja prema kojem je dobro saditi ili ne saditi određene biljke na Veliki četvrtak ili Veliki petak mogu biti promatrana i analizirana na metonimijskoj razini. Naime, navedeni i slični običaji se mogu promatrati u kontekstu podudarnosti narodne i vjerske prakse. Magijska narav proizlazi iz činjenice da se djelotvornost uzdržavanja ili primjenjivanja određene prakse

⁶⁵⁰ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 53.

⁶⁵¹ Dragić, Marko: *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 161.

⁶⁵² Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 54.

⁶⁵³ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 376.

⁶⁵⁴ Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskršni običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 75.

zasniva na vremenskom preklapanju sa svetim danima. S druge strane, metaforička razina se zasniva na načelima sličnosti između narodne i kršćanske prakse. Tako vjerovanje da se na Veliki petak vino pretvara u krv vjerojatno nastaje na temelju sličnosti vina i krvi. Prema tome, može se zaključiti *prakse i vjerovanja metonimijskog karaktera upućuju na njihovo nekršćansko podrijetlo (koje se saživjelo s kršćanskim blagdanima zahvaljujući moći što je puk pridaje određenim izrazito svetim danima liturgijske godine), a prakse i vjerovanja metaforičkog karaktera na njihovo kršćansko (ili možda nekršćansko no kristijanizirano) podrijetlo.*⁶⁵⁵

7.6.2.4. Velika subota

Velika se subota naziva još i Bijela subota, što možemo povezati s pranjem odjeće i umivanjem prilikom zvonjenja zvona za sutrašnji blagdan. U nekim krajevima Velika ili Bijela subota se naziva Mliječna subota.⁶⁵⁶ U narodu su zabilježena i vjerovanja da naziv Bijela subota ima korijene u običaju da se u poslijepodnevne sate može jesti *bijeli smok*⁶⁵⁷, ali i da naziv proizlazi iz činjenice da je Isus Krsit bio *zamotan u bilo platno* prilikom polaganja u grob. U Dobrkovićima je zabilježen običaj zabrane umivanja od posljednjih zvona koja zvone na Veliki četvrtak, pa sve do Velike subote u podne.⁶⁵⁸

Postilo se u prošlosti samo do podneva, ali su mnogi postili i do uskrsnog jutra.⁶⁵⁹ Na ovaj dan se obično bojalo jaja i pripremalo jela za sutrašnji blagdan. Jaje je zametak iz kojeg se rađa novi život. U kršćanstvu je jaje simbol novoga i vječnoga života što ga je Isus svojim uskrsnućem omogućio svim ljudima.⁶⁶⁰

Bojenje jaja je jedna od najznačajnijih i najstarijih uskrsnih tradicija. *Da to mora biti vrlo star običaj, govoreći o njemu sasvim općenito, mogu posvjedočiti jednako nalazi obojenih lupina jaja u nekim otkopanim starim germanskim grobovima, kao i jaja izrađena od gline sa šarama izvedenim u urezima površine nekom masom u bojama (kao emajlom), a nađena su u starim grobovima skandinavskim i, vjerojatno, starim slavenskim, pa napokon i činjenica da se*

⁶⁵⁵ Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski korizmeno-uskrsni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza*, Etnološka tribina 16, Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993., str. 82.

⁶⁵⁶ Acalija, Sanja: *Uskrsni običaji u Kaštelima*, Kaštelanski zbornik 7, 2003, str.124.

⁶⁵⁷ Bijeli smok je naziv za mlijeko i mliječne proizvode.

⁶⁵⁸ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 54.-55.

⁶⁵⁹ Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977., str. 107.

⁶⁶⁰ Bieritz, Karl Heinrich.: *Das Kirchejahr Feste Gedenk- und Freitage in Geschichte und Gegenwart*, C.H.Beck, Munchen, 1991., str. 86.

*baš šarena jaja nekih slavenskih grana vrlo značajno i podudaraju i u tehnici ukrasa i ornamentici, na osnovu čega se može s dosta opravdanja držati da im je podrijetlo zajedničko, još negdje iz doba praslavenske zajednice.*⁶⁶¹ Gavazzijevu teoriju o zajedničkom podrijetlu bojanja jaja donekle pobija Moser, osvrćući se više na društvenu funkciju obojenih i ukrašenih jaja, nego na njihov nastanak i podrijetlo. Provodeći istraživanje na povijesnim bavorskim dokumentima Moser utvrđuje da je vrijeme nastanka, kao i mjesto nastanka obojanih jaja nemoguće precizno utvrditi.⁶⁶²

U širokobriježskom kraju jaja se, u pravilu, boje prirodnim bojama dobivenim od raznih vrsta trave, cvijeća, kore drveća, luka, vina. Kuhanjem jaja u vodi s lukom, jaja bi dobivala smeđu boju, u vodi s biljkom broć crvenu, a u crnom vinu ljubičastu boju. Jaja ostavljena preko noći u crnom vinu, ujutro bi na sebi imala gomilu kristalića. Ukoliko se željelo ukrasiti jaje, na njega bi se zalijepila neka od biljaka ubranih u vrtu, posebno onih sa zanimljivim listovima, poput paprati ili djeteline, steglo bi ih se laganom tkaninom ili u skorije vrijeme prozirnim čarapama i tako stegnuta bi bila uronjena u vodu. Prilikom vađenja iz vode, na jajima bi ostali otisci listova kao ukras. Ukrašavanje ornamentima koje se primjenjivalo u ostalim mjestima nije zabilježeno. Jaja se uglavnom pojavljuju u funkciji poklona te kao takva služe za utvrđivanje naklonosti i prijateljstva, posebice među djecom koja koriste jaja za igru. I danas župnici na svetu misu donose obojana jaja koja dijele djeci. Važno je napomenuti da je neizostavan dio uskrasnog doručka jelo jaja s posvećenom soli. Raširen je i običaj tucanja obojenim jajima, međutim, ovaj običaj bilježimo i drugdje u Europi. Primjerice, u nekadašnjem Zagrebu datumi poslije Uskrsa brojili su se *post concussionem ovorum* ili poslije tucanja jaja, što možemo pronaći na povijesnim spisima iz 14. stoljeća.⁶⁶³

Na Veliku subotu također se spremaju jela koja će se zajedno u košari s jajima odnijeti na uskrсну polnoćku na blagoslov. Međutim, jela pripremana za blagoslov nisu ista u svim hercegovačkim mjestima. Primjerice, u Širokom Brijegu na blagoslov se tradicionalno nosila uskrсна pletenica ili okrugli kruh s urezanim križom. U Posušju se pripremala patišpanja. Svaka obitelj bi poslala barem jednog člana s košarom u kojoj su jela u crkvu koje svećenik blagoslovi, pri čemu se košare prekrivene najčešće izvezenom krpom otkriju. Stariji se sjećaju običaja da osoba koja je nosila jelo na blagoslov odmah po završetku mora požuriti kući. Naime, vjerovalo

⁶⁶¹ Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (II. novo priređeno izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 1988., str. 27.

⁶⁶² Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 148.

⁶⁶³ Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* (II. novo priređeno izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 1988., str. 29.

se da će taj dom biti među prvima u napretku te godine. Ukoliko je košaru nosila neudana djevojka, vjerovalo se da će se ista udati.⁶⁶⁴

Blagoslov jela na Veliku subotu spada u još jedno crkveno-pučko bogatstvo ovoga kraja. Lijepo ukrašenu košaru u kojoj se nalazi hrana, posebice obojena jaja, kruh, luk i uskršno pecivo, netko od članova obitelji nosi u crkvu na blagoslov. Košare se, prilikom svećenikova blagoslova, otkriju (urešene su izvezenim krpama), a blagoslovljena hrana se objeduje na uskršno jutro, kada su svi članovi obitelji na okupu.

U selu Rasnu, u Širokom Brijegu na Veliku subotu žene pripremaju uskršni kruh, obojana jaja i kolače te ih stavljaju u pletene košarice koje nose na uskršnu polnočku da ih svećenik blagoslov. Posebnu pažnju pridaju ukrašavanju kruha. Uskršni kruh se ukrašavao posebnim drvenim pečatima s urezanim ornamentima, a u zadnje vrijeme vilicama i čašom ili stavljanjem pletenica na površinu kruha. Košarice s hranom dočekuju obitelji za stolom i objeduju se prilikom jutarnjeg doručka. Jaja posuta blagoslovljenom soli bila su prvo jelo, zatim se jela ostala blagoslovljena hrana te molila Isusova krunica. Prije svakog Očenaša molilo j se „O Isuse daj nam raj ko' što je tebi na uskršni dan“.⁶⁶⁵

Velika subota je i poziv za odlazak na uskršno bdijenje koje se održavalo samo u crkvi na Brijegu.

U rano subotnje jutro narod bi iščekivao Zdravomariju, zvono u šest sati, koja je ujedno bila poziv na umivanje. Prije bi ljudi obavezno išli na uskršnu polnočku. Poslije priprema za sutrašnje slavlje valjalo se duhovno pripremiti za Isusovo uskršnuće, što se činilo pjevanjem Gospina plača. Gospin plač se od kuće do crkve pjevao, a od crkve do kuće momci bi i cure gangali naše gange.⁶⁶⁶

Obredi uskršnog bdijenja sastoje se od četiri dijela: službe svjetla, službe riječi, krsne službe i euharistijske službe. Služba svjetla ima svoje podrijetlo u obredu večernjeg paljenja svjetiljke. Uskršna svijeća se zapali vatrom koja je gorjela ispred crkve i u procesiji se nosi kroz mračnu crkvu, pri čemu svećenik ili đakon tripot zapjevaju *Svjetlo Kristovo*, na što narod odgovara: *Bogu hvala*. Nakon toga se pale svjetla islijedi pjevanje hvalospjeva uskršnoj svijeći, koji se po njegovoj početnoj latinskoj riječi naziva *Exultet* (veliki hvalospjev uskrslome Kristu):

⁶⁶⁴ Isto, str. 37.

⁶⁶⁵ Pričala mi Anica Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁶⁶⁶ Kazala Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Uskrsna svijeća je simbol uskrslog Spasitelja, a svijetlo je simbol onog svijetla koje je pobijedilo tamu, zla koje pobjeđuje dobro, nove nade koja se rađa nakon beznađa. Okađena uskrsna svijeća ostaje u svetištu i pali se za vrijeme liturgijskih slavlja. Također se pali za krštenje, te se stavlja pokraj krstionice.⁶⁶⁷ *Simbolika svjetla izražena uskrsnom svijećom ima i očit eshatološki smisao, koji je izražen u slici djevica što sa svjetiljkama čekaju zaručnika. Uskrsna svijeća je, dakle, svjetiljka Crkve što bdije i očekuje Kristov dolazak. U svim pohvalama izgaranje svijeće shvaća se kao žrtva, kao prinos. Prinos svjetla za koje je rečeno da je simbol Krista Uskrsnuloga. U svjetlu svijeće simboliziranje Krista, a u prinosu toga svjetla njegova žrtvena smrt.*⁶⁶⁸ U Donjim Mamićima običaj je na uskrsno bdijenje blagosloviti vodu koja će služiti na krštenju novih članova Kristove zajednice. Također, blagoslovljena voda se koristila i za posude u koje ljudi uranjaju ruke prilikom križanja u crkvi.⁶⁶⁹

7.7. Uskrs

Uskrs je pomični blagdan. Prvotno slavlje Uskrsa se odvijalo svake nedjelje, a od drugoga stoljeća slavlje Uskrsa se smjestilo jedanput godišnje, i to između 21. ožujka i 25. travnja.⁶⁷⁰

Uz blagdan Uskrsa vezani su mnogi običaji. Tradicionalno, uskrsnom doručki prethodi čestitanje i molitva. Uskrsna se krunica molila na uskršnje jutro. Sastojala se od 63 zdravomarije nakon čega bi se zazivalo: *Daj mi, Isuse, raj na umrli dan, ko je tebi na današnji dan!* U nekim krajevima uskrsna krunica se sastojala od 43 ili 44 vjerovanja, a iza svakog vjerovanja slijedio je zaziv: *Isuse moj (ili Gospe lipa), daj mi dar na umrli dan, ko je tebi na jutrašnji dan!* Spominje se i Radosna Gospina krunica koja se sastojala od 70 Zdravomarija, sedam Očenaša, sedam Slava Ocu i Vjerovanja. Neki su je molili jednaput, neki tri puta, a neki sedam puta.⁶⁷¹ Slično je zabilježeno i u šibenskom zaleđu, gdje se u rano uskršnje jutro sedam puta molila molitva *Daj mi Gospe dobar dar*:

Daj mi Gospe dobar dar,

⁶⁶⁷ *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005., str. 178.

⁶⁶⁸ Kovačić, Ante: *Exultet: hvalospjev uskrsnoj svijeći*, Svijetlo riječi, Sarajevo, 2010., str. 49.

⁶⁶⁹ Dragić, Marko: *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture*, 6, Pasijska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, str. 232.

⁶⁷⁰ Dragić, Marko: *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa*, Godišnjak Titius, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 176.

⁶⁷¹ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 55.

*Kazat ću ti dobar glas,
Od Isusa Sina Tvog.
Jutros Ti je uskrsnija,
S desne strane Ocu sija,
Ostavija je krvcu na lozici,
Tilicu ns pšenici,
Svičicu na pčelici.⁶⁷²*

U Biograticima se sedamdeset Zdravo Marija molilo uz sljedeću molitvu:

*Evo jutros, Uskrs dan,
daj mi, Bože, lipi dar,
ja ću Tebi još lipši glas.*

*Tvoj je Sin uskrsno na jutrašnji dan.
Gospe mi ga daj na umrli dan.⁶⁷³*

Slično se molilo i u Buhovu:

*Gospe moja ti mi daj lip dar.
Ja ću tebi lip glas
Tvoj je sinak uskrsnuo na današnji dan.
Gospe mi ga daj na umrli dan.⁶⁷⁴*

Hrana posvećena za Uskrs se blagovala na uskrsnom, doručku. Prema običaju, domaćica bi podijelila jedno ili više skuhanih jaja na tanke kriške, posula bi ih blagoslovljenom solju. Svaki od ukućana morao je uzeti krišku kao prvi jutarnji zalogaj. Prilikom uzimanja, križalo se i molilo Vjervanje. Posebno se pazilo da jaje s blagoslovljenom soli ne završi na nezgodnom mjestu. Nakon jaja, sa stola se blagovala ostala blagoslovljena hrana: pletenice, sir, kuhana

⁶⁷² Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 144.

⁶⁷³ Prema kazivanju Mare Đolo (rođ. 1934.) iz Biograca, Široki Brijeg.

⁶⁷⁴ Prema kazivanju Milice Bilinovac (rođ. 1968) iz Buhova, Široki Brijeg.

šunka, kruh. Tradicija pažljivog postupanja s blagoslovljenom hranom susreće se diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske. U Kastvu se u kućni zdenac bacao komadić blagoslovljenog luka i šaka blagoslovljene soli, na otoku Zlarinu su se u kolijevku djeteta stavljali blagoslovljeni kruh i zrnca soli za zaštitu. U Međimurju su se ostaci hrane spremali kao lijek za bolesti koje bi mogle zadesiti čovjeka ili stoku, a nerijedak je i običaj stavljanja blagoslovljene hrane, preostalih mrvica ili ostataka sagorjele hrane u vrtove i polja za zaštitu zemlje i uroda.⁶⁷⁵ Isti se običaj primjenjivao i u Širokom Brijegu.

Tada se valjalo primjereno obući i krenuti na misno slavlje. Kulturološki gledano, običaji vezani uz načine odijevanja podsjećaju ljude na prelazak iz žalosti u radost, iz staroga u novo:

*U staro vrijeme k misi nisu išli samo oni koji nisu imali što svečano obući i oni koji su bili spriječeni odlasku na misu zbog bolesti. U prošlim danima nastojalo se obući bijelo, barem bijeli košuljak, a kasnije se pazilo da, ako možeš kupiti, kupiš novo za Uskrs. Onda uzmeš obojeni jaja i pođeš na misu. Nekome obojena jaja daruješ, a s nekim se natječeš. Potucate se pa da se vidi ko ima čvršće jaje.*⁶⁷⁶

O običaju tucanja jaja Ilić je zapisao sljedeće:

*Kad su išli u Egipat, Marija i Josip mitili Isusa da ne plače, da se zabavi; Kad su Isusa pokopali, da ne pospnu koji su ga čuvali, Džudije svaku vrstu jaja svarili i obojili da se zabavljaju i da se tucaju. I undana opet pospali i nisu vidili kad je Isus uskrsnuo; Židovi dali dicit, nek se tucaju jajima da se zabave, pa ne govore o Isusovu uskrsnuću.*⁶⁷⁷

Poneki su ljudi, na osnovu zvuka koji je dolazio od kuckanja jajeta o zube i zvuku koji je isto proizvodilo, mogli odrediti koje je jaje tvrđe, a koje mekše. Da bi natjecanje bilo zanimljivije, nije se dopuštalo probati tvrdoću na bilo koji način, ili, ako bi se dozvolilo, dozvolilo bi se obadvojici natjecatelja. Natjecalo bi se tako što jedan od natjecatelja drži jaje sa samo vidljivim vrhom kako bi izazivač udario pravilno. Onaj tko pobjedi bi za nagradu dobio razlupano jaje.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrсни običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997., str. 101.-102.

⁶⁷⁶ Pričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁶⁷⁷ Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasijska baština III, Zagreb, str. 56.

⁶⁷⁸ Tokić, Marko: *Pasijska baština u usmenoј književnosti duvanjskoga kraja*, Pasijska baština, 3, 2011., str. 27.-28.

Običaj tucanja jaja provodio se i nakon povratka u domove s misnog slavlja. Uskrs se slavio u krugu obitelji i nije se išlo iz obiteljskog doma u domove drugih ljudi, kako se to činilo za Božić.

7.8. Spomendani u korizmenom vremenu

7.6.1. Sveti Josip

Svetog Josipa, zaručnika Blažene Djevice Marije i zemaljskog oca Isusa Krista slavimo 19. ožujka. Sveti Josip je živio u Galileji, u gradu Nazaretu i radom je uzdržavao svoju obitelj. U Katoličkoj je crkvi poznat pod imenima Josip iz Nazareta, zaručnik Josip i Josip radnik.

Svetoga Josipa se smatra zaštitnikom seljaka zbog vremena u kojem se slavi njegov spomendan. Naime, trava bi oko Blagdana svetog Josipa počela rasti, što je značilo da će stoka imati hranu, a smatralo se da će svetac *pokupiti sve mišine* stoga ga se naziva i *kupimišinarom*.⁶⁷⁹

Dan svetoga Josipa u Širokom Brijegu, ali i u ostatku Bosne i Hercegovine te nekim dijelovima Hrvatske, poznat je kao dan na koji se križicalo.

Vinko Tolić običaj križicanja veže uz ilirsko vrijeme: *Ponekad, u Imotskoj krajini i danas, dođe čovjek u priliku da na ruci (šaki) ženske (obično) starije osobe, ugleda utetoviran jedan oveći ili više manjih križića. Križ ili križić vidjeti na šaci, ne može a da i nehotično ne skrene pažnju, koja izazove pomisao vezanu za davne, raširene, preživjele običaje življa na ovom našem današnjem tlu. Pođemo li tragom prošlosti, doznat ćemo od grčkih i rimskih kroničara, koji su opisivali život i običaje starih Ilira, prastanovnika naših krajeva, da je među njima bio raširen običaj tetoviranja prije dolaska i naseljavanja Hrvata u ovu nasu današnju hrvatsku domovinu. Doseljeni Hrvati, taj stari običaj, oštrom iglom bockati kožu, pa u te ranice ubrizgivati boju da se na koži trajno lijepo vidi obraden simbol ili ornament, njeguju kroz cijeli Srednji vijek s napomenom, da se u pravilu na ruci urisavao križ- simbol - kršćanske duše.*⁶⁸⁰

⁶⁷⁹ Dragić, Marko: *Štovanje svetog Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, KRAK, Zagreb, XVIII, 1, 2020, str. 170.

⁶⁸⁰ Tolić, Vinko, *Škrinja uspomena*, Imotska krajina, Imotski 1997, str. 204.

Običaj križićanja dovodi se u vezu i s turskim prodorom na hrvatske prostore koji nisu značili samo osvajanje teritorija, već i nametanje sile te zlokobnog odnosa prema kršćanima koji je uključivao ubiranje poreza i danak u krvi. Jedan vid sprječavanja prava prve bračne noći je uključivao i križićanje. Dragić donosi predaju o upadanjima Turaka u sela i otimanja djece. Nerijetko su sultanovi namjesnici tražili ruku kršćanke: *Tako od nekog bogatog Cincara beg zatraži kćerku za ženu. Otac nije smio odbiti bega pa mu je rekao da dođe nakon mjesec dana kad sve bude spremno za svadbu. Djevojci su istetovirali križ na čelu pa je beg nije mogao uzeti za ženu. Otada su sve cincarske djevojke tetovirale križ na čelu i na rukama.*⁶⁸¹

Tetovirati se moglo na dva načina: medom i ugljem ili jasenom. U Širokom Brijegu djevojke su se tetovirale jasenom. Čim je djevojka poskočila, znalo se da se trebalo staviti znak križa na vidljivo mjesto na tijelu. Tetoviralo se tako da se od jasenove kore napravio znak križa usjecanjem. Tada je valjalo skloniti koru s drveta. Znak križa usječen na kori stavio se najčešće na prednji dlan ruke, iznad zgloba ili na čelo. Tada bi se znak zategnuo nekom tkaninom. Ili djevojka ili netko njoj blizak bi tada uzimao iglu i bockao po križu napravljenom od jasenova drveta. Nakon bockanja, uzelo se ugljene prašine i posipalo po izbodenom. Na mjesto tetovaže stavlja se jasenov list koji je sprečavao infekciju. Postupak se ponavljao i do nekoliko puta. Ovisno o ponavljanjima, mijenjao se i intenzitet boje tetovaže. Ukoliko se postupak ponavljao više puta, tetovaža je bila tamnija. Ukoliko se ponavljao manje puta, bila je svjetlija.⁶⁸² Osim tetoviranja jasenom, zabilježen je i običaj tetoviranja medom i ugljenim prahom koji je uključivao miješanje dvije komponente u zdjelici dok se ne pretvori u crnu smjesu koja je služila dvojako, njome se crtao oblik križa po rukama, ali se i odabirom manje igle smjesa unosila u kožu laganim bockanjem. Postupak bockanja se ponavljao više puta, a nakon zarastanja rana od iglice, na koži bi ostao tetoviran križ. Osim na svetoga Josipa, križićalo se i na Blagovijest, Cvjetnu nedjelju, na Velike dane i na svetog Ivana Krstitelja.⁶⁸³

Varijacija molitve *O Jozipe, oče sveti* molila se poslije krunice u Biograticima:

O Jozipe, oče sveti,

čuvaj kuću i posveti.

⁶⁸¹ Dragić, Marko: *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna franciscana, XXIV, 45, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2016., str. 287.

⁶⁸² Prema kazivanju Anice Barać (rođ. 1962.). Njezina majka, Janja Skoko, (rođ. 1928.) imala je križ na ruci koji je sama sebi načinila dok je bila djevojka, i to prilikom gonjenja stoke na ispašu.

⁶⁸³ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 156.

*Sva obitelj nek se složi,
sveta ljubav nek se množi,
mir, veselje k nama svrati
i stra Božji nek nas prati.
Žiće podaj da nam plodi
i put raja da nas vodi.
Čuvaj nam Oče molbu vruću,
Ti nas čuvaj i svu kuću.
Tebi ključke pridajemo,
Gospodarom priznajemo.
Sve što kući može nauditi,
ti se Oče udostoj odstraniti,
u prisvetom srcu ostraniti.
Ti nas Oče sve nastani
da živimo svi na svitu
ka ti Oče u Nazaretu. Amen.⁶⁸⁴*

Svetoj obitelji se molilo za blažen čas smrti:

*Isuse, Josipe i Marijo,
vama darujem srce moje,
dušu moju i tijelo moje.*

⁶⁸⁴ Dragić, Marko: *Štovanje svetog Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, KRAK, Zagreb, XVIII, 1, 2020, str. 163.

Isuse, Josipe i Marijo,
Kad bude najposlijednji,
čas končanja života moga,
budi uza me i pomози mene.

Isuse, Josipe i Marijo,
nek se dijeli duša moja
iz prsiju u miru s vama.

Blagoslovljeno i sveto neoskrvnjeno začće,
Blažene prečiste Djevice Marije,
Majke Isusove.

Koliko smo prošli dana sagriješili,
Svemogućega Boga uvrijedili,
da unaprijed ne sagriješimo,
Svemogućega Boga ne uvrijedimo.

Mir i blagoslov Boga – Oca svemogućega.
*Sišao na nas i prebivao među nama. Amen.*⁶⁸⁵

U Crnim Lokvama molilo se za blagoslov dana:

Isuse, Marijo i Josipe,
sveti mir dajte mi duši,

⁶⁸⁵ Isto, str. 165-166.

svitlost i blagoslov, pomoć i pamet.

Vama svoje srce, ruke darujem.

Kao što sveti Franjo u noći caruje.

O ljubljani, moj mili,

Isuse, svom me snagom čuvaj, ljubi.

Nadgledaj put, – kojim ću danas ja ići – putem kriposti.

Sva svoja djela, misli,

*riči svojom ti prosvijetli mene. Amen.*⁶⁸⁶

Svece, svetoga Josipa i svetoga Franju, spominje se i u preporuci za blaženu smrt opremljenu sakramentima:

Na čast svetog Josipa i Franje,

da se na času smrti,

mognem čisto i pravedno ispovidit,

svoju dušu očistit od svakoga grija,

navlastito smrtnoga

*i da sa ovog svita pođen na bolji.*⁶⁸⁷

Hrvatski je Sabor proglasio sv. Josipa zaštitnikom Domovine 1687. godine, a 1870. godine sveti je Josip proglašen zaštitnikom sveopće Crkve. Zaštitnik je obitelji, očeva, djece, mladeži, siročadi, djevičanstva i čistoće, zaštitnik dobre smrti, konačišta i onih koji ih traže, putnika i prognanika, drvosječa, kolara, tesara, stolara, radnika i obrtnika, inženjera, doseljenika, umirućih, grobara, nerođene djece, trudnica, bolesnih i umirućih, putnika,

⁶⁸⁶ Isto, str. 166.

⁶⁸⁷ Isto, str. 168.

doseljenika, obrtnika, inženjera, odvjetnika, računovođa, stolara, slastičara, iseljenika i prognanika.⁶⁸⁸

7.8.2. Blagovijest

Blagovijest ili Navještenje Gospodinovo dan je sjećanja na događaj kada je arkandeo Gabrijel navijestio Mariji da će začeti po Duhu Svetomu i roditi djetu kojemu će nadjenuti ime Isus Krist. Blagovijest se slavi 25. ožujka i uvijek je u korizmenom vremenu.

Na rano jutro prije izlaska sunca na Blagovijest, jedna osoba iz kućanstva mora ustati i napraviti škropilo. Čim Sunce izađe, škropilom se poškropi kuća i okućnica, pojata i rasodi. Vjerovalo se da se zmija neće približiti poškropljenom mjestu.⁶⁸⁹

7.9. Sveti Juraj

Sveti Juraj je rođen u Kapadociji u Palestini između 275. i 281. godine. Budući da mu je porijeklo bilo plemenitaško, od njega se očekivalo da pristupi vojsci. U vojsci je brzo napredovao i stekao veliku popularnost, ali budući da se nije slagao s vojnom strukturom i zamislima cara Dioklecijana, car ga je odlučio utamničiti i okovati u lance. Njegova muka i smrt je bila mučenička:

Jurja su najprije privezali za kotač s usađenim čavlima, koji su pri svakom pokretu kidali komade tijela i dubili u njemu brazde. Pri takvom mučenju on je bio veseo što je začudilo i njegove krvnike. Još su se više začudili vidjevši da nije ostao mrtav. Našli su ga s potpuno zacijeljenim ranama. Njegovo čudesno ozdravljenje mnoge je pogane obratilo na kršćanstvo. U tamnici mu je Krist objavio da će kroz sedam godina tri puta umirati i tri puta oživljavati. Vrač je Jurju dao vrč zmijskoga otrova. Juraj je prekrižio vrč, ispio ga i ostao živ. Vidjevši to vrač se obratio na kršćanstvo i podnio mučeničku smrt. Jurja su, potom, mučili na kotaču, ali su anđeli polomili noževe na kotaču i Juraj je ostao živ. Zatim su Jurja bacili u kotao s rastopljenim olovom, ali je ostao neozlijeđen. Dacijan je Jurja s pukom doveo u Apolonov hram. Juraj se molitvom preporučio Bogu.

⁶⁸⁸ Isto, str. 149.

⁶⁸⁹ Prema kazivanju Ivice Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

*Oganj s neba sažgao je hram, poganske idole i svećenike, a zemlja je progutala pogane. Potom je sudac je naložio da konji vuku Jurja po gradu i da ga raščetvore.*⁶⁹⁰

Sveti Juraj je umro tek nakon što je sudac Dacijan zapovjedio da mu se glava odrubi, tijelo iskomada i nakon toga potopi u bunaru. Anđeli su izvadili Jurjevu glavu iz bunara i danas se štuje u bazilici svetog Jurja u Rimu. Dan kada je sveti Juraj preminuo, 23. travnja 290. godine, slavi se njegov spomendan. Mada Jurevdan nije zapovijedni blagdan, u narodu je zadržan običaj suzdržavanja od bilo kakve vrste zemljoradnje. Tomu svjedoči i zapis Nikole Buconjića koji govori o poštivanju njegovog spomendana:

Bar radi toga, što je zaštitnik zemlje malo će ko od kršćanskog katoličkog puka obadviju zemalja prihvatiti gdje za kakav posao. Jurjevdan donosi prirodi nov, veseliji život, pa mu se za to narod više raduje, nego li Ilindanu, koji pada u doba najveće žege. Sam hrvatski naziv mjeseca travnja kazuje važnost Jurjevdana. Travica se zeleni, a gorica zaogjene listom, po grančicama ptice zacvrkuću. Nastalo pak doba označuju narodni stihovi:

Nema ljetra bez Jurjeva danka,

*Niti brata, dok ne rodi majka.*⁶⁹¹

Mnogobrojni su običaji i vjerovanja vezani uz dan svetoga Jure. Kajmaković dolazi do zaključka da se jurjevski običaji uglavnom vežu uz kult životinja. Običaji koji su se provodili u svrhu zaštite životinja su izumrli zbog prelaska većeg broja ljudi na ratarstvo i vinogradarstvo, a napuštanje stočarstva. Ipak, Kajmaković bilježi običaj škropljenja oko kuće za zaštitu od zmija.⁶⁹² Isto bilježi i Dragić: *Na planini Kušanovac kod Širokoga Brijega poškropi se prije izlaska sunca, napravi krštena voda i sol i obilazi oko kuće i kaže: Da Bog sačuva sveti Jure od zmija.*⁶⁹³

Slično se vjerovanje veže uz Blagovijest. Škropila se kuća i sve oko kuće za zaštitu. Dragić bilježi sličan običaj uz prigodne riječi: *U širokobriješkom kraju svaka kuća je*

⁶⁹⁰ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 271.

⁶⁹¹ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 53.

⁶⁹² Kajmaković, Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 309.

⁶⁹³ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 289.

*obilježavala svoje stado tako što bi neka domaćinstva malo zarezala uho svoje ovce na u, desno ili ulijevo, prema gore ili dolje. Na taj dan su se ovce prvi put muzle i šišale. I sada se na Jurjevo prvi put u godini muzu i šišaju ovce.*⁶⁹⁴

Također, ranojutarnje buđenje na jurjevsko jutro, znak je dobrog pripravljanja za ostatak godine. Ukoliko se osoba pokaže lijenom na jurjevo jutro, to će je pratiti cijele godine.⁶⁹⁵ Sličan običaj je zabilježen u okolini Splita, gdje majke i očevi, u svrhu usađivanja dobrih navika i prevencije lijenosti bude djecu rano ujutro na svetoga Juru.⁶⁹⁶ U prilog ovome običaju ide i vjerovanje povezano uz ranojutarnje buđenje djece i mladih: *Govorilo se i da će dica vidit svetoga Juru kako leti na zelenon konju ako se na vakat probude.*⁶⁹⁷

*Na Jurevdan, prije izlaska sunca, trebalo je ubrat tilovinu. Ako nije bilo tilovine, bralo se drugo cviće, govorilo se: „Šta je Jure donija, tojin ga i okiti.“ To je značilo da, ako nema tilovine, ako nema drugog cvića, otkini bar zelenu granu i nju stavi iznad ulazni vrata na čast svetoga Jure.*⁶⁹⁸

Prema vjerovanju, hodanje po lugu dogorjelog svitnjaka na svetoga Juru, sprečavalo je pojavu žuljeva na nogama:

*Za Jurevdan se svitnjak palio. Skupi drače, šume, otpada, svega što si trsija oko kuće i zapali svitnjak. Ujutro, prije Sunca, bosom si nogom triba prić priko dogorjelog svitnjaka. Ako lug pogaziš prije svanuća, neće ti se naboj desit.*⁶⁹⁹

Na dan svetog Jurja pjevane su mnoge jurjevske pjesme koje sadrže poruke o vrijednosti rada:

Isteče sjajan Mjeseče

Isteče sjajan Mjeseče,

⁶⁹⁴Isto, str. 297.

⁶⁹⁵ Vjerovanje je ovo koje su kazivali mnogi kazivači na području Širokog Brijega. Isto zapisuju Radmila Kajmaković i Marko Dragić u svojim djelima.

⁶⁹⁶ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 284-285.

⁶⁹⁷ Isto spominje i Radmila Kajmaković (Vidi: Kajmaković, Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970. str. 309.)

⁶⁹⁸ Prema kazivanju Mare Đolo (rođ. 1934.) iz Biograca i Ivice Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁶⁹⁹ Prema kazivanju Ivana Đole-Ićana (rođ. 1958.) iz Biograca.

za njim je zvijezda Danica.

Mjesecu zvijezda govori:

„Polako, ja sam mjeseče!

I ja ću s tobom za polje,

i ja ću hvatati volove,

i ja ću orat dolove.

I ja ću sijat konoplje,

i ja ću plesat teneže,

i ja ću vezat djevere.

Ko ono leže kod kola,

ka ono junci kod tora?

Što oni neće u kolo?

Danas je slavni Jurjevdan,

a oni leže cio dan.”⁷⁰⁰

Sljedeću pjesmu pjevali su pastiri i pastirice. Svojom strukturom pjesma o svetome Juri podsjeća na nabrajalicu:

Dolazi sveti Jure po teškom blatu, tira la.

Dolazi Jure na teškom konju, tira la.

Na glavi mu vinac zeleni, tira la.

Iz dalekih dvora i dalekih mora, tira la.

⁷⁰⁰ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 69.

Da prosi Maru nevistu, tira la.

*Mara ga dariva zlatnom jabukom, tira la.*⁷⁰¹

*U narodnoj je tradiciji sveti Jure zaštitnik od teških bolesti: bolesti s jakim grčevima, visokom vrućicom, padavicom, kužnom epidemijom. Zaštitnikom je: ratara, pastira, konja i ostale stoke, zemlje, usjeva, zelenila. Zaštitnikom je od pogibelji na vodi. Bio je zaštitnikom križara, vojnika, ratnoga konjaništva i svih obrta u vojne svrhe. Djevojke i žene svetoga Juru štiju kao zaštitnika od napasnika. Svetome Jurju narod se preporuča za zaštitu od zmija i vještica.*⁷⁰²

7.10. Sveti Marko Evangelist

Sveti Marko evanđelist, rođen oko 10. godine u Cirenii. Prema Djelima apostolskim, prije nego što se krstio nazvan je Ivan, a prilikom krštenja dobio je ime Marko. Sveti Marko je bio Barnabin nećak i s njime je pratio svetoga Pavla na prvom putovanju. 25. travnja slavi se njegov spomendan. Na isti dan 68. godine, nakon što je odslužio Svetu misu, pogani su se okupili oko njega, stavljajući mu povez na vrat. Izvukli su ga iz crkve do zatvora vučeći ga po tlu. U zatvoru je završio ranjen, nakon čega mu se ukazaše anđeo i sami Isus Krist koji ga je tješio govoreći:

*„Pax tibi, Marce, evangelista meus. – Mir tebi, Marko, evanđelistu moj, ne budi u nedoumici, jer ja sam s tobom i oslobodit ću te!“ Ujutro su pogani uzeli konopac svezali ga sv. Marku oko vrata i izvukli ga iz zatvora. Marko je rekao: „U tvoje ruke, Gospodine, predajem duh svoj!“ Tako govoreći je umro. Pogani su htjeli spaliti svečevo tijelo. Međutim, vrijeme se naglo promijenilo; počela je silna grmljavina i sijevanje te su pogani pobjegli ostavivši sveto tijelo. Tada su došli kršćani i, uz veliko štovanje, tijelo pokopali.*⁷⁰³

⁷⁰¹ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 299.

⁷⁰² Dragić, Marko: *Tradicijske price iz Zagore*, Književni krug, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 167.

⁷⁰³ Dragić, Marko: *Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIV, 2, KRAK, Zagreb, 2016, str. 262-263.

U zapadnoj Hercegovini postojala je izreka „Nema jutro bez Jurjeva jutra. Nema danka bez Sv. Marka.“ Smatralo se da pravi, topli dani započinju Markovdano, što budi i pokreće i ljude, ali i životinje: „Toga dana sve životinje počinju hodati i zmije listi.“⁷⁰⁴

U Širokom Brijegu Markovdan se veže uz početak blagoslova polja. Naime, na Markovdan počinje blagoslov polja i mise koje se održavaju u grobljima po čitavoj župi. Stanovnici župe oko Markovdana pohode svoja groblja i nastoje ih urediti za blagoslove. Osim košnje trave i laštenja spomenika, ukrašavaju cvijećem grobove svojih najmilijih. Na svim grobljima diljem Hercegovine se odvijaju procesije vezane uz blagoslov polja. Prilikom procesije, svećenik nosi molitvenik i kreće se u smjeru kazaljke na satu oko groblja. Jedan ministrant iza njega nosi križ, jedan blagoslovljenu vodu, a tri nose svijeće. Prvopričesnice u svojim bijelim haljinama i prvopričesnici u odijelima nose bukete cvijeća uz pratnju ostale djece iz naroda. Buketi koje nose kasnije bivaju položeni na obiteljske grobove. Zazivaju se sveci i svetice Gospodnje. Svećenik staje na tri mjesta nasred groblja i četvrti put ispred kapelice tako simbolizirajući četiri strane svijeta moleći zazive. Prvi zaziv glasi: „*Po znamenju Svetog križa od neprijatelja naših.*“ Zatim moli: „*Od munje, groma, grada i zle godine.*“ Treći zaziv glasi: „*Od kuge, glada, rata, trešnje i zla svakoga.*“ Na svaki od zaziva narod odgovara: „*Oslobodi nas, Gospodine.*“ Četvrtim zazivom moli se milost: „*Da se dostojiš plodove zemlje dati i uzdržati.*“ A puk moli: „*Tebe molimo usliši nas.*“ Običaj blagoslova polja koji počinje danom svetoga Marka ima panspermijski i apotropejski karakter.

Nakon blagoslova polja, obitelji bi pozivale svoju rodbinu i prijatelje *na čašicu razgovora i ručak*, a jedna od obitelji bi pozvala i svećenika. Budući da se nekada živjelo znatno smanjenih mogućnosti, dogovaralo se tko bi mogao svećenika ugostiti. Domaćin obitelji bi za zahvalu dobio košenje groblja ili bi se skupljali novčani prilozi kojim bi obitelj mogla podmiriti ručak.⁷⁰⁵

Svetoga Marka Evanđelista štiju: Rimokatolička crkva, Pravoslavna crkva, Koptska crkva, istočne katoličke crkve, Luteranska crkva. Zaštitnik je: odvjetnika, građevinskih radnika, zidara, staklara, pletača košara, notara, pisara, zatvorenika, zarobljenika, vitražista, staklara, lavova, Venecije, Egipta. Njemu se utječe protiv nevremena, munje, tuče, protiv nepripravne

⁷⁰⁴ Dragić, Marko: *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2013., str. 275.

⁷⁰⁵ Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg

*smrti te za dobro vrijeme i dobru žetvu. Zaziva ga se u slučajevima okorjelosti, nekajanja, uboda kukaca, gušavosti, bolesti i izraslina na vratu.*⁷⁰⁶

7.11. Duhovi

Duhovi su pomični blagdan koji se u narodu još naziva Pedesetnicom. Naziv baštini po činjenici da se odvio pedeset dana nakon Uskrsa. Na Duhove su apostoli bili zajedno:

*S neba se začuo šum, kao kad se digne silan vjetar, i napunio svu kuću u kojoj su apostoli sjedili. Pokazali su se razdijeljeni jezici kao od vatre i na svakog od njih sišao je po jedan. Napunili su se Duha Svetoga i počeli govoriti tuđim jezicima „kako im je Duh Sveti davao govoriti“. Budući su Židovi toga dana obilježavali Pedesetnicu u Jeruzalemu je bilo mnoštvo naroda različitih narodnosti. Mnoštvo je bilo zbunjeno kada su čuli apostole kako govore njihovim jezicima. Neki su se podrugivali govoreći da su se apostoli ponapijali. Petar je među apostolima ustao i rekao da se ispunilo obećanje proroka Joela: „Izlit ću duha svojega na svako tijelo“. Petar je rekao Izraelcima da je Isusa, kojega su oni razapeli, Bog oživio od mrtvih i uzdignuo na nebesa gdje je primio Duha Svetoga i izlio ga, „kao što svi vi vidite i čujete (...)“. Zbunjeno je mnoštvo pitalo što im je činiti, a Petar im je rekao da čine pokoru i pokrste se jer će tako primiti Duha Svetoga i spasiti se. Tada ih se tri tisuće pokrstilo i to je bio rođendan Kristove Crkve.*⁷⁰⁷

7.12. Uzašašće

Uzašašće je svetkovina kojom se slavi Isusov uzlazak na nebo, događaj kojim završava Njegov ovozemaljski život. Govoreći Kristološki, uzašašće znači da je Isus sada ustoličen zdesna Ocu te da je uspostavio svoju svemirsku vladavinu „iznad svakog Vrhovništva i Vlasti i Moći i Gospodarstva“. On je također „glava Crkve koja je njegovo Tijelo“ (Ef 1, 21-23). Uzneseni Krist, daleko od toga da bude odsutan, ispunjava cijeli svemir na novi način: „Koji siđe, isti je onaj koji uziđe ponad svih nebesa da sve ispuni“ (Ef 4, 10). Od tada Isus je prisutan na novi način među svojim sljedbenicima po svom Duhu, kojega je „Otac obećao“ (Lk 24,49;

⁷⁰⁶ Dragić, Marko: *Sveti Marko Evandelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIV, 2, KRAK, Zagreb, 2016, str. 264.

⁷⁰⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2008., str. 177.

Dj 1,4), i kojega je sada Isus „desnicom Božjom uzvišen“ izlio (Dj 2, 33) ili „u lomljenju kruha“ kao u zgodi koja se zbiva u Emausu (Lk 24, 35).⁷⁰⁸

Za blagdan Uzašašća koriste se još nazivi *Spasovo, Spasovdan, Sensa, Sensovo, Križevo, Križi*.⁷⁰⁹ Budući da je Isus Krist svojim uskrsnućem spasio čovječanstvo, taj se blagdan zove Spasovo, Spasovdan. Križ je znak muke i smrti, ali i znak uskrslog Krista, temelja kršćanstva. Zato se taj blagdan naziva Križevo ili Križi. U širokom Brijegu ustaljen je naziv Križi. U nekim europskim krajevima Uzašašće se slavi kao Dan muževa ili Očev dan. Ta praksa se primjenjuje u Njemačkoj.⁷¹⁰

Do četvrtog stoljeća nije bilo zabilježeno slavljenje Uzašašća, a danas je Uzašašće pomični blagdan i slavi se 40 dana nakon Uskrsa.

7.13. Tijelovo

U hrvatskoj kulturnoj tradiciji Tijelovo broji mnoge nazive. U literaturi se, ovisno o mjestima iz kojih su uzimani zapisi tako Tijelovo naziva *Tilovo, Brašančevo, Brošančevo, Brešančevo, Božji dan, Božji don, Božji blagdan, Korosante (Korosande)*.⁷¹¹ Naziv Brašančevo seže iz 18. stoljeća od umanjećenice za riječ brašno, brašance. Naziv Korosante ili Korosande vuče porijeklo s juga Dalmacije i krajeva oko Dubrovnika i nastaje od talijanskog izraza za Sveto Tijelo- Corpo Santo.⁷¹²

Tijelovo je uz Božić, Uskrs, Veliku Gospu i Sve svete zapovijedni katolički blagdan koji se počeo slaviti u 13. stoljeću nakon što je Julijana Liješka, rođena 1193. godine imala ukazanja u kojima prima Gospodinove poruke o slavljenju Presvetog oltarskog sakramenta Tijela i Krvi Kristove. Ukazanja koja su započela 1209. godine nakon njenog ulaska u samostan u Liegeu u Belgiji, nastavila su se 1230. godine, nakon čega sveta Julijana Liješka ulaže sve napore u uspostavljanje blagdana Tijelova koje bi ušlo i u liturgijski kalendar. Prema narodnoj predaji, sveta Julijana liješka je vidjela mrlju na punom Mjesecu. Puni mjesec je vidjela kao

⁷⁰⁸ *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005, str. 264.

⁷⁰⁹ Dragić, Marko: *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, 44 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2009., str. 306-307.

⁷¹⁰ Dragić, Marko: *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titus, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 165.

⁷¹¹ Dragić, Marko: *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2019, str. 60.

⁷¹² Isto, str. 64-65.

Crkvu Kristovu, a mrlju na punome Mjesecu kao nedostatak liturgijskog dana i blagdana kojim bi se odalo štovanje Presvetog oltrskog sakramenta. Napore svete Julijane Liješke za uspostavljanje toga dana nastavila je Evelina Liješka, njezina prijateljica i sestra iz samostana te je, uz napore pape Urbana IV., pape Klementa V. i pape Ivana XXII. započeo proces proširenja blagdana na Katoličku crkvu, koji je dovršio papa Pio IX., uspostavljajući blagdan Presvetog oltarskog sakramenta Tijela i Krvi Kristove, određivši da se slavi 1. srpnja. Danas je Tjelovo pomični blagdan i slavi se devetog četvrtka nakon Uskrsa.⁷¹³

Tjelovo je od službenog priznanja dobivalo sve važnije mjesto u liturgijskoj godini zahvaljujući puku koji ga je častio te je u Kölnu između 1274. i 1279. godine započelo provođenje tjelovskih procesija. Tjelovske procesije su se iz Kölna širile munjevitom brzinom na ostatak Europe. Tjelovska procesija je u početku uključivala nošenje Presvetog oltarskog sakramenta u zatvorenoj posudi, sve do početka 14. stoljeća, kada se Presveto počelo nositi u pokaznicama raznih oblika i veličina. Današnji oblik nošenja, između dva stakla, ustalio se od renesanse.⁷¹⁴

Tjelovske procesije održavaju se svake godine u svim hercegovačkim mjestima. U Turčinovićima je običaj da tjelovsku procesiju, uz svećenika i ministrante, predvode prvopričesnici, koji, obučeni u odijela i prvopričesne bijele haljine, nose stručke cvijeća. Iza njih slijedi sav ostali puk. Tjelovska procesija se, ovisno o vremenskim prilikama, odvija kroz veći dio mjesta, ili se pravi krug oko crkve, crkvenog dvorišta i groblja. Isti običaj, oblačenja prvopričesnika u svečanu odjeću s prve pričesti i nošenje cvjetnih stručaka je zabilježen u Posušju i u Kiseljaku.⁷¹⁵

7.14. Sveti Ante

Sveti Antun Padovanski rodio se u Lisabonu u plemićkoj obitelji 1191. godine, kršten pod imenom Fernando Martins de Bulhões. Mada je zapamćen kao franjevac, sveti Antun je u petnaestoj godini svoga života stupio u augustinski samostan Sv. Vinka u Lisabonu, a svoje svećenstvo je nastavio u Coimbri, u samostanu Svetog križa.

⁷¹³ Isto, str. 60-62.

⁷¹⁴ Škarica, Marin: *Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora*, Crkva u svijetu, 36 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2001., str. 315.

⁷¹⁵ Dragić, Marko: *Tjelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, 54 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2019, str. 71-72.

Kada se sveti Ante prvi put susreo s relikvijama misionara koji su umrli mučeničkom smrću u Maroku, u njemu se probudila želja da nastavi svoje svećeništvo u redu svetoga Franje. Prelaskom u franjevački red, odabrao je ime Antun/Ante, po uzoru na svetoga Antuna pustinjaka, u čijoj se kapelici i pridružio franjevcima. Budući da je imao dar govorništva, franjevci su ga odlučili usmjeravati ka propovjedništvu. Putovao je zajedno sa svojom subračom u Maroko na misije, koje je morao prekinuti zbog bolesti i vratiti se natrag u Portugal. Put prema Portugalu nije prošao neometano. Morao se iskrcati u Siciliju, u gradu Messinu, gdje se pridružio braći franjevcima na općem kapitulu Reda 1221. godine. Bio je vrstan propovjednik te je postao je prvim lektorom teologije u franjevačkom redu. Sveti Antun je umro u Arceli, na putu za Padovu, 13. lipnja 1231. Papa Grgur IX. proglasio ga je svetim 1232.⁷¹⁶

Za blagdan svetoga Ante u Širokom Brijegu, u Klancu, gdje se nalazi i kapelica posvećena ovome svecu, održava se pobožnost Trinaest utoraka svetome Anti. Utorak je posvećen svetom Anti jer su toga dana njegovi smrtni ostaci preneseni u Padovu i pokopani u crkvi sv. Marije 17. lipnja 1231. godine. Utoraka je 13, na čast 13. lipnja, datuma preminuća svetoga Ante.

U Širokom Brijegu sveti Ante se posebno slavi u Ljubotićima i na Uzarićima, čiji je on svetac zaštitnik. U Ljubotićima se za slavlje svetoga Ante priprema trodnevnicom, a na Uzarićima devetnicom na čast svetoga Ante. Na sam blagdan svetoga Ante vjernici idu u procesiji oko crkve i slavlje nastavljaju svečanom svetom misom.

Mnogobrojni su zavjeti svetome Anti. Najčešće mu se utječe u molbi za blagoslov i sretan svršetak prilikom traženja izgubljenih predmeta. Sveti Ante je i zaštitnikom zaljubljenih, bračnih partnera, budućih majki, žena, djece i mladih, starica i staraca, propovjednika, putnika, napose mornara, ljudi u nevolji, duhovnoj i materijalnoj. Svetog Antu se zaziva za uspješno začće, sretan porođaj, moli se njegov blagoslov prilikom ratova, gladi, groznice, kuge, vodenih bolesti i bolesti očiju. Štuje se i kao zaštitnik žetvi i stoke.⁷¹⁷

Molitve zabilježene na području Širokog Brijega prepune su molbi upućenih svetom Anti za čisto i nevino predanje Božjoj milosti:

⁷¹⁶ *Suvremena katolička enciklopedija (A-LJ)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005, str. 47-48.

⁷¹⁷ Dragić, Marko: *Štovanje svetog Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2018., str. 40.

Užeži Gospodine ognjem Duha Svetoga,

moje srce i bubrege, da ognjem ovim,

užežen ko sveti Ante, taj uzor čistoće.

Čistom ti ljubavi služim

i nevinim ti se srcem dopadnem.

O sveti Ante, zajedno s presvetom Djevicom Marijom,

moli Boga za me, da budem i ostanem čista srca i tijela,

po Gospodinu našem Isusu Kristu

koji s Bogom Ocem i Duhom Svetim

*živi i kraljuje u sve vijeke, vjekova. Amen.*⁷¹⁸

Molitva⁷¹⁹ koja je zabilježena u Ljutom Docu kod Širokoga Brijega vapaj je svetome Anti za duševno i tjelesno zdravlje:

Oj Ante čudotvorče,

Ti Isusa grlit poče.

za života još, ti stvorenje

a on Bog.

Sad si zato svetac svita

i imaš škrinju svetu.

Za zdravlje te bolni mole,

⁷¹⁸ Isto, str. 53-54.

⁷¹⁹ Varijacija ove molitve je zabilježena i u Mostaru: *Sveti Ante čudotvorče, ti Isusa grlit poče. Još za života svog, ti stvorenje, a on Bog. Sad si zato svetac svita, i zavitna škrinja sveta. Mi pružamo ruke svi, da nas braniš, čuvaš ti. Za zdravlje te bolesni mole, uslišaj i teške bole. Čudotvorno uslišaj, njihov bol i vapaj, ne odbaci svete dare, što ti nose prid oltare. Gorko suze, gorak bol ti ublaži, a mi sad slabi ljudi, grešne volje, grešne čudi. Molimo te kad na nas kušnja padne, prosvitli nam mračne dane i nebeske noći daj nam znak, budi vazda štit nam jak* (Dragić, Marko: *Štovanje svetog Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2018., str 53-54.)

pogledaj nam teške bole,

pružamo ruke svi

da nas čuvaš i braniš Ti.

Gorki suza, gorki rana i

raskršć život svoj,

a mi jadni slabi ljudi

grišne volje, grišne ćudi,

a kad na nas kušnja padne

rasvitli nam mračne dane.

Ti nebeski jesi jak,

štititi nas i budi uz nas.

*Amen.*⁷²⁰

Molitva svetom Anti čudotvorcu može se susresti i u sljedećem šesterostihu. Molitva je kraća verzija prethodne molitve:

Sveti Ante čudotvorče,

ti Isusa grlit poče

za života jošte svog,

ti stvorenje, a on Bog.

Za zdravlje te mnogi mole,

*uslišaj im teške bole.*⁷²¹

U širokobriješkom narodu poznat je *Krux svetoga Ante*. Milodar je to kojim se pomaže siromašnima i obespravljenima diljem svijeta.

⁷²⁰ Isto, str. 55.

⁷²¹ Isto, str. 55-56.

Preporuke zabilježene u Rasnu kod Širokog Brijega mole se na čast svetoga Ante za blagoslov ljudi i stoke:

*Jedna Zdravo Marija, jedan Očenaš, jedan put Slava Ocu na čast svetog Ante za pomnoženje i uzdrženje našeg ajvana, da Sv. Ante sačuva nas i našega ajvana od svake štete i zijana, pomankanja i đavlije pritri, pasje krvi i naravi.*⁷²²

ili

*Jedna Zdravo Marija, jedan Očenaš, jedan put Slava Ocu na čast svetog Ante za pomnoženje i uzdrženje našeg ajvana, da Sv. Ante sačuva nas i našega ajvana od svake štete i zijana, vuka i duka, đavlije pritri.*⁷²³

7.15. Sveti Ivan Krstitelj

Blagdan kojim se slavi rođenje svetog Ivana Krstitelja, 24. lipnja, od davnina je u Hercegovini popraćen nekim običajnim posebnostima kakve ne susrećemo kod ostalih vjerskih blagdana. Kako se u staro vrijeme blagdan svetog Ivana Krstitelja smatrao velikim blagdanom razumljivo je da se uoči njega postilo kao i uoči svih ostalih većih svetkovina. Ta je praksa u novije vrijeme iščezla. Danas post prije Ivanjdana postoji samo kao zavjet pojedinca.⁷²⁴

Blagdan svetog Ivana Krstitelja u nekim je krajevima poznat kao *Sveti Ivan Svitnjak* i *Sveti Ivan Litnji*. Sveti Ivan Svitnjak dobiva naziv zbog običaja paljenja ivanjskih krijesova, a Litnji da bi se razlikovao od svetog Ivana apostola koji se slavi 27. prosinca te se naziva Sveti Ivan Zimski.⁷²⁵ U Murteru se blagdan Ivana Krstitelja naziva *Velika Ivanja* ili *Ivanja žetvena*.⁷²⁶ Ponegdje se naziva *Ivandanom*, a u Širokom Brijegu i okolici ustaljen je naziv *Ivanjdan*.

Ivanjdan je, osim Velike Gospe, najznačajniji blagdan na području Širokog Brijega. Posebno značajan obred vezan za svetkovinu sv. Ivana je paljenje ivanjskih vatri *kad se dili dan i noć*. Ivanjska vatra koja se pali ima mnogobrojne nazive. U Bosni, Hercegovini i Dalmaciji

⁷²² Isto, str. 61-62.

⁷²³ Isto, str. 62.

⁷²⁵ Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 147.

⁷²⁶ Dragić, Marko: *Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju*, Godišnjak Titius, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 170.

ivanjska vatra se naziva svitnjakom. Ponegdje se naziva krijesom.⁷²⁷ Koleda je sinonim za krijes koji se palio na otoku Murteru. Porijeklo naziva potječe iz vremena uskoka, po obrednim vatrama koje su uskoci palili i preskakali. Međutim, koleda označava i zbornu pjevanje muške djece, mladića i muškaraca. Također, koleda označava obred, ophod, pjesmu, božićni kruh i božićno darivanje, božićnu vatru i božićnu slamu koja se prosipala po sobi. Koleda može označavati i Badnji dan i Novu godinu.⁷²⁸

*Vatre ivanjske kao dio događanja u sklopu običaja obilježavanja blagdana sv. Ivana Krstitelja u širem kontekstu pripadaju običaju paljenja godišnjih vatri.*⁷²⁹ Vatre se obično pale po zaseocima i to na uzvisinama da bi bile što vidljivije, tako da bi se moglo odrediti tko je imao najveći svitnjak. Uz paljenje krijesova bi se uzvikivalo: *Sveti Ivane, zapali gusine*, a djeca bi znala dovikivati i paljenje rivalskih skupina, odnosno zaselaka.

*Naši stari su se ustajali prije nego Sunce izađe i odlazili do pepela koje je ostalo od ivanjskih vatri pa su, gazeći, pravili tri kruga naoposum*⁷³⁰ *jer su pepelu pridavana zaštitna svojstva, čovik se tako zaštićivao od „naboja, čireva i svake rane”. Virovalo se da na čovjeka koji bude gazio po pepelu prije svitanja neće doći nikakva kožna bolest.*⁷³¹

Slična praksa zabilježena je i u literaturi. Običaj gaženja preko pepela ivanjskih krijesova nosi sa sobom apotropejske značajke. Prije samog svanuća na Ivanjdan, trebalo je tri puta hodati ukруг po pepelu dogorjelog krijesa istovremeno triput moleći vjerovanje. Nakon toga valjalo se umiti i okupati u živoj vodi. Prema narodnom vjerovanju, time bi se spriječili kožni naboji, bradavice, kurije oči i ostale kožne bolesti.⁷³²

Običaj paljenja ivanjskih krijesova nije vezan samo za Hrvate. Isti običaj je zabilježen i kod Čeha, Poljaka, Rusa, Slovaka i drugih naroda.⁷³³

⁷²⁷ Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 56.

⁷²⁸ Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 383.

⁷²⁹ Daković, Branko: *Vatre ivanjske*, Studia ethnologica Croatica, 17, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2005., str. 51.

⁷³⁰ U smijeru kazaljke na satu.

⁷³¹ Ispričala Ivica Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

⁷³² Dragić, Marko: *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008., str. 386.

⁷³³ Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 147., prema *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvodu u ikonologiju* Radovana Ivančevića, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 154

Ivanjski običaji zabilježeni u svim krajevima Širokog Brijega, koji se više ne provode, govore o djevojkama i ženama koje su u rano ivanje jutro iznosile svoju odjeću na zrak prije izlaska sunca, kako bi ih zaštitile:

*Na Ivanjdan prije sunca robu valja iznit vani, domaćice sve iznose, a cure posebno misle na svoje ruvo. Ako ga iznesu, neće žiža (moljac) doć na njih, unda se neće pojist.*⁷³⁴

Osim kulta vatre za Ivanjdan se veže i kult vode, posebno za Crnašnicu, rijeku u Knešpolju. Zaštitnik sela Knešpolja je sv. Ivan Krstitelj. Vjeruje se da Crnašnica na dan sveca zaštitnika dobiva ljekovita svojstva. I danas ljudi dolaze na Crnašnicu u noći 23. na 24. lipnja da bi uzeli blagoslovljene vode s izvora i ponijeli je kućama za zaštitu od zlih sila, posebice za blagoslove polja i životinja. Ljudi bi tu vodu pili i u slučaju bolesti ili bi s njom umivali lice na Cvjetnu nedjelju. Običaj blagoslova polja i životinja nalazimo još kod starih Slavena.

Zabilježena je predaja o čovjeku iz Turčinovića koji je pošao u Knešpolje na blagoslov vode za Ivanjdan:

*Budući da ostali ukućani, zbog starosti nisu mogli ići zapala ga je dužnost da u burilu⁷³⁵ donese blagoslovljene vode s izvora rijeke Crnašnice da bi poškropili ovce protiv bolesti koju su počele dobivati. Čovjek je krenuo i došao do Dubrava, šume na granici Turčinovića i Uzarića te je zastao htijući da se odmori. Međutim, san ga je prevario i čovjek je se probudio pred svitanje kada je bilo vrijeme za povratak kući. Uzeo je burilo i, znajući da se kući mora vratiti s blagoslovljenom vodom a ne imavši vremena da dođe do Crnašnice, natiočio vode iz prvog bunara govoreći u sebi da je vjera ono što čini vodu ljekovitom, a ne izvor rijeke u Knešpolju. Kući nije govorio ništa o zgodi koja ga je zadesila. Njegova majka je uzela burilo i škropaljicu te je poškropila ovce koje su ubrzo ozdravile. Nakon nekoliko godina čovjek je ispričao svojoj obitelji zgodu s bunarskom vodom govoreći da je važno vjerovati.*⁷³⁶

O moći vjere govori i sljedeća predaja o Crnašnici:

Za Ivanjdan se poslije ponoći gonila stoka na kupanje da bi se zaštitila od bolesti. Nije se samo stoka kupala, kupali su se i ljudi. U Mostaru je prebivao jedan aga koji je imao bolesnu kćer. Predaja kaže da je bila gubava. Aga ju je pokušao spasiti na sve načine. Čuvši priču o

⁷³⁴ Kazale mi Mara Đolo (rođ. 1934) i Ivica Barać (rođ. 1941.) u kolovozu, na blagdan Velike Gospe 2019. godine.

⁷³⁵ Drvena posuda za vodu.

⁷³⁶ Kazala Ivica Barać (rođ. 1941.), iz Turčinovića u Širokom Brijegu.

*ivanjskom vrelu koje je imalo ljekovita svojstva, zatražio je od jednoga mještanina da mu donese izvorske vode s Crnašnice. Čovjek je zaspao tijekom noći i zaboravio na vodu pa je, da bi izbjegao aginu kaznu, donio vode koju je dohvatio u jednom od obližnjih bunara. Agina kćer je ozdravila, a mještanina je bogato nagradio. Sutra se povjerio svojim ukućanima koji su zaključili da je agina vjera ozdravila njegovu kćer, a ne voda.*⁷³⁷

Od 2008. godine u Knešpolju organizira se procesija s kipom i svijećama koja kreće ispred crkve svetog Ivana Krstitelja do izvora rijeke Crnašnice gdje je svečana proslava svete mise na uočnicu. Prema običaju koji je star desetljećima, nakon što otkuca ponoć, hodočasnici idu na samo vrelo Crnašnice, umivaju se i uzimaju vodu s vrela koju nose svojim obiteljima za zaštitu. Voda se uzimala samo od ponoći do izlaska Sunca. Ovaj običaj susrećemo i u Crnču, također širokobriješkom mjestu, u kojem postoji vrelo koje se naziva Ivan. U prošlosti je zabilježen običaj odlaska i na dobrinjsko vrelo Ivan da bi se okupali u izvorskoj vodi od nastupanja Ivanjdana do svanuća.

Vatra i voda, koje se vežu uz blagdan Ivana Krstitelja, promatran biblijski, izvor su moći. U vjerskoj simbolici, plamteća je vatra simbol vjerskog žara i mučeništva podnesenog za vjeru. Vatra je i pobjeda svjetla nad tamom. Voda je kršćanski simbol čišćenja i nevinosti.⁷³⁸

7.16. Sveti Petar i Pavao

29. lipnja spomendan je svetoga Petra i svetoga Pavla, apostola i mučenika. Sveti Pavao je rođen u Tarzu u Ciciliji oko 5. godine u židovskoj obitelji pod imenom Savao. Bio je farizej i progonitelj kršćana. Pavao se, zahvaljujući Božjem providenju, obratio na kršćanstvo prilikom svog putovanja u Damask. Nakon obraćenja postaje velikim govornikom i pisce. Širio je radosnu vijest u poganskom svijetu i diljem svojih misija utemeljio je crkve i osnovao mreže misionara koji su mu pomogli u širenju Radosne vijesti. Sveti Petar apostol rođen je u židovskoj obitelji u Betsaidi, Galileja, pod imenom Šimun. Najčešće je spominjani apostol u novozavjetnim knjigama. Prema zapisima iz Djela apostolskih (Dj 2, 14-41), vidljivo je da

⁷³⁷ Prema pričanju Ivana Đole- Ićana (rođ.1958.) iz Biograca, Široki Brijeg.

⁷³⁸ Dragić, Marko: *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 148.

predvodi apostole za vrijeme Kristovog ovozemaljskog života i poslije Kristove smrti. Postao je prvim papom.⁷³⁹

Obojica svetaca umrla su mučeničkom smrću. Sveti Petar je umro razapinjanjem na križ 64. godine u Rimu. Budući da sebe nije smatrao dostojnim da umre na isti način kao i Isus Krist, tražio je od svojih mučitelja da križ, na kojemu će biti raspet, okrenu naopako. I sveti Pavao je umro u Rimu, gdje su ga vlasti držale u zatočeništvu dok ga 65. godine nisu pogubili odrubljivanjem glave.

Sveti Petar zaštitnik je papa i Rima, Crkve, graditelja mostova, brodova i zidara. Također ga zaštitnikom smatraju pekari, ribari, mesari, postolari, urari i gladni.

Sveti Pavao štuje se kao zaštitnik pokreta Kursiljo, biskupa, misionara pisaca i novinara, glasnogovornika, izrađivača šatora. Moli mu se za zaštitu od zmija i zmijskog otrova.

Sveti Petar i Pavao se posebno štiju na Kočerinu, čiji su zaštitnici. U prošlosti je kočerinski dernek za svetoga Petra i Pavla bio nadaleko poznat i posjećen:

*Nekad prije su svi nosili hranu i jeli u crkvenom dvorištu nakon mise. Plesalo se kolo, gangalo se. Na derneku se šetalo po Kočerinu. U novije vrijeme bude trodnevnica, misa na svetoga Petra i Pavla u župnoj crkvi, a navečer se slije gomila ljudi.*⁷⁴⁰

Današnjem slavlju perthodi petrovdanski turnir, a večer na sam blagdan prilika je da domaćini ugoste ljude iz svih krajeva Hercegovine. Organizirani su koncerti i zabave za mladu djecu. Obitelji šetaju i objeduju na nekim od štandova s hranom, djeci se kupuju prigodni pokloni. Nekada je dernek bio povod za upoznavanje mladića i djevojaka:

Išlo se na Kočerin jer je u njih patron župe. Momci bi se šetali s curama i upoznavalo se, netko se tako odlučio i vjenčati kada upozna nekoga. Znalo se darovati grotuljama mladića koji ti se sviđi.⁷⁴¹

7.16. Sveti Ilija

Sveti Ilija je Starome zavjetu vatreno vjerovao u jednoga pravoga Boga Jahvu. Njegovo ime u hebrejskom jeziku znači *Jahve je moj Bog*. Knjiga Sirahova ovako sažima i hvali tu Ilijinu

⁷³⁹ *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005., str. 226-233.; 238-240.

⁷⁴⁰ Antoniji Barać (rođ. 1999.), ispričala Anita Martinović (rođ. 1999.) iz Kočerina, Široki Brijeg.

⁷⁴¹ Kazala mi Ivica Barać (rođ. 1941.).

borbu za jednoga Boga: *I usta prorok Ilija kao oganj, riječ mu plamtjela kao buktinja. On je na njih donio glad i revnošću je svojom umanjio njihov broj. Po rijeci je Božjoj nebo zatvorio i tri puta oganj s neba sveo. Kako li si strašan bio, Ilija, u čudesima svojim! I može li se itko dičiti koliko ti? Podigao si mrtva od smrti i iz Podzemlja po rijeci Svevišnjeg. Bacio si u propast kraljeve i vukao odličnike s odra njihova. Na Sinaju si čuo ukore i sud osvetni na Horebu. Pomazao si kraljeve osvetničke i proroka sebi za nasljednika, podignut si bio u vihoru ognja, u kolima s plamenim konjima.*⁷⁴² U pučkom vjerovanju prisutnom u hercegovačkom kraju, Ilija zapovijeda gromovima i kiši, pa se naziva *Ilija Gromovnik*, a sam blagdan se naziva *Ilindan* ili *Ilina*. Sveti Ilija Gromovnik se posebno svetkuje na Trnu, u Širokom Brijegu. Na dan sv. Ilije na Trnu bi uvijek bio dernek te se znalo pjevati:

Vidit će se na svetog Iliju

Koja cura ima mušteriju.

Na Ilindan se nije smjelo raditi ništa vezano uz polja, posebno skupljanje žita ili sijena (iako je rad o sijenu bio dozvoljen na dan ostalih svetaca i nedjeljom) jer sv. Ilija kažnjava sve one koji ne štiju njegova blagdana. Postoji priča čijoj istinitosti svjedoče mnogi kazivači :

U Turčinovićima je živio Marijan, sin Jozin. Otišao je u Ameriku 1927. trbuhom za kruhom. U Americi je ostao 33 godine. Vratio se 1960. godine bez stečene uštedevine, ali ga je žena primila govoreći da je dobro što se vratio, da se barem ispovjedi te tako spasi dušu prije smrti. Marijan je preuzeo sve muške poslove u kući i oko kuće. Na sv. Iliju je otišao na ledinu da bi skupio sijeno u plast jer se spremala kiša. U međuvremenu, dok je Marijan radio na polju, naišao je Jozo, njegov susjed te mu dobacio: „Marijane, što danas radiš oko sijena? Da ga ne bi Ilija zapalija?” Marijan mu na to drsko odgovori: „Ja sam 33 godine živija u Ameriku, zaboravija je Ilija mene i moje adrese!” Iste godine u 11. mjesecu za vrijeme obilnih kiša i jake grmljavine grom je udario u Marijanovu štalu te je štala izgorila zajedno sa sijenom koje je bilo spremljeno u nju. Marijan se sjetio događaja za vrijeme skupljanja sijena, te je ljudima koji su došli pomoći pri gašenju vatre rekao: „Isukrsta mi, Ilija ne zaboravlja ni ljude ni adrese.”⁷⁴³

⁷⁴² Sir 48,1-11

⁷⁴³ Kazala Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg

U narodnome sjećanju ostala je i predaja o Turcima koji su, nakon udaranja groma u plast napravljen na blagdan svetoga Ilije, izbjegavali rad o polju na isti dan:

U Blato iziša paša, nagna ove Vlase: „Sadite mi plast!“ Oni rekli: „Ilin-dan je danas, pa ga more grom.“ A on: „Vi dite, a on neka njega pali!“ i sadili plast i sigurali. A ondani on, veli, paša kaže: „A, di vam je Ilija?“ A, oni koji ga je dio: „Ja neću više u nj virovat ako ga ne zapali.“ Sašli š njega, kaže, navuče oblak kolik mutap, zagrmu, okrenu, upali grom u nj! Posle Turci na Ilin-dan nigad ga sadili nisu. To je tačno istina.⁷⁴⁴

Uz spomendan svetoga Ilije, vežu se predaje i vjerovanja o demonološkom biću Irudici. Mada se ove predaje uklapaju i u demonološke predaje o raznim bićima te su usko povezane i uz predaje o svetom Ivanu Krstitelju, u literaturi, kao i u stvarnom životu, najviše se vežu uz spomendan svetoga Ilije i vremenske nepogode praćene krupom i olujnim nevremenom.

Vjerovanja diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske govore o Herodijadi. Ona se u različitim krajevima zove različitim imenima. Hrvati je uglavnom nazivaju Poganicom, a njezinu kćer Irudicom. U Grabovoj Dragi, Irudica se naziva Izrodicom, Herodijada Poganicom, a Irudičina sestra Otrovnicom. Tetrarha nazivaju Irudom. U Donjem Selu na otoku Šolti Irudica se naziva Surudicom. Vjerovanja na dalmatinskim otocima Braču i Hvaru govore o Rudici, kćeri kršćanskog kralja koji je bio oženjen pogankom po imenu Poganica. U Žepču se spominju Irudica i njezina sestra Prokletnica. U Donjoj Blatnici, u Čitluku, Irudicu oslovljavaju Irodicom, a njezinu sestru Otrovnicom.⁷⁴⁵

Porijeklo predaja i vjerovanja o Irudici biblijske je provenijencije:

Herod Antipa, sin Heroda Velikog bio je palestinski tetrarh. Prema predaji, sveti Ivan Krstitelj je prijateljevao s Herodom Antipom. Nakon što je Herod Antipa otjerao svoju ženu da bi oženio Herodijadu, ženu svog polubrata Heroda Filipa, sveti Ivan ga je prekoravao, te ga Herod Antipa dade baciti u tamnicu. Za Herodov rođendan, na velikoj proslavi, Herodijadina je kćerka⁷⁴⁶ zadivila Heroda Antipu koji joj je obećao ispuniti svaku želju:

⁷⁴⁴ Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 356.

⁷⁴⁵ Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 138-154.

⁷⁴⁶ Evanđelja ne spominju ime Herodijadine kćeri. Prema židovskom povjesničaru Josipu Flaviju, zvala se Saloma. (Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., str. 108.)

Ona je to i zatražila od Heroda koji joj je ispunio želju. To narodno pripovijedanje biblijske je provenijencije:

(6) Na Herodov rođendan zaplesa kći Herodijadina pred svima i svidje se Herodu. (7) Zato se zakle dati joj što god zaište. (8) A ona nagovorena od matere: "Daj mi, reče, ovdje na pladnju glavu Ivana Krstitelja." (9) Ražalosti se kralj, ali zbog zakletve i sustolnika zapovjedi da se dade. (10) Posla odrubiti glavu Ivanu u tamnici. (11) I doniješe glavu njegovu na pladnju, dadoše djevojci, a ona je odnije materi. (12) A učenici njegovi dođu, uzmu njegovo tijelo i pokopaju ga pa odu i jave Isusu. (Mt 14,1–12) (usp. Mk 6,14–29; Lk 9,7–9)⁷⁴⁷

Prema izvješćima iz Matejeva, Markova i Ivanova evanđelja jasno je vidljivo da je Herod Ivana Krstitelja bacio u tamnicu 15. godine vladavine cara Tiberija i nema sumnje da je Ivan Krstitelj pogubljen 29. kolovoza 29. godine. Danas se svakog 29. kolovoza slavi Ivan Glavosijek.⁷⁴⁸

Uz različito nazivlje, šire se i različite predaje i vjerovanja o Irudici. Hrvati Irudicu i Herodijadu smatraju demonskim bićima koja šire zlo. U mnogim krajevima su zabilježena bajanja protiv istih. Prema vjerovanjima u širokobriješkom kraju, Irudica je demonsko biće koje sveti Ilija i sveti Juraj progone zbog smrti Ivana Krstitelja:

Uvik se govorilo kad počne grmit i kad siva jako da sveti Ilija Ilija Ognjeni u vatrenoj kočiji sa svetin Juron goni Irudicu gromovima i proba je stić. Tad se uzme križ u ruke, iziđe se vani i moli se.

Motivi koji se pojavljuju u molitvama su raznoliki. U nekima od molitava sveti Ilija odgoni gromove do neznane zemlje Indije: *dje se Bogu ne moli, dje brat sestru uzimlje, dje pjevac ne pjeva.*⁷⁴⁹ U jednome od zapisa Irudicu se naziva prokletom i odgoni ju se u planine gdje nema svetih misa, zvonjave zvona i trpljenja Isusa Krista i Blažene Djevice Marije:

*Irudice ti prokleta,
svetog Ive krv sapeta!*

⁷⁴⁷ Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 137.

⁷⁴⁸ Isto, str. 138.

⁷⁴⁹ Isto, str. 142.

*Biži, Irudice, u planinu,
di se mise ne govore,
di zvonce ne zveči,
di Gospa ne kleči,
di Isus muku ne trpi.*⁷⁵⁰

Slična varijanta je zabilježena u Biogracima pokraj Širokog Brijega. U molitvi se spominje i sveti Ilija koji odgoni gromove u dolove:

*Biži, biži, Irudica
majka ti je Poganica,
od Boga prokleta,
od svetog Ive krvi sapeta.
Sveti Ilija ognjeni,
gromove odgoni,
čak daleko od mene,
tamo u neke dolove,
di zvonce ne zveči,
di Gospa ne kleči,
di Isus misu ne govori.*⁷⁵¹

Mnogobrojne su varijante molitava protiv gromova:

*Sveti Ilija ognjeni
koji grome odgoni.
Udri grome u zle gore,
Gdje zvonce ne zveči,
Gdje gospa ne kleči,
Gdje cobani nekukaju
I anđeli nepjevaju.*

O Ilija Ognjeni,

⁷⁵⁰ Isto, str. 142-143.

⁷⁵¹ Isto, str. 147.

*koji grome odgoniš
goni grome od nas
Isus i Marija kod nas.*⁷⁵²

Nasuprot Irudici, kojoj su majka i sestra zle pa se nazivaju Poganicom i Otrovnicom, pojavljuje se lik Blažene Djevice Marije koja se pojavljuje na nebu, ispod znaka križa:

*Bija križ priko neba,
spod njim je Divica i pravica.
Biži, biži, Izrodica
majka ti je Poganica,
sestra ti je Otrovnica,
od Boga prokleta,
svetog Ivana krvi sapeta.*⁷⁵³

U nekima od molitava umjesto stiha *svetog Ivana krvi sapeta* pojavljuje se stih *svetog Ilije krvlju sapeta*. Moguće je da je do interferencije došlo zbog činjenice da se Irudica veže uz blagdan svetoga Ilije, ali i svetoga Ivana Krstitelja:

*Biži, biži Irudica
majka ti je prokletnica.
Od Boga je prokleta,
svetog Ilije krvlju sapeta.*⁷⁵⁴

Zabilježena su i vjerovanja prema kojima sveti Ilija progoni i munjama udara Irudicu zbog zla koje je učinila zatraživši glavu svetoga Ivana Krstitelja. Irudica tada, u obliku mačke, bježi svijetom dok je udaraju munje. Munje Irudicu ne mogu dokrajčiti, samo udar groma. Prema predaji, prije nego što Irudica umre od udara groma, sveti se Ilija mora suočiti s

⁷⁵² Ivi Sesar (rođ. 1987.) ispričala Romana Sesar, rođ. Mikulić (rođ.1963) iz Kočerina. Ovu molitvu rekla joj je baka, pok. Iva Mikulić, iz Dužica u širokom Brijegu.

⁷⁵³ Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatia et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 143.

⁷⁵⁴ Ivi Sesar (rođ. 1987.) ispričala Mirela Kožul, rođ. Pavković (rođ.1963) iz Kočerina. Ovu molitvu ju je naučila baka Anica Pavković (rođ.1914.) iz Izbična, Široki Brijeg.

Antikristom koji će ga ubiti. Međutim, sveti Ilija će čudesno oživjeti i svladati Antikrista, što će dovesti do Strašnog suda.⁷⁵⁵ U Lokvičićima, u blizini Imotskog, rašireno je vjerovanje o Irudici, zloj žebi koja prolazi zlakom i oblacima za vrijeme grmljavine. Prema vjerovanju, ukoliko ona padne s oblaka, grad će potući sve na zemlji. Nadalje, prema vjerovanjima, gromovi pucaju u nju jer je prokleta zbog smrti Ivana Krstitelja te je u nekim krajevima zabilježen običaj izbjegavanja psovki za vrijeme grmljavinskog nevremena jer se Irudica krije u kuću psovača.⁷⁵⁶ U Ceri u blizini Šibenika rašireno je vjerovanje da zle žene nakon smrti postaju Irudice i vraćaju se na ovaj svijet za vrijeme grmljavinskog nevremena. U Donjem Selu na Šolti se pripovijeda da za vrijeme olujnog nevremena Surudica traži glavu Ivana Krstitelja.⁷⁵⁷

7.17. Velika Gospa

Blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo naziva se *Velika Gospa* ili *Gospojina*. Velika se Gospa slavi 15. kolovoza.

U širokobriježskom kraju velik je naglasak stavljen na blagdan Velike Gospe. Velika se Gospa smatra zaštitnicom širokobriješke crkve i puka. Devet dana prije blagdana Velike Gospe organizirane su mise devetnice. Misama prethodi moljenje krunice i večernja ispovijed. Svaka misa posvećena je određenoj temi koja je motivski povezana s misama koje joj prethode i koje slijede. Hercegovačka tradicija je da se za blagdan Velike Gospe ide pješice u crkvu na Brijeg:

*Na Brig se išlo uvijek pješice, neko je iša i bos ako je moga. Kad bi došli na Brig, prvo bi otišli do Gospinog kipa koji je za vrime devetnice u dvorištu crkve i onda se oko njega obilazilo i molilo. Neko je zna oblist oko kipa, to znači da se na koljenima išlo oko kipa i molilo. Onda se išlo ispovidat kod fratara. Kad se ispovidiš za vrime devetnica, moreš s mirom dočekat Gospojinu.*⁷⁵⁸

Posebno se ističe nedjelja prije samoga blagdana. Naime, blagoslov djece koji se odvijao na uočnicu, posljednjih desetak godina odvija se zadnju nedjelju prije blagdana Velike Gospe. Običaj je da tada obitelji povedu i svoje najmlađe članove da bi im svećenik udijelio blagoslov.

⁷⁵⁵ Dragić, Marko: *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017., 109., prema Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. br. 3912, sign. 39.), str. 119–120.

⁷⁵⁶ Dragić, Marko: *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 29–31.

⁷⁵⁷ Isto, str. 150.

⁷⁵⁸ Kazala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Praksa se prebacila s uočnice na nedjelju jer uočnica traje znatno duže u odnosu na nedjeljnu misu. Na posljednju večer devetnice, uočnicu, organizirana je procesija koja polazi od crkve Navještenja Gospodinova na Pecari. Uz crkvu Navještenja Gospodinova nalazi se samostan časnih sestara franjevkki. Procesiju predvode svećenici, a kip s likom Blažene Djevice Marije svake godine nosi druga skupina ljudi. U prošlosti kip su nosili predstavnici iz različitih širokobrijeških mjesta, a danas to mogu biti skupine ljudi koje su te godine istaknuti u narodu. Procesija završava dolaskom pred crkvu Uskrsnuća Blažene Djevice Marije u Širokom Brijegu. Na misi se tradicionalno okupi i više od deset tisuća ljudi.

Na svakoj od devetnica, pa tako i na uočnici, mole se zazivi. Nakon svakog od zaziva moli se Zdravo Marija. U prvom zazivu Blaženu Djevicu Mariju se oslovljava s riječima Predraga Majko. Spominje se i evanđelja u kojem se spominje rasipni sin iz Isusove prispodobe, moleći za obraćenje naroda koji je u prošlosti griješio:

Predraga Majko, naša Širokobriješka Gospe, evo nas u tvome svetištu. Okupila nas je tvoja majčinska ljubav i dobrotu. U prevelikoj brizi za tjelesni život, koji put smo bili daleko od tebe, zaboravili tebe i tvoga sina Isusa. I tek tada smo, kao rasipni sin, osjetili veličinu tvoje ljubavi. Stoga se vraćamo tebi i molimo te da nas izmiriš sa svojim Sinom. Žao nam je što smo grijesima vrijeđali Boga i što smo stvarali nered i mržnju među ljudima. Od danas, u ispovijedi opravdani i u pričesti okrijepljeni, želimo sveto živjeti! Ne dopusti da nas lakomislenost, neuredan život ili hotimična zloća rastave od tvoje ljubavi! Amen!

U drugom zazivu sadašnjost i budućnost ljudi se povjerava Blaženoj Djevici Mariji-Svetoj Djevici, moleći je za snagu i blagoslov:

Sveta Djevice, Širokobriješka Gospe, ublaži naše patnje, rad nam blagoslovi, misli i želje pročisti. Svojom majčinskom ljubavlju naše boli pretvori u radost, prokletstva u blagoslov, mržnju u ljubav. Brigu za zemaljski život obogati brigom za vječnost. Unesi sigurnost i vedrinu u naša srca kad nas sumnje progone ili nevolje taru. Daj nam snage da se odupremo svakom zlu i da učinimo što više dobra. Od danas želimo biti tvoja prava djeca. Svoju sadašnjost i budućnost povjeravamo tebi! Amen!

U trećem zazivu Blaženu Djevicu Mariju se naziva širokobriješkom Gospom. Treći zaziv je posvećen mladima koji su daleko od doma školujući se i tražeći posao, obiteljima koje se bore za kruh svagdašnji, bolesnima i nemoćnima te napose pokojnicima:

Širokobriješka Gospe, čuvaj djecu koja su bez roditelja, mladež koja živi daleko od roditeljskog doma stječući znanje, radeći ili tražeći posao. Pomozi očevima i majkama koji jedva uspijevaju osigurati kruh svagdanji. Posebno zaštititi obitelji koje nisu na okupu te naše starce i starice koji su zapušteni i bolesni, a pokojnima isprosi milost vječnog blaženstva. To te molimo jer si nam majka, jer smo i dosad u ovom svetištu primali tvoju pomoć. Ti si uvijek bdjela nad ovim komadićem zemlje i nisi dopustila, iako smo koji put bili neposlušna djeca, da zaboravimo tvoga sina Isusa i izgubimo nadu u blaženu vječnost! Amen!

Na koncu mise slijedi zavjetna molitva širokobriješkoj Gospi koju svećenik predvodi, a puk za njim ponavlja:

Zaštitnice naša,

Kraljice mira,

Majko Božja Marijo!

Evo nas pred tobom

u tvome svetištu

da tebi posvetimo sebe

i svoje obitelji;

da te zamolimo za pomoć i zaštitu,

za naš život i rad.

Molimo te, Majko Božja,

da budeš majka naša

i naša zaštitnica,

da nam isprosiš čvrstoću u vjeri

i ustrajnost u dobru.

Čuvaj vjeru našeg naroda

i njegovu odanost svetoj Crkvi,

nauči nas ljubiti tvoga sina Isusa.

Pruži nam ruku pomoćnicu.

Daruj nam mladih i svetih svećenika

da čuvaju ovo svetište.

Daj nam snage da nastavimo put naših starih:

put vjere u Boga,

put čovjekoljublja,

put mira,

put tvoj

i tvoga Sina.

*Amen!*⁷⁵⁹

Sam blagdan Velike Gospe zapovijedni je blagdan, kako u Hrvatskoj, tako i u Bosni i Hercegovini. Tradicionalno se pješice odlazi na svete mise na Brijeg, a posebno je posjećena pučka svečana misa. U večernjim satima odlazi se u središte grada gdje se zadržao oblik pučkoga veselja-derneka. U prošlosti je dernek bio mjesto šetnje i upoznavanja mladića i djevojaka, mjesto igranja kola i pjevanja gangi. Danas je od tih starih običaja zadržana samo šetnja kroz grad. Pučko slavlje plesanjem kola i pjevanjem gange zamijenili su koncerti koje grad daruje svojim stanovnicima zbog proslave blagdana Velike Gospe, kao i proslave dana grada Širokog Brijega.

Mnogobrojne su crkve posvećene Marijinom uznesenju. U Bosni i Hercegovini, osim Širokog Brijega, to su crkve u Posušju, Nevesinju, Olovu, Uskoplju, Ilidži, Tolisi, Šćitu, Jajcu.

⁷⁵⁹ Molitvu sam čula više puta.

U Hrvatskoj se najpoznatije od njih nalaze u Mariji Bistrici i Senju te u Rijeci, Zagrebu, Molvama, Remetama, Novoj Rači, Oroslavlju, Pregradi, Tuhelju, Zajezi, Zlataru, Brinju, Belici, Gornjem Kuršanecu, Rijeci, Debeljaku, Samoboru i Velikoj Gorici.

7.17. Svi sveti

Katolički blagdan koji se slavi 1. studenoga svake godine naziva se Svi sveti. Svi sveti su spomendan svih kršćanskih svetica i svetaca. Porijeklo blagdana seže u sedmo stoljeće i veže se uz posvećenje rimskog panteona Bogorodici Mariji i mučenicima. Dugo se ovaj blagdan slavio 13. svibnja, sve dok 1. studenoga, prema proglašenju pape Grgura III., nije postao spomendan svih svetih. Papa Grgur je vatikansku baziliku tada posvetio Svim svetima.⁷⁶⁰

Prije blagdana Svih svetih posebna se pažnja posvećuje uređivanju groblja i grobova najmilijih. U svezi s tim običajem zabilježena je i izreka koja kaže *Pokaži mi kakvo je groblje, odmah ću ti reći kakvo je selo.*⁷⁶¹

7.18. Dušni dan

Dušni dan ili Dan mrtvih dan je spomena na sve vjerne mrtve koji se u katoličkoj crkvi obilježava 2. studenoga, dan nakon blagdana Svih svetih. U Širokom Brijegu za Dušni dan uvriježen je naziv *Mrtvi dan*. Slično tome, u Busovači je zabilježen naziv *Mrtvo spomenuće*.⁷⁶² Prema vjerovanju, spomen na sve vjerne mrtve se počeo štovati u sedmom stoljeću, ali je tek u 12. stoljeću, zahvaljujući Odilu iz clunskog samostana, 2. studenoga postao spomendanom vjernih mrtvih.⁷⁶³ Papa Klement je 1311. godine i službeno uveo taj blagdan. Prema nalogu

⁷⁶⁰ *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005, str. 177.

⁷⁶¹ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010, str. 484.

⁷⁶² Dragić, Marko: Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, vol. 68., br. 3., 2013, str. 421.

⁷⁶³ *Suvremena katolička enciklopedija (A-LJ)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005, str. 275.

Pape Benedikta XV. Iz 1915. godine, svaki od svećenika bi na Dušni dan trebao prikazati tri mise, i to jednu na spomen tog dana te na papinu i vlastitu nakanu.⁷⁶⁴

Dušni dan je bio danom posjete grobova najmilijih, kada bi se posebno išlo paliti svijeće i nositi cvijeće u spomen na mrtve. Danas se taj običaj premjestio na blagdan Svih svetih, što vjerojatno proizlazi iz činjenice da su Svi sveti zapovjedni blagdan.⁷⁶⁵ Svijeća koja gori simbol je vjerovanja u jednoga Boga i Spasitelja.⁷⁶⁶

*U Donjim Mamićima kod Gruda na Mrtvi dan nisu se mise govorile po grobljima kao sada. U rano jutro išlo se na misu, na ispovijed i pričest. Poslije mise molilo se za pokojne. Koliko je tko imao pokojnih, toliko je puta izlazio iz crkve, vraćao se unutra, izmolio pet Očenaša, pa sve tako redom, koliko je god imao svojih pokojnih, te pokojnih prijatelja, kumova. Ti obredi zvali su se oprosti.*⁷⁶⁷

7.19. Sveta Katarina

Sveta Katarina Aleksandrijska krćanska je svetica i mučenica. Poznata je i pod imenom Katarina Sinajska. Rođena je u egipatskoj plemićkoj obitelji 282. godine. Mnogobrojne su legende povezane uz lik i djelo svete Katarine Sinajske.

Prema jednoj od legendi, prije nego što se krstila, Katarina, koja je smatrana lijepom i obrazovanom djevojkom, u snu je vidjela Blaženu Djevicu Mariju s Isusom u naručju. Djevica Marija se obratila djetetu u rukama tražeći da uzme Katarinu za svoju pomoćnicu, ali je dijete okrenulo glavu i odbilo zahtjev rekavši da Katarina nije dovoljno lijepa. Nakon što se krstila, Isus Krist joj se ponovno pojavio u snu i uzeo je za svoju nebesku zaručnicu.⁷⁶⁸

Druga legenda govori o njenoj mučeničkoj smrti:

⁷⁶⁴ Dragić, Marko: Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, 68 (3), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 418.

⁷⁶⁵ Isto, str. 418.

⁷⁶⁶ Dragić, Marko: *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, 45 (4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010., str. 467.

⁷⁶⁷ Dragić, Marko: Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, 68 (3), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 422.

⁷⁶⁸ Dragić, Marko: *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 7, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru Mostar, 2011., str. 261.-262.

U to je vrijeme car Maksimin II. Daia na vlasti je naslijedio rođaka Galerija, te je vlast dijelio s Konstantinom Velikim i Licinijem. Izabrao je Aleksandriju za glavni grad svoga dijela carstva. Odlučio je iskorijeniti sve kršćane. U tom gradu živjela je ljepotica Katarina, naučena sa svih sedam lijepih i plemenitih umjetnosti. Katarina je odlučila posjetiti cara i odvratiti ga od njegove odluke. Ljepotica Katarina govorila je cesaru kako on čudom razgleda hramove koji su ljudskim umijećem sazidani, a pred licem vjetra mogu biti prah. Nadalje je govorila da se treba čuditi ljepoti nebeskoj od sunca, mjeseca, zvijezda i njihovoj službi i kako od početka svijeta dan i noć teku ka zapadu i vraćaju se ka istoku, nikada se ne umorivši i ne skončavši. Katarina je nastavila govoriti caru kad to bude prosudio i procijenio istinu Gospodina kojemu takmaca nema, „njega štuj, njemu se klanjaj, njega slavi i zapovij sam sebi i svim podložnikom svojim (...)“. On je Bog, vladar vladajućih, koji je poslao sina svoga, Gospodina našega Isukrsta koji bi začeo od Duha sveta, rođen od Marije djevice, mukom križa i krvlju svojom sav svijet prosvijetlio i sve koji u njega vjeruju u nebeska kraljevstva doveo.

Iznenadeni car pozvao je pedesetoricu najučenijih mudraca da se suoče s Katarinom i pobiju kršćansku vjeru, tvrdeći kako Krist ne može biti Bog jer je umro na križu. Međutim, Katarina je izvrsnim govorničkim umijećem, te dobrim poznavanjem filozofije i teologije, na svoju stranu pridobila mudrace koji su prigrlili kršćanstvo. Car ih je dao svakojako mučiti, ali se nisu pokolebali. Car je naredio da se mudraci pobiju, a Katarina utamniči.

Uzalud je car glađu i bičevima s olovnim kuglama pokušavao na pokornost prisiliti Katarinu. Anđeli su joj donosili hranu. U to se vrijeme careva žena s pratnjom obratila na kršćanstvo. Car je tada mučio i caricu.

Rasrđeni car je tada donio smrtnu presudu za sve kršćane osim Katarine. Zanesen njezinom ljepotom ponudio joj je brak, ali je ona to s gnušanjem odbila. Očajnički je naredio da je svežu između četiri kotača optočena oštricama, te da je tako iskidaju na komade. Međutim, dok se presuda izvršavala snažan je plamen s neba uništio kotače, pobio krvnike i vojnike koji su ih pratili, a Katarina je ostala neozlijeđena. Tada se dvije stotine vojnika obratilo na kršćanstvo.

Raspamećeni car je zapovjedio da se svih dvije stotine vojnika pobije. Car je i caricu dao pogubiti. Po nekima javno ju je ponizio na stratištu odsijecanjem dojki, a po drugima i carici je odrubljena glava.

Po carevoj zapovjedi, Katarinu su oko 307. godine odveli izvan grada te joj odrubili glavu. Tada je, prema legendi, iz njezinoga tijela, umjesto krvi poteklo mlijeko, a anđeli

su tijelo svete Katarine prenijeli na Sinaj i ondje ga na skrovitom mjestu sahranili. U blizini toga mjesta podignuta je znamenita bazilika svete Katarine koja i danas ondje postoji. Svetičini zemni ostatci preneseni su u tamošnju pripadajuću crkvu.

*Prije mučeničke smrti, Katarina je uputila molitve Bogu da svima, koji se budu sjećali njezina mučeništva, podijeli dovoljno kruha, vina, zdravlja i poštedi ih od prirodnih nepogoda, bolesti, te posebice od nenadane smrti u porodu ili zbog pobačaja.*⁷⁶⁹

Događaj o kojemu se pripovjeda u posljednjoj legendi se zbio oko 307. godine. Legenda, nadalje, kaže da je iz tijela svete Katarine umjesto krvi poteklo mlijeko te da su anđeli nebeski njezino tijelo odnijeli na Sinaj, gdje su ga i pokopali.⁷⁷⁰ Zbog toga se sveta Katarina Aleksandrijska naziva i Sinajskom.

Spomendan svete Katarine slavi se 25. studenoga. Taj dan Hrvati nazivaju *Svetom Katom*. Sveta Kata postala je danom koji dijeli jesen i zimu, ali i danom koji označava dolazak Božića i ulazak u advent. O tome svjedoče i širokobriješka izreka *Sveta Kata, snjig na vrata* koja se susreće i u drugim hercegovačkim mjestima, ali i u Bosni i Hrvatskoj. Tako je na otoku Hvaru zabilježena izreka *Sveta Kata točni dan, do Božića misec dan*, kao i stihovi:

*Sveta Kate peci k vatri gnjate,
U nidra ruke, ne vadi ih vanka
prije Svetog Marka.*⁷⁷¹

O spomendanu svete Katarine i njezinoj vezi s Božićom govore i kraljevička i kastvaška izreka *Sveta Kata van, do Božića mesec dan* i *Sveta Kata trkne van, do Božića misec dan*.⁷⁷²

U širokobriješkom kraju bio je uvriježen običaj *zamiranja* i traženja ruke djevojke do svetkovine svete Kate, ako bi postojala želja da se mladić i djevojka vjenčaju nakon Božića. Ova praksa se provodila jer je u razdoblju adventa bilo zabranjeno organiziranje bilo kakvih veselja, pa tako i svadbenog veselja. S ovim običajem povezana je i izreka koju su spominjali kazivači i kazivačice diljem Širokog Brijega: *Sveta Kata zatvara vrata*. Slična izreka je zabilježena i u Karlovcu: *Sveta Kata, snig na vrata! Nema više pirov!*⁷⁷³

⁷⁶⁹ Isto, str 261-262.

⁷⁷⁰ Isto, str. 262.- 263.

⁷⁷¹ Isto, str. 266.

⁷⁷² Rihtman- Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., str. 24.

⁷⁷³ Isto.

U adventu se u prošlosti nisu smjela održavati nikakva veselja, pogotovo ne vjenčanja, ali bi se redovito održavale prosidbe djevojaka. Momci bi morali tako *zamiriti* djevojku do svetkovine sv. Kate (25. studenog) ako bi se željeli vjenčati nakon Božića. O vezi spomendana svete Kate i djevojaštva zabilježena je i ganga koja na šaljiv način govori o djevojačkim brigama:

*Sveta Kato di si požurila,
ja još nisam momka zamirila.*

Na spomendan svete Kate održavana su i brojna skupna vjenčanja diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Takva vjenčanja su se provodila zbog zloglasnog prava prve bračne noći, koje je vezano uz tursku okupaciju ovih prostora.

Veza između svete Katarine i djevojaka ogleda se i u činjenici da je zbog svoje čestitosti djevojke i žene štuju zaštitnicom. Zaštitnicom je bolesnih i bolnica. Posebno je štuju trudne žene koje joj se mole za zaštitu od pobačaja i komplikacija tijekom poroda. Zaštitnica je filozofa, teologa, prosvjetara, viših škola, knjižnica, izdavačkih kuća. Zbog mučeničke smrti koju je podnijela štuju je kolari⁷⁷⁴.

7.20. Sveti Andrija

Spomendan koji slijedi pet dana nakon svete Kate, spomendan je svetoga Andrije. Sveti je Andrija bio jednim od dvanaestorice Isusovih učenika, brat svetoga Petra apostola.

Prema legendi, Andrija je bio navjestitelj Isusa Krista u grčkom svijetu, gdje je i umro mučeničkom smrću na križu u obliku znaka X. Po tome se takav se križ i danas naziva Andrijinim križom. Dan svetog Andrije, 30. studenoga, u hrvatskoj tradicijskoj kulturi je zabilježen kao dan nagađanja o budućnosti djevojaka, posebice o njihovoj udaji. Svadbe su se mogle odvijati od spomendana svete Kate do spomendana svetog Andrije, a prosidbe i ugovori od spomendana svetog Andrije do Božića.⁷⁷⁵ Tome ide u prilog izreka koja se od davnih dana zadržala na području Širokog Brijega i ostatka Hercegovine: *Sveti Andrija svadbi zavezanija*. Zavezanija je označavala prestanak bilo kakvog veselja u adventskom vremenu.⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Kolari su obrtnici koji se bave obradom drva za zaprežna kola i fijakere.

⁷⁷⁵ Dragić, Marko: *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 416.

⁷⁷⁶ U Varešu i njegovoj okolini zabilježeno je održavanje takozvanih Andrijinskih sijela ili Zavezanija. Ona su se održavala na sam blagdan svetoga Andrije. Vezu koja je uspostavljena između Svete Kate i Svetoga Andrije u

Svetom se Andriji moli za zdravlje grla i kostiju. Svetom se Andriji mole i djevojke te žene koje žele postati majke. Zaštitnikom je ribara, trgovaca, užara, vodonoša, mesara i umjetnika.

pogledu sklapanja brakova ogleda se i u pjesmikoja se u vareškom kraju pjevala: *Sveta Kato, rastavi me s majkom/ da ne čekam ćelavog Andrije*. (Dragić, Marko: *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 7, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru Mostar, 2011., str. 265.)

8. Svadbeni običaji

Kulturna baština određenoga kraja i naroda odražava se i u svadbenim običajima. Kroz njih se najkonkretnije i najbolje oslikavao život, ponašanje i karakter mještana. Iskustva svadbenih običaja mijenjaju se ovisno o vremenima u kojima se društvo nalazi. Svadbeni običaji se, međutim, ne razlikuju samo u vremenu, već i u prostoru. *Svatovski običaji odražavaju pravne i vjerske predodžbe te uključuju postupke i verbalne oblike zasnovane na pučkim vjerovanjima i magiji.*⁷⁷⁷

Zapisi o sklapanju braka u Hercegovini su malobrojni. Prve detaljnije zapise predsvadbenih i svadbenih običaja bilježi Nikola Buconjić 1908. godine u svojoj knjizi *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u BiH*. Detaljnije proučavanje i zapisivanje običaja zabilježeno je u Glasniku zemaljskog muzeja u Sarajevu, u kojem Radmila Kajmaković donosi kratak pregled običaja po mjestima, s posebnim osvrtom i na Široki Brijeg. Ostale se bilješke uglavnom nalaze u monografijama vezanim uz određena područja i gradove u kojima su pisci željeli dati kratak osvrt na neke od običaja kako bi ih sačuvali u pisanome obliku za buduće generacije.

Svadbeni običaji promatraju se i opisuju po određenim fazama koje su se odvijale na ovim prostorima. Svadbi je prethodio običaj odlaska na pučko slavlje, poznat pod nazivom *dernek*. Takvi događaji unutar jednoga mjesta predstavljali su idealnu podlogu za iskazivanje simpatija među mladićem i djevojkom, zvanim *zamiračina*. Nakon što bi mladić i djevojka jedno drugom iskazali simpatije, obavezan je bio odlazak na sijelo. Sijelo ili *silo* smatralo se idealnom podlogom za pobliže upoznavanje mladića i djevojke koje je moglo rezultirati brakom. Specifičnost je činjenica da je djevojka mogla sijeliti s više mladića, dok se stvari ne iskristaliziraju, odnosno, dok ne odluči da joj srce pripada jednome.

Ukoliko bi mladić i djevojka iskazali ljubav i želju za zajedničkim životom, uslijedili bi ugovor i prošnja. Budućim prijateljima, kako se nazivaju roditelji mladenaca, ugovor služi za pobliže upoznavanje i dogovore o *rakiji* ili prošnji, koja se obično odvijala u roku od petnaest dana. Prošnja, bila ona *mala* ili *velika*, sadržavala je obilje tradicijskih elemenata tipičnih za

⁷⁷⁷ Vitez, Zorica: Hrvatski svadbeni običaji, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 17.

pojedina mjesta. Nakon prošnje valjalo se prstenovati u crkvi kako bi djevojka i mladić postali zaručnici. Prstenovanje postaje i važnim činom kojim se zaručnicima omogućuje da budu oglašeni ili *navišćeni* u crkvi. Tek nakon trostrukog naviještenja, moglo je uslijediti vjenčanje.

Vjenčanje obiluje običajima tipičnima za Hercegovinu, ali i jako srodnima sa ostalim susjednim narodima. Svadbena povorka vojnički je organizirana, s čime su u skladu i nazivi za najvažnije aktere svadbenog slavlja. Najvažnije uloge u svatovima bile su: *stari svat, domaćin, buljubaša, barjaktar, čauš, kum, djever* i *djeveruša*. Svaka od uloga zahtjevala je poseban angažman i pravovremeno uključivanje u običajni proces određenog mjesta.

Po svadbenim običajima, Široki Brijeg pripada dinarskoj ikavskoj zoni, čija je najznačajnija karakteristika sadržavanje mnogobrojnih elemenata koji ne pripadaju slavenskoj skupini. Osnovna karakteristika dinarskog tipa svadbi je svatovska povorka koja je organizirana na vojnički način, što se očituje samim nazivljem svadbenih uzvanika koji obnašaju određene dužnosti, ali i odjećom-crvenim kabanicama. Ikavski, pak, tip svadbenih običaja sadrži *znatnije ostatke matrilokalnog braka (vraćanje svatova u kuću nevjestinih roditelja poslije vjenčanja, zatim domazetstvo)*.⁷⁷⁸

Svadbenim običajima možemo pridodati i neredovite običaje sklapanja braka. Proučavajući literaturu dolazimo do činjenice da su svi neredoviti običaji sklapanja braka prisutni na širokobriješkom prostoru, osim takozvanog probnog ili pokusnog braka.

Nerijetka su i odstupanja unutar običaja i aktera svadbenih svečanosti unutar jednoga kraja. Želju mladenaca za provođenjem i poštivanjem tradicijskih običaja možemo povezati s obiteljskim i društvenim okruženjem u kojemu su odrasli ili iz kojega potječu. Naime, najčešće se stari tradicijski svadbeni običaji primjenjuju u zajednicama koje ih strogo primjenjuju iz generacije u generaciju ili u obiteljima čiji su članovi obitelji otišli u zapadnjačke zemlje trbuhom za kruhom. To možemo tumačiti željom i osjećajem dužnosti prema tradicijskim vrijednostima i običajima, ali i nahođenjem najstarijih članova obitelji za propisnom svadbom, kojoj se mlađi članovi ne protive ili često prepuštaju roditeljima na volju.

Današnji svadbeni običaji često su reducirani oblici prijašnjih svadbenih običaja, ali na osnovu terenskih zapisa i iskustva bilježimo da se tradicionalni model, unatoč reduciranju, nije bitno promijenio.

⁷⁷⁸ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970. str. 305.

8.1. Derneci

Upoznavanje mladića i djevojaka, takozvana zamiračina se uglavnom odvijala za vrijeme derneka, posebno za Sve svete. *Dernek je pučki skup, pučko slavlje, a i neka vrsta sajma koji je na ovome području uvijek vezan za crkveni blagdan određenog mjesta, župe, gradića, za crkveno blagdansko veselje. Naime, slavi se izvan crkve, ponajviše se šeće i zamira.*⁷⁷⁹

Nikola Buconjić u svojoj knjizi *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini* bilježi susret i zamiračinu mladića i djevojke pod pojmom zagledanje te pri tome tumači: *Zagledati se momak s djevojkom znači isto, što i odabrati djevojk, s kojom misli momak vijek vjekovati i kuću kućiti. Momak se s djevojkom može zagledati okom i pogledom kad su u kolu, na sijelu ili uopće u kakvom veselkom društvu. Do zagledanja može doći i u susretu, „Kad se sretne oko s okom“, a i pri polasku iz djevojačke kuće, ako je momak kojom prilikom, a osobito praznikom, bio u posjetima, te ga na pohodu djevojka prati do avlinskih vrata.*⁷⁸⁰

Derneci su se odvijali i po selima kada su slavili sveca zaštitnika sela. Mladići i cure posebno su se spremali i oblačili najljepšu odjeću koju su imali. Nerijetko bi se događalo da djevojke iz imućnijih obitelji posude odjeću onima koje su dolazile iz manje imućnih obitelji. Posuđivanje odjeće bi ponekad izašlo na vidjelo jer bi ona koja je posudila znala pripomenuti, *naravno, pred cijelim pukom, da joj se pripazi na košuljak ili kotulu.*⁷⁸¹

Mnogobrojni kazivači su spominjali *gospojinski dernek*:

Najveći dernek u širokobriješkom kraju bio je za Veliku Gospu (Gospojina). Sa svih strana bi dolazili mladi i stari ljudi na devetnice, uočnicu te posebno na samu Gospojinu. Moj pradjed Niko Kožul je često znao pričati na silima a i u prisustvu nevjeste, moje bake Ljubice, priče o događajima na dernecima. Posebno je volio spominjati događaj kada je upoznao Andrijicu Šimića⁷⁸² oko kojeg se skupio golemi puk

⁷⁷⁹ Dugandžić, Ivan; Sopta, Josip: Raso-Dužice, župa Raso, Matica hrvatska- ogranak Široki Brijeg, Grude, 1999., str. 262.

⁷⁸⁰ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 71.

⁷⁸¹ Kazao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) po kazivanju svoje bake Ljubice Kožul (rođ. 1919. djev. Kovačić).

⁷⁸² Rodio se 2.10.1833. u Alagovcu kod Gruda. Hajdukovao je po Rakitnu, Doljanima, Imotskom, Kupresu, Livnu, Glamoču i Vrljici. U okolini Livna ima nekoliko lokaliteta koji podsjećaju na njega. Narod ga opisuje kao branitelja sirotinje i zaštitnika potlačenih. U: Dragić, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (Fakultetski udžbenik)*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2006, str. 413.

na Gospojinu 1902. godine, nakon njegova izlaska iz tamnice. Baba bi govorila da se uvjerila u istinitost babine (svekreve) priče o fizičkoj snazi i izdržljivosti Andrijice Šimića i u njegovoj podmakloj dobi nakon tamnovanja, slušajući gusle Željka Šimića o Andrijici koji „još priskače magarca sa mjesta što ne može mlađarije dvjesta“. Te se godine s mjesta zaskočio na pratarsku čatrnju na Brijegu na visinu koja je bila nedostižna običnom čovjeku. Jedino što nije mogao napraviti, prema Nikinim ričima, je bilo rastavljanje zvona ispred širokobriješke crkve od tla što je djed Niko kao dvadesettrogodišnjak jedini u puku uspio napraviti, što je često s ponosom isticao citirajući Šimićeve riječi „Čijega si roda i plemena, mali?“⁷⁸³

Djevojčica je trebala postati naočigled djevojkom da bi bila spremna za zasnivanje obitelji. *Znak da je ženska osoba postala punoljetna, odnosno pripravna za udaju, jest takozvano pocurenje djevojke.*⁷⁸⁴ Djevojke, koje su se zacurile, stavljale bi najljepše ukrase u kosu, a lica bi mazale crvenim krep papirom koji su mogle dobiti u trgovinama. Izgledu djevojke se pridavala velika pozornost. Cijenio se zdrav izgled, što je uključivalo rumeno lice i snažno tijelo. Pod snažnim tijelom se podražumijevao izgled djevojke koji je odavao dobru radnu snagu i poželjnu rodilju. Kazivači su često znali napomenuti da je prava cura bila *ona pod kojom se zemlja trese kad hoda.*⁷⁸⁵

Poslije svečane mise nastalo bi opće veselje. Na dernecima bi obavezno moralo doći do tučnjave. Danas je bitka znak primitivizma, međutim tada je bitka na dernecima bila svojevrsni ritual:

*Momci bi se većinom potukli zato što je neko drugi šetao s njegovom curom, zato što su tuđi momci (momci iz drugih mjesta) zametnili kolo na srid ceste i ne daju nikom proć ili zato što su jedni drugima pripivali.*⁷⁸⁶

Informanti navode dane kada se najčešće znalo potući, a to su bili dani najvećih derneka, ovisno o mjestu:

⁷⁸³ Ispričao Mate Zdravko Barać (rođ.1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg, prema kazivanju bake Ljubice Kožul (rođ.1919, umrla 2003.) koja je priču o Andrijici Šimiću čula od svog svekra Nike Kožula (umro u 101. godini života).

⁷⁸⁴ Papić, Marija i Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju*, Bosna franciscana, 24, Franjevačka teologija Sarajevo, 2006., str. 136.

⁷⁸⁵ Kazao mi djed, Ante Skoko-Tomin, (rođ.1930., umro 2015.) iz Rasna, Široki Brijeg.

⁷⁸⁶ Prema kazivanju Ivice Barać, (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

*Najčešće bi se znalo pobit na Stipanjdani. Jedne godine u nas, u Crnim Lokvama, snig bio na zemlji, igralo se kolo i pravile se grotulje od smokava, orašaka, jabuka sa lješnjakom na svakom desetku. Počeli mladi igrati kolo a dvi cure pribacile grotulje na dva momka da bolje zveči kad se igra trojanca. Ovi s grotuljama se puvili, ko ti je ko oni, a drugi bili ljubomorni. Ivan Galić-Stipurić ima duplu grotulju, a ovaj do njega mu je trznio i ona se prikinila smista. Prvo se pošamarali, pa nogama bili, priskakali vrtle po onom snjigu. Stanko Galić tada izvuka nož i uboja tog drugog momka, Brekalo mu bilo prezime. Svi su se tad razbižali. Ja se ovog sićan jer su došli u mog ćaće po ključ od auta. Jamili oni Brekala i odveli ga. To je bio jedini put da znam da su se gonili sudom radi derneka i grotulja.*⁷⁸⁷

Poštivala su se nepisana pravila vezana uz započinjanje veselja, gange ili igranja kola:

*U Rasnu je najveći dernek bio za Novu godinu. Neki momci iz Grljevića, općina Ljubuški, došli su na dernek i počeli igrati kolo. Ante Skoko (Tomin) je se našao uvrijeđen jer „nije sličilo” da Grljevićani započinju kolo u Rasnu te je skupio društvo i otišao do mladića koji su igrali kolo rekavši: „Momci, danas se više u Rasnu kolo neće igrati! Ima li iko išta protiv?”, Grljevićani su se povukli, a kolo više nije igrano.*⁷⁸⁸

Jabuka postaje simbolom udvaranja na veseljima. Naime, ukoliko mladić djevojci pokloni jabuku, izjavljivao bi joj simpatije, ali samo uz djevojčino prethodno odobravanje:

Stariji su se skupljali u grupama pjevali, dok bi mlađi igrali kolo. Mladež bi se tada zamirala i šetala do kasno u noć. U kolu su se momci i cure tražili očima pa kad bi se susreli pogledi namignuli bi ili glavom dali znak da dobace jabuku. Ako je cura momku dala znak da baci jabuku ili ako se zarumenila on je to shvatio kao znak privrženosti. Tada bi se u kolu gangalo:

I rašeto srce ima,

mala nam se sviđa svima.

⁷⁸⁷ Ispričala Ljubica Galić- Solduša (rođ. 1938.), nastanjena na Vaganu u Širokom Brijegu.

⁷⁸⁸ Kazao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg po pričanju Ante Skoke Tominog (rođ. 1930.) iz Rasna.

Međutim, cure su znale dat znak za dobacivanje jabuke iako im se zapravo sviđao drugi momak, pa bi gledale kako će istu jabuku dobaciti onomu tko se njoj sviđa. Često bi nakon toga nastalo zbijanje šala a ponekada i bitka. Momci bi gangali:

Iđe Božić iđu curske brige

ko će s kime u pratarske knjige.⁷⁸⁹

Kada bi se dernek počeo razilaziti momci bi cure pratili do kuće i eventualno ostajali na silu. Uglavnom se tražilo djevojke iz istog sela ili župe. Stariji su znali reći da treba *brati zelje oko sebe*, aludirajući na to da se treba oženiti, ako ne iz svog, onda iz susjednog sela jer *ako djevojka valja ženit će je prvi komšija*. Nerijetko se događalo da se mladići iz susjednih sela raspituju za lijepu djevojku ali bivaju napadnuti od strane djevojčinih suseljana jer je to *njihova djevojka*.

Posebna se pozornost posvećivala mladićima koji su posjedovali hrabrost, domišljatost i ljepotu. oni su bili na glasu kao barabe, ali ujedno i poželjne neženje. Njih se *kontalo i pivalo*, odnosno, o njima se nadaleko pripovijedalo:

Često se događalo da momci koji se „kontali i pivali” namjerno zakasne na misu prigodom blagoslova polja. Ne bi oni ulazili u groblje kao ostali ljudi, već bi čekali da misa počne. Tada bi zaobišli kapiju-ulaz te bi došli do dijela zida koji je najlakše izorit da se bolje čuje kako sila ulazi. Jedne godine tako su na misu na Ledinac došli Jure Čolak (rođen 1928.) i Ante Skoko (rođen 1930.), tada kolege, kasnije badžanaci⁷⁹⁰. Ante je uvijek objašnjavao da se moralo znati da je „sila” došla. Pop je prekinuo obred blagoslova polja i upitao: „Kakva marva ulazi preko zida?”. Nato Jure i Ante pristupe oltaru a Jure ga upita: „Jel te iko išta pita?” Nastao je tajac, a obred se nakon nekog vremena nastavio.⁷⁹¹

Djevojkama se pjevalo:

*Majka Mari kosu plela,
anđele moj, jablane moj:*

⁷⁸⁹ Prema kazivanju Ivice Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁷⁹⁰ Badžanacima ili badžama nazivaju se muževi sestara u odnosu jedan na drugoga.

⁷⁹¹ Kazao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg po pričanju, Ante Skoke Tominog (rođ. 1930.) iz Rasna.

„Ne id' Mare , u to kolo,
 anđele moj, jablane moj.
 To je kolo Ivanovo,
 anđele moj, jablane moj.
 Ivan će te privariti,
 anđele moj, jablane moj.
 Privariti, ostaviti,
 anđele moj, jablane moj.“⁷⁹²

Često kazivači spominju i razne ljubavne divinacije. *Divinacija je riječ nastala prema latinskoj riječi divinatio, onis, f. = proricanje, slutnja, pogananje; gatanje, vraćanje, predvinanje, vidovitost. Divinacije su dio najstarijih arhetipskih običaja još od drevnih civilizacija i u srži su kulturne baštine. U pretkršćansko doba djevojke su odlazile brezi vjerujući da će tako nakupiti pozitivne energije i da će im udaja i život biti sretni.*⁷⁹³ Najčešća je divinacija u širokobriježskom kraju vezana uz bubamarinu pojavu. Prema tradicijskom vjerovanju, bubamara je životinja koja je simbol sretnog života, ljubavi, blagostanja, ali i mentalnog zdravlja. Ukoliko bubamara sleti na ruku djevojke, djevojka bi je trebala pažljivo primaknuti bliže licu i izgovoriti: *Prni bubamara di se Antonija (ime djevojke) udala*. Tada bi morala pratiti u kojem će smjeru odletjeti bubamara. U kojem smjeru bubamara odleti, iz toga će smjera doći odabranik njezina srca.⁷⁹⁴ Ukoliko bubamara sleti mladiću na ruku, istio bi je samo trebao promatrati i gledati gdje se ona kreće. Smjer kojim će odletjeti, pokazat će smjer trenutačnog prebivanja njegove buduće žene.⁷⁹⁵ Slično je zabilježeno i u Brnazama kod Sinja: *na blagdan Svetoga Ivana Krstitelja, a i inače, djevojke su uzimale bubamaru (baju prnbaku) i govorile „Prnbaka vištica, di je moja srićica?“ te su gledale gdje će bubamara odletjeti vjerujući da će odande bit njen suđeni momak.*⁷⁹⁶ U nekim krajevima se također govorilo *Šaka-baka, pr, kaži kud ću se ženit* ili, ako je u pitanju djevojka *Šaka-baka, pr, kaži kud ću se udat, kaži mi put kud ću se udat.*⁷⁹⁷ Isto bilježimo i u Dalmaciji: *Marijan Vidulić iz Vele Luke*

⁷⁹² Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 109.

⁷⁹³ Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1) Etnografski muzej Split, Split, 2014., str. 103-104.

⁷⁹⁴ Kazala mi Kata Skoko (rođ. 1. 12. 1964.) u Rasnu 2019. godine.

⁷⁹⁵ Isto. .

⁷⁹⁶ Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1) Etnografski muzej Split, Split, 2014., str. 116-117.

⁷⁹⁷ Birt Danijela: Jurković Jasmina i Kelemen, Petra: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima senjskog Bila*, Senjski zbornik, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 30 (1), 2003., str. 531.

*pripovijedao je kako je njemu kad je imao trideset godina dok je kopao na ruku sletjela bubamara. Prema starom luškom vjerovanju nije je smio dirati, nego je morao čekati i gledati kuda će odletjeti, te u onom smjeru u kojem odleti trebalo je poći tražiti buduću ženu. Marijan se sutradan uputio u pravcu kojim je odletjela bubamara – prema Orebiću. Dok je šetao gradom u vrtu je ugledao djevojku koja je imala tridesetak godina. S njom se sprijateljio i oženio je.*⁷⁹⁸

Prema pučkom vjerovanju, djevojke bi i mladići uzeli prsten sa svoje ruke i utopili ga u čaši hladne vode, te ga zanjihali uz misli o svadbi. Broj krugova koji prsten napravi, označavao bi broj godina u kojoj će se vjenčati, a broj udaraca o čašu, označavao bi broj djece koju će dobiti u braku.⁷⁹⁹ Također, vjerovalo se da cvijet ivančice može služiti kao pomoć pri otkrivanju voli li mladića ili djevojku određena osoba. Kidajući latice bi govorili *voli me, ne voli, voli me...* zadnja latica bi označavala istinu o odnosu na laž.⁸⁰⁰

Manipulirati se sudbinom, vjerovali su, moglo na blagdan Svih svetih. Tada bi mladić ili djevojka, na seoskom derneku nakon mise, probali stati na nogu odabranika. Prema pučkom vjerovanju, taj bi čin predodredio djevojku ili mladića za buduću ženu ili muža.⁸⁰¹

8.2. Sijelo

*Sijela su najčešći oblik zabavljanja, kako mlađih tako i starijih generacija, u prošlosti. Kada se djevojka dopadne mladiću, odnosno, kada je on zamiri, počeo bi dolaziti na silo i to redovito utorkom, četvrtkom, subotom i nedjeljom. Petak je bio dan okupljanja kod udovica, kod kojih su se na sijelu okupljale djevojke i žene svih dobi.*⁸⁰² Sijelo nije bilo određeno samo za zabavu, već i za skupni rad. Na sijelu se *prela vuna, demetija se duvan, kukuruz se manja, često se i pivalo, momak bi piva, drugi odgovara, da se vidi ko se brže dositi.*⁸⁰³

Kad smo bile mlade, imale smo sila na koja su nam dolazili momci. Ako je tebe momak odabrao on bi došao ravno tvojoj kući. Tu bi se malo sililo, pa bi se izišlo vani, na travu, igrati kolo. Nije se imalo svijetla, veda one male lampice, koje su se zvale lućarde, pa bi u njih sipali petroleja. U nas je bija jedan bunar i zva se Studenac. Odatle smo zašćali

⁷⁹⁸ Dragić, Marko: *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, 21 (1) Etnografski muzej Split, Split, 2014., str. 117.

⁷⁹⁹ Ispričala mi Karolina Knezović 2018. godine, majka petero djece.

⁸⁰⁰ Kazala mi Kata Skoko rođena 1. prosinca 1964. godine u Rasnu 2019. godine.

⁸⁰¹ Ispričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) 2019. godine.

⁸⁰² Više kazivača i kazivačica spomenulo je dane kojima se dolazilo na sijelo, posebice naglašavajući da se petkom sijelo održavalo kod udovica (op.a.).

⁸⁰³ Ispričao mi Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

*vodu i nosili je u burilin kući. Kad bi ožednili, sipali bi iz burila vodu u drvenu bukaru. Kući bi došli na siniju. To je bio veliki čanjak iz kojeg smo svi ili. E tako, sinko moj, život mi je brzo proša, i tako...nemoj zaboravit ovo što san ti kazala.*⁸⁰⁴

Najbolji opis sijela ili ašikovanja donosi Buconjić: *Ašikovanje je, istina, za momka i djevojku valjda naj ushićenija i naj umilnija riječ, ali ta riječ ne pribavlja vazda ugodne, slatke banove, nego bude dosta puta gorkih, dapače suzama orosi li ih trenutaka. Ašikovanje ne sastoji ni u čem drugom, osim što momak, ašikujuć s djevojkom, proučava njezinu ćud, narav i razne sposobnosti, a tako opet potanko proučava djevojka momka. Kako koji razgovor u ašikovanju vodi momak s djevojkom, tako potlje svakog razgovora oboje prosugjuje, da li pristaje jedno prama drugome, mogu li im se naravi podudarati, te ima li se ašikovanje nastaviti ili prekinuti, pa da se svako okrene na drugu stranu. Prije nego će u ašikovanju početi ozbiljan razgovor, bace momak i djevojka megjusobno nekoliko rečenica pristojne šale i maškare, a osobito, ako se sastaju, gdje na sokaku, ria avlinskim vratima ili na prozoru. Djevojka od prilike zna vrijeme, u koje će joj ašik doći, pa ga željno pogleda i očekuje. Maši li vrijeme, a ne dogje, već postane nestrpljiva, radoznala, šta li je s njim, te ga ne bi, il boluje, ir ašikuje. Zakašnjeno vrijeme izvinjava momak, već kako on zna, odmah čim je pristojno pozdravio djevojku. Došav momak na vrijeme ili je on zakašnjeno vrijeme opravdao, stanu se izmjenjivati razna pitanja i odgovori kao uvod u ašikovanje.*⁸⁰⁵

Iako su roditelji znali za večernje posjete mladića djevojkama, nužno je bilo izbjegavanje susreta roditelja s mladićima. Zanimljiva je i pojava da je s jednom djevojkom moglo sijeliti više mladića kojima se dopada djevojka. Cura je znala *naručiti* više momaka. Ona je, pak, imala pravo odabrati mladića koji joj se najviše sviđa, te reći drugim udvaračima da bi *ostala silit ili ćosati samo s jednim*. Sijelilo se u grupama, ali *ćosalo* se samo s odabranim. Ukoliko mladić nije odabran na sijelu, on je mogao doći u toku noći za vrata iza kojih je djevojka spavala, on bi pokucao i zovnuo djevojku imenom, ali nije bilo uobičajeno da se djevojka odmah javi. Naime, trebalo je proći malo vremena, kako mladić ne bi pomislio da ga djevojka čeka cijelu noć ne mogavši dočekati njegov dolazak. Mladić, unatoč nejavljanju, ne bi smio odustati, i to sve kako bi dao djevojci do znanja da ju voli i da želi zadobiti njezino povjerenje: *momak i dalje uporno zove za djevojčinim vratima, moli je da otvori, zavarava je*

⁸⁰⁴ Kazala Pava Češkić (rođ. 1938.) iz Mokrog, Široki Brijeg.

⁸⁰⁵ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 73.

da je zalutao iz drugog sela kao putnik i apelira da ga spasio u crnoj noći i nepoznatu kraju. Tako momak polaže ispit iz govorništa i snalažljivosti. Nakon dužeg zvanja i uvjeravanja, djevojka se okrene kao da se tek prenula i odjednom se polako odazove. Pravi se da ne zna tko je zove i zato ne može otvoriti vrata nepoznatom muškarcu. Tek nakon dugog noćnog dijaloga, djevojka ustaje, odjeva se, obuva i pažljivo otvara vrata, još uvijek se pravi iznenađena njegovim dolaskom. Djevojka ga ponudi da sjedne na sanduk ili škrinju, dok će ona i dalje stavati i slušati što priča. Poslije će sjesti nedaleko od njega i nastaviti razgovor. Činom sjedanja djevojke započinje prvo sijelo.⁸⁰⁶ Odabrani mladić bi ostao u djevojke do kasno u noć. Mladić bi zatražio od djevojke vode, i ako mu je ona dala, bio je to znak da joj se sviđa te da će ubuduće nastaviti sijeliti samo s njim. Ukoliko bi djevojka odbila mladića, rugali bi mu se i rekli: „dala mu cura đigericu” pa su i pjevali: „Đigerice alaj si krvava, sinoć mi te garavuša dala”.⁸⁰⁷

Osim što se radilo, znalo se ponekada i igrati raznih igara. Jedna od zastupljenijih igara je igra prstena koju su spominjali mnogi kazivači: *Naime, za vrijeme sila mlađarija bi najviše igrala prstena. Na taj način da jedan mladić uzme prsten, prekrije ruku maramom te hodajući u krug od jedne do druge osobe, ispušta prsten svakome u obje ruke. Iako ga dadne samo jednoj osobi, svaka se osoba drži ozbiljnom. Kada ih sve obiđe, ostavi prsten i sebi u džep. Zatim pita jednu osobu (npr. Ivu): „Kod koga je prsten?”, ta osoba (Iva) odgovara da je prsten kod osobe za koju misli da je dobila prsten, npr.: „Prsten je kod Ivana.” Ako je pogodila ona preuzima igru i dijeli prsten te igra opet ide od početka. A, ako igra nije gotova, onaj tko je dijelio prsten pita osobu na koju je ta osoba rekla da ima prsten, npr.: „Ivane, je li prsten kod tebe?” Ivan odgovara: „Nije.” Zatim osoba koja dijeli prsten pita Ivana za kaznu Ivi, budući da je slagala da je prsten kod njega. A, kazna su bili udarci kaišom⁸⁰⁸ po dlanu. Ti su se udarci dijelili na blage (slabije) i vruće (jače), pa kako lažno optužena osoba odluči i koji broj kaže, toliko udaraca ovaj što dijeli prsten da, npr. 6 vrućih pa šest puta udari jako osobu po dlanu. Zatim se i optuženika, npr. Ivana, pita: „Ivane, kod koga je prsten?” Ivan odgovori ime osobe na koju sumnja da je kod nje prsten, npr.: „Prsten je kod Nikole.” Ako prsten nije kod Nikole, on mu određuje kaznu, zatim ovaj što dijeli prsten pita Nikolu: „Nikola, kod koga je prsten?”, i tako*

⁸⁰⁶ Dugandžić, Ivan; Sopta, Josip: *Rasno-Dužice, župa Rasno, Matica hrvatska- ogranak Široki Brijeg, Grude*, 1999., str. 261-262.

⁸⁰⁷ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, *Ethnologica Dalmatica*, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999, str. 156-157.

⁸⁰⁸ Remen.

*se igra u krug. Dije se kazne, bilo blage, bilo vruće dok se ne pogodi kod koga je prsten. I tko pogodi kod koga je prsten, preuzima igru i onda se igra opet sve iz početka, dok im ne dosadi.*⁸⁰⁹

Vrijeme *sijela* ili *ćosanja* nije bilo ograničeno, ali kada se mladić i djevojka odluče za vjenčanje i ženidbu trebalo je proći proceduru koja je trajala najmanje mjesec dana. Dok mladić i djevojka *ćosaju*, djevojka, zajedno s majkom, sprema svoje djevojačko ruho i priprema poklone koje će donijeti novoj obitelji.

U pravilu, mladići i djevojke sami biraju ženidbene partnere, ali se ipak pazi na ugled i imovno stanje porodice. Pazilo se da djevojke ne prijeđu dob od 25 godina, jer su već tada smatrane *starim curama* ili *usidjelicama*. Djevojkama je obično savjetovano da čekaju dobru priliku za udaju. Uglavnom su u brak stupali mladić i djevojka iz istih ili okolnih sela te je u skladu s tim postojala i izreka *Svako bere zelje oko sebe* (Radmila Kajmaković donosi izjavu *beri zelje oko sebe*). Razlozi udaje/ženidbe u svoje ili okolno selo mogu imati više ishodišta: daleke udaljenosti koje nije bilo lako propješačiti, ali i činjenica da je važno bilo poznavati obitelj iz koje potječu mladić i djevojka. Posebno se pazilo na to da se mlađa sestra ne uda prije starije. Starije sestra *curuje* dok se ne uda, a mlađa se ne smije *zacurit* da se *ne daj Bože uda prije starije*.⁸¹⁰ I Rafo Bogišić 1874. godine spominje da *nerado pušća naš narod mlađu sestru pred starijom i to mu je nenaravski*.⁸¹¹ Udaja mlađe sestre je za stariju značila ne samo poniženje, već i smanjivanje mogućnosti za udaju.⁸¹²

U dalmatinskom zaleđu i zapadnoj Hercegovini zabilježena su i dva običaja koja kazivači nisu navodili: običaj *gonjanja* i *liganja*. Gonjanje je poznato u dinarskom socijalnom krugu. Ono podrazumijeva upuštanje mladića i djevojaka u ljubavne igre koje nisu bile eksplicitne naravi. Svrha je bila formiranje međusobnih odnosa koji su za rezultat imali obećanje para da pripadaju jedno drugome. Liganje je podrazumijevalo odvojeno spavanje djevojaka, dalje od prostora svakodnevnog obitavanja, najčešće su to bile štale i podrumi. U te bi prostore mladići dolazili navečer i ligali s djevojkama. Svrha liganja je ista kao i kod potonje spomenutog običaja-iskazivanje simpatija koje bi dovelo do obećanja mladoga para o pripadanju jedno drugome. *Unatoč patrijarhalnoj sredini, odnosi između momka i djevojke bili*

⁸⁰⁹ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 34.

⁸¹⁰ Kada djevojčica postane djevojka spremna za udaju, u narodu se kaže da se *zacurila*.

⁸¹¹ Bogišić, Valtazar, *Grada u odgovorima iz različitih krajeva slovnskoga juga*, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874., str. str. 133.

⁸¹² Rajković, Marijeta: *Život žene u selima Senjskog bila*, *Senjski zbornik*, 30 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2003., str. 51.

*su slobodni, međutim ta sloboda je bila ograničena moralnim normama koje nisu dozvoljavale predbračne intimnosti, a što ne znači da ih nije bilo.*⁸¹³

Procesi zamiranja nerijetko su trajali kratko. Mladić bi djevojci iskazao svoje osjećaje, nakon čega se nije dugo čekalo s prosidbom:

*Ja i Mate pošli na silo u Potkraj. Doli se u jednoj kući sastalo puno cura. I tako smo mi momci sidili i pričali š njima a ja sam odman zamirio Ivu. Kad je ona otišla u sobu ja otišla za njom i reka joj kako mi je se svidila i njoj bilo drago i ja je pita bili ona bila moja žena i ona je rekla da bi i tako sam ja sutradan otiša u njezinog ćaće i pita za ruku. A Mate je isto zamirio jednu pa smo ja i on otišli u njezinog ćaće. Ponili smo rakije i vina. I kad smo došli on nas je lipo primio i nismo mi rekli odman zbog čega smo došli tek posle kad smo malo popili ja san reka da bi Mate ženio njegovu Katu. On je prista, unda je zovnio Katu da izađe i tako je i Mate svoju doveo. A prija je momak bio bolji onaj ko ima više njiva, duvana i krava pa je svaki ćaća svoju ćer da onom ko ima a jadne one nisu mogle izbirat. A ja sebi izabra najlipšu, bila je ona debela i rumena ko jabuka.*⁸¹⁴

Percepcija mladića je ovisila o mnogočemu. Dovitljivi mladići su se koristili mnogim izvorima ne bi li se dopali djevojkama:

A kad je meni Ante dolazio na silo brenova bi kosu s vrućin maslon. Doša bi s fenjerićom i gvožđenim šćapon kakav su nosili bećari. I kad bi doša nije gasio fenjerić jer ga nema sućin ponovo upalit negda ga je malo uvijo i mi bi tu sidili, a kad bi poša kući unda bi ga opet izvijo. A nosijo je opanke nabilo bi ji bililom, nisi moga od baleka nako obut.

Prilikom odlaska na silo momci bi često znali staviti pumpe u čorape, da bi djevojke pomislile da oni imaju bicikl, što bi značilo da potječu iz imućnije obitelji. U novije doba, pojavom osobnih vozila na našem prostoru momci su znali ponijeti motorne pile prilikom odlaska na silo. Pile bi upalili netom prije djevojbine kuće te bi mirisali na gorivo. Djevojkama bi redovito govorili da im se auto pokvarilo *ništa malo dalje od kuće.*⁸¹⁵

⁸¹³ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Ethnologica Dalmatica, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999, str. 156.

⁸¹⁴ Ispričao Ante Sesar (rođ. 1930.) iz Kočerina, Široki Brijeg.

⁸¹⁴ Ispričala Iva Sesar, (rođ. 1934.) iz Kočerina, Široki Brijeg.

⁸¹⁵ Ispričao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Tur činovića, Široki Brijeg.

Posebno se pazilo s priopćavanjem mladićeve prosidbe djevojčinoj obitelji. Djevojka bi, najčešće, prvo majci ispričala o prosidbi, a majka bi priopćila svome svekru i sjevci, djevojčinom djedu i baki. Tada je valjalo priopćiti ocu. Otac bi, nakon blagog negodovanja, pristao. Valjalo je na vrijeme dogovoriti dolazak mladićeve obitelji, bez dužeg čekanja. Isto nije vrijedilo za mladićevu obitelj. Ženidba je uvijek iščekivana s ushićenjem radi dobivanja novog člana obitelji, a udajom je djevojčina obitelj ostajala bez člana svoje obitelji.

8.3. Ugovor

Dogovorenog dana mladićevi roditelji i netko od najbliže mladićeve rodbine dolaze u djevojačku kuću da se upoznaju s budućim prijateljima, zaprose djevojku i dogovore se o datumu prošnje ili rakije. Gosti sa sobom ponesu rakije, uštipaka, ponekad kolača i voća. Nakon pozdrava domaćin bi obično upitao mladićeva oca:

- „*Kojim dobrom?*“ (djevojčin otac se pravi kao da ne zna ništa o udaji svoje kćeri)
- „*Evo brte prijatelju mi u tebe s poslom, pa, ako Bog da, nadan se da ćemo ga obaviti kako treba i kako Bog zapovida.*”
- „*I ja se nadam da će sve biti ljuđi i kako Bog zapovida. Samo ti prijatelju reci o čemu se radi, do nas neće biti.*”
- „*I ti znaš da su se tvoja Mara i moj Ivan zagledali, pa evo reda je da se i mi dogovorimo!*“
- „*Čujem i ja nešto žena govori, pa ako je tako i ako su se oni dogovorili ja neman ništa protiv. Nek se žene kad su se zamirili.*”

Budućim prijateljima ugovor služi za pobliže upoznavanje i dogovore o rakiji ili prošnji, koja se obično odvijala u roku od petnaest dana. Moralo se i raspraviti o broju ljudi koji će nazočiti prošnji, zatim o datumu prstenovanja budućih supružnika, potencijalnom datumu svadbe i ostalim elementima važnima za obje obitelji. Za to vrijeme buduće *prije*, majke mladića i djevojke, buduća sjevka i punica, razgovaraju o svojoj djeci ističući sve njihove vrline, a ponekada i mane.

8.4. Prošnja (rakija)

Ide zima ide sveta Kata,

Sad će moja rakija na vrata

(ganga)

Prošnja je običaj prema kojem mladićeva obitelj dolazi formalno isprositi ruku zatraženu već prilikom ugovora koji se odvio prije nepunih mjesec dana. Pravilo je da se za dan prošnje kao i proceduru i uzvanike dogovaraju djevojka i mladić, međutim nijedno se ne dogovara bez prethodnog savjetovanja i suglasnosti s obiteljima jer *valjalo je odrediti koliko će i koliko ljudi bit na prošnji da se more sve po zapovidi pripremit*. Prošnja je mogla biti velika ili mala. Maloj prošnji nazoče najbliži članovi obitelji uz kumove budućeg bračnog para, a velikoj prošnji ne samo obitelj, već i rodbina, prvi susjedi i najbliži prijatelji kako mlađarije tako i roditelja. Tako je običaj da u prošnji intenzivno sudjeluju mladićevi roditelji, stričevi, ujaci, mlađa braća, kolege i poneko od susjeda. Obavezno se gledalo da u društvu bude netko od seoskih šaljivdžija koji će pridonijeti dobrom raspoloženju.

U prošlosti se na prošnju moglo ići u točno dva određena vremenska razdoblja koja su obuhvaćala period od jeseni do svete Kate ili od početka novog ljeta do korizme. Potvrdu za razdoblja koja su napominjali kazivači, može se pronaći i kod Buconjića koji spominje isto.

Pred taj dan djevojačka rodbina bi pospremala kuću i dvorište te pripremala svečanu večeru. Mladićeva obitelj, rodbina i prijatelji se skupljaju u mladićevoj kući i pripremaju darove koje nose na prošnju. Nevjesti se nosila jabuka i novac, a ukućanima razne slastice, onoliko koliko je tko bio u mogućnosti. Danas se nevjesti daruje najčešće zlatna ogrlica koja joj ostaje za uspomenu od mladićevih roditelja.

Prosci bi se predstavljali kao putnici koji traže konak. Poslije dugog prepiranja prosce se pušta da sjednu u kuću. Djevojčina i mladićeva obitelj počinju razgovarati o svemu i svačemu, osim o pravom razlogu njihova dolaska. Nakon kave i ispijanja rakije starješina prosaca obraćao se domaćinu kuće riječima:

- „Domaćine, mi smo čuli da ti imaš djevojku za udaju. Evo, ja imam momka za ženidbu, pa ako je curi draga volja nek dođe i uzme obilježje”

ili

- „Domaćine, brte mi čuvali ovce pa izgubili jednu. Čuli smo da je jedna s tvojim ovcama.”

Domaćin odgovara:

- „Nema brate u mene ni jedna tuđa ovca, sve su to naše.”

Sad mladićev otac kaže:

- „Nismo mi brte izgubili ovcu, nego je tu jedno naše čeljade.”

- „Pa tu su sva moja čeljad. Nema ti u mene tuđe čeljadi evo ti pogledaj. Ako vi nađete vaše, vi uzmite.”

- „Vi nama pokažite vaše ovce. Ako mi zateknemo našu, mi ćemo je uzet.”

Obitelj se tada složi, a stariji član obitelji, najčešće djed, kaže:

- „Ljudi su došli iz daleka kraja pa bi valjalo pristavit kavu. Ovce mogu pričekat.”

Nakon kave i nazdravljanja rakijom, neka žena (obično mladina ujna) otvora vrata iz koje izlazi djevojka i pita:

- „Doveli smo ono što tražite. Jeli ovo vaše čeljade?”

Međutim, uvedena djevojka najčešće nije buduća nevjesta. Može biti neka od djevojčinih kolegica, starijih žena, baka, pa čak i muškaraca prerusenih u žene, pa ovi odgovaraju:

- „Nije brate. Poznamo mi svoje čeljade. Dobra je i ta, ali za dogodine i za drugu čeljad.”

Znalo bi se uvesti i po deset cura, dok prava ne iziđe iz sobe. Kada izade prava djevojka nastaje opće veselje. Ona bi se uljudno predstavila i pozdravila sa gostima. Otac mladenke bi pita djevojku prima li ona drage volje ljude u kuću. Djevojka odgovara potvrdno, a svekar vadeći jabuku s novcem govori:

- „Domaćine NN, ja pitam u Boga sriću i blagoslov, a u tebe NN pitam tvoju ćer NN za moga sina NN. Ako je draga volja, nek cura uzme jabuku.”

Djevojka se obraća budućem svezru i roditeljima:

- „*Moja je draga volja, a ja molim Boga blagoslov, a od vas roditelja odobrenje.* ”

Otac odgovara:

- „*Ćeri moja, jami jabuku i sidni među ljude.* ”

Djevojka tada uzima jabuku, ljubi oca i majku te jabuku ostavlja njima, a onda sjeda do svekra. Za to vrijeme mladić, budući mladoženja, bi izlazio van i pucao iz vatrenog oružja da selo zna da je cura isprošena. Kada bi mještani čuli pucnjeve uzviknuli bi: „*Evo, puče cura!*” aludirajući na to da je isprošena.

Otac mladoženje buduću nevjestu nudi svojom rakijom jer se *sad ima računa pit i njijsa rakija*, nevjesta bi tada svima nalila čaše rakijom te bi otpočelo nazdravljanje. U kuću bi pristizale udavačine kolegice i veselje bi potrajalo do kasno u noć. Posebice se radovalo ganganju i putničkom pjevanju. U međuvremenu su uslijedili dogovori o datumu svadbe i ostalim pojedinostima oko broja uzvanika i sl. Mladi se daruju novci, a ona zauzvrat svekru, svekrvi i djeverima daje „*kom košulju, kom tanku maramicu*”.

Završetkom prošnje počinje razdoblje pristizanja čestitara u domove mladića, a posebno djevojaka. U djevojačku kuću dolaze gosti, rodbina, susjedi i prijatelji, koji joj čestitaju na skoroj udaji i istovremeno je daruju poklonima. Darovi su svojevrsna pomoć mladencima pri zasnivanju nove obitelji i doma pa se stoga pazi što se daruje. Buconjić bilježi kako vrijeme čestitanja na budućem vjenčanju traje od dana prošnje pa sve do dana vjenčanja mladića i djevojke:

Do podne se ne ide čestitati, nego po podne. Malo kad ide koja ženska sama već se zdogovore, pa ih ide po više zajedno ili najmanje po dvije-Čim se ženskinje što u kraćem vremenu izmijeni, tim je pogodnije i za jednu i za drugu kuću jer što se dulje oteže, to je nepogodnije, pošto jedna i druga kuća mora biti s dan na dan u pripravnosti. Kako god bi se podvorile i pogostile sve ženske okupljene u jednoj kući zajedno, onako valja svaku napose podvoriti i pogostiti. Svakoj će se ženskoj, koja dolazi čestitati, pokazati, šta je momak djevojci dao amaneta, kao i to, šta je koja ženska donijela ili spremila dara. U momkovo se opet kući pokazuje, šta je djevojka spremila dara njemu i njegovim

*roditeljima, a pokazuje se takogjer, šta je koja ženska na čestitanjenju donijela ili spremila.*⁸¹⁶

8.5. Prstenovanje

Nakon par dana mladenci idu na prstenovanje u župnu crkvu buduće nevjeste. Djevojku bi pratio netko od rodbine, kuma i najbolje prijateljice, a kod crkve bi ih dočekaio budući mladoženja sa rodbinom, kumom i prijateljima. On sa sobom donosi prstenje. U staro vrijeme malo koji par je imao prstenje. Obično bi se mladi kupovala burma (*vera*), a mladoženja je nije ni nosio. Ponekada bi se burme posuđivale od nekoga tko ih je već imao, ako obitelji nisu bile u mogućnosti kupiti novu. Burma bi vlasnicima bila vraćena po završetku vjenčanja. Svećenik bi pozvao najprije mladenku, a za tim mladoženju na zaseban razgovor. Tu bi ih ispitivao o njihovom dragovoljnom pristanku za brak, o tome jesu li možda bolesni od neke neizlječive bolesti a koju su možda zatajili jedno drugom i koja bi kasnije mogla biti smetnja njihovom braku, jesu li dobro razmislili i znaju li koje sve obveze nosi brak i slično. Svećenih ih zatim ispituje glavne istine katoličke vjere jer ih moraju znati da bi mogli provoditi kršćanski obiteljski život. Zajednički daju podatke o sebi kako bi ih fratar mogao nedjeljom poslije mise navijestiti. Nakon ovog razgovora odlazilo se u crkvu gdje bi svećenik uz misu blagoslovio i prstenje. Tada mladić prvi put dobiva dozvolu za stavljanje prstena djevojci na ruku, čime ona postaje njegovom zaručnicom. Neizostavan običaj je odlazak na ispovijed i pričest koja se ne mora odviti na prstenovanju, već obično nedjelju prije vjenčanja.

8.6. Navišćenje

Nakon prstena uslijedio bi obred navještenja, odnosno crkveno oglašavanje braka. Činilo se to u župnoj crkvi mladoženje i mlade. Ovo navještenje župnik objavljuje tri puta u pravilu nedjeljom kod pučke mise. Svećenik, za vrijeme župnih obavijesti pročita: *U ime Božje ženi se Josip Đolo, sin Ivana i Milene rođene Ljubić iz Biograca i uzima Karlu Barać, Mate Zdravka i Anice rođene Skoko iz Turčinovića; momak i djevojka prvi put (drugi put ili treći put, ovisno koji puta se navješćuju. Smisao tog navještenja je bio da se traži od svih vjernika da na vrijeme ukažu na kojekakve zapreke u zaključenju braka: srodstvo, duševne bolesti, prisila i sl.*

8.7. Djevojačko ruho

⁸¹⁶ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 86.

Do vjenčanja djevojka *skuplja* ruho.⁸¹⁷ U Hercegovini se djevojačko ruho naziva *robom* ili *mirazom*. Hercegovci koji su naselili dijelove Dalmacije ruhu nazivaju dotom. Ženidbeni imetak i propisi su zabilježeni još u 15. stoljeću u arhivskoj građi u Hrvatskoj.⁸¹⁸ Djevojke bi pravile su opanke, plele čorape, vezle terluke⁸¹⁹, tkale gunjeve, prele vunu i pripremale druge darove za ukućane. Mladoženja nikako nije smio ići sa ostalima po robu bi došli djeverovi i svekar te kum. U davna vremena po robu se išlo s konjima, a u bližoj povijesti sa teretnim automobilom. Na konja, koji je donosio robu, obično se stavljalo ogledalo, i to na čelo zbog zaštite od uroka koje je netko mogao baciti. Prilikom dolaska po ruho mladićevi nose rakiju i zaoblicu te pogaču, te dar za punicu od zeta-opanke. Na *siniju*, niski okrugli stol za jelo, djeverovi i svekar te kum stavljaju novac za otkup.

Djevojačko ruho bi obično bilo spakirano u posebno izrađen sanduk. Sanduk bi djevojka najčešće naslijedila od majke ili od bake i bio bi njezina najvrijednija stvar, ne zbog novčane vrijednosti, već zbog činjenice da je u njemu uvijek bio podsjetnik na određene generacije i važne životne događaje u krugu jedne obitelji. U pojedinim dijelovima Hrvatske škrinja se prevozila u tajnosti kako joj netko ne bi prepriječio put do mladićeve kuće. U Istri je zabilježen običaj lomljenja kolača koji se nalazio na škrinji. Ukoliko bi buduća nevjesta odlomila veći dio kolača, a budući suprug manji, onda bi bila gospodar u braku i obrnuto. Na Korčuli se nije smjelo spustiti škrinju od djevojčine do mladićeve kuće, a kad bi se došlo do mladićeve kuće, oko škrinje bi bio plesan ritualni ples nakon čega bi ljudi darovali buduće mladence novcima ili nekim drugim materijalnim dobrima ubačenim u škrinju.⁸²⁰ U Hercegovini je škrinju trebao otkupiti od čuvara, a to je najčešće bila nevjestina sestra. Ona isto prima novac za ključeve od sanduka s robom. Svota koja je ostavljena za robu ne ostaje u djevojčinoj obitelji, već ju ona vraća mladi na jabuci.⁸²¹ Isti običaj je zabilježen i u Imotskim Poljcima i u okolici Sinja. U Konavlima je zabilježen sličan običaj, naime, mlađi muški član obitelji buduće mladenke bi sjedio na škrinji čekajući otkup.⁸²² Nastojalo se krenuti od mladine kuće prije mraka kako bi susjedi mogli vidjeti što je mlada donijela kao miraz. Tada se sve stvari raspakiraju i postave na svoje mjesto. Osim darova koje je djevojka primila i njezine

⁸¹⁷ Skupljati ovdje znači pripremati.

⁸¹⁸ Bezić-Božanić, Nevenka: *Nekoliko podataka o dotama u Staromu gradu na otoku Hvaru*, Ethnologica Dalmatica, 1 (1), Etnografski muzej Split, 1992., str. 77.

⁸¹⁹ Pletene navlake preko čarapa koje se još nazivaju nazuvcima ili obojcima.

⁸²⁰ Vojnović, Branka: Nevjestina škrinja, Ethnologica Dalmatica, 4-5 (1), Etnografski muzej Split, 1996., str. 29.

⁸²¹ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 303.

⁸²² Vojnović, Branka: *Nevjestina škrinja*, Ethnologica Dalmatica, 4-5 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1996., str. 29.

svakodnevne odjeće (7-8 ječermi, 5-6 košulja, 10 gaća, 10 pari čarapa, gunja, kabanice) u robi se morala nalaziti i *kudelja s vunom, metla, prakljača i drvena kašika*.⁸²³ Prilikom polaska djevojčine robe, pjevalo se putnički. Članovi djevojčine obitelji nisu pjevali, zbog tuge radi odlaska člana obitelji, a često pi putničko pjevanje započinjao svekar. Pjevač bi pri pjevanju stavljao prst u uho ili bi ruku prislanjao na obraz i služio bi se mimikom lica i grimasama. Putničko pjevanje je vrsta pjevanja u kojem sudjeluju uglavnom dvojica pjevača, a nekada se pjesma širi i na cijelo društvo. Prvi bi pjevač svojim pjevanjem izazivao drugoga pjevača, a drugi bi mu pjevanjem odgovarao. Svekar bi pjevao: *Lipa dara dragom Bogu fala*, a djever bi mu odgovarao: *Da pivamo da se veselimo* ili *Lipa dara dragom Bogu fala/Vala vami na lipome daru*.⁸²⁴

8.8. Vjenčanje (svatovi)

Sklapanje braka jedinstvena je prilika za veselje, gozbu i ples. Trajanje svadbe, broj sudionika te način dočeka i slavlja ovisi o dogovoru obitelji. Do 1940. godine gotovo se u pravilu sva vjenčanja na području Širokog Brijega odvijaju 25. studenog, na svetu Katu. Kasnije, kada se napušta običaj vjenčanja istoga dana, traže se i ugovaraju datumi vjenčanja oko sv. Kate. Ako svadba nije bila na dan svete Kate, održavala se radnim danom, samo izbjegavajući petak jer je to dan spomena na Isusovu smrt. U svezi s odabirom datuma je i izreka *Sveti Andrija, svadbi zavezanija*. U današnje vrijeme netipično je vjenčanje radnim danom. Pri odabiru dana prednjači subota, zatim nedjelja i petak da bi se što više uzvanika moglo zadržati na svadbenom veselju koje traje cijelu noć. Svadbi nema za vrijeme korizme. U skladu s korizmenim razdobljem morali su se prihvatiti i neki određeni kodeksi ponašanja. Primjerice, u korizmi je obavezan izostanak vjenčanja, ponekada krštenja, zabrane velikih veselja, plesa i ganganja. Svadbi nije bilo ni za vrijeme adventa.

8.9. Raspodjela uloga svatovske svite

Tijekom dana svadbeni uzvanici s obje strane pristižu u roditeljske domove budućih supružnika. Nazivi za supružnike nisu univerzalni, već se mijenjaju od određenog područja do područja. Primjerice, na sjeveru Hrvatske mladi bračni par se naziva *mladencima, mladićima, mladenićima*, a *mladijencima* na jugu. Djevojku koja će postati suprugom zovu *mladenka, mlada, nevjesta, nevista, neva, nevesta, nevjestica, nevistica*, a njezinog supruga nazivaju

⁸²³ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str.303.

⁸²⁴ Pričala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) u lipnju 2019. godine.

*mladencem, mladoženjom, oženjom, ženihom, đuvegijom, begom, kapetanom i vojnom.*⁸²⁵ U širokobriježskom području najčešće se koriste nazivi *nevista* i *neva* za suprugu i *mladoženja* za supruga. Naziv *nevista* i *neva* se ne zadržavaju samo u svadbeno vrijeme, već članovi obitelji, susjedi, a nerijetko i sam suprug nazivaju novu mladenku *nevom* čitav život, za razliku od mladića, koji se mladoženjom naziva samo neposredno prije i poslije vjenčanja. Poslije je naziv uvriježen za oženjenog mladića *čovik*.

Svi se sudionici svadbe najčešće nazivaju *svatovima*, ali na širokobriježskom području se naziv *svatovi* odnosi na uzvanike s mladoženjine strane, dok su mladini uzvanici *povođani*. *Povođani* se u nekim krajevima nazivaju i *pohodi, pohođani, poodani, darovniki* ili *gosti*.⁸²⁶

S istim možemo povezati i nazive za samu ceremoniju: *svadba, svatovi i pir*. Nazivi *svadba* i *pir* se prepleću: *prvi je u vezi s prijelazom djevojke iz jednoga u drugi rod (svatanje, svojatanje djevojke), pa prevladava u skupnim i pojedinačnim nazivima glavnih sudionika, tj. svatovskih dužnosnika. Drugi se ponajprije odnosi na svadbenu gozbu, pijeње, odnosno gošćenje (zato se nerijetko svati ili svaća goste na piru). U određenom prostoru ili vremenu mogao je prevladavati samo jedan od tih naziva (npr. pir pa i pirovjani, pirovljani na jadranskom području), a istodobna uporaba oba izrazita u jednom kraju može izražavati i razlikovanje mladenčeve i mladenkine strane.*⁸²⁷ Dakle, *povođani* i *svatovi* čine svadbene uzvanike ili svatove u širem značenju, *svadba* ili *svatovi* se odnose na provođenje svih običajnih dužnosti, kao i na *pir*, kojim se često oslovljava večernja zabava. *Vjenčanjem* se naziva čin sklapanja braka u crkvi, dok se za matično sklapanje braka koristi naziv *sudbeno* ili *sudbeno vjenčanje*.

Posebno su značajne bile podjele uloga svatovske svite. *Značajna odlika ženidbenih običaja dinarskog kulturnog kruga je vojnički vid svatovske povorke, a to je da su svi sudionici bili naoružani muškarci, konjanici ogrnuti crvenom kabanicom, koja se za tu prigodu posuđivala, jer je svaka kuća nije imala. Svatovska zvanja i ustrojstvo svatova imali su vojnički vid.*⁸²⁸ Tome možemo pridodati i običaj kretanja svatovske svite koja je, osim formacije i

⁸²⁵ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 39.

⁸²⁶ Isto, str. 68.

⁸²⁷ Isto, str. 37.

⁸²⁸ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Ethnologica Dalmatica, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999., str. 159.

svadbenog odijela, zahtjevala i jahanje na konjima bez obzira na dužinu kretanja svite, kao i običaj izražavanja veselja i radosti pucanjem koristeći neku vrstu vatrenog oružja.⁸²⁹

Broj svadbenih uzvanika s dužnostima je mogao varirati, ali najčešće je ih sačinjavalo sedmero ljudi kojima su svadbene uloge raspoređene noć prije svadbenog veselja, pri čemu treba imati na umu da rodbinski odnosi igraju presudnu ulogu.

Najvažnije uloge u svatovima bile su: *stari svat*, *domaćin*, *buljubaša*, *barjaktar*, *čauš*, *kum* i *djever*. Njima se može pridodati i ženski član s dužnostima-*djeveruša*. U prošlosti su svatovi zajedno s mladom jahali na konjima zaogrnuti u srvene plaštove-kabanice, koje su imali samo dobrostojeće obitelji. Za svadbe bi se tako posuđivale kabanice od ljudi koji su ju mogli priuštiti.⁸³⁰

Uloga *starješine svatova* je najvažnija i najodgovornija svadbena uloga. Starješina svatova je izravno odgovoran za nadgledanje svadbe od polaska iz mladoženjinog doma pa sve do završetka svadbenog veselja. On odlučuje o početku i o kraju, odgovara za sve procese i posebno se brine za uzvanike na vjenčanju. Često uza se ima i pomoćnika koji mu pomaže pri provođenju stanovitog reda u smislu poštivanja običaja i slijeda događanja na svadbenom veselju.⁸³¹ U nekim dijelovima Bosne, u Slavoniji, Srijemu i Vojvodini kumu pripada uloga svatovskog starješine.⁸³² U širokobriježskom kraju uloga starješine svatova je dodijeljena starom svatu, i donekle domaćinu kod mladine obitelji.

Stari svat je bio najodgovornija osoba (svatski starješina) koji je brinuo da sve protekne u savršenom redu. Stari svat određuje vrijeme polaska svatova, bavi se raspodjelom mjesta, predvodi molitvu prije večere i određuje kada je vrijeme da mlada i mladoženja idu na počinak. Tada bi udario žlicom o tanjur i rekao: „*Mladencima je vakat spavat, pozdravimo ih s pjesmom.*” Njega se pitalo i ako je netko želio ustati od stola. Uloga starog svata je obično pripala mladoženjinu ujaku ili stricu. Raspoznao se po šeširu s perjem na vrhu.

⁸²⁹ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 40.

⁸³⁰ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 303.

⁸³¹ Černelić, Mirjana: *Role of the starješina svatova among the Bunjevci*, *Studia ethnologica Croatica*, 3 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991., str. 183.

⁸³² Černelić, Mirjana: *Svatovska čast kuma u okolici Novske u prostornom kontekstu*, *Studia ethnologica Croatica*, 12/13 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001., str. 139.

Uloga *domaćina* je postojala i u svatova i povodana. Domaćin bi dočekaao svatove na kapiji s rakijom u ruci. Svatovi bi dolazili i tražili konak, domaćin odgovara:

- „*Ako ste dobri ljudi i ako ste prijatelji ovdje možete naći konak. Ako ste dušmani i neprijatelji ovdje vam konaka nema.*“

Svatovi tada vade rakiju, a stari svat govori:

- „*Da nismo dobri ne bi ništa uza se imali.*“

Tada svatovi i domaćin razmjenjuju četurice (boce) s rakijom i nazdravljaju jedni drugima. Domaćin nastoji navesti nekoga od svatova da zapjeva prije no što mlada iziđe pred svatove govoreći:

- „*Ajde da se veselimo, što ste tužni, zapjevajmo!*“

Ako svatovi nasjednu i zapjevaju to bi se smatralo sramotom jer nisu dobili što su tražili, a počeli su se ranije veseliti.

Buljubaša je svatski kolovođa. On je na čelu svatovske kolone kojoj on *trsi put*. Nazivi za buljubašu diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine su prvi, prvijenac, vojvoda, dolibaša, deči, poklojnič.⁸³³ Svojim primjerom, veselošću i tempom on daje ton općem svadbenom veselju i raspoloženju. U Širokom Brijegu se pjevalo:

*Aj' potegni buljubaša,
je l' umorna neva naša?
Jeste li se umorili,
izdaleka putujući
i putnički pivajući,
a konji vam zubajući.
Čuvat ćemo nevu našu,*

⁸³³ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 40.

*dok navišti braću našu.*⁸³⁴

Postoje različite varijante naziva za osobu koja nosi barjak. Negdje je to *barjaktar*, *barjatar* ili *barjetar*, ali i *zastavnik*, *vojvoda*, *kopljaš* i *stjegonoša*.⁸³⁵ Barjaktar je svat zadužen za nošenje barjaka (zastave), simbola nacionalne pripadnosti. Uloga barjaktara u Širokom Brijegu gotovo u pravilu pripada bližim članovima obitelji. Najčešće su to brat ili rođak. On barjak predaje mladinoj braći da ga okite ručnicima, čorapima i jabukom te njihove ukrase kasnije plaća. U prošlosti, sve do kraja austro-ugarske okupacije nije bilo uloge barjaktara jer barjak nije ni nošen.⁸³⁶ Uloga barjaktara se u nekim krajevima poklapa s buljubašinom ulogom⁸³⁷, zbog činjenice da oni predvode svadbeno veselje, ali Hercegovini, oni imaju odvojene uloge.

*U našim krajevima se za vrijeme Jugoslavije nije smjela nositi hrvatska trobojnica s grbom, već se nosila zastava s crvenom zvijezdom koja se morala uzeti iz prostorija mjesne zajednice. Međutim, barjaktar bi je okrenuo naopačke (crven-bijel-plav) s zvijezdom okrenutom naglavačke. To je bila svojevrsna pobuna protiv jugoslavenkog režima. Prilikom svadbe bi se, makar na kratko, simbolično prevrnula država. Prvo vjenčanje u kojem se koristila hrvatska zastava na prostoru sadašnje Bosne i Hercegovine dogodilo se 15. travnja 1990. godine, na Uskrs, kada su svatovi Karla Bubala-Kaje (rođ. 4. studenog 1967.) krenuli iz Turčinovića u Rodoč, po mladu. Nitko nije mogao vjerovati da je došao taj dan. Svakog trenutka se očekivala reakcija vlasti, ali je svadba prošla bez incidenta.*⁸³⁸ Danas Karlo i Mirjana (rođ. 11. travnja 1970., djev. Čolak) Bubalo žive u Turčinovićima, u braku su 30. godina i imaju petero djece.

Čauš je zadnji svat. Nazivao se još i pušikobilom, zbog svojega zadnjeg mjesta u svadbenoj povorci. Čauš je na svadbi zadužen za zbijanje šala i pošalica i donošenje veselja.

⁸³⁴ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 130.

⁸³⁵ Bekavac, Ana-Marija: *Svadbeni barjak*, Etnološka tribina: godišnjak hrvatskog etnološkog društva, 29 (22), Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1999., str. 154.

⁸³⁶ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 303.

⁸³⁷ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 40.

⁸³⁸ Pripovjedio Mate Zdravko Barać (rođ.1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Uz te dužnosti, još nosi i piće kojima časti slučajne prolaznike.⁸³⁹ U nekim krajevima sličnu ulogu čaušu igra staćilo. Staćilo bi se mogao nazvati nekom vrstom scenskog upravitelja.⁸⁴⁰

Ulogu čauša, kao i ulogu buljubaše, igrali su ljudi koji dobro poznaju tradicijske svadbene običaje, a uz to ih odlikuje dar govorništva.⁸⁴¹

Uloga kuma je u prošlosti zauzimala drugo mjesto po važnosti, odmah nakon staroga svata. Prema crkvenoj odredbi na Tridentskom koncilu latinski se naziv (*compater, kumpar, kum*), počeo širiti iz jugoistočne Europe prema zapadu, i to zbog preseljavanja stanovništva uzrokovanog prodorom Osmanlija na jugoistok. Dakle, prva razvojna etapa njegova oblikovanja nastupila je zbog prožimanja slavenskog i predslavenskog kulturnog sloja da bi kasnije došlo do daljnjeg preseljavanja prodorom kršćanskih elemenata sa zapada, koji su preplavili čitav ovaj prostor. Dakle, svatovski časnik, koji je pod kasnijim kršćanskim utjecajem na većem dijelu prostora jugoistočne Europe označen imenom kum, izvorno bi pripadao starosjedilačkom romanskom kulturnom sloju, da bi se ukorijenio i u drugih naroda koji su te prostore kasnije naseljavali.⁸⁴² Kum je obavezno morao biti mladoženjin zet. On ima ulogu dodjele darova svatovima i prikupljanja jabuke, odnosno briga oko skupljanja novca kojim svatovi darivaju mladence. On je pri ruci mladi kad se odlazi od djevojačke kuće, kad se dolazi kod mladoženje i baca jabuka. Međutim, njegova najvažnija uloga je čuvanje mlade da ne bi došlo do krađe ili skidanja cipele s njezine noge jer je onda morao platiti počinjenu štetu. Zbog tih zgoda, krađe ili skidanja cipele, kum je morao imati zamjenika u slučaju da se mora odvojiti od mlade. Na kraju večeri kum je zadužen za praćenje mladenaca u sobu nakon što stvari svat naredi. Kum bi sa sobom ponio blagoslovljene soli i vode te ih poškropio.

Djeverovi (*diverovi*) su u pravilu mladoženjina braća, a ako ih mladoženja nema, ulogu djevera preuzimaju prvi rođaci.

⁸³⁹ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Ethnologica Dalmatica, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999., str. 159.

⁸⁴⁰ Černelić, Mirjana: *Role of the starješina svatova among the Bunjevci*, Studia ethnologica Croatica, 3 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991., str. 185.

⁸⁴¹ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 40.

⁸⁴² Černelić, Mirjana: *Svatovska čast kuma u okolici Novske u prostornom kontekstu*, Studia ethnologica Croatica, 12/13 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001., str. 140.

Djeveruša (diveruša) je mladoženjina sestra. Ona ima zaduženje biti pri ruci mladenki oko osobnih stvari, ali i biti njezinom kumom. Djeverušu se još nazivalo *diverušom*, *đeverušom*, *(j)engom*, *(j)endijom*, *(j)endibubulom*, *po(d)snehaljom*, *posnaš(n)icom*, *podснеšnom*.⁸⁴³

*U prošlom stoljeću su zabilježena još neka svatovska zvanja: staćilo, vojvoda, komordije, seksandije, dolibaše, buklijaš, buljubaša, u nekim krajevima dinarskog kulturnog prostora, koji su danas zaboravljeni.*⁸⁴⁴

Svatovi nisu morali biti subotom ili nedjeljom, najčešće su se održavali srijedom, a nikada petkom. Kada se u zakazano vrijeme svatovi iskupe stari svat preuzima glavnu ulogu i zapovijeda pokret. Nekada se išlo pješice ili na konjima. Svadbenu proceduru možemo podijeliti na nekoliko cijelina, iako one mogu imati odstupanja i preinake. Vitez dijeli tok svadbe na pet dijelova: 1. *okupljanje mladenkinih svatova u njezinu, a mladenčevih u njegovu domu*; 2. *odlazak mladenčevih svatova po mladenku (preuzimanje mladenke, čašćenje, darivanje, blagoslov i oproštaj mladenke od roditelja)*; 3. *vjenčanje (ako nije obavljeno prije ili će uslijediti kasnije)*, 4. *svadba u mladenaca (primanje mladenke u novi dom, čašćenje, darivanje, skidanje vijenca, polijeganje mladenaca, običaji prvoga bračnog jutra)*; 5. *pohod mladenkinih roditelja i rodbine njezinu novom domu i pohod mladenke ili obaju mladenaca mladenkinu roditeljskom domu.*⁸⁴⁵ Isti slijed poštovao se i na ovim prostorima.

Prilikom polaska iz mladićeve kuće pjevalo se:

S Bogom došli, s Bogom pošli, kićeni svatovi,

zbogom pošli, zdravo dvoru došli,

dušmani vam pod nogama bili,

prijatelji na put izlazili.

S Bogom pošli, kićeni svatovi,

za rana se dvoru povratite,

za rana nam zlata dovedite,

⁸⁴³ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 40.

⁸⁴⁴ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Ethnologica Dalmatica, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999., str. 160.

⁸⁴⁵ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 44.

*nek donese sunca u njedarcu,
mjesečine u oba rukava.*⁸⁴⁶

8.10. Dolazak u djevojčin dom

Uz pjesmu i veselje svati pristignu djevojčinoj kući. Kod djevojačke kuće dočeka ih mladino društvo prijatelja i rodbine, ali je mlada zaključana i treba je otkupiti. Posebno je zanimljiva šaljiva prepirka ispred mladinih vrata dok domaćin ne bi popustio i dao dozvolu za ulaz. Dijalog se uglavnom odvijao ovim redom:

- „*Nešto je naše u ovoj sobi, mi bi to uzeli.*”

- „*A što je to vaše pa da je u nas?*”

- „*Ostala nam jedna golubica, pa vi dajte ključ*”

Tada slijedi pogodba za ključ. Kada kum plati ključ mladinoj ujni ili strini koje stoje ispred vrata po mladu ulaze kum i djever. *Tako u novije vrijeme zabavljački aspekt potisnuo u pozadinu njezinu prvotnu magijsku svrhu: pokušaj da se mlada zaštiti, da se odgodi njezino pojavljivanje i da se s njega skrene pozornost.*⁸⁴⁷

Stariji običaji su nalagali isključivo dolazak djevera, koji se smatra mladim zaštitnikom do kućnih vrata mladinih roditelja, međutim, danas uz kuma i djevera ulogu preuzimaju i mladoženjina sestra, koju se naziva djeverušom. Ona nosi buket cvijeća koji će predati mladi prije izlaska iz roditeljske kuće. Unutar kuće, kao mladina pratnja, pojavljuju se sve njezine prijateljice, ženske osobe s kojima je u krvnom srodstvu i sestre. Nepisano pravilo je da djevojke koje dočekuju kuma i djevera budu nevjenčane, a da vjenčane čekaju vani s ostalim uzvanicima, međutim, s vremenom se ovo pravilo nerijetko krši. Uz to možemo dodati da mladoženjini prijatelji često čekaju mladu na samim vratima, što predstavlja odmak od tradicionalnih običaja. Slično bilježi i Čulinović-Konstantinović dodajući da su djever i djeveruša i dalje glavni odgovorni za zaštitu mlade dok se ona ne preda budućem mužu.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ Zapisala sam u svibnju 2019. godine. Kazala mi Ilica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁸⁴⁷ Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 45.

⁸⁴⁸ Čulinović-Konstantinović, Vesna: *Promjene seoske porodice i običajnog ponašanja pri sklapanju braka*, Sociologija i prostor, 82, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 1983, str. 191.

Zabilježen je i običaj izvođenja lažne mlade. Na ugovoru ili prošnji je spomenut običaj izvođenja i do deset lažnih nevjesti. Na svadbi se ponavlja isti običaj, ali broj ide do tri. Prva izvedena osoba najčešće bude muškarac prerušen u žensku osobu, druga osoba bude djevojka ili starija žena koja je u nekom srodstvu s pravom mladom. Svatovi moraju potvrditi da oni čekaju treću osobu, te da im ove dvije izvedene nisu po želji. Muškarac, prerušen u ženu, najčešće je osoba sklona komici koja preuzima ulogu zabavljača u svadbi. Preruši se u žensku osobu koristeći bijelu žensku odjeću, najčešće haljinu, koja je nerijetko neispeglana i koja nije pretjerano čistra. Odjeća se bira tako da naglasi žensku figuru postignutu umetanjem krpa ili slame na određena mjesta. Muškarac na glavi ima šljager, odnosno veo, kojim prekriva pretjerano našminkano lice. Šminka je jarkih boja, uglavnom ružičasta, a naglašeni su obrazi i usne. Nerijetko se muškarac, ukoliko ima bradu i brkove, i ne obrije. Gotovo u pravilu, humor je proizveden ne samo fizičkim izgledom namaskirane osobe, već i njezinom spretnosti i slobodnim načinom vođenja razgovora, koji je daleko od ženskih manira. Ovaj običaj Škrbić Alempijević razrađuje u detalje koristeći izraz Magnusa Hirschfelda-*inverzija spolova*. Inverzijom spolova se smatra preobrazba, u ovome slučaju, muškarca u ženu koja uključuje transformaciju fizičkog izgleda i načina ponašanja i izražavanja do kojeg dolazi prilikom svadbenih veselja ili primjerice pokladnih običaja.⁸⁴⁹ Isti običaji su zabilježeni u Makarskom primorju, Poljicima, Imotskome, Dalmatinskoj zagori i drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.⁸⁵⁰ *Pri parodijskim predstavljачkim oblicima pretežito je riječ o izokretanju modela ophođenja koje zajednica smatra društveno prihvatljivim, bez obzira na to je li riječ o muškoj ili ženskoj inverziji spolova. Njihova je interakcija s ostalim sudionicima pokladnog, odnosno svadbenog zbivanja preslobodna i vulgarna, uglavnom potpuna suprotnost onomu što se od lika koji predstavljaju očekuje u svakodnevicu. Tako, primjerice, lažna mlada koju nude mladoženji kao zamjenu za njegovu odabranicu utjelovljuje sve ono što prava mlada nikako ne bi smjela biti: „ona“ je promiskuitetna, duga jezika, neuredna, agresivna. Uz to, nerijetko se ponašanjem spolno inverznih likova parodiraju, a istodobno i komentiraju društvene uloge koje se temelje na rodnoj podjeli. Pritom se također svakidašnji odnosi između rodova postavljaju naglavce.*⁸⁵¹ *Jedno je od mogućih tumačenja ove pojave poimanje pokladnih i svadbenih običaja kao faze prijelaza iz jednoga stanja u drugi. Prerušavanje u tim običajima signalizira*

⁸⁴⁹ Za više o ovome vidi: Škrbić-Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, Narodna umjetnost, 43 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., str. 42.

⁸⁵⁰ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji i vjerovanja uz rođenje, ženidbu i smrt u dijelu splitske Zagore*, Ethnologica Dalmatica, 4-5 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1996., str. 69.

⁸⁵¹ Škrbić-Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, Narodna umjetnost, 43 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., str. 56.

*da su sudionici u tranziciji, oni svojom preobrazbom izokreću kozmos kakav poznaju kako bi se, nakon zaključena čina, reintegrirali u novostvoreni red. No pritom taj nanovo uspostavljeni red u pravilu nije istovjetan onomu koji je prethodio karnevalskoj kritici društva. Ipak je, barem u pojedinim primjerima, riječ i o svojevrsnoj subverziji, u kojoj zajednica ismijava obrasce ponašanja neupitne u svakodnevici, ali pritom i sama postaje svjesna inače prešućivanih problema i neravnoteže udruštvenim odnosima, pa tako i u rodnim pitanjima.*⁸⁵²

Nakon što mlada iziđe, smijeh zbog lažnih mlada mijenja sveopće veselje.

Oj divojko obolila bole,

dirane do mene.

Oj divojko oblila bole,

u bolesti spominjala lole.

Zerena vezena,

u bolesti spominjala lole.

Staro bure novo dno,

dodji lolo slobodno.

Ako dođeš ranije,

*bit će meni milije.*⁸⁵³

Mlada uz pratnju kuma i djevera odlazi među svatove i svi skupa sjedaju za stolove, goste se, pjevaju i šale se. Nakon što se mlada pridružila svatovima, svatovi bi se kitili grančicom ružmarina kojoj je kasnije pridodana i trobojnica. Svatove kite mladine sestre i najbliži ženski rod. Jedna od djevojaka na pladnju nosi ružmarin, dok ga druga stavlja na desnu stranu grudi. Svaki od uzvanika daje uzdarje u novcu kao zahvalu za grančicu ružmarina. Uzdarje stavlja na pladanj treće djevojke. Danas se umjesto ružmarina reveri kite ukrasima od cvijeća nerijetko obogaćenima svilenom vrpcom i biserjem. Posebno se pazi na to da mladoženja, kuma i kum imaju bogatije ukrase, često napravljene od prirodnog cvijeća nalik

⁸⁵² Isto, str. 58.

⁸⁵³ Zapisala sam u svibnju 2019. godine. Kazala mi Ilica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

ružama iz mladnog buketa. Nekada se kitila i mlada, ali je taj element potisnut. Također se dogodila i modifikacija kićenja kume, koja svoj cvjetni ukras više ne drži na grudima već na ruci. Nakon kićenja svatovi nastavljaju s gošćenjem, pjesmom i plesom, a posebice se pjeva ganga. Pjevalo bi se:

*Dobro došli, kićeni svatovi,
jeste li se mladi umorili,
dok ste našem dvoru dohodili?
Dobro došle, mlade jengijice,
jeste l' svoje lice oznojile
dok ste našem dvoru dohodile?
Sad sjedite pa se odmorite,
mi ćemo vam gonde pokloniti
za vašeg rumen-karanfila.
Nek se ruža uz karanfil pruža,
a karanfil oko ruže vije,
k'o no smilje uz sitno bosilje.⁸⁵⁴*

Djevojke bi počele pjevati oproštajnu pjesmu djevojci u kojoj je mole da pogleda na selo koje ostavlja. Ovo je ujedno zadnja prilika da se djevojka, buduća žena, pozdravi s onima koji ostaju u selu:

*Žarko sunce na proplanku hoće da zagrije,
lijepa mlada na pohodu, hoće da ide...
Osvrni se lijepa mlado,
na svoje rodno selo malo.⁸⁵⁵*

⁸⁵⁴ Prema kazivanju Ljubice Soldo (rođ. 1938.) iz Vagana, Široki Brijeg.

⁸⁵⁵ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 36.

Prije polaska u crkvu mlada bi u pratnji kuma i djevera krenula po susjedstvu da se pozdravi sa susjedima. Njezine bi sestre pjevale:

Zbogom pošla seka naša,

nesreća me tvoja snašla.

Pripazite seku našu

*dok navišti braću vašu.*⁸⁵⁶

Netko od rodbine ili susjeda bi tada uzeo čašu s blagoslovljenom vodom i škropaljicu te bi uz pravljenje znaka križa, škropio svatove u polasku.

8.11. Vjenčanje i odlazak u mladoženjin dom

Vjenčanje se, u pravilu, obavlja u djevojačkoj župnoj crkvi. Prilikom izlaska iz crkve, mlada bi na glavu u prošlosti stavila bijeli rubac koji je bio svojevrsni znak raspoznavanja udane od neudane žene. Nakon crkvenog vjenčanja svatovi i povodani bi odlazili na ručak kod mladine obitelji, gdje bi ih dočekivale njezine prijateljice te ih kitile ružmarinom. Mladoženja bi iz crkve otišao svojoj kući gdje bi dočekaio povodane i svatove. U Mamićima je bio običaj da uz svatove idu i maškare. Maškare su bile obučene u staro odijelo, lica su obojali crno i obično su jahali na magarcu. Njihova uloga je bila zbijanje šala sa svatovima. Ovakav običaj je zabilježen u Brčkome i Travniku.⁸⁵⁷

Ispred mladoženjine kuće bi se pjevalo:

Dobro došla kita svata,

kita svata četiri brata,

došla neva dar donila,

sve šareno sve nakićeno.

Jeste li se umorili,

*dobre konje poznojili?*⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Kazala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁸⁵⁷ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str..304.

⁸⁵⁸ Kazala mi Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

Žene koje dočekuju mladu bi nastavljale:

Eto nam i neve naše,

svaka srića u tom došla...

A, muškarci bi dodavali:

Došla neva naša,

susjedu je gulgum kaša.

Idi nevo naša,

sva nam srića putem došla,

*a pod put pošla...*⁸⁵⁹

Prvi čin prilikom dolaska u kuću mladoženje je bacanje jabuke s novcima preko kuće. Nevjesta se prekriži nakićenom jabukom i nakon toga je baca preko kućnog krova. U isto vrijeme bi kum bacao jabuku da se ne bi znalo ako mlada ne uspije prebaciti jabuku preko kuće jer se vjerovalo da će ako uspije prebaciti jabuku kuća biti „pod njezinom komandom”. Poslije mlade i kuma jabuku bacaju mladoženja i kuma. U nekim mjestima je zabilježeno vjerovanje da će mlada biti dobra čobanica ukoliko uspije prebaciti tri jabuke preko krova. Ukoliko ne uspije u svome naumu, čekat će je zlo. Također, krug ljudi zaduženih za prebacivanje jabuke, može se širiti: osim mlade i mladoženje, kumova, ponekad su jabuku prebacivali i djeverovi, jenge ali u nekim krajevima i svi nazočni na svadbenom veselju. Jabuke, koje su prebacivane preko kuće, u tom slučaju su darovali stanovnici sela kroz koji su prolazili svatovi, istovremeno ih časteći vinom.⁸⁶⁰ U mladoženjinom domu se pjevalo:

Veselmo se sele naše,

zdravu nevu kad vidmi, oj!

Evo nami milog blaga,

neve naše, žarkog sunca, oj!

⁸⁵⁹ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 38.

⁸⁶⁰ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u imotskoj krajini*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26 (1), Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu, Split, 1986., str. 532.

*Lijepa, sjajna ko danica,
 uranila ko zorica, oj!
 Avliju ti jur otvori, vrata će ti rastvoriti, oj!
 Lijepo će te dočekati,
 obiručke prigriliti, oj!
 Svate će ti dočekati, lijepo će ih pogostiti, oj!
 Dođi, dođi draga naša,
 čeka tebe svekar tvoj, oj!
 Evo, ovdje tvoga blaga,
 tebi će ga dat svekrva, oj!
 Dođi dođi nevo naša,
 čeka tebe dragi tvoj, oj!
 Svi svatovi naprijed gredu,
 spored nevom svi u redu, oj!⁸⁶¹*

Nakon toga pred mladu se iznosi najmlađe dijete iz obitelji ili rodbine koje onda daruje poklonima. Nekada se umjesto najmlađeg djeteta izvodilo muško dijete, bez obzira na dob, kao jamac da će žena roditi prvo sina. U prošlosti se dijete darovalo orasima, šećerom ili nečim drugim što bi ono rado kušalo, danas se daruje bogatijim darom. U prošlosti je bio zabilježen i običaj ljubljenja kućnoga praga kao izraz poštivanja kuće u koju dolazi. S istim naumom je mlada ljubila i roditeljski kućni prag prije odlaska na vjenčanje.

Kum i djever ju zatim uvode u kuću, ona ljubi svekrvu i daje joj jabuku i novac govoreći:

- „*Ti si meni odgojila i dala svoju jabuku, dajem i ja tebi jabuku.*”

Nevjesta se često zahvaljuje ljubeći uzvanike: *Nevjestina dužnost da ljubi svatove, najčešće u ruke, što je izraženije u patrijarhalnim sredinama, premda ne isključivo, svakako je*

⁸⁶¹ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 129.

izraz poštovanja prema starijima, prema mladoženjinoj i vlastitoj rodbini. Nerijetko je nevjesta dužna o različitim prigodama ljubiti razne sudionike svadbe, najčešće svatove, što u prvom redu podrazumijeva mladoženjine ukućane i rodbinu, drugi put će ljubiti svoju rodbinu, ponekad samo pojedine časnike itd. Dakle, u raznim prigodama tijekom predsvadbenog i svadbenog razdoblja izmjenjuju se osobe ili skupine koje je nevjesta dužna poljubiti. U mnogim izvorima nema podataka o vrsti poljupca, odnosno ljubi li ona svatove u ruke, u čelo, obraz ili u usta.⁸⁶²

Nakon poljupca i dara, mlada zavrti poklopac od lonca i podigne ga te kuša juhu koju joj je svekrva pripremila za dolazak. U ovom činu sadržano je mnogo simbolike preuzimanja brige o domaćinstvu.

Svatovi su išli s konjevin. Ja san ima 16 konja nakićeni. Natakli bi im vince od bršljana na vrat. Zadnji je mladoženja iša na konju. Mlada i kum su samo imali sedla na konju, a drugi su jašili na mutapu. Mlada je pribacivala jabuku, ako ne mogne kum joj pomogne. Ja san se bio od dragosti zaskočio na konja i priskočijo i pa. A mlada bi sidila i plakala malo za svojon kućon. Nije se moglo vinčavat kad očeš, to je bilo samo o sv. Kati ili prid Božić kad je bilo vina i mesa.⁸⁶³

Novopečena nevjesta se nije samo trebala brinuti o svome mužu, već i o ostatku obitelji, ukoliko su to okolnosti nalagale:

Ja sam se oženija u 29. godini, mater me moja natrala. U brata mi umrla žena a ostalo malešno dite i tribala materi pomoć u kući. Dobro joj došla moja Bilićuša. Brat Paško mi bio i kum i stari svat. Jedan dan smo otišli Anđu pitat oće li poč za me i ona pristala i eto ti. Unda smo otišli na prsten kod pratara i prstenovali se, a onda nas pratara navišćiva tri nedilje za redon. Ako imaš deset ljudi, tadan si ima velike svatove. U mene ih je bilo više od deset. Otišli mi po mladu, sidilo se, ilo i pilo. Ujutro nakon svatova nije Bilićuša smila sist, morala je stalno biti na nogan. E, tako ti se i ja oženi. U životu nam bilo svakako ali kruva nije nestavalo.⁸⁶⁴

⁸⁶² Černelić, Mirjana: *Specifičan način darivanja nevjeste u bunjevačkim svadbenim običajima*, Etnološka tribina, 36 (29), Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2006., str. 114.

⁸⁶³ Kazao Ante Sesar, (rođ. 1930) iz Kočerina, Široki Brijeg.

⁸⁶⁴ Ispričao mi Ivan Jakovljević-Ika (1915.) iz Trna, Široki Brijeg

⁸⁶⁴ Usp: Vitez, Zorica, *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 304.

Danas je ustaljen zapadnjački običaj prenošenja mlade preko praga, što se simbolično može tumačiti kao „držati ćemo do tebe kao do kapi vode na dlanu“.

8.12. Svadbena večera i glasovanje novca

Prije svadbene večeri stari svat se prekriži i zamoli Boga za blagoslov jela i pića. Za vrijeme jela kum i djever su morali biti posebno oprezni jer je bio običaj da se mladi ukrade cipela. Dok su zabavljeni oko jela netko od mladih bi se neopaženo provukao ispod stola i mladi izuo cipelu. Kada bi ovaj pokazao cipelu ostalim svatovima nastajale bi šale na račun mladinih *zaštitnika*, koji nisu dobro čuvali mladu te moraju otkupiti cipelu. Alaupović Gjeldum navodi da je mladoženja nevjesti poklanjao cipele koje su na svadbi simbol primanja u novu zajednicu. *Nevjesta kao tuđa mladoženjinom plemenu i njegovu tlu ne smije stupiti u mladoženjinu kuću u svojoj obući koja je onečišćena prahom tuđe zemlje, nego u obući darovanoj od njegovih svatova.*⁸⁶⁵ Upravo zbog ovog simbola bitan je običaj čuvanja mladine cipele, kao i uloga kuma i djevera koji su na svadbi imali ulogu mladinih zaštitnika.

Jabuka ima mnogobrojnu simboliku u tradicijskim predsvadbenim i svadbenim običajima. Simboliku jabuke možemo zabilježiti u grčkoj mitologiji. Nadalje, u Bibliji, Eva nudi Adamu plod sa zabranjenog drveta:

*Zar vam je Bog rekao da ne smijete jesti ni s jednog drveta u vrtu? Žena odgovori zmiji: Plodove sa stabala u vrtu smijemo jesti. Nato će zmija ženi: Ne, nećete umrijeti! Nego, zna Bog: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo. Vidje žena da je stablo dobro za jelo, za oči zamamljivo, a za mudrost poželjno: ubere ploda njegova i pojede. Dade i svom mužu, koji bijaše s njom, pa je i on jeo. Tada se obadvoma otvore oči i upoznaju da su goli.*⁸⁶⁶

Biblija ne navodi da je zabranjeno drvo bilo drvo jabuke, ali se u predajnoj baštini jabuka ustalila kao simbol dobra i zla.

U Pjesmi nad pjesmama jabuka postaje metaforom za mladića:

⁸⁶⁵ Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*, Ethnologica Dalmatica, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999., str. 161.

⁸⁶⁶ Post 3, 1-8

*Što je jabuka među šumskim stablima,
to je dragi moj među mladićima;
bila sam željna hlada njezina i sjedoh,
plodovi njeni slatki su grlu mome.⁸⁶⁷*

zatim nastavlja:

*Uveo me u odaje vina
i pokrio me zastavom ljubavi.
Okrijepite me kolačima,
osvježite jabukama,
jer sam bolna od ljubavi.⁸⁶⁸*

Zaručnik uspoređuje:

*Stas je tvoj kao palma,
grudi su tvoje grozdovi.
Rekoh: popet ću se na palmu
da dohvatim vrške njezine,
a grudi će tvoje biti kao grozdovi na lozi,
miris daha tvoga kao jabuke.
Usta su tvoja kao najbolje vino.⁸⁶⁹*

⁸⁶⁷ Pj 2,3

⁸⁶⁸ Pj 2,5

⁸⁶⁹ Pj 7,9

Stablo jabuke je izvor rođenja i mjesto snivanja zaručnice:

Probudio sam te pod jabukom

gdje te mati rodila,

gdje te na svijet dala

*roditeljka tvoja.*⁸⁷⁰

U Joelu se bilježi da nestankom plodova iz vrta, pa tako i jabuke, nestaje radosti između ljudi:

Loza usahnu,

uvenu smokva,

mogranj, palma i jabuka:

svako se drvo poljsko sasuši.

Da, nestade radosti

*između sinova ljudskih.*⁸⁷¹

Mnogi su frazemi koji se koriste za opis djevojčine ljepote, a uključuju jabuku: lijepa i zdrava djevojka tako postaje crvena kao jabuka, rumena kao jabuka, jedra kao jabuka, zdrava kao jabuka, svježa kao jabuka. Sve ove usporedbe navode na zaključak da je djevojka u punoj zrelosti za udaju. Ako mladiću padne zlatna jabuka u krilo, znači da se zaručio dobrom djevojkom. S druge strane, zagristi gorku ili kiselu jabuku, označava upuštanje u rješavanje nezahvalnog posla ili posla koji ne donosi blagostanje. Zbrajati jabuke i kruške znači ne misliti logično, brkati pojmove, u određenom kontekstu, prilikom ulaska u vezu, znalo se komentirati da se ne miješaju jabuke i kruške, valjali i nevaljali mladić i djevojka. Stariji su znali da je pametno pripaziti na mladićevu/djevojčinu obitelj jer javor jabukama ne rađa, ali zato i djevojka

⁸⁷⁰ Pj 8,5

⁸⁷¹ Jl 1,12

i mladić iz dobre obitelji ulijevaju određenu vrstu sigurnosti jer jabuka ne pada daleko od stabla. Stoga nas ni ne treba čuditi prisutstvo jabuke i njezina mnogobrojna simbolika u svadbenim običajima: bila je simbolom mladićeva udvaranja djevojci.

Jabuka se nosila djevojci na prošnju. Jabukom je pozivano na svadbu. Uzeta jabuka postajala je znakom prihvaćanja prosidbe. Jabuku su nosili djevojčini roditelji u trenutcima kada su trebali susresti rodbinu i prijatelje koji će biti pozvani na svadbu. Ukoliko ih nisu sreli, muški član obitelji, djevojčin otac ili brat, bi odnio jabuku u domove kao znak poziva obitelji na svadbu. Isti običaj bilježi se u nekim dijelovima Hrvatske, Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji, ali mu ne možemo utvrditi porijeklo jer se pojavljuje isprekidano i u različitim varijantama.⁸⁷² Nakićenu jabuku mlada baca preko kuće kao znak ravnopravnog uključivanja u kućanstvo koje će ona voditi. Jabuku mlada daje svekrvi kao uzdarje prilikom ulaska u novi dom.

Posebnu važnost jabuka zauzima u toku svadbene svečanosti kada dolazi do vremena za darivanje mladenaca. Običaj je u Hercegovini zabilježen pod nazivom *ninanje jabuke*. Jabuku možemo promatrati kao simbol ljubavi i plodnosti, sreće mladenaca. Kum uzima jabuku koja se zaveže na deblji konac i prvo se zaljulja prema starom svatu. Stari svat prvi baca novce, koje zatim kuma sprema u torbu. Za to vrijeme mlada stoji kao znak zahvalnosti, a mladoženja sjedi do mlade. Običaj ninanja jabuke na širokobriješkom prostoru susreće se od tridesetih godina 18. stoljeća. U nekim mjestima u Širokom Brijegu uz ninanje jabuke glasovao se novac.

Glasovanje je običaj koji u središtu radnje ima svata ili povođana koji daruje novac mladencima. Tada bi se pjevalo:

*Daruj svate, stari svate,
našu nevjestu oj, oj!
Dobrom rukom, punom kesom,
tvoje blagosti, oj!
Ljubav tvoja srce grije,
svake mladosti, oj!
Ustaj svate, stari svate,
u kolo, u kolo, oj,
bez muke, bez muke, oj!*

⁸⁷² Černelić, Mirjana: *Bunjevci, ishodište, sudbina, identiteti*, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2016., str. 174-175.

*Nek se naše kolo kreće,
veselo, veselo oj,oj!
Nek se pjesme tu izvodem
s bilnim korakom, oj!
Neva došla, dar donijela,
starom svatu košulju, oj!
Daruj nevu stari svate,
bog te darovao, oj!*⁸⁷³

Glasovanje novca često ide uz pošalice:

Nakon što svat (povođan) baci jabuku (novac) kum bi naglas rekao koliko je NN, mladoženjin stric/ prijatelj/ susjed novca bacio. Glasovanje je često izazivao smijeh svadbenih uzvanika jer su se zbijale razne šale na račun mlade i mladoženje. Primjerice ako je mladoženja radio u rudnicima boksita, poznata je i cijenjena bila skupina koja je organizacijski pripadala i nazivala se bušačom ekipom, kada bi se došlo do njegovih radnih kolega ne bi se govorilo:

„Kolega našeg mladoženje je dao XX dinara!“, već bi kum raspoložen za šalu koristio dvosmislene (i najčešće proste) konstrukcije rečenica, primjerice:

„Evo, prvi bušač neve naše bacio je XX dinara!“ Međutim, ovo nije omalovažavalo ili vrijeđalo mladu ili članove njene obitelji jer je postalo ritual nezaobilazan pri bacanju jabuke. A, ako bi mlada bila u drugom stanju mladoženjine kolege bi bacile, primjerice, 50 dinara i još 5 dinara za bešiku^{874, 875}

*Poneki odgađaju bacanje jabuke govoreći da nemaju novca, tada ostali uzvikuju „Oduži se, ne ruži se!“*⁸⁷⁶

Jedan Ante udava svoju ćer Jaku 1955. godine, a bio škrt skroz. Ona se udala u Crne Lokve u Solda za jednog Vranu. Svatovi su bili bili 12. siječnja. Sićam se ko jučer, 45 centimetara sniga bilo. Svatovi su doveli mladu iz Korita u Rakitnu. Kada je mlada

⁸⁷³ Dragić, Marko: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006., str. 129.

⁸⁷⁴ Kolijevka za dijete.

⁸⁷⁵ Ispričao Mate Zdravko Barać (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁸⁷⁶ Kazala Ljubica Galić- Solduša (rođ. 1938.) iz Vagana, Široki Brijeg.

došla ispred kuće u Crne Lokve sišla je s konja i bacila kršćene soli pred vrata, a onda poljubila kućni prag. Prag se ljubio da dugo i sretno ostane u kući. Svatova je bilo više nego inače, a ljudi navalili davat banke kolaricama da zapivaju za vrijeme ninanja jabuke.

Kolarice bi onda pivale:

Ako nema, zajmite mu,

ako ne da istrajte ga,

Ako spava, budite ga!

Podaj majku, uzmi banku,

Daj nevi jabučicu

Onda se ovaj čiput⁸⁷⁷, Jakin otac, zatega i para ne da. Govore mu ljudi da daruje ćer a on ništa. Tada njegov komšija podgovori kolarice, dade im banku a one mu zapivaše:

Mi znademo da imadeš,

al si čiput pa ne dadeš!

To Jakinom ćaći bijaše drago pa on izvadi svoj takulin i dade para više nego što je tribalo.⁸⁷⁸

Kum zadnji baca jabuku, i to duplo više od ostalih (svekar daje najviše i zadnji pa jabuka na kraju ide njemu, ritualno, kao čin poštivanja starješinstva), a skupljenu jabuku predaje mladi koja ju prosljeđuje svekru. Tada bi se pjevalo:

Mi igramo i pjevamo,

svekra, babu darovašmo,

⁸⁷⁷ Škrtac.

⁸⁷⁸ Kazala Ljubica Galić- Solduša (rođ. 1938.) iz Vagana, Široki Brijeg.

*o, ti, svekre, hvalo naša,
daruj nama pjesme naše,
čestita ti torba bila,
i u torbi desna ruka,
Hvala tebi svekre, babo,
ti s veseljem nas si dočekaao...*⁸⁷⁹

U Širokom Brijegu bi nakon bacanja jabuke uslijedilo i darivanje *maše*. Maša je bio naziv za kuharicu na svadbenom veselju. Mašina zadaća je bila procijeniti potrebnu količinu jela i pića koju se trebalo priskrbiti prije vjenčanja, a zatim organiziranje poslova unutar kuhinje, njihovo vođenje i nadgledanje. Mašu bi darovao tko je htio i koliko je htio. Običaj nije bio obavezan, ali se nerijetko prakticirao.

Na kraju je uslijedilo darovanje uzvanika. Darovi su imali različite vrijednosti, što je ovisilo o srodstvu dotičnog svata sa mladoženjom. Bližoj rodbini i kumu dariva se vrijedniji dar. Dar se najčešće sastojao od čarapa i terluka, a u kasnijem razdoblju košulja, ručnika i sl. Mlada najprije dariva svekra koji dobije najljepši dar, potom slijede djeverovi, kumovi i na kraju ostali svatovi. Za to vrijeme kum mladi imenom i prezimenom predstavlja svakog pojedinog svata i ističe njegovo srodstvo s mladoženjom. U nekim je krajevima zabilježen običaj darivanja novca uz nevjestinu zahvalu koja se iskazuje ljubljenjem gostiju. Nevjesta, za dani poljubac, dobiva novčano uzdarje. Ovaj običaj je čest u jugoistočnoj Europi, a smatra se tradicijom Bunjevaca. Isti običaj je prisutan u Livnu, Tomislavgradu, u Gackom i u dalmatinskom zaleđu.⁸⁸⁰ *Može se pomišljati da je taj element noviji i da se ucijepio u taj običajni postupak, ali u pojedinim starijim izvorima (primjerice: Lovrić, Szárics, Wace-Thompson) je potvrđen upravo taj karakteristični element ovoga običajnog postupka. Moguće je da su usporedno postojale obje varijante na istome području. U pojedinim se izvorima više puta ponavlja taj običaj, pa se jedanput za poljubac daje novac, a drugi put ne, ili se to posebno ne ističe. Možda u pojedinim izvorima podaci nisu potpuni, što može biti razlogom manje zastupljenosti uzdarja u novcu na određenome području, međutim, to je nemoguće sasvim precizno utvrditi.*⁸⁸¹

⁸⁷⁹ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 37.

⁸⁸⁰ Černelić, Mirjana: *Specifičan način darivanja nevjestice u bunjevačkim svadbenim običajima*, Etnološka tribina, 36 (29), Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2006., str. 113.

⁸⁸¹ Isto, str. 113-114.

Svadbjeni običaji se ne završavaju samom svadbom, već se protežu i na ostatak godine. Ubrzo nakon svadbe, obično nakon tjedan dana, mlada s mužem ide u posjetu svojim roditeljima. Ovo je bila prilika da mlada nevjesta ispriča svojim ukućanima kako je joj u novom domaćinstvu, kako se snašla, hoće li se moći *obiknuti* itd. Njezina obitelj nakon tjedan dana uzvraća posjet mladencima i prijateljima. Na blagdan Svijećnice ili *Kalandore*, drugog veljače mlada ide u *rod* noseći rodbini hrane i pića. Mladu, koja je u rod pošla sa svekrvom i djeverom zauzvrat daruju kolačima.⁸⁸²

Posebno je važan običaj dolaska zetova na *Stipanjdane* ili dan svetog Stjepana prvomučenika. Zetovi tada dolaze po prvi puta u božićno vrijeme u punice i bivaju darovani crvenom kabanicom, čarapama, grotuljama i živim kokošima. On daruje ženine roditelje košuljama, ženine sestre novcem, a ukoliko ima drugih ženskih članova obitelji, daruje ih rupcem.⁸⁸³

8.13. Neredoviti običaji sklapanja braka

Veoma se pazilo na javni moral zbog čega je bila točno utvrđena procedura i redosljed pojedinih radnji koje je trebalo obaviti prije i za vrijeme svatova. Ova procedura je bila duga i složena i do nje se osobito držalo kako i nehotimičnih propusta na bi dolazilo do neugodnosti ili se doživjela sramota. Ženiti se moglo redovno sa svadbom ili otmicom djevojke.

Otmica djevojke pripada neredovnom načinu sklapanja braka ili neredovnom obliku dovođenja nevjeste. Ovim oblicima nije posvećivano mnogo pozornosti, ali ih se bilježi veoma rano. O djelomice dogovorenoj otmici je 1908. godine zabilježeno: *Gdje se roditelji djevojački odupiru braneći svojoj kćeri da ne ode za odabranoga momka, ondje momak odvode djevojku kradom ali snjezinom privolom. Djevojka stanuje kod koga od momkove rodbine, dok se prijatelji ne izmire, pa ne dogje do redovitih za ruka i vjenčanja. Mjestimice opet nemaju roditelji djevojke ništa protiv izabranog momka, ali ona opet po noći uskoči kradom, odmah se slijedeći dan povrne kući svojih roditelja, te će se prividna ljutina izmčgju prijatelja i ufti njena pogrješka mladeži ubrzo s puta ukloi iti. — Da se prepriječi noćno odvagjanje djevojke, uvedene su neke crkvene kazne, što ih mora snositi momak i djevojka. Te kazne odregjuje svaki biskup u svojoj biskupiji. Odvode li momak djevojku silom proti njezine volje, mora je opet*

⁸⁸² Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 305.

⁸⁸³ Isto.

*pustiti na potpunu slobodu tako, da ni u najmanje ne stoji pod njegovim utjecajem, pa ako onda izjavi, da se odlučuje poći za nj dobro s dobrim, inacie svak sebi, Mlagjarija se uvjerila, Sto je bolje i ljepše, pa je već znatno, mal' ne pođve napustila noćna pribjegivanja, držeć se crkvenih i kršćanskih propisa, a to kršćanskoj mlagjariji i dolikuje.*⁸⁸⁴

Kajmaković u članku Narodni običaji stanovništva Lištice također posvećuje pozornost otmicama djevojaka: *Nešto pod pritiskom vlasti (koja je otmicu strogo kažnjavala, a i pod uticajem crkve, otmica, bilo prava ili prividna, sasvim je izuzetna. Prividna otmica naziva se „krađa“ i događa se kada djevojka svojevrijedno, ali bez znanja roditelja ode sa momkom. U tom slučaju momak je vodi u kuću nekoga od svojih srodnika („ne smije nevinčana u kuću“), gde ona ostaje dok se ne izvrše potrebne formalnosti za vjenčanje (u takvim slučajevima ponekad je potrebna dozvola od biskupa, dok je otmičar obavezno morao ići „na pokoru“ u crkvu često i po više puta).*⁸⁸⁵

Vesna Čulinović-Konstantinović 1963. unutar svoje doktorske disertacije navodi dvije vrste otmice, nasilnu i dogovornu otmicu, koju dijeli na više varijanti. 1969. godine u svome članku *Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjeste – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije* proširuje klasifikaciju i navodi sljedeću tipologiju:

1. Otmica nevjeste nasiljem od otmičara. Oblici ovoga tipa jesu:

A – Prava otmica, bez ikakvog dogovora i protiv volje nevjestice. Nasilje se provodi i prema nevjesti i njenu rodu, usprkos eventualnoj pretpostavci o njezinoj naklonosti prema otmičaru. Nasilni prepad vrši se na mjestima gdje nema mogućnosti zaštite svoga roda.

B – Dogovorna otmica uključuje silu prema nevjesti ali uz prećutni ili stvarni dogovor s njenima

C – Prividna otmica vrši se uz dogovor s nevjestom i njenima, a sila se za okolinu samo fingira.

2. Javno sramoćenje nevjestice poljupcem, kidanjem dijelova odjeće i sl. poseban je tip tradicije, u kojem su upravo ti postupci i bez otimanja moralna prisila za djevojku da prihvati

⁸⁸⁴ Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908., str. 80.

⁸⁸⁵ Kajmaković Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 302.

dotičnog mladića za muža, jer je time izgubila mogućnost bilo koje druge bračne veze unutar svoje sredine.

3. Odvođenje nevjeste je tip tradicije u kojem se odvođitelji (nazvani ipak otmičarima) opiru samo potjeri bez grubih postupaka prema nevjesti, koja je s djelom sporazumna. Vršiti se uz prethodno dogovaranje i bez njega u ovim varijantama:

A – Nedogovoreno, tj. iznenadno iskorištavanje zgodne prilike

B – Dogovoreno odvođenje.

Oba slučaja provode se protiv volje nevjestinih, a ponekad i protiv volje mladoženjinih, ili protiv volje i jednih i drugih, pa i samo protiv volje

C – Odvođenje nevjeste na prevaru uključuje njen pristanak na odvođenje, ali je on dobiven prevarom djevojke što se tiče osobe mladoženje ili drugih prilika (imovnog stanja)

D – Suvremeno odvođenje nevjeste gotovo da i ne povlači za sobom jaču reakciju, jer se roditelji indiferentnije odnose prema djelima te vrste, tolerantnije primaju odluke djece, koje više ne narušavaju njihov ugled.

4. Dobjegavanje nevjeste uključuje pet varijanti:

A – Dobjegavanje bez dogovora (nedogovoreno) dešava se kad djevojka, znajući za suglasnost mladića i njegovih, iskorištava za dobjegavanje zgodnu priliku (1. podvarijanta), ili to provodi i protiv volje mladićevih (2. podvarijanta)

B – Dogovoreno dobjegavanje vrši se uz prethodni dogovor s oba prva faktora a protiv volje njenih (1. podvarijanta) ili samo prividno protiv njihove volje (2. podvarijanta).

C – Moralna prisila djevojke na dobjegavanje poduzima se nakon duže veze s mladićem da djevojka pred svojom okolinom spasi svoj ugled.

D – Upriličeno dobjegavanje nevjeste je moralna (a i fizička) prisila od strane nevjestinih roditelja na nju da time ispuni već provedeni dogovor s mladoženjom.

*E – Samovoljno dobjegavanje nevjeste je moralna prisila na mladića da je prihvati kao nevjestu (1. podvarijanta), a ponekad se provodi i uz prethodnu suglasnost s njegovim roditeljima (2. Podvarijanta).*⁸⁸⁶

Lončar uviđa problematiku ovakve podjele, posebice metodoloških problema koji se susreću prilikom sakupljanja građe, posebno imajući u vidu da svadbeni običaj, kao i svaki drugi običaj, podrazumijeva općeprihvaćeno pravilo ponašanja, svojevrsnu normu, a Konstantinović-Čulinović spominje modele koji odstupaju od navedenih. Prema autorici, potrebno je posvetiti pozornost *individualnim naracijama* pod kojima se smatraju proživljena iskustva kazivača koji *govore puno više od znanstvene terminologije i brojki kojima se svaka od njih može zamijeniti. One, kao dio slagalice, donose sliku sociološkog i kulturološkog konteksta čiji su sastavni dio bile u određenom povijesnom razdoblju. To su priče pojedinaca koje se odnose kako na njihova proživljena iskustva, tako i na iskustva njima bliskih ili poznatih osoba, a koja su zapamtili upravo zato što su odstupala od prihvaćenih društvenih normi i uobičajenog ponašanja. Taj kontekst ključan je za razumijevanje postojanja pojave na konkretnom geografskom području i njezina mijenjanja, tj. variranja kroz povijesna razdoblja. U pojavama koje odstupaju od uobičajenog ponašanja neophodno je ispitivati pojedinačne primjere, ne samo zbog potrebe utvrđivanja kvantitativnih odnosa uvriježenog i netipičnog ponašanja, već i zbog toga što nam tek pojedinačni, konkretni primjeri dopuštaju valjane interpretacije te stvaranje novih ili primjenjivanje postojećih terminologija.*⁸⁸⁷

Lončar koristi dva termina: Termin otmica za pojavu kad se primjenjuje sila nad djevojkom (i njezinom voljom), a u duhu hrvatskog jezika, u kojem otmica označava „čin nasilnog odvođenja i prisvajanja koga ili čega“, za koju se u literaturi koristi naziv prava otmica ili nasilna otmica te termin dogovoreno odvođenje za one pojave u kojima se ne primjenjuje sila nad djevojkom (i njezinom voljom) a koje se u starijoj literaturi javljaju pod nazivima prividna (fingirana) otmica i dogovorna otmica.⁸⁸⁸

Prve dvije, fingirana i djelomice dogovorena otmica djevojaka se jedva mogu nazvati otmicama jer se njima najčešće služilo iz dva razloga. Prvi razlog je izbjegavanje

⁸⁸⁶ Lončar, Sanja: *Propitivanje pristupa istraživanju neredovnih oblika predbračnog i bračnog života na primjeru Krivog Puta*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 32, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2005., str. 228-229.

⁸⁸⁷ Isto, str. 225.

⁸⁸⁸ Isto, str. 233.

*zahtjevne svadbene procedure i troškova. Treba imati na umu da je većina sudionika u otmici bila u dogovoru.*⁸⁸⁹

Drugi razlog je u svezi s turskom vladavinom u ovim krajevima. Turci bi, kada su saznali da su djevojke oglašene za udaju nastojali obešćastiti djevojke. Ukoliko mladići ne bi proveli otmicu, često se događalo da bi na dan udaje djevojku begov ili agin predstavnik odveo do njegove kuće, gdje bi se ona morala prilagoditi turskom načinu života, oblačeći se u turski tradicionalnu nošnju. Djevojka bi na sebi nosila dimije izrađene od tankog tkanja, namjenjene naglašavanju ženstvenosti, a svoju bi kosu prekrivale maramom. Mnoge bi djevojke, za vrijeme pravila prve bračne noći ostajale trudne te bi se nakon tog čina 21 dan vratile svojoj rodnoj kući, ocu i majci, a tek nakon toga zakonitome mužu.⁸⁹⁰

Da bi se to izbjeglo fingirala se otmica djevojaka. Ovaj običaj je zadržan sve do Drugoga svjetskog rata. U dogovorenu večer mladić bi skupio nekoliko svojih kolega i priopćio im svoju zamisao. Momci bi se šutke spremili i kradom bi došli u blizinu djevojačke kuće. Djevojka bi ih čekala u svojoj sobi. Ako se bojala da sve neće dobro proći znala je otići u kolegice. Kolegica je naravno unaprijed znala za dogovor otmici. Kad se dobro odmaknu od curske kuće i sastanu sa pratnjom počela bi pucnjava i zaorila bi se ganga:

Mala moja kad te povedemo,

*Cijelo selo ne bi te otelo.*⁸⁹¹

Nakon dva do tri dana provedena u kući mladićeve rodbine dogovorio bi se datum vjenčanja, uglavnom za 3 tjedna. Naime, ako su djevojke otete bez znanja roditelja *valjalo je prinočit kod momkove rodbine, bilo je to pametnije i lipše nego da ide u momkovu kuću nevinčana.*⁸⁹² Često su tada mladići znali pjevati:

Ja udovac, moja žena živa,

*za to mi je Barbaruša kriva.*⁸⁹³

⁸⁸⁹ Usp Vitez, Zorica, *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003. str. 21.

⁸⁹⁰ Dragić, Marko: *Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini*, Bosna Franciscana, XXIV, br. 45., Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2016., str. 281.

⁸⁹¹ Prema kazivanju Mate Zdravka Baraća (rođ. 1962.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁸⁹² Ispričala Ivica Barać (rođ. 1941.) iz Turčinovića, Široki Brijeg.

⁸⁹³ Isto.

U pjesmi je korišteno ime ili prezime osobe koja je pomagala mladiću i djevojci prilikom dogovaranja otmice i pružanja prenoćišta. Međutim, znale su se dogoditi i prave otmice djevojaka, ako bi ruka bila obećana jednom, a srce pripadalo drugom mladiću:

Bubić naš, nije davno ni umro, je ajdukova i pravio kuće kad je ima vrimena. Prosio jednu curu od Vukoja, Mila joj bilo ime. Svidila mu se ona i nije bilo govora da bi tija drugu. Kako je to znalo bivat, nju je čaća da drugom, jednom Prenzi koji je taman tad iziša iza Amerike i bija bolja partija. Kad su svatovi pošli sletija Bubić naš iz Krive Drage, skinuo Milu s konja i odnija je. Pao joj tad na zemlju šudar s glave, nije ga Mila imala kad ni jamit (opći smijeh). A šta će Prenzo, kako je iziša iz Amerike odman je drugu jamija, bilo joj ime Maca.⁸⁹⁴

Odvijale su se i otmice djevojaka kada u pitanju nije bilo srce poklonjeno drugome. Nerijetko bi mladići ukrali djevojku koja je bila obećana drugome:

Kaže did da su Posušani u to vrijeme dolazili i krali cure u Crnim Lokvama, a nije ih pri tom zanimalo da li je cura zauzeta ili ne, tko koju zamjeri, ukrade ju i ženi. I kaže did da nije bilo u Crnim Lokvama kuće u kojoj on nije bio domaćin, ni kod cure ni kod momka. Sve dok jedan Posušanin nije došao ukrasti Anu koja se zabavljala sa njegovim sinom Božom, iako je Aninim svim sestrama bio domaćin. Kaže moj Bože je Ani išao na silo, a to se raskopalo, a Ana se udala za Posušanina Vukoju i didu je zbog toga bilo poniženje da bude domaćin, te je umjesto njega domaćin bio Marko Šarić. Didu Stipi je tada bilo malo žao, to mu je i dan dan danas ostalo na žao zbog toga jer je Ana trebala biti njegova nevjesta. Did je tu večer otpratio svoju kćer Ivu na prsten kod Ane jer su one bile prijateljice, te je usput i on svratio. Tu su bili ostali uzvanici i očekivali tog Vukoju da dođe na prsten i donese rakiju. Did Stipe je u šali govorio Ani: „Vrati se ti mom Boži.“ Ana se nasmijala, a prosutni Posušani su nagalamili dida Stipu što je išta govorio, jer je Ani bilo teško. Čak su Anu zbog toga Posušani zezali pitajući je da li ju je itko udarao ili mlatio. To se nekako ipak smirilo, rakija se pola do zore i pjevalo se i veselilo. Did Stipe i Iva su tada zadnji otišli...⁸⁹⁵

⁸⁹⁴ Ispričala mi Danica Topić (rođ. 1926), rođena Rezo, nastanjena na Vaganu u Širokom Brijegu.

⁸⁹⁵ Brekalo-Nikić, Ana: *Zapis vremena, antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Široki Brijeg, 2011., str. 32.-33.

Otmice bi mogli promatrati kao reducirane oblike svadbe jer je mlada provedena bez ikakvih ceremonija (ugovora, prošnje, jabuke, svečanosti). Pretpostavlja se da je otmica djevojke bila gotovo pravilo u davnoj prošlosti Slavena⁸⁹⁶ ali se smatrala zakonskim činom, što bi značilo da se uklapala u svadbene i crkvene običaje.

Pojam na koji se često nailazi u studijama o braku je *pokusni, probni brak* ili *brak na probu*. Postojanje pokusnog ili probnog braka je negirao svaki kazivač susretan na terenskom radu. Rajković u svojoj studiji o pokusnom braku zaključuje da isti ne može biti potvrđen kao tradicionalni način sklapanja braka na ovim područjima. U prilog svojoj tvrdnji navodi i nemogućnost potvrde pokusnog braka koja bi se eventualno mogla naći u etnološkim zapisima na ovim prostorima.⁸⁹⁷ Vitez tumači da su neki pravnici i etnolozi definirali nevjenčane brakove zasnovane na nekom od tradicijskih načina kao pokusne ili probne brakove, ali takvim zajednicama nije moglo biti dano takvo ime jer su tretirani valjano od seoske zajednice zbog očekivanja da nakon nevjenčanog života slijedi i bračni život potvrđen zakonskim činom. Međutim, važno je napomenuti da su postojali pojedinci koji bi izišli iz zajednica kojima je slijedio bračni čin te su se pozivali na nevaljanost zajednica.⁸⁹⁸

8.14. Svadbeni običaji u suvremenom kontekstu

Danas je teško govoriti o suvremenim i tradicionalnim svadbenim običajima jer u svim sredinama ima velikih razlika, počevši od samih sudionika do načina slavlja i običaja koji se poštuju i provode. U naše se dane na mnogim vjenčanjima i njihovim proslavama mogu vidjeti prizori očigledno različitog podrijetla. *Dio njih lako je ugrubo razvrstati u dvije skupine: u jednoj su prizori vezani uz lokalne oblike negdašnje seljačke svadbe, a u drugoj prizori novijeg, urbanog podrijetla, naplavljeni raznim utjecajima, posredovani medijima ili usvojeni u izravnim dodirima u intenzivnim migracijama stanovništva.*⁸⁹⁹ Tijekom proučavanja svadbenih običaja i njihovih faza možemo zamijetiti koje su se promjene odvijale na određenom prostoru u smislu modifikacije običaja. Promjene su vidljive i u predsvadbenu vrijeme. Pučka slavlja poznatija pod nazivom *derneći* danas se vežu uz određene blagdane i župe na području

⁸⁹⁶ Usp. Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 22.

⁸⁹⁷ Rajković, Zorica: *O shvaćanju pokusnog braka kao tradicijske ustanove*, Sociologija i prostor, br. 40-42, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 1973, str. 47.

⁸⁹⁸ Vitez, Zorica: *Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 41 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004., str. 25.

⁸⁹⁹ Isto, str. 195.

Hercegovine. Tako je poznat gospojinski dernek u Širokome Brijegu, kao i u Posušju, svetoivanjski dernek u Knešpolju i petrovdanski dernek na Kočerinu. Sijela, koja su služila za druženje, upoznavanje i iskazivanje simpatija mladića i djevojaka, u potpunosti su nestala. Ugovor i prošnja su reducirani. Uglavnom na ugovor dolaze roditelji budućeg mladoženje i on služi u svrhu boljeg upoznavanja obitelji. Od zaruka mladića i djevojke do prošnje danas često prođe godina dana, pa čak i više. Razlog tome leži u činjenici da se svadbe nerijetko dogovaraju godinu, pa čak i dvije, prije, a prošnja se odvija od mjesec do maksimalno tri mjeseca prije svadbe. Prstenovanje se danas naziva zarukama i obavlja se najmanje petnaest dana prije vjenčanja, odnosno po propisima određene biskupije u kojoj se vjenčanje i vrši. Sam dan vjenčanja obiluje običajima tipičnima za Hercegovinu, ali i jako srodnicima sa ostalim susjednim narodima, uz neizostavno dodavanje suvremenih običaja. Vojnički vid svadbene povorke vidljiv je tek u segmentima. Za razliku od osmeročlanih aktera svadbene povorke (*stari svat, domaćin, buljubaša, barjaktar, čauš, kum, djever i djeveruša*) koji su imali istaknutu ulogu u tradicionalnom održavanju svadbe, danas možemo istaknuti starog svata, domaćina i kuma, dok barjaktar, djever i djeveruša imaju neznatnu ulogu u svadbenoj povorci. Njima možemo pridodati i ulogu kume, koja dobiva na važnosti u modernijim svadbenim običajima.

Sam slijed svadbenih običaja je, gotovo u pravilu, reduciran, a vrijeme pripreme umnoženo. Većina svadbenih običaja je pod utjecajem zapadnjačkog svijeta i globalnog marketinga, tako da nas ne zaprepasćuje činjenica da su neki običaji ili modificirani ili potpuno izumrli. Nerijetka su i odstupanja unutar običaja i aktera svadbenih svečanosti unutar jednoga kraja, ipak, osnovni model svadbenih običaja na području Širokog Brijega se nije bitno promijenio, za razliku od stavova i odnosa svadbenih sudionika prema tim običajima. Tako se izražavaju složeni identiteti suvremenog čovjeka koji je istodobno pripadnik lokalne zajednice i građanin svijeta, usidren u svome vremenu i oslonjen na prošlost. Želju mladenaca za provođenjem i poštivanjem tradicijskih običaja možemo povezati s obiteljskim i društvenim okruženjem u kojemu su odrasli ili iz kojega potječu. Naime, najčešće se stari tradicijski svadbeni običaji primjenjuju u zajednicama koje ih strogo primjenjuju iz generacije u generaciju ili u obiteljima čiji su članovi obitelji otišli u zapadnjačke zemlje trbuhom za kruhom. To možemo tumačiti željom i osjećajem dužnosti prema tradicijskim vrijednostima i običajima, ali i nahođenjem najstarijih članova obitelji za propisnom svadbom, kojoj se mlađi članovi ne protive ili često prepuštaju roditeljima na volju. *Potrebu za uporištem u naslijeđu u trenutku sklapanja braka potvrđuju i iskustva istraživača svadbenih običaja s akterima svadbi*

*koji traže savjete i podatke o starijim svadbenim običajima u određenom kraju ili mjestu radi priprema svadbi koje će, uz mnogo suvremenog, uključiti i poneki stari lokalni običaj.*⁹⁰⁰

Ipak je moguće doći do zaključka koje su najistaknutije promjene u odnosu na tradiciju. Potpuno je nestao običaj vraćanja svatova u kuću mladinih roditelja poslije vjenčanja i glasanje jabuke. Neredoviti oblici sklapanja braka u vidu otmice više ne postoje, a nevjenčana zajednica više je izuzetak nego pravilo.

Mada reduciran, tradicionalni model svadbe se nije bitno promijenio.

I dalje se svadbeni uzvanici okupljaju u domovima mladića i djevojke. Gotovo u pravilu, mladić, uz članove svoje obitelji, rodbine, prijatelje i susjede, odlazi po buduću ženu. Vjenčanje se odvija u crkvi kojoj pripada djevojka, nakon čega se odlazi u dom mladenaca. Svadbeno veselje se nastavlja dugo u noć uz pjesmu i ples, ali je ono danas organizirano u posebnim dvoranama namijenjenim za svadbenu svečanost, a ne u mladoženjinom domu. Nerijetko se izostavljaju običaji odlaska po djevojku i povratka u dom mladenaca. Jabuka je i dalje jedan od glavnih svadbenih rekvizita, a njoj možemo pridodati ukrase na reveru, koji ne moraju biti napravljeni od ružmarinove grančice. Svadbeni barjak dobiva na važnosti, tako da se danas unosi i u svadbene dvorane s posebnom najavom.

Svadbeni običaji čuvaju ogromno bogatstvo tradicije i nasljeđa tipičnog za određeno mjesto i narod.

⁹⁰⁰ Vitez, Zorica: *Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 41 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004., str. 198.

9. Zaključak

Usmena književnost i crkveno-pučka tradicijska kultura duboko su ukorijenjene u život stanovnika na širokobriješkom području kao odraz kolektivne svijesti naroda koji je stoljećima nastojao sačuvati svoj identitet i integritet. Istraživanje je zahtijevalo analizu vlastitih zapisa prikupljenih prilikom etnološke obrade na terenu, kao obradu i usporedbu s već objavljenom građom prikupljenom na širem širokobriješkom području, u svrhu dobivanja što potpunijeg i pouzdanijeg pregleda nematerijalne kulturne baštine, s posebnim naglaskom na običaje i zapise usmene književnosti.

Crkveno-pučka tradicijska kultura obuhvaća običaje koji su duboko ukorijenjeni u tradicijsku kulturu Hrvata te su kao takvi bitna odrednica identiteta ljudi. Mada se običaji klasificiraju na *životne ili obiteljske, godišnje i kalendarske te radne ili gospodarske* običaje, može se zaključiti da se sve tri vrste običaja međusobno prožimaju i gotovo su neodvojivi od vjerskog života stanovnika. Prikupljeni zapisi obiluju podacima o običajima, vjerovanjima i obredima vezanim uz svečane životne trenutke u životu pojedinaca, obitelji ili šire zajednice ljudi. Zabilježeni običaji uključuju one vezane uz predbožićno i božićno vrijeme, korizmeno-uskrсну baštinu, predsvadbene i svadbene običaje te ostale godišnje običaje koji su uglavnom povezani uz crkvenu godinu, a primjerom su prepletanja raznorodnih tradicija sačinjenih od pretkršćanskih i kršćanskih elemenata te kombinacije materijalnog i nematerijalnog, crkvenog i svjetovnog (Svijećnica, blagdan svetog Blaža, Uzašašće, Tjelovo, blagdan svetog Ante, blagdan sv. Ivana Krstitelja, blagdan svetaca Petra i Pavla, blagdan sv. Ilije, Velika Gospa, Svi

sveti i Dušni dan). Svi navedeni običaji vrlo su slični u svim mjestima Širokog Brijega, ali postoje i manje lokalne varijacije.

Usmenoknjiževi žanrovi kroz povijest mijenjaju svoje nazivlje. Kao tri najučestalija pojma, izdvajaju se *folklor*, *narodna književnost* i *usmena književnost*. Nadalje, govori se i o razvoju interesa i jačanju svijesti o važnosti zapisivanja svih usmenoknjiževnih oblika. Usmenoknjiževni oblici stvorili su podlogu oniome što danas nazivamo pisana književnost. U radu se posebna pozornost posvećuje usmenoj predaji, kao najzastupljenijem žanru usmene književnosti na širokobriješkom području.

Kao usmenoknjiževni oblik, predaja živi stoljećima prenošenjem s koljena na koljeno, a kao glavna značajka predaja, ističe se vjerovanje u istinitost njezina sadržaja. Sadržaj predaje se uglavnom veže uz lokalne događaje i stvarna mjesta, a protagonisti nerijetko imaju imena i prezimena. Nakon klasifikacijskih i terminoloških odrednica predaja, klasificirane su prema Dragičevoj klasifikaciji, i to na povijesne, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje i pričanja iz života. Nerijetka su i prepletanja između različitih žanrova predaja.

Mada se povijest grada može pratiti još od 10. stoljeća i Porfirogenetova djela *De administrando imperio*, kao i činjenice da je starovjekovno razdoblje ostavilo znatan broj materijalnih i nematerijalnih tragova, razdoblje višestoljetne okupacije Osmanlija dalo je najsnažniji pečat kulturi i životima stanovnika čitave Hercegovine, tako da se odrazi vremena pod turskom okupacijom jasno razaznaju i danas, ne samo u tradicijskoj kulturi, već i u predajnoj baštini Širokog Brijega. Česti su kronikati o nastojanjima domaćeg stanovništva da se odupru osmanlijskim naseljavanjima, ali i fabulati koji progovaraju o pravilu prve bračne noći ili danku u krvi.

Nerijetko bilježimo i prepletanja povijesnih predaja s etiološkim predajama. Etiološke predaje nastale na povijesnoj razini nose starohrvatske motive koji su dokaz o životu ljudi na spomenutom prostoru još od rimskog i srednjovjekovnog razdoblja, ali i motive vezane uz osmansku okupaciju. Spomenute predaje nastale na povijesnoj razini isprepleću se s poviješću i teško ih je razlučiti. Te se predaje nazivaju još i *usmenom poviješću*, *domaštanom poviješću*, *literariziranom poviješću*. Nije zanemariv ni broj etioloških predaja nastalih na mitskoj, demonološkoj, legendnoj razini, kao i na razini pričanja iz života. Mada mitske i demonološke predaje nemaju znanstveno uporište, zadržale su se u sjećanju naroda do današnjih dana koji ih s jednakom živošću prenosi s koljena na koljeno. Nasuprot povijesnim predajama, najmanji broj prikupljenih predaja je eshatološkog karaktera. Eshatološke predaje progovaraju o

potresnom pojavljivanju ubijene djece i starijih, kao i o pokojnicima koji nisu zadobili prava za ulazak u vječni život. Upravo zbog svojega sadržaja, informanti ih nevoljko prenose.

Jedini akteri mitoloških predaja su vile, nadnaravna i onostrana bića koja krasi ljepota, ali i dvojaka narav, darežljivost i plemenitost ukoliko im se čini dobro, a osvetoljubivost ukoliko im se čini zlo. Nadalje, nerijedak je motiv vilinskog plesa, kao i motiv spletenih konjskih griva. Potonji se klasificiraju kao najčvršći dokazi postojanja onostranih bića, i to jer su vidljivi okom-krugovi nasred livada i polja nastali uslijed plesa i spletene konjske grive u zoru. Ostali narodi također baštine predaje o vilama koje se pojavljuju u istom ili sličnom obliku i s istim ili sličnim motivima. Iako ove predaje nemaju znanstvenog uporišta, zadržale su se i do današnjeg dana te uglavnom postaju smjernice za objašnjavanje čudnih i nemilih događaja koji su zadesili ondašnje stanovništvo. Vjerovanja u istinitost mitskih predaja zadržalo je živost i sugestivnost koja se i dalje nazire prilikom govora kazivača.

Za razliku od mitoloških bića, koja, u pravilu, nisu zla, demonološka bića uvijek čine zlo. Akteri demonoloških predaja onostrana su bića, poput vještica, mora, utvara, kuge i vukodlaka. Najmnogobrojnije demonološke predaje u središtu svoga zbivanja imaju likove vještice i more. More su prema narodnim predajama djevojke koje su se povještatile. Uz vještice je vezan motiv *zlih/poganih/urokljivih očiju*. Uz ovaj motiv, prisutno je i vjerovanje u prizivanje uroka izricanjem divljenja, stoga se ono izbjegavalo ili su zabilježene formule i radnje koje su mogle poništiti negativno djelovanje uroka. Magične formule koje često nalaze mjesto unutar demonoloških predaja zasnovane su na prastarom vjerovanju u moćnu snagu upotrebe magije riječi ili takozvanih čarolija.

Zajedničko je svim demonološkim bićima u predajama točan obrazac pojavljivanja u kasnim noćnim satima i posjedovanje nadnaravnih moći. Smatralo se da maliciozna svojstva rastu s dolaskom noći iz čega su proizišla brojna pučka vjerovanja koja su se posebno odnosila na trudnice, doilje i djecu, kao na najugroženije kategorije ljudi. Oblici zaštite od demonoloških bića uključivali su uporabu različitih predmeta kojima su se pripisivala zaštitna svojstva, a mogli su biti svjetovne ili sakralne prirode, kao i različite postupke poput blagoslova osoba, kuća i okućnica, stavljanja kruha unutar odjeće ali i oblačenja u naopako izvrnutu odjeću. Iako ove predaje nemaju znanstvena uporišta, zadržale su se i do dan danas. Prenose se s koljena na koljeno kroz vrijeme, ali i kroz prostor, tako da ih u potpuno istom ili sličnom obliku susrećemo kod susjednih, ali i međusobno vrlo udaljenih naroda. Demonološke predaje su nastale iz potrebe za objašnjavanjem nemilih događaja.

Posljednji oblik predaja su pričanja iz života čiji su likovi osobe iz stvarnoga života koje predstavljaju zajednicu. U pričanjima iz života na živopisan se način i s određenom dozom

humora, nerijetko crnog humora, ismijava određeni sloja ljudi te stanovnici pojedinih mjesta. U Širokom Brijegu uglavnom se u predajama takvog tipa spominju stanovnici dva susjedna sela na jugu općine: Buhova i Rasna. Osim humoristične razine pričanja iz života, pojavljuje se i poučna razina. Fabula takvih predaja govori o snalažljivost i britkost staraca i starica ili pričanja u kojima starci postaju na teret potomcima, ali na kraju shvaćaju da od njih imaju mnogo toga za naučiti.

Niz primjera dovoljan je kako bi ukazalo na estetsku i životnu funkciju koju sadrže različiti žanrovi predaja, bogati motivima koje možemo povezati i s ostalim usmeno-književnim vrstama.

Govornički ili retorički oblici podijeljeni su na basme, zdravice, brojalice, brzalice te blagoslove i kletve. Basmе zapisane na području Širokog Brijega izgovarale bi se za zaštitu od uroka, bolesti ili lošeg vremena koje je moglo ugroziti obitelji. Naime, grmljavinsko nevrijeme se povezivalo uz demonska bića koja su progonjena radi zla. Od istih se nastojalo zaštititi basmama koje se u širokobriješkom kraju nazivaju molitve. Zdravice su zauzimale važno mjesto unutar svadbenih svečanosti. Brojalice i brzalice govornički su oblici čije je osnovno obilježje ritmičnost. Mada su se nekada proučavale zajedno, njihova je razlika očigledna. Brojalice su kratki oblici koji se sastoje od smislenih riječi i namjenjene su vježbanju pamćenja, a brzalice su najčešće skup izraza koji nemaju značenja, a njihova osnovna namjena je zabavljanje.

Blagoslovi, kao govornički oblici, najčešće su biblijske provenijencije. U zazivima blagoslova ističu se želje za očuvanjem duševnog i tjelesnog zdravlja. Nasuprot njima, kletvom se iskazuju negativni odnosi prema bićima, predmetima i pojavama koristeći formulaične izraze uz koje se vežu magične moći. Iako zazivi impliciraju nanošenje zla, recipijenti ih poimaju kao formulaične izraze uz kojih se ne veže istinska želja i vjerovanje u magijsku moć koja bi rezultirala nanošenjem zla.

Prikupljene mikrostrukturne tvorevine, poslovice i izreke, kategorizirane su po inicijalnim fonemima. Poslovice su plod usmene književnosti koji se najlakše ukorijenjuje i u ostale usmenoknjiževne, ali i pisane vrste. Mada su od davnina produktom ljudskog stvaralaštva, pokušaji utvrđivanja podrijetla poslovice, kao i njenoga definiranja, književne su teoretičare dovodili do zaključka da se ona može lako opisati, ali da njezina definicija uvijek može biti upotpunjena novim momentom i zapažanjem. Njezina rečenična struktura je čvrsta, najčešće dvodijelna, a odlikuju je kratkoća, konciznost i stilska izražajnost. Često su sastavni dio gangi. Gange su ujedno i sastavnice svih važnijih godišnjih i životnih običaja zabilježenih u Širokom Brijegu. Iz mnoštva gangi koje su narodni stvaratelji kreirali, u narodnom su sjećanju ostale

one koje su se smatrale najpogodnijima za pamćenje, ali i najupečatljivijih motiva za određenu skupinu ljudi.

Usmenoknjiževna baština omogućuje jednom narodu da svoj život oplemeni, učini bogatijim i ljepšim jer da nije bilo usmene književnosti, narod ne bi razvio ni pisanu književnost. Upravo je u tom prenošenju usmenoknjiževnih oblika bit odgoja, ne samo pojedinca, već formiranja nacionalnog identiteta i kulture. Njihov značaj je nesumnjiv, posebice prisjetimo li se da je usmenoknjiževna baština vidljiva i trajno zapisana u najstarijim civilizacijskim djelima, od najstarijeg, preko Biblije, pa sve do današnjih dana. Svi su oni svjedokom duhovnosti i istovjetnosti s baštinom Hrvata diljem Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Tradicijska kultura i usmena književnost koje su se stoljećima prenosile s koljena na koljeno, riznica su filološkoga, etnološkoga, teološkoga i antropološkoga blaga.

Literatura

1. A. A.: *Čarolije, vještice i vukodlaci.*, Obnovljeni život, 10 (5), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1929., str. 280-285.
2. Acalija, Sanja: *Uskrsni običaji u Kaštelima*, Kaštelanski zbornik, 7, Bijaći - Društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, Split, 2003, str. 39-49.
3. Alaupović-Gjeldum, Dinka: Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica Dalmatica*, 8 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1999., str. 149-168.
4. Alaupović-Gjeldum, Dinka: Običaji i vjerovanja uz rođenje, ženidbu i smrt u dijelu splitske Zagore, *Ethnologica Dalmatica*, 4-5 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1996., str. 63-81.
5. Alaupović-Gjeldum, Dinka: *Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u imotskoj krajini*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26 (1), Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu, Split, 1986., str. 527-546.
6. Aličić, Ahmed: *Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću*, Glasnik zemaljskog muzeja, *Etnologija*, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970. str. 97-134.
7. Alilović, Ivan (urednik): *Pustinjakove pripovijetke iz seoskog života zapadne Hercegovine*, Duvno, 1972.
8. Alilović, Ivan: *Hrvatski narodni običaji u Hercegovini*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1977.

9. Anđelić, Pavao: *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
10. Babić, Vanda; Danilović, Danijela: *Demonološki zapisi i oblici u Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Lingua Montenegrina, VI/1., Fakultet za crnogorski jezik i književnost Cetinje, Podgorica, 2013., str. 309-322.
11. Bakula, Petar: *Hercegovina prije 100 godina ili topografsko-historijski šematizam Franjevačke kustodije i apostolskog vikarijata u Hercegovini za godinu Gospodnju 1867.*, (preveo dr. Vencel Kosir), Mostar, 1970.
12. Barešin, Sandra: *Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture*, Ethnologica Dalmatica, 20 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2013., str. 39-68.
13. Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz - ein methodisches Beispiel*, Württembergisches Jahrbuch für Volkskunde 1970., str. 9-31.
14. Bausinger, Hermann: *Der Adventskranz - ein uralter Brauch?*, Blümcke, Martin: Abschied von der Dorfidylle? Konrad Theiss Verlag, Stuttgart, 1982.
15. Bekavac, Ana-Marija: *Svadbeni barjak*, Etnološka tribina: godišnjak hrvatskog etnološkog društva, 29 (22), Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1999., str. 152-161.
16. Belaj, Vladimir: *Kultni vrtići u Jugoslaviji i njihov etnološki okvir*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1979.
17. Bezić-Božanić, Nevenka: *Nekoliko podataka o dotama u Staromu gradu na otoku Hvaru*, Ethnologica Dalmatica, 1 (1), Etnografski muzej Split, 1992., str. 77-90.
18. Bieritz, Karl Heinrich: *Das Kirchjahr Feste Gedenk- und Freitage in Geschichte und Gegenwart*, Munchen: C.H.Beck, 1991.
19. Birt Danijela: Jurković Jasmina i Kelemen, Petra: *Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima senjskog Bila*, Senjski zbornik, Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 30 (1), 2003., str. 445-538.
20. Bogišić, Valtazar, *Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovneskoga juga*, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1874.
21. Bošković- Stulli, Maja: *Narodna predaja- volkssage- kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975., 121-137.
22. Bošković- Stulli, Maja: *Narodne pripovijetke*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 7-26.

23. Bošković- Stulli, Maja: *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, Usmena književnost nekad i danas, Prosveta, Beograd, 1983., str. 5-115.
24. Bošković- Stulli, Maja: *O rečenici usmenog pripovijedača*, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Mladost, Zagreb, 1975. , str. 153-175.
25. Bošković-Stulli, Maja: *Istarske narodne priče*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1959.
26. Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 1*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.
27. Botica, Stipe: *Hrvatska usmena književnost iz BiH u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta u Mostaru*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 16, Matica hrvatska, Mostar, 2006., str. 31-58.
28. Botica, Stipe: *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.,
29. Botić, Jurica; Odža, Ivana: *Geografski determinizam u pučkim vjerovanjima i tradiciji sela Opor*, Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori, Kulturni sabor Zagore, Split, 2012. str. 247-263.
30. Brekalo, Ana: *Zapis vremena: antropo-filološka baština u Crnim Lokvama*, Matica hrvatska, Mostar, 2011.
31. Buconjić, Nikola: *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1908.
32. Burton Russel, Jeffrey: *Witchcraft in the Middle Ages*, Ithaca, London, 1972.
33. Čapo Žmegač, Jasna: *Hrvatski korizmeno-uskrsni običaji u svjetlu teorije rituala prijelaza*, Etnološka tribina, 16, Hrvatsko etnološko društvo i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993., str. 75-112.
34. Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
35. Čapo-Žmegač, Jasna: *Hrvatski uskrsni običaji*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
36. Černelić, Mirjana: *Bunjevci, ishodište, sudbina, identiteti*, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb, 2016.
37. Černelić, Mirjana: *Role of the starješina svatova among the Bunjevci*, Studia ethnologica Croatica, 3(1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991., str. 181-191.
38. Černelić, Mirjana: *Specifičan način darivanja nevjestice u bunjevačkim svadbenim običajima*, Etnološka tribina, 36 (29), Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2006., str. 113-131.

39. Černelić, Mirjana: *Svatovska čast kuma u okolici Novske u prostornom kontekstu*, *Studia ethnologica Croatica*, 12/13 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2001., str. 135-143.
40. Čiča, Zoran: *Vilenica i Vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2002.
41. Čubelić, Tvrtko: *Klasifikacija narodnih pripovijedaka*, Narodna književnost (priredili dr. Đ. Buturović, dr. V. Palavestra) Sarajevo, 1974., str. 233-240.
42. Čulinović-Konstantinović, Vesna: *Promjene seoske porodice i običajnog ponašanja pri sklapanju braka*, *Sociologija i prostor*, 82, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 1983, str. 183-197.
43. Ćužić, Tomislav: *Borak*, Vitko-časopis Matice hrvatske Široki Brijeg, 11, Matica hrvatska Široki Brijeg, 2008., str. 37-41.
44. Daković, Branko: *Vatre ivanjske*, *Studia ethnologica Croatica*, 17, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2005., str. 51-73.
45. Dragić, Helena: *Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica*. *Croatica et Slavica Iadertina*, 13 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2017., 235.-252.
46. Dragić, Helena: *Od horonima Humska do horonima Hercegovina*, *Lingua Montenegrina*, god. VI/1, br. 11, Podgorica, 2013., str. 179.-195.
47. Dragić, Marko: *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, *Nova prisutnost*, 18 (1), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2020., str. 145-169.
48. Dragić, Marko: *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica* 27 (1). Etnografski muzej Split, 2020., str. 37.-84.
49. Dragić, Marko: *Hrvatski tradicijski čestitarski ophodi, pohodi i običaji od Božića do Sveta tri kralja*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 14 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2019., str. 189-230.
50. Dragić, Marko: *Štovanje sv. Antuna Padovanskog u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, 25 (1), Etnografski muzej, Split, 2018., str. 37-66.
51. Dragić, Marko: *Vile u tradicijskim pričama šibenskoga zaleđa*, *Suvremena pitanja*, časopis za prosvjetu i kulturu, XIII, 25, Matica hrvatska FPMOZ, Mostar, 2018., str. 135-151.
52. Dragić, Marko: *Fakcija i fikcija o kugi u predajama Hrvata*, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Kuga u Makarskoj i primorju 1815.*, Gradski muzej, Makarska, 2017., str. 403-435.

53. Dragić, Marko: Irudica u hrvatskome folkloru, *Croatica et Slavica Iadertina*, 13 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 135-155.
54. Dragić, Marko: Motivski svijet usmenih predaja u brotnjanskom kraju, *Suvremena pitanja*, 12 (24), Matica hrvatska, Mostar, 2017., str. 89-114.
55. Dragić, Marko: Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.
56. Dragić, Marko: Čuvari Kristova groba u pasionskoj baštini Hrvata / Čuvarji Kristusovega groba v hrvaški pasijonski dediščini, *Pasijonski almanah*, Škofja Loka: Občina Škofja Loka, 2017., str. 5-32.
57. Dragić, Marko: Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu, *Croatica et Slavica Iadertina*, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2016., str. 149-179.
58. Dragić, Marko: Nematerijalna kulturna baština Hrvata u Bosni i Hercegovini, *Bosna franciscana*, 45, Franjevačka teologija, Sarajevo, 2016., str. 266-314.
59. Dragić, Marko: Povijesne i etiološke predaje o ljubuškom kraju, *Motrišta*, 92, Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 25-61.
60. Dragić, Marko: Predaje i legende Hrvata u jablaničkom kraju, *Suvremena pitanja*, 11 (22), Matica hrvatska, Mostar, 2016., str. 67-87.
61. Dragić, Marko: Sveti Marko Evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata, *Nova prisutnost*, 14 (2), Kršćanski akademski krug, Zagreb, 2016., str. 259-281.
62. Dragić, Marko: Suvremeni zapisi legendi i predaja u metkovskom kraju, *Hrvatski neretvanski izbornik*, 8, Društvo Neretvana i prijatelja Neretve u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 261-278.
63. Dragić, Marko: Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399-435.
64. Dragić, Marko: Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskog zaleđa, *Godišnjak Titius*, 8, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2015., str. 155-183.
65. Dragić, Marko: Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, *Bošnjaka, Srba i Poljaka*, *Ethnologica Dalmatica*, 21 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 103-123.
66. Dragić, Marko: Priprava hrane i post na Badnjak, *Motrišta*, 75-76, Matica hrvatska, Mostar, 2014., str. 31-49.
67. Dragić, Marko: Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata, *Croatica et Slavica Iadertina*, 9/1 (9), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 269-319.

68. Dragić, Marko: Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata, *Ethnologica Dalmatica*, 22 (1), Etnografski muzej, Split, 2014., str. 5-42.
69. Dragić, Marko: Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, 68 (3), Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417-426.
70. Dragić, Marko: Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije, *Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*, Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, Split, 2013., str. 195–227.
71. Dragić, Marko: Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini, *Zbornik o Petru Bakuli*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013., str. 75-97.
72. Dragić, Marko: Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju, *HUM*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 8, Mostar, 2012., str. 123-140.
73. Dragić, Marko: Veliki petak u sakralnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata, *Pasionska baština*, 8, 2012., str. 332-372.
74. Dragić, Marko; Sunara, Nikola: Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, 5, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2012., str. 155-174.
75. Dragić, Marko: Badnja noć u folkloristici Hrvata, *Croatica et Slavica Iadertina*, 6 (6), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2011., str. 229-264.
76. Dragić, Marko: Etiologija izreke „Šaptom Bosna poginu“, *Školski vjesnik*, 60 (3), Filozofski fakultet, Split, 2011., str. 361-382.
77. Dragić, Marko: Sveta Katarina Aleksandrijska u katoličkoj tradicijskoj baštini Hrvata, *HUM*, 7, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2011., str. 260-287.
78. Dragić, Marko: Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu, *Godišnjak Titius*, 3, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2010., str. 123-174.
79. Dragić, Marko: Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2010. 45 (4), str. 467–488.
80. Dragić, Marko: Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini, *Hum*, 6, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2010., str. 81-104.
81. Dragić, Marko: Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini, *Crkva u svijetu*, 44 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2009., str. 305-328.
82. Dragić, Marko: Murterska tradicijska baština u suvremenom narodnome pamćenju, *Godišnjak Titius*, 2, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2009., str. 151-181.

83. Dragić, Marko: Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata, Crkva u svijetu, 43 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
84. Dragić, Marko: Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, 3 (3), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2008, str. 369-390.
85. Dragić, Marko: Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 67-91.
86. Dragić, Marko: Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja, Godišnjak Titius, 1 (1), Filozofski fakultet, Split, 2008., str. 167-205.
87. Dragić, Marko: Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
88. Dragić, Marko: Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata, Pasionska baština, 6, Zagreb, 2008., str. 212-249.
89. Dragić, Marko: Motivski svijet suvremenih usmenih priča s Paga, Brača i Hvara, Riječ, 14 (3), Hrvatsko filološko društvo, 2008., str. 207-228.
90. Dragić, Marko; Brać, Marija: Etnokultura i usmena književnost Hrvata u stolačkom kraju, Stolačko kulturno proljeće, 6., Matica hrvatska, Stolac, 2008., str. 247-278.
91. Dragić, Marko, Ilirske teme u suvremenom narodnome pripovijedanju, „Osmišljavanja“ Zbornik u čast 80. rođendan akademika Miroslava Šicela, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, FF –Press, Zagreb 2007., str. 153-171.
92. Dragić, Marko: Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji, Crkva u svijetu, 42 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.
93. Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2006.
94. Dragić, Marko: Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
95. Dragić, Marko: Književna i povijesna zbilja, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005.
96. Dragić, Marko: Zbilja o harambaši Andrijici Šimiću u usmenoj i pučkoj epici, Motrišta, 33, Matica hrvatska, Mostar 2005., str. 99-113.
97. Dragić, Marko: Književna zbilja i fikcija u etiološkim predajama o lokalitetima, Motrišta, 30, Matica hrvatska, Mostar, 2004., str. 54-65.
98. Dragić, Marko: Narodna vjerovanja o vrelima i interferencije u pisanoj književnosti, Hrvatska misao, 30 (22), Matica hrvatska, Sarajevo, 2004., str. 136-146.

99. Dragić, Marko: *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure; Zajednica izdanja ranjeni labud (ZIRAL), Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001.
100. Dragić, Marko: *Povijesne predaje o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači*, Motrišta, 20, Mostar, 2001., str. 67-77.
101. Dragić, Marko: *Hrvatske predaje i legende o starim grobljima u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, 15, Matica hrvatska, Mostar, 2000., str. 41-51.
102. Dragić, Marko: *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine, (I)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1999.
103. Dragić, Marko: *Predaje i legende o vodama u Bosni i Hercegovini*, Motrišta, 12, Matica hrvatska, Mostar, 1999., str. 34-42.
104. Dragić, Marko: *Grobovi hrvatskih mučenika i mučenica u Bosni i Hercegovini*, Mostariensia, 9, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 81-96.
105. Dragić, Marko: *Hrvatske pučke, molitvene pjesme, korizmene i uskrсне*, Mostariensia, 8, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 1998., str. 163-176.
106. Dragić, Marko: *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
107. Dragić, Marko: *Zakopano zvono*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1996.
108. Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana: *Fantastična bića lovinačkog kraja*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2010., str. 297-322.
109. Dugandžić, Ivan: *Širokobriješka baština*, Matica hrvatska Široki Brijeg, Široki Brijeg, 2004.
110. Dugandžić, Ivan; Sopta, Josip, *Rasno-Dužice, župa Rasno*, Matica hrvatska-ogranak Široki Brijeg, Grude, 1999.
111. Filakovac, Ivan: *Godišnji običaji (Retkovci u Slavoniji)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 19., str. 153.-175.
112. Fra Luka Tomašević: *Između zemlje i neba (Vjera i moral u životu kršćana Sinjske krajine u 18. stoljeću)*, Knjižnica Gospa Sinjska, knjiga br. 6, Sinj, 2000.
113. Gavazzi, Milovan: *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja II (oko Božića)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939.
114. Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja (II. novo priređeno izdanje)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1988.

115. Glasnik službenog lista Đakovačke biskupije za svećenike, 17, Đakovo, 1896. str. 154-156;
116. Green, Thomas A.: *Folklore- An Encyclopaedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*, ABC-CLIO, Inc., Santa Barbara, 1997.
117. Hotz, Robert: *St. Nicholas: Facts and Legends*, The Complex Image of the Popular saint, Swissair gazette, A Vetter Verlag, Zurich, 1986., str. 32.-42.
118. Ilić, Oriovčanin, Luka: *Narodni slavonski običaji*, Zagreb, 1846.
119. Ilić, Žarko: *Nekadašnji korizmeni običaji u Hercegovini*, Pasionska baština III, Zagreb, str. 43-72.
120. Jolić, Robert: Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine, Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno naslijeđe, 26 (1), Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2015., str. 187-213.
121. Jureta, Ante: *Demonska bića u Zagori*, Ethnologica Dalmatica, 24(1), Etnografski muzej Split, Split, 2017., str. 43-57.
122. Jurilj, Zorica: *Korizma i Uskrs u hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25 (1), Split, Etnografski muzej, 2018., str. 5-35.
123. Kajmaković, Radmila: *Narodni običaji stanovništva Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 299-318.
124. Kantoci, Darko: *Maslina*, Glasnik zaštite bilja, 29 (6), Zadružna štampa d.d., Zagreb, str. 4-14.
125. Kekez, Josip: Usmena književnost, Uvod u književnost, urednici Škreb, Z. i Stamać, A., Globus, Zagreb, 1996.
126. Kelava, Josipa: *Mitske predaje posuškoga kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 279-245.
127. Kelava, Josipa: *Advent u tradiciji posuškoga kraja*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 92, Matica hrvatska, Mostar, str. 62-72.
128. Kelava, Josipa: *Korizmeno –uskrsni običaji u Posušju*, Bosna franciscana, XXVII, 50, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 263-292.
129. Kežić Azinović Anita; Dragić, Marko: *Demonološke predaje Hrvata u Ljubuškom*, Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe, 20, Mostar: Arhiv Hercegovine, Mostar, 2006., str. 63-88.
130. Klaić, Nada: *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe, 1377. g.*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.

131. Kovačić, Ante: *Exultet: hvalospjev uskrsoj svijeći*, Svijetlo riječi, Sarajevo, 2010., str. 49-52.
132. Kutleša, Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska-Ogranak Imotski, Imotski, 1993.
133. Lašvanin, Nikola: *Ljetopis*, (priredio dr. fra Ignacije Gavran), IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
134. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića, priredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
135. Lewis, James R: *Witchcraft Today*, ABC-CLIO, Inc, Santa Barbara, 2004.
136. Lončar: Sanja: *Propitivanje pristupa istraživanju neredovnih oblika predbračnog i bračnog života na primjeru Krivog Puta*, Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 32 , Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2005., str. 223-270.
137. Mandić, Dominik: *Sabrana djela Dr. O. Dominika Mandića: „Bosna i Hercegovina: sv. 1. Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine”*, Ziral, Mostar, 1978.
138. Marić, Ante: *Ljudski širok- Široki Brijeg*, Meridijani, 145., Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2010., str. 37-48.
139. Marinović, Ivana: *Povijesne i etiološke predaje o osmanskoj vladavini u širokobriješkom kraju*, Motrišta-časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 96-97, Matica hrvatska, Mostra, 2017., str. 42-55.
140. Marinović, Ivana: *Razine etioloških predaja u suvremenom pripovijedanju širokobriješkog kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, 48, Franjevačka teologija Sarajevo, Sarajevo, 2018., str. 295-321.
141. Marks, Ljiljana: *„Ni o drvo, ni o kamen...“: Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 44 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2007, str. 27-42.
142. Martinčević, Franjo: *Pitanja*, 1897.
143. Mijatović, Anđelko: *Srednjovjekovne države, Bosansko kraljevstvo i Hercegovina u prostoru i vremenu*, Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme (uredio dr.sc. Ante F. Markotić), Ziral-Naša djeca, Mostar-Zagreb, 1996., str. 113-129.
144. Mikac, Jakov: *Godišnji običaji (Brest u Istri)*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 29., str. 215.-223.

145. Mikajević, Irena: *Korizmeno-uskrсни običaji u Banovcima*, Kroatologija, 4 (1-2), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 90-113.
146. Mikulić, Grgo: *Predaje i legende iz Hercegovine*, Gral Široki Brijeg- Zagreb, 2009.
147. Mimica, Ivan: Usmeno pjesništvo porječja Krke u knjigama velike edicije Hrvatske narodne pjesme Matice hrvatske, Godišnjak Titius, 2 (2), Znanstveni projekt TITIUS: Porječje Krke - baština i sociokulturni razvoj (Filozofski fakultet u Splitu), Split, 2009., str. 135.-146.
148. Nikolić, Davor: Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i narodnoj epici, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 47 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010., str. 147-162.
149. Osterman, Jasmina: *Velike mezopotamske božice*, Radovi, 46, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2014., 25-54.
150. Palavestra, Vlajko: *Narodne pripovjetke i predanja u okolini Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1969./70., str. 337-362.
151. Palavestra, Vlajko: *Život i kultura stanovništva područja Lištice*, Glasnik zemaljskog muzeja, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 5-7.
152. Pandžić dr. Bazilije: *Katarina Vukčić Kosača (1424.-1478.)*, Bosna Argentina, Böhlau, Verlag Köln Weimar, Wien 1995.
153. Papić, Marija i Dragić, Marko: *Starinski svadbeni običaji u duvanjskom kraju*, Bosna franciscana, 24, Franjevačka teologija Sarajevo, 2006., str. 136-174.
154. Pažin, Zvonko: *Milostinja, molitva, post, Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001., str. 811-827.
155. Pažin, Zvonko: *Cvjetnica-nedjelja muke*, Crkva u svijetu, 41 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2006., str. 64-81.
156. Petrić, Mario: *Etnička prošlost stanovništva na području Lištice u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Etnologija, svezak XXIV/XXV, Sarajevo, 1970., str. 9-95.
157. Rajković, Marijeta: *Život žene u selima Senjskog bila*, *Senjski zbornik*, 30 (1), Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, Senj, 2003., str. 539-585.

158. Rajković, Zorica: *O shvaćanju pokusnog braka kao tradicijske ustanove*, Sociologija i prostor, br. 40-42, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 1973, str. 38-49.
159. Rihtman- Auguštin, Dunja: *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995.
160. Rudan Kapec: *Nadnaravna bića i pojave u predajama u Istri*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010.
161. Rupčić, Jure: *Hardomilje-prošlost, ljudi i običaji*, Hardomilje, 1998.
162. Samostan Široki Brijeg: vodič, urednik: fra Sretan Ćurčić, Franjevački samostan Široki Brijeg, 2012.
163. Skwarczynska, Stefaniya: *Litterature ecrite et litterature orale (leurs differences comme premisses pour une theorie postulee de l' adaption filmique d'oeuvres litteraires*, Actes du V-e Congres de l' Association Internationale de Litterature Comparee, Belgrade, 1967., Universite de belgrade, Sweets and Zeitlinger, Amsterdam, 1969.
164. Sopta, Ivan: *Sabrana djela* (priredio Ivan Dugandžić), Matica hrvatska, ogranak ŠirokiBrijeg, Fram ZIRAL, Mostar, 2006.
165. Suton, Jerko: *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*, Mostar, 1968.
166. *Suvremena katolička enciklopedija (A-LJ)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005,
167. *Suvremena katolička enciklopedija (M-Ž)*, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, 2005.
168. Šešo, Luka: *Za osvetu, požudu i krađu. Magijske radnje stanovnika Istre 19. stoljeća kao odraz nepovoljnoga socioekonomskog stanja*, Povijesni prilozi, 52, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017., str. 151-177.
169. Šešo, Luka: „Ja o tome znam, ali ne želim pričati“, Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 47 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2010., str. 97-111.
170. Šešo, Luka: *Nadnaravna bića tradicijskih vjerovanja. Zašto još uvijek „postoje“?*, Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori, Kulturni sabor Zagore, Split, 2013., str. 111-222.
171. Šešo, Luka: *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs'*, *Studia ethnologica Croatica*, 24 (1), Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Zagreb, 2012., str. 195-207.

172. Šešo, Luka: *Živjeti s nadnaravnim bićima, Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2016.
173. Širić, Josipa: *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posuškoga kraja*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 387-398.
174. Škarica, Marin: *Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskog sabora*, *Crkva u svijetu*, 36 (3), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2001., str. 307-330.
175. Škrbić, Nevena: *Pojedini elementi duhovne kulture primorskih Bunjevaca*, *Senjski zbornik*, 27 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2000., str. 218., 217-226.
176. Škrbić-Alempijević, Nevena: *Inverzija spolova u hrvatskim pokladnim i svadbenim običajima*, *Narodna umjetnost*, 43 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006., str. 41-65.
177. Todorov, Tzvetan: *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad, 1987.
178. Tokić, Marko: *Pasijska baština u usmenoj književnosti duvanjskoga kraja*, *Pasijska baština*, 3, 2011., str. 518-532.
179. Tolić, Vinko, *Škrinja uspomena*, Imotska krajina, Imotski, 1997.
180. Trošelj, Mirjana: *Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja*, *Studia Mythologica Slavica*, XIV, ZRC SAZU, Ljubljana, 2011., str., 345-370.
181. Vekić, Denis: *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 12/1, Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2017., str. 199-230.
182. Vitez, Zorica: *Hrvatski svadbeni običaji*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
183. Vitez, Zorica: *Svadbeni običaji između globalnog i lokalnog*, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 41 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2004., str. 193-203.
184. Vojnović, Branka: *Nevjestina škrinja*, *Ethnologica Dalmatica*, 4-5 (1), Etnografski muzej Split, Split, 1996., str. 27-36.
185. Vukelić, Deniver: *Svjatovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultete Sveučilišta u Zagrebu., Zagreb, 2009.

186. Vuković, Ivana: *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, Ethnologica Dalmatica, 20 (1), Etnografski muzej Split, Split, 2013., str. 5-37.
187. Weber Kellerman, Ingeborg: *Saure Wochen, Frohe Feste, fest und Alltag in der Sprache der Brauche*, Munchen, Luzern Bucher, 1985.
188. Zagorac, Vlado: *Krist posvetitelj vremena*, Zagreb, Institut za teološku kulturu laika, 1988.
189. Zečević, Divna: *Usmene predaje kao književna organizacija čovjekova doživljavanja povijesti i prirode*, Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 10 (1), 1974., str. 33-67.
190. Zorica Vitez: *Iskorak iz svakidašnjice*, Etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskoga puka, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
191. Zovko, Ivan: *Uvjerice*, Matica hrvatska, Mostar, 2000.

Mrežni izvor

S mrežne stranice: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2006/documents/hf_ben-xvi_aud_20060614.html preuzeto 15. 9. 2019. u 17:24.

Izvori

Popis kazivača

Barać, Anica (rođ. Skoko), 1962., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Barać, Antonija, 1999., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Barać, Ivan ,1997., Turčinovići, Široki Brijeg
 Barać, Ivica (rođ. Kožul), 1942., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Barać, Karlo, 1991.Turčinovići, Široki Brijeg.
 Barać, Mate Zdravko, 1962., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Bilinovac , Milica (rođ. Barać) 1967., Buhovo, Široki Brijeg.
 Crnjac, Ivan, 1995., Široki Brijeg.
 Ćavar, Dragan, 1994., Široki Brijeg.

Ćeškić, Pava, 1938., Mokro, Široki Brijeg.
 Ćorić, Marin, 1995., Knešpolje, Široki Brijeg.
 Đolo, Aleksandra , 2016., Biograci, Široki Brijeg.
 Đolo, Ivan- Ićan, 1958., Biograci, Široki Brijeg.
 Đolo, Karla (rođ. Barać), 1989., Biograci, Široki Brijeg.
 Đolo, Mara (rođ. Knezović), 1934., Biograci, Široki Brijeg.
 Đolo, Milena (rođ. Ljubić), 1962., Biograci, Široki Brijeg.
 Galić, Ljubica Solduša (rođ. Soldo), 1938., Vagan, Široki Brijeg.
 Galić, Marinko, 1964., Široki Brijeg.
 Gilja, Tina, 1994., Ljuti Dolac, Široki Brijeg.
 Hrkać, Radica, Široki Brijeg.
 Hrsto, Mario, 1995., Knešpolje, Široki Brijeg.
 Ivanković, Marko, 1996., Trn, Široki Brijeg.
 Jakovljević, Ivan -Ika, 1915., Trn, Široki Brijeg.
 Knezović , Karolina (rođ. Barać), 1971., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Knezović, Bože, 1927., Turčinovići, Široki Brijeg.
 Knezović, Slava (rođ. Bubalo), 1924, Turčinovići, Široki Brijeg.
 Kožul, Mirela (rođ. Pavković), 1963., Kočerin, Široki Brijeg.
 Marić, Katarina, 1998., Široki Brijeg.
 Matković , Ivana, 1985., Sesevski Kraljevec, Sesvete.
 Ramić, Branko, 1964., Mokro, Široki Brijeg.
 Sesar , Iva (rođ. Mikulić), 1934., Kočerin, Široki Brijeg.
 Sesar, Ante, 1930., Kočerin, Široki Brijeg.
 Sesar, Romana (rođ. Mikulić), 1963., Kočerin, Široki Brijeg.
 Skoko, Ante , 1930., Rasno, Široki Brijeg.
 Skoko, Kata (rođ. Skoko), 1964., Rasno, Široki Brijeg.
 Soldo, Danijel , 1998., Široki Brijeg.
 Soldo, Marinka, 1961., Crnač, Široki Brijeg.
 Šaravanja, Jure, 1995., Crnač, Široki Brijeg.
 Širić, Ivan, 1951., Cerovi Doci, Posušje.
 Topić , Danica (rođ. Rezo), 1926., Vagan, Široki Brijeg.
 Zovko, Božana, 1994., Široki Brijeg.
 Zovko, Marko, 1995., Široki Brijeg.

Sažetak

Doktorski rad *Žanrovi usmene književnosti i crkveno - pučka tradicijska kultura u u širokobriješkom kraju* sadrži zapise o nematerijalnoj kulturnoj baštini koja je prikupljana terenskim radom, kao i već postojećim usmenoknjiževnim zapisima na području Širokog Brijega. Rad je tematski podijeljen na deset poglavlja u kojima su zasebno obrađene različite vrste usmene književnosti i tradicijski običaji.

Rad započinje uvodom u kojem se obrazlaže tema i struktura rada te način prikupljanja i uporaba već postojeće građe, metodološki postupci, ciljevi istraživanja i hipoteze rada.

Drugo poglavlje donosi kratke podatke o porijeklu imena i smještaju grada čija se povijest može pratiti od četvrtog stoljeća i Porfirogenetovog djela *De administrando imperio* ili *O upravljanju carstvom*. Uz navedeno, pruža osvrt na povijest Širokog Brijega, s posebnim naglaskom na višestoljetnu tursku vladavinu, kao i na procvat grada koji se neizostavno veže uz dolazak franjevaca u Čerigaj i njihovo kasnije naseljavanje u Široki Brijeg.

Treće poglavlje donosi pregled nazivlja korištenog za usmenu književnost. Kroz povijest se, kao tri najučestalija pojma, izdvajaju se *folklor*, *narodna književnost* i *usmena književnost*. Nadalje, govori se i o razvoju interesa i jačanju svijesti o važnosti zapisivanja svih usmenoknjiževnih oblika. Usmenoknjiževni oblici stvorili su podlogu onome što danas nazivamo pisana književnost. Posebna je pozornost posvećena predajama, usmenoknjiževnim oblicima čija je glavna značajka vjerovanje u istinitost njihova sadržaja. Kao usmenoknjiževni oblik, predaja živi stoljećima prenošenjem s koljena na koljeno, mijenjajući ponekada svoj oblik i izričaj. Teorijska podloga temelji se na pregledu književnih, povijesnih i etnoloških studija o žanrovima predaje s ciljem stvaranja opće slike o žanrovima predaja i njihovim osnovnim obilježjima. Sadržaj predaje se uglavnom veže uz lokalne događaje i stvarna mjesta, a protagonisti nerijetko imaju imena i prezimena. Danas se predaje uglavnom dijele prema

motivima, temi ili funkcionalnosti, što je u prošlosti znalo prouzrokovati razilaženja teoretičara prilikom njihove klasifikacije, ali i same terminologije. Nakon klasifikacijskih i terminoloških odrednica predaja, predaje su podijeljene prema Dragičevoj klasifikaciji, i to na: povijesne, etiološke, eshatološke, mitološke, demonološke predaje te pričanja iz života. Nerijetka su i prepletanja između različitih žanrova predaja.

Četvrto poglavlje sadrži kratki pregled usmeno - govorničkih oblika kojima se posvećivalo nedovoljno pozornosti unutar usmene književnosti. Djelomičan razlog tome je i klasifikacija samih govorničkih oblika koje se u prošlosti svrstavalo u druge književne oblike, ne imajući na umu njihove specifičnosti i samostalnost. Govornički oblici za potrebe rada su klasificirani na basme, zdravice, brojalice, brzalice te blagoslove i kletve. Neki od govorničkih oblika sastavni su dio prikupljenih tradicijskih običaja.

Slijedi poglavlje o mikrostrukturnim oblicima, izrekama i poslovicama. O dubokoj ukorijenjenosti poslovice u sami početak književnosti svjedoče i Ptahotepove *Pouke mudrosti* (oko 2400. g. prije Krista), koje su najvećim dijelom sačinjene od poslovice. Poslovice bilježe i svete knjige mnogih naroda, poput *Vede*, *Talmuda* i *Biblije*. U uvodnom dijelu se govori o pokušajima utvrđivanja i definiranja poslovice, nakon kojeg slijedi popis sakupljača poslovice, kao i književnika koji su poslovice uklapali u svoja djela. Poslovice su kategorizirane po inicijalnim fonemima jer se takva klasifikacija se smatra najstarijom i najpraktičnijom. Prikupljene poslovice stilizirane su narodnom etimologijom te su zbog svoga širokog motivskog opsega sastavnim dijelom svakodnevnog života.

Šesto poglavlje, donosi zapise gangi, tradicionalnog višeglasnog napjeva zapadne Hercegovine. Zapisima prethodi objašnjenje naziva i porijekla gange, oko kojih se vode mnogobrojne polemike. Promatrajući gangu kroz prizmu hrvatske tradicijske kulture, vidljiva je njezina sveprisutnost i duboka povezanost sa svim godišnjim, ali i životnim običajima. Iz širokog spektra gangi, zapisane su samo one koje su prošle sustav eliminacije, s obzirom da su u narodnom sjećanju ostale samo one koje se smatraju najpogodnijima za izvođenje po višestrukim kriterijima. Za potrebe rada, gange su podjeljene po najčešćim temama koje obrađuju, i to na gange o djevojaštvu, ljubavi i ljubavnim vezama, tuzi, vjeri, domoljublju, zatim na šaljive gange i gange o gangi.

Slijedi poglavlje o tradicijskim običajima koji su duboko ukorijenjeni u tradicijsku kulturu Hrvata te su kao takvi bitna odrednica identiteta ljudi. Opća klasifikacija običaja uključuje *životne ili obiteljske, godišnje i kalendarske te radne ili gospodarske* običaje,

međutim vrste običaja, gotovo u pravilu, međusobno se prožimaju te su neodvojivi od katoličke vjere. Godišnji događaji u kulturnoj tradiciji širokobriješkog kraja povezani su uz najvažnije katoličke blagdane poput Božića, Uskrsa, blagdana svetog Ivana Krstitelja, svetog Ilije, Spasova, Velike Gospe, svetoga Tome, a uključuju ritualne obrede i običaje koji u sebi nerijetko nose apotropejske i panspermijske elemente. Apotropejski i panspermijski elementi prožeti su pretkršćanskim mitskim svojstvima koje hrvatski narod baštini stoljećima, ali su kroz vrijeme kristijanizirani. Obje vrste obreda se najčešće izvode za vrijeme kršćanskih blagdana, s time da apotropeski obredi imaju sa svrhom tjeranja demonskih sila i sprečavanja zla, a panspermijski obredi donose plodonosnu budućnost. Uz katoličke blagdane vežu se i razna proricanja o godini koja dolazi, a poseban su vid ljubavne divinacije koje su prorokovale, najčešće djevojkama, o njihovom budućem suprugu i udaji.

Osmo poglavlje govori o klasifikacijski najzastupljenijem i najznačajnijem životnom običaju, vjenčanju, kojem prethodi čitav niz faza koje su se morale ispoštovati. Svadbi je prethodio običaj odlaska na pučko slavlje, poznat pod nazivom *dernek*, koji daje idealnu podlogu za iskazivanje simpatija među mladićem i djevojkom, zvanim *zamiračina*. Nakon što bi mladić i djevojka jedno drugom iskazali simpatije, obavezan je bio odlazak na sijelo koje se smatralo idealnom podlogom za pobliže upoznavanje mladića i djevojke koje je moglo rezultirati brakom. Ukoliko bi mladić i djevojka iskazali ljubav i želju za zajedničkim životom, uslijedili bi ugovor i prošnja te prstenovanje kao preduvjet navještaja u crkvi nakon čega bi moglo uslijediti vjenčanje. Posebna se pozornost posvećuje svatovskim ulogama koje su zahtjevale poseban angažman i pravovremeno uključivanje u običajni proces unutar svadbenog slavlja. U rad su uključeni i neredoviti običaji sklapanja braka, kao položaj svadbenih običaja u suvremenom kontekstu.

Rad završava zaključkom, popisom literature, mrežnih izvora i kazivača.

Ključne riječi: Široki Brijeg, tradicijska kultura, usmena književnost, običaji, predaja, govornički oblici, mikrostrukture, poslovice, ganga.

Summary

The doctoral thesis *Oral literature genres and religious - folk culture of Široki Brijeg* holds records on the intangible cultural heritage collected through fieldwork, as well as pre-existed oral-literary records in the area of Široki Brijeg. The thesis is thematically divided into ten chapters in which different types of oral literature and traditional customs are separately treated.

The work begins with an introduction that explains the topic and structure of the paper followed by the methodological procedures, research objectives and work hypotheses.

The second chapter provides brief information on the origin of the name and location of the city whose history can be traced back to the fourth century and Porphyrogenitus' work *De administrando imperio* or *On the management of the empire*. In addition, it provides an overview of history of Široki Brijeg, with a special emphasis on the centuries-old Turkish rule, as well as the prosperity of the city, which is inevitably associated with the arrival of the Franciscans in a small village called Čerigaj and their future settlement in Široki Brijeg.

The third chapter provides an overview of the terminology used for oral literature. Folklore, folk literature and oral literature stand out as the three most common terms throughout history. The rising awareness of the importance of recording oral literature becomes imperative. Oral literary forms created the basis for what is now referred to as written literature. Special attention is paid to oral traditions whose main feature is the belief in the truth of their content. As an oral literary form, oral traditions live on for centuries by transmission from generation to generation, changing their form and expression at times. The theoretical basis is based on a review of literary, historical and ethnological studies on the genres of tradition to create a general picture of the genres of tradition and their basic characteristics. The content of the stores is mostly related to local events and real places. The protagonists often have names and surnames. Today, oral traditions are mostly divided according to their motives, themes, or their functions, which led to many disagreements between theorists in their classification and terminology in the past period. After the classification and terminological determinants of the oral traditions, they are

divided according to Dragić's classification into historical, etiological, eschatological, mythological, demonological traditions and stories from life. Interweaving between different genres of stories isn't exceptional.

The fourth chapter comprises a brief overview of oral-rhetorical forms that have received insufficient attention within oral literature. A partial reason for this is the classification of the oral-rhetorical forms that were classified into other literary forms, without having in mind their specificity and independence. In this text forms are classified into are classified into exorcisms, toasts, chants, tongue-twisters, blessings and curses. Some of the oratorical forms are an integral part of the collected traditional customs.

The following chapter deals with the microstructures: sayings and proverbs. Ptahhotep's lessons of wisdom, commonly called The Maxims of Ptahhotep (around 2400 BC), mostly composed of proverbs, is considered to be one of the first books in history. Proverbs also record the sacred books of many nations, such as the Vedas, the Talmud, and the Bible. The opening part discusses efforts to establish and define a proverb, followed by a list of proverbial collectors as well as writers who have incorporated proverbs into their works. Sayings are alphabetically categorized since such a classification is considered the oldest and most practical. The collected proverbs are stylized with folk etymology and due to the wide range of motifs are considered to be an integral part of everyday life.

The sixth chapter brings records of the *ganga*, a traditional polyphonic melody of western Herzegovina. The records are preceded by the clarification of the name and origin of the *ganga*. Observing the *ganga* through the prism of Croatian traditional culture brings us to a conclusion that its ubiquity and deep connection with all annual and life customs is noticeable. From a wide range of *ganga*s, only those that have passed the elimination system are recorded, since only those that are considered the most suitable for performance according to multiple criteria remain in the people's memory. For the purposes of the work, they are divided according to the most common topics they deal with, especially about girlhood, love and love affairs, sadness, faith, patriotism, then funny poems and *ganga*s about themselves.

The following chapter brings a detailed overview of traditional customs that are deeply rooted in the traditional culture of Croats. The customs in Herzegovina are an essential element of people's identity. The general classification of customs includes life or family customs, annual and calendar, and work or economic customs. The types of customs are regularly intertwined and inseparable from the Catholic faith. Annual events in the cultural tradition of

the region of Široki Brijeg are associated with the biggest Catholic holidays such as Christmas, Easter, the feast of St. John the Baptist, St. Elijah, the Savior, the Assumption, St. Thomas, include rites and rituals that carry apotropaic and panspermic elements. Apotropaic and panspermic elements are imbued with pre-Christian mythical properties on which the Croatians inherited through history, but also Christianized over time. The objects of the rites are also performed during the Christian feasts. Their usage is to drive away demonic forces and spreading evil, as well as bringing a fruitful future. The Catholic holidays are associated with various prophecies about the coming year. A special kind is love divination that predicted, mostly to the women, about their future husband and marriage.

The eighth chapter presents and interprets wedding customs as the most common and most significant life custom. The wedding ceremony is preceded by a series of stages that had to be obeyed. The wedding was preceded by the custom of going to a folk celebration, called *dernek*, which provided an ideal basis for expressing sympathy between a young man and a young woman, called *zamiračina*. After a young man and a young woman expressed their sympathy for each other, it was obligatory to go to *sijelo*, which was considered an ideal basis for getting to know the young man and the young woman more closely, which could have resulted in marriage. If a young man and a young woman expressed their love and desire to live together, a contract and a request would follow, as well as a ringing as a precondition for a proclamation in the church, which could be followed by a wedding. Special attention is paid to wedding roles that required special engagement and timely involvement in the usual process within the wedding celebration. Irregular marriage customs are also included in the paper, as a position of wedding customs in a contemporary context.

The paper ends with a conclusion, a list of references, online sources as well as a list of the narrators.

Keywords: Široki Brijeg, traditional culture, oral literature, customs, oral stories, oral-rhetorical forms, microstructures, proverbs, *ganga*.

Životopis

Ivana Marinović (djevojački Barać) rođena je 19. siječnja 1987. u Mostaru. Nakon završetka Gimnazije fra Dominika Mandića Široki Brijeg, jezični smijer, upisala je Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Diplomirala je hrvatski jezik i književnost i engleski jezik i književnost u srpnju 2010. godine, nakon čega upisuje Poslijediplomski studij Jezici i kulture u kontaktu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. 2017. godine upisuje Poslijediplomski studij humanističkih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, modul Književnost i kultura. Obavljala je poslove učiteljice hrvatskog i engleskog jezika u Gimnaziji fra Dominika Mandića Široki Brijeg (2009.-2014.), Srednjoj strukovnoj školi Široki Brijeg (2010.-2011.), učiteljice engleskog jezika u Osnovnoj školi Biograci (2013.-2015.), učiteljice hrvatskog i engleskog jezika u Osnovnoj školi Sesvete (2016.-2017.), učiteljice engleskog jezika u Osnovnoj školi Dragutina Domjanića u Svetom Ivanu Zelini i Drugoj osnovnoj školi Vrbovec (2016.) Trenutno obavlja posao učiteljice engleskog jezika u Srednjoj školi Ivan Švear Ivanić-Grad. Udana je i majka dvojice sinova: muž Robert (1988.), sinovi Antonio Toma (2006.) i Grga (2018.).

Objavila je sedam radova u domaćim i inozemnim časopisima s temama iz područja hrvatske književnost i tradicijske baštine:

Objavljeni radovi

1. Sam sa svojom zvijezdom –pjesnička žetva fra Janka Bubala, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 71-72, Matica hrvatska, Mostar, svibanj –kolovoz 2013., str. 93-111.
2. *Veliki tjedan u crkveno- pučkoj baštini širokobriješkoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, Odjel za kroatistiku i slavistiku, 10 (2), Sveučilište u Zadru, 2014., str. 375-385.

3. *Starovjekovne teme u povijesnim predajama širokobriježskog kraja*, Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, godina XXIV, 45, Sarajevo, 2017., str. 315.-327.
4. *Povijesne i etiološke predaje o osmanskoj vladavini u širokobriježskom kraju*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, 96-97, Matica hrvatska, Mostar, srpanj –listopad 2017., str. 42-55.
5. *Razine etioloških predaja u suvremenom pripovijedanju širokobriježskog kraja*, Bosna Franciscana, XXVI, broj 48, Franjevačka teologija Sarajevo, god. XXVI, 48, 2019., str. 295-321.
6. *Mitske predaje u suvremenim pripovjedaanjima širokobriježskog kraja*, Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, godina XXVII, 50, Sarajevo, 2017., 293-319.
7. *Suvremeni zapisi demonoloških predaja i vjerovanja na području Širokog Brijega* - Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, godina XXVII, 51, Sarajevo, 2019., str. 193-223.

Izjava o pohrani doktorskog rada u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorand/ica: Irana Marić

Naslov rada: Žanrovi umetne kuje i crkveno-pučka tradicijska kultura u širokobrijskom kraju

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentor/ica rada:

prof. dr. sc. Marko Dragić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

prof. dr. sc. Boris Škvorc

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

doc. dr. sc. Irana Odža

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

prof. dr. sc. Đuro Blažeka

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog doktorskog rada i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- ☒ a) rad u otvorenom pristupu
b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
c) široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: 1. srpnja 2021. godine

Potpis studenta/studentice: Irana Marić

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Ivana Marić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja doktora/doktorice znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ovaj doktorski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio dokorskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga dokorskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 1. srpnja 2021. godine

Ivana Marić
Potpis